

Bernard Moses

MINNEN

UR

SVERIGES NYARE HISTORIA,

SAMLADE

AF

B. von SCHINKEL,
Öfverste, f. d. Adjutant hos Konung Carl XIV Johan,

FÖRFATTADE OCH UTGIFNE

AF

C. W. BERGMAN.

FÖRSTA DELEN.

GUSTAF III OCH HANS TID.

(1771—1788).

STOCKHOLM, 1852.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

BERNARD MOSES

FÖRETAL.

Innan vi härmed till allmänheten öfverlemna de första delarne af ett verk, det vi genom de materialer som derför legat till grund anse förtjena någon uppmärksamhet, vilja vi förutskicka några korta underrättelser så väl om dessa materialer,, som om det bruk vi deraf gjort.

Den person, hvilken i egenskap af historisk samlare och forskare härigenom träder i beröring med den större allmänheten, har genom hvad han i nämnde egenskap åtgjort, — och vi tro oss blifvit berättigade att derom utlåta oss, — inom den svenska litteraturens och häfdaforskningens fält förvärfvat ett rum, hvaråt vi skulle önska att granntagenheten tilläte oss att hembära all den hyllning vi tro det förtjena; men med afseende på författarens enskilta ställning, och det förtroende vi erhållit, må det förlåtas oss, om vi här endast uttala vår förbindelse för det outtröttliga intresse, det deltagande och den kärlek, hvarmed samlaren af dessa materialer dessutom följt och gagnat oss under våra historiska studier, samt för det stöd han egnat och den utmärkta frikostighet, hvarmed han uppmuntrat författarens verksamhet.

Det är nu öfver 20 år sedan första början gjordes till de samlingar och anteckningar ur Sveriges nyare, isynnerhet politiska och diplomatiska historia, hvilka blif-

vit oss anförtrodda, och hvilkas utgifvande med förevarande häften begynner. Dessa samlingar äro på en gång de rikhaltigaste, och värdefullaste, och orsaken dertill är lätt förklarlig. Den person, som samlat dem, leddes af ingen annan bevekelsegrund, än nitet för historisk forskning; en aldrig tröttnande omsorg och ifver att samla uppgifter och dokumenter, en stadgad smak och urskiljning vid valet deraf, en af lyckan gynnad ställning, som icke blott förde honom nära en stor konung, hvars rika minnen han uppsamlat, utan äfven beredde honom personlig bekantskap med många utmärkta män, som deltagit i händelserna, eller deraf varit nära åskådare — se der hvad som bidragit att göra denna samling af så stort värde för vår nyare historia.

Att personer, som innehaft tronen eller stått densamma nära, deltagit i den vetenskapliga kulturen, skyddat och gynnat dess idkare, är en företeelse, hvarpå äfven en sednare tids erfarenhet lemnat flere fägnande exempel, och vi tro, att öfverste von Schinkel varit i detta afseendet lyckligare än mången annan, enär han redan tidigt infördes i en krets, der han kom händelsernas medelpunkt nära, och var i tillfälle att se in i de handlande personernas karaktär och bevekelsegrunder. Redan 1823 införd i konung Carl Johans hof[1]), och hedrad med denne monarks förtroende, blef det honom uppdraget, att utur kongl. kabinettets samt konungens enskilta

[1]) Utnämndes 1823 till ordonnans-officer och 1833 till adjutant hos konungen.

samlingar utdraga och författa flere till konungens historia hörande anteckningar [2]). Med största omsorg hade Carl Johan, liksom Gustaf III, bevarat alla mer eller mindre vigtiga bref, intressanta depescher, uppsatser, protokoller, rapporter, betänkanden, i en mängd olika ämnen, och hans korrespondans med samtida monarker, statsmän, fältherrar m. fl. utgör i och för sig en tidsbild af stort värde. Med sådana materialer i händerna, och i tillfälle att inhämta monarkens egna yttranden om de stora händelser, i hvilka han deltagit, och upplysas af hans otroligt rika och lifliga minne, som lärer hafva varit förenadt med en undransvärd gåfva att i ett skönt och bildrikt språk återgifva sina tankar, var det naturligt, att dessa anteckningar, soffrade från tillfälliga hänförelser, skulle få ett stort intresse.

I 20 år fortgick, som nämndt är, samlandet af dessa materialer, som äfven från flere andra håll, än dem hvarom vi nu talat, erhöllo beständigt nya förstärkningar. Så hafva flere af de män, som under den egentligen stora och vigtigaste epoken af Carl Johans lefnad, — från 1810 till 1815, då han spelte en roll, som tillhör verldshistorien, — omgåfvo honom, samt stodo händelserna närmast [3]), ej undandragit sig att ur deras rika minnen från denna tid meddela ganska många intressanta bidrag.

---

[2]) Uppdraget föranleddes af Napoleons memoirer, som vid denna tid utkommo, och hvaruti konungen var nog skoningslöst behandlad. Nästan alla i Frankrike vid samma tid utkomna historiska anteckningar voro barn af samma anda.

[3]) Vi tillåta oss ibland dem nämna: Deras exellenser grefvarne von Engeström, Wetterstedt, Stedingk, Lagerbjelke, båda grefvarne Löwenhjelm, Brahe, Rosenblad, Platen, Adlersparre, Wedel, m. fl.

Emellertid hade planen för dessa forskningar och arbeten, i den mån de beständigt vidgades, äfven blifvit något förändrad. Öfverste von Schinkels ställning hade för honom öppnat en väg till flere dyrbara, hittills slutna arkiver, som omfattade äfven andra tider och förhållanden, än dem hvari Carl Johan uppträdde. För att genom en naturlig utveckling från den ena länken till den andra i handlingarnes kedja liksom införa oss i dessa tider, fann man derföre nödigt, att återgå till en aflägsnare utgångspunkt, samt begagna dessa källor, der lösningen af många tidens gåtor var förvarad. Af sådan orsak upptogos de första trådarne vid Gustaf III:s anträde till regeringen, eller revolutionen 1772, och utvecklingen fortsattes, för att med erforderlig sakkunskap införa oss i det tidehvarf han skapade, och som till stor del beredde de olycksdigra skiften, som slutade med statshvälfningen 1809.

På detta sätt hade de samlingar, vi nu begagnat, erhållit en utsträckning långt utöfver deras första plan, samt befunnos slutligen omfatta en tidsrymd af inemot 50 år af Sveriges historia, eller från början af 1770-talet till 1818, d. v. s. en af de intressantaste, men också till stor del minst belysta tiderymder af fäderneslandets historia.

Vi böra jemväl tillägga, att samlingen delvis sträcker sig ända till 1838, ehuru mycket af hvad förekommer utaf en så färsk dato, torde ligga samtiden för nära att vidröras. De källor, hvilka utom kongl. kabinettets hemliga akter samt Carl XIV Johans enskilta samlingar blifvit

rådfrågade och genomgångne, äro isynnerhet: Hans exellens baron G. A. Reuterholms, numera staten tillhörige samlingar; grefve G. M. Armfelts, och hans exellens grefve L. von Engeströms [4]); den s. k. Gustavianska samlingen i Upsala, m. fl. Alla dessa hafva med omsorg och noggrannhet blifvit begagnade. Isynnerhet hafva baron Reuterholms efterlemnade papper öfver sednare delen af Gustaf III:s historia samt den derefter följande förmyndarestyrelsen lemnat en rik skörd af intressanta och värdefulla uppgifter; ja denna sednare epok erhåller derigenom en belysning, som derom kommer att sprida en helt annan, och bättre åsigt, än man blifvit van att derom hysa. Ett fullkomligt nytt, i hög grad märkligt ljus kommer också genom de meddelanden som här blifvit förvarade efter konung Carl XIII, att kastas öfver denna furstes hittills mycket, och orättvist misskända karaktär och lefnad. För öfrigt hafva inga tillfällen blifvit försummade att öka materialerna, och är det oss en sann glädje att erkänna, det man med en ovanlig beredvillighet och välvilja från alla håll kommit oss till möte, samt sökt att uppfylla hvad i detta afseende billigtvis kunnat önskas.

Alla dessa samlingar och dokumenter, hvilka sålunda, på sätt vi sett, kommit att utgöra en enda stor serie af materialer för en nyare svensk historia, äro dock af en

---

[4]) Grefve von Engeström hade i sitt testamente rörande de i hans bibliotek befintlige manuskripter öfver samtida händelser och personer gjort det förordnandet, att de först skulle allmängöras efter loppet af 50 år, men dervid gjort det för öfverste von Schinkel hedrande undantag, att de för honom ensamt skulle vara när som helst tillgängliga.

ganska skiljaktig beskaffenhet. I allmänhet saknas officiella dokumenter, såsom allmänt tillgängliga, då deremot idéen af en historia, som afslöjade handlingarnes inre driffjedrar, lemnande å sido de yttre, ofta blott skenbara bevekelsegrunderna, har, som vi tro, alltid föresväfvat samlaren. Enskilta förtroliga bref, depescher samt anteckningar af eller efter personer som stått händelserna nära eller deruti deltagit, utgöra i följd häraf flertalet af befintliga akter och uppsatser. Någon slutredaktion af alla dessa materialer har öfverste von Schinkel ej hunnit ombesörja. Tiden från och med Gustaf III till Carl Johans ankomst har dock blifvit minst bearbetad eller utförd; vanligen har man endast träffat en massa af lösa anteckningar och dokumenter, kronologiskt ordnade samt inlagde på sina ställen mellan bladen på ett äldre utkast till text; Carl Johans historia *) har deremot undergått en större bearbetning; man träffar här en genomgående, på få ställen afbruten text, hvilken i likhet med nästan allt det öfriga, dock blifvit författad på fransyska. För öfrigt böra vi nämna, att alla här befintlige handlingar blifvit afskrifne efter originalerna, samt kunna derföre anses för fullt noggranna.

I detta skick befann sig ifrågavarande historiska samling, då undertecknad erhöll förtroendet att ombesörja dess slut-redaktion: ett förtroende, så mycket angenämare,

*) De i Frankrike utgifne historiska arbeten om Carl Johan af Coupé de St. Donat, Chateauneuf, Sarrazin, Touchard-Lafosse, Sarrans m. fl. äro föga begagnade, såsom mest grundade på bulletiner och förut tryckte handlingar. De sakna dessutom det afseende på svenska förhållanden, som för oss äro af vigt, och afse förnämligast den militära delen af Carl Johans bana.

som det förenades med den fullkomligaste frihet vid behandlingssättet, med det oinskränktaste utrymme för den enskilta öfvertygelsen. Vi blefvo derföre snart med oss sjelfva ense om den väg, vi borde följa. Den bestämdes genom saknaden af ett arbete i vår nyare historia, som efter en gifven plan mera utförligt och fullständigt behandlade händelserna, och vi arbetade sålunda alltid i den förhoppning, att genom våra bemödanden möjligen lyckas att fylla en lucka i vår historiska litteratur, hvilken är särdeles rik, ju längre man stiger tillbaka i tiderna, men deremot nog fattig, desto närmare man kommer samtiden. Denna brist kan, enligt vår öfvertygelse, ej annat än rätt ofta kännas så väl af ungdomen, som den större allmänheten, hvilka begge kunna önska att finna på ett ställe samladt och uppstäldt hvad historien uppenbarat om våra sednaste öden, hvarföre vi kortligen alltid trodde oss gå ett — nationalbehof till mötes, då vi dristade att höja vår tanke mot ett så upphöjdt, så gagnande syfte. Med skyldigt misstroende till vår förmåga att motsvara uppdragets vigt, sökte vi såsom förnämsta målet för vårt sträfvande — historisk sanning, öfvertygade att den ensamt består inför det sunda omdömet och efterverlden. Främmande för de politiska partimeningar, som under en sednare tid upprört vårt fädernesland, hafva vi endast efter bästa förmåga sökt granska, jemföra samt oväldigt framställa föremålen, sökande i de allmänna begreppen om *heder* och *pligt* den säkraste måttstock för menniskors bedömande, likasom vi anse bestämmandet af samhällsformen

böra afse folkens olika seder, lefnadsbehof och bildningsgrad under den stora utvecklingsprocessen af deras öden.

Vi böra omsider bekänna, att det icke varit utan svårighet, som ägaren af dessa samlingar medgifvit att låta vårt arbete så tidigt träda inför allmänheten. Undseendet för mången öfvertygelse eller känsla, som kunde såras, höll länge denna tillåtelse tillbaka; men i samma mån som många historiens utmärkta karaktärer blifvit vanställde och oriktigt bedömde, hafva vi funnit beredvilligheten större att gifva vika för pligten, att göra rättvisa åt den misskände, gendrifva ett skriftställeri, som i sednare tider gifvit en så vidunderlig riktning åt vår historiska litteratur, samt åt häfden söka återgifva den värdigare plats, som henne tillkommer.

Hvad Gustaf III:s historia särskilt vidkommer, har den under sednare tiden från flere olika sidor erhållit en ganska rikhaltig belysning. Gustavianska papperen samt Tolls och Schröderheims nyligen utgifna papper hafva öfver flere delar af denna regering spridt ett ljus, som lemnar föga öfrigt att önska. Men alla dessa arbeten äro dock endast monografier eller ofullständiga, och något utförligare helt öfver detta märkliga tidskifte sakna vi ännu. Å andra sidan öfverflöda materialerna till ett dylikt arbete sedan flere år på ett högst märkbart sätt, och De la Gardeska arkivet, Barfods samt grefve Creutz' arbeten innehålla i detta afseende dokumenter och bidrag af stor vigt. Då man sålunda föresatte sig, att för Gustaf III:s historia söka åstadkomma något helt, blef det omöjligt, att ej flitigt

anlita dessa källor, hvilka isynnerhet hvad första hälften af hans regering beträffar äro väsendtliga. Detta är orsaken, hvarföre isynnerhet första delen af innevarande arbete blifvit till innehållet mindre nytt än man skulle önskat; likväl hafva flere anteckningar efter friherre d'Albedyhll, grefve Oxenstjerna, baron Reuterholm m. fl. äfven till denna del lemnat bidrag, hvilka förut ej äro kände; på detta sätt har mycket nytt ljus blifvit spridt t. ex. öfver förhållandet till Ryssland och Danmark från 1783 till 1788, öfver den för sin tid besynnerliga mysticismen samt det hemliga ordensväsendet. Af vida mera intresse hvad innehållets nyhet beträffar är deremot andra delen. Egentligen börja med densamma de hittills okända källorna i innevarande samling att flöda ymnigt, och förhållandet mellan Gustaf III och hertig Carl, mellan denne sednare och oppositionen tro vi härigenom blifva temligen fullständigt utredt. Professor Geijers bearbetning af Gustaf III:s papper, — i alla fall blott mera en samling af handlingar, än en historia, — slutar som bekant med krigets början, hvarföre vi från nämnde tidpunkt egentligen sakna föregångare; men detta blifver ännu mera fallet med *förmyndarestyrelsen*, hvilken aldrig blifvit som ett helt behandlad, samt den *följande epoken* till ryska kriget och statshvälfningen. *Revolutionsperioden* från 1809 till 1810 har väl blifvit mera belyst och bearbetad, ehuru ganska mycket äfven här synes återstå att bättre utreda.

Rörande aftryckningen af de många dyrbara akterna, som förekomma i bilagorna, hafva vi följt grundsatsen att

återgifva dem så lika originalet som möjligt. Vi hafva derföre i *materielt* afseende ej tillåtit oss några andra förändringar, än dem som syntes blifva nödvändiga för att fatta meningen, eller för att afhjelpa mindre, men uppenbara skriffel. Men äfven i detta afseende ha vi ansett oss böra för läsaren tillkännagifva de förändringar vi gjort*). I *formelt* hänseende åter hafva vi trott bäst att begagna modern ortografi och interpunktion. Äfven hafva vi ur flere skäl hållit förmånligast, att återgifva de på främmande språk skrifna originalerna i svensk öfversättning.

Det återstår oss nu blott, att till allmänhetens välvilja och öfverseende lemna hvad som för närvarande hunnit blifva af vårt arbete färdigt. Må man döma oss mildt, ty vi känne för vårt bemödande ingen annan ursäkt, än vår goda vilja, vårt redliga sträfvande, och vi emotse inga stränga domar af en allmänhet, som på nybörjaren inom ett vetenskapligt fack rimligtvis ej kan hysa några så synnerligen stora anspråk.

C. W. Bergman.

*) *Ord inom parentes* (då den ej hör till meningen), utmärker ord som saknas, men synes böra finnas; *ord med lutande stilar inom parentes* utmärker ord som finnes, men som synes böra utgå; *frågetecken inom parentes* hänvisar på svårläsligheten af det föregående ordet eller meningen; samt *tvenne frågetecken inom parentes* på oläsligheten af ett eller flera ord. — Samlingarne hafva, sedan de blifvit oss anförtrodde, erhållit några mindre tillökningar, hvilka vi trott oss böra särskilt angifva. Så utmärker: G. S. — Gustavianska Samlingen i Upsala; E. S. — v. Engeströmska Samlingen; R. A. — Riksarkivet, hvaremot S. S. utmärker den ursprungliga v. Schinkelska Samlingen.

INNEHÅLL.

Gustaf III och Hans Tid.

FÖRSTA PERIODEN.

(1771—1778).

INLEDNING.

Blick på Frihetstiden. — Gustaf III:s barndom och första politiska uppträdande. — Resa till Paris.

FÖRSTA KAPITLET.

Revolutionen.

I.

Ståndstvisterna.

(Februari—December 1771.)

ANDRA KAPITLET.

Revolutionen.

II.

Komplotterna mot den s. k. friheten begynna.

(December 1771—Maj 1772.)

TREDJE KAPITLET.

Revolutionen.

III.

Revolutionens Beredande.

(Maj—Augusti 1772.)

FJERDE KAPITLET.

Revolutionen.

IV.

Revolutionens Utförande.

(Augusti — September 1772.)

FEMTE KAPITLET.

Yttre Politik.

(1772—1778.)

SJETTE KAPITLET.

Vigtiga Förvaltnings-åtgärder.

(1772—1778.)

SJUNDE KAPITLET.

Gustaf III:s Familjeförhållanden.

ÅTTONDE KAPITLET.

Sederna och Hofvet. — Litteraturen. — Opinionerna.

ANDRA PERIODEN.

(1778—1788).

FÖRSTA KAPITLET.

Gustaf III:s planer mot Danmark.

ANDRA KAPITLET.

Brytning i utrikes politiken. — 1786 års riksdag.

TREDJE KAPITLET.

Orsakerna och Förberedelserna till 1788 års krig.

FJERDE KAPITLET.

Förvaltningen.

FEMTE KAPITLET.

Sederna och hofvet. — Litteraturen. — Teatern, m. m.

SJETTE KAPITLET.

Sinnesstämningen i landet.

GUSTAF III OCH HANS TID.

FÖRSTA PERIODEN.

(1771—1778).

INLEDNING.

Blick på frihetstiden. — Gustaf III:s barndom och första politiska uppträdande. — Resa till Paris.

De olika styrelseformerna och deras inflytande på folkens öden. — Exempel ur Sveriges historia. — Karakteristik af den s. k. frihetstiden. — Hattarne, och orsaken till deras fall. — De s. k. nya Mössorna och de monarkiska stämplingarne. — Ryssland och Frankrike i förhållande till Sverige. — Hofvet under Lovisa Ulrikas och kronprinsen Gustafs ledning. — Drag ur den sednares barndom och första förhållande till partierna, efter honom sjelf. — Omdöme af grefvarne Tessin och C. F. Scheffer öfver Gustaf som barn. — Det historiska porträttmåleriet. — Försök till förklaring öfver nyssnämnde personers ofördelaktiga omdömen öfver Gustaf. — Den tioåriga kronprinsen talar om att afsäga sig arfsrätten till Sveriges krona, och önskar uppror för att åt sin fader förskaffa större makt. — Utdrag ur hans dagbok, förd under bevistandet af rådets öfverläggningar. — Planer till en regementsförändring, uppgjorde af Gustaf och Hattarne, i samråd med Frankrike; de misslyckas. — Beslut att resa till Paris. — Schweitzaren Beylon, hans resa till Paris och underhandlingar med hertigen af Choiseul. — Gustafs afresa och ankomst till Paris. — Hertigens af Choiseul reträtt. — Läglig tidpunkt för Gustafs uppträdande vid fransyska hofvet. — Bekantskap med hertigen af Aiguillon. — Mottagande vid hofvet. — Utdrag af ett bref. — Gustaf och snillena: Voltaire, Rousseau, d'Alambert, Marmontel och Rulhière. — Anekdoter. — Fransyska omdömen om Gustaf i egenskap af sällskapsmenniska. — Bekantskap med grefvinnorna de la Marck, de Boufflers och Egmont. — Adolf Fredriks död. — Omdömen öfver hans karaktär och regering. — Underrättelsen om hans faders död träffar Gustaf på spektaklet. — Ord af grefvinnan Egmont. — Samtal med Marmontel. — Grefve Scheffer i Ludvig XV:s sängkammare midt i natten; vigtigt resultat af denna konferens. — Gustafs hemliga sammanträden med Ludvig XV. — Bref från riksrådet Sinclair. — Besök hos grefve Maurepas. — Konungaförsäkran. — Grefve Vergennes fransysk minister i Stockholm. — Afresan. — Ankomst till Potsdam. — Konferenser med Fredrik II. — Återkomst till Stockholm.

De former, hvari friheten vanligen konstituerar sig, i anseende till styrelsesättet, äro monarkien, aristokratien och demokratien.

Då någondera af dessa former uteslutande blifvit tillämpad, så har oftast inträffat, att dermed betydliga olägenheter befunnits förenade.

Den absoluta monarkien har vanligen varit åtföljd af oupphörliga krig och finanshvälfningar, hvilka satt staternas säkerhet på spel.

Aristokratien har sjelfva det orättvisa i sitt grundläggningssätt emot sig, och vid sidan af demokratien har nästan alltid stått anarkien, partislitningarne och faror för utländskt ok.

Intet folks historia synes hafva blifvit mer egnad att bevisa giltigheten af dessa påståenden, än Svenskarnes.

Carlarnes envälde, för att nu ej gå längre tillbaka, slutade med en förlust af tredjedelen af våra besittningar. Frihetens aristokratiska statsskick måste ge vika för de tre lägre ståndens demokrati, hvilken, utan monarkiens återupprättande, sannolikt hade tagit en ända med ett öde för Sverige, liknande det som Polen samtidigt undergick.

Med insigt och erkännande af dessa historiska erfarenhetssanningar, kan man, såsom oss synes, svårligen undgå att skildra Gustaf III:s uppträdande i våra tideböcker och 1772 års revolution såsom händelser af stor vigt och politiskt maktpåliggande i högsta grad.

Det kan här ej vara stället att mera utförligt beskrifva karaktären af den s. k. frihetstidens statsskick och de händelser, som utmärka denna epok af vår historia. Vi måste anse dessa såsom läsaren bekanta, och vilja här blott göra några korta erinringar, som kunna tjena till att införa oss i det följande.

Statens styrelse var, i följd af regeringssättet, under hela denna tid öfverlemnad åt partierna.

Dessa, i förbund med utländska makter, herrskade afvexlande öfver hvarandra, icke sällan mera angelägna att främja egna, än fäderneslandets intressen.

Efter grefve Arvid Horns fall regerade de s. k. Hattarne, eller den adeliga majoriteten på riddarhuset, under ledning af grefvarne Gyllenborg, Tessin, Höpken, Ekeblad och Fersen.

Hattarnes politik gick, i yttre hänseende, ut på krig och eröfringar; i det inre sökte de att främja näringarne och handeln, icke sällan på jordbrukets bekostnad. De ådagalade derjemte ett nit för svensk ve-

tenskap och konst, hvarför häfden aldrig borde förgäta att hålla dem räkning.

De tvenne olyckliga krig hvaruti de störtade riket, samt den stränghet, hvarmed de 1756 ansågo sig böra skydda regeringssättet mot de monarkiska stämplingarne, förberedde deras fall.

Då de s. k. nya Mössorna, eller minoriteten på riddarhuset, i förbund med de ofrälse stånden, 1766 kommo till väldet, så kan man säga, att den s. k. friheten redan lutade till sitt fall. De stämplingar emot densamma togo nemligen då sin början, hvilka sedan nästan utan afbrott fortsattes ända till år 1772, och slutade med de minnesvärda dagarne den 19, 20 och 21 Augusti.

Dessa stämplingar tilltogo i förhållande till farorna för rikets sjelfständighet.

Ryssland, som redan i Nystadtska freden garanterat vårt statsskick [1]), hade sedan förstått att låta Danmark [2]) och Preussen ikläda sig samma förbindelse [3]); men i jemnbredd med dessa anläggningar arbetade Frankrike, att i förening med hofvet och de undertryckta Hattarne åstadkomma en regementsförändring i monarkisk anda, hvilken bättre än partistyrelsen kunde

---

[1]) Vi kunna ej underlåta derom erinra, att det var den svenska styrelsen sjelf, som uppmanade Ryssland att intaga den förderfliga paragrafen om garantien i fredsinstrumentet. Härom kan läsas: Sverige under Ulrika Eleonora och Fredrik I, Stockholm 1821, s. 36 ff.

[2]) I fördraget af år 1766. Vi anse af intresse nämna, att Danmark härigenom äfven förband sig att betala en viss summa, som var ämnad till korruption vid svenska riksdagarne. Detta finnes intygadt genom grefve J. F. Struensees försvarsskrift af den 14 April 1772, hvaraf en afskrift jemte drottning Carolina Mathildas hela process finnes i hans excellens grefve J. De la Gardies samlingar.

[3]) Genom en hemlig artikel af alliansen mellan Preussen och Ryssland af d. 12 Okt. 1769 förband sig Preussen att ockupera Svenska Pommern, i händelse regeringssättet i Sverige ändrades, eller Sverige förklarade Ryssland krig. Correspondance inedite relative à l'histoire de Suède 1772—1780, p. 11.

tjena detta kabinett till ett medel att tillbakahålla Ryssland, der denna makt visade sig fiendtlig mot Frankrikes intressen.

Det svenska hofvet, under Lovisa Ulrikas ledning, var ej mer detsamma som förut.

Drottningen sjelf, som 1756 visat sig så tilltaggsen och färdig att våga snart sagdt allt för monarkien, var numera rädd och obeslutsam.

Frankrikes enda hopp hvilade derföre på kronprinsen, den unge Gustaf. Han aflade nemligen redan nu sådana prof på mod och beslutsamhet, i förening med det finaste politiska förstånd, att han i många stycken väl kunde jemföras med sin stora morbroder; fosterlandsvännerna sågo med förtröstan upp till honom såsom sitt och landets hopp, och hvad borde ej kunna väntas af en furste, så rikligen utrustad med alla hjertats och förståndets mest lysande egenskaper, till folkets och statens upphjelpande och ära!

Innan vi gå vidare, tro vi, att det skall roa läsaren att erinra sig några drag ur en persons barndom och första politiska uppförande, med hvilken vi nu gå att sysselsätta oss så mycket.

Gustaf III föddes den 24 Januari 1746. Under intrycken af partihatets olyckliga inflytelser växte han upp, och lärde sig redan tidigt att känna den kräfta, som sönderslet hans fädernesland. Han säger sjelf i sina efterlemnade memoirer om 1756 års riksdag, att han väl då var ett barn, och endast såg den som ett förvånadt barn. Men jag bör dock säga, tillägger han, att jag oaktadt min späda ålder likväl kände lifligt, och att sorgen öfver förlusten af grefve Stromberg och af herr Dalin, hvilka man tog ifrån mig, affekterade mig så att jag föll i en sjukdom. Jag gret också mycket, då jag måste skiljas ifrån min andra guvernör grefve Bjelke.

Gustafs moder, den stolta och herrsklystna Lovisa Ulrika, gjorde sedan allt att i hans egna ögon nedsätta värdet af de personer, som efter dessa förordna-

des att omgifva hans person. Följden blef, att kronprinsen, som han sjelf om sig bekänner, ansåg ingenting kunna bättre bevisa sin tillgifvenhet för konungen, än att ständigt motsäga dem. Det var naturligt, att han under sådana förhållanden skulle långt ifrån vara i tillfälle, att både för sin intellektuella och moraliska utveckling draga det parti af dessa personers talanger, hvilket eljest bort vara fallet.

Den första känsla jag erfarit för de tvenne partierna, säger han, hade varit vänskap för Mössorna och hat för Hattarne: min andra var förakt för Mössorna och aktning för Hattarne. Den pligtförgätenhet, hvarmed de förra under brinnande krig och tvertemot konungens befallning lemnade arméen, för att bevista 1760 års riksdag, var en af de första anledningarne till detta »förakt», hvarom kronprinsen talar. Ifrån den tiden, säger han, begynte jag känna förakt för folk, som uppoffrade Statens intresse och ära åt sin personliga hätskhet [4]).

Om vi med dessa utlåtanden af prinsen sjelf jemföra några sådana af hans guvernörer, så skola vi väl ej få ett så fördelaktigt begrepp om hans personlighet och anlag. Men man bör erinra, att de voro partimän och måste se allt ur partiets synpunkt, hvaraf kunde hända, att egenskaper och karaktärsyttringar, som i sjelfva verket voro berömvärda, inför deras ögon antogo färgen af fel. Det oaktadt innehålla deras omdömen om prinsens barndom ofta nyckeln till gåtan af hela hans karaktär.

Tessin spelte komedier med den femåriga prinsen, och trodde sig derunder redan förmärka hans lystnad efter prakt och pomp, i förening med högdragenhet [5]).

Grefve C. F. Scheffer utlåter sig med de amplaste loford öfver den tioåriga kronprinsens förstånds-förmö-

---

[4]) Jfr. om dessa prinsens omdömen Geijer, Gustavianska papperen, I, s. 33 ff.

[5]) Tessin och Tessiniana, s. 164, noten.

genheter, men skildrar deremot i mörka färger hans moralitet. H. K. H. kronprinsen, säger han, är af naturen begåfvad med alla de förstånds- och snillesförmåner, som någonsin åstundas kunna; hans begrepp är färdigt och lätt, hans minne sällsynt, hans urskiljningsförmåga skarp, hans inbillningskraft häftig och full af eld, hans eftertanke vida mognare, än af dess ålder borde förväntas.

Man kan således lätt föreställa sig i hvilka kunskapsgrenar han isynnerhet skulle utmärka sig, nemligen i historien och fransyskan, då han deremot stod mycket efter i ortografien och i allmänhet de vetenskaper, som fordra något mera eftertanke och besvär. Hans indolens gick så långt, att då grefve Scheffer en gång frågade honom, om han vore nöjd med att hinna till mogen ålder, utan att veta mer, än hvad han nu redan lärt, svarade han ja, och att han trodde sig redan hafva lärt allt hvad han behöfde veta.

Bland hans fel uppräknar grefven lättja, osnygghet, en omåttlig matlust eller gourmandise, »hvilken öfvergår allt hvad derom sägas kan», dess barnslighet att ehuru redan på elfte året finna sin största glädje af dockor och docksaker, som pläga vara 3- eller 4-åriga barns tidsfördrif, och slutligen dess sällsynta tycke för all qvinlig prydnad och klädebonad; detta sednare tycke gick så långt, att man såg honom, så ofta han dertill fann lägenhet, isynnerhet vid afklädningen om aftnarne, utstoffera sig med band och andra saker, alldeles som ett fruntimmer.

Det faller af sig sjelf, att listan på den unga furstens odygder skulle med sådana anlag blifva mycket lång. Grefve Scheffer beskyller honom för bristande gudsfruktan, högmod, fåfänga, teatervurm, en ytterlig envishet och förställning [6]).

[6]) Den hardt nära enda dygd, hvarmed grefve Scheffer, i den källa vi här följa, pryder sin unga elev, är vördnad för och kärlek till dess höga föräldrar; han säger väl ej bestämdt,

Man kan ej neka, att denna målning i många afseenden är betecknande.

Vi ha framför oss den af historien kände Gustaf III i ett utkast. Bär det ock i några afseenden spår af partisinne, så innehåller det otvifvelaktigt tillika också mycken sanning.

Kungens, liksom barnets styrka och storhet låg alltid i geniet; härmed uträttade han allt det goda, som vi ha att tacka honom före; af hans fel tillhörde många hans tid, en del det stolta, kungliga blodet, som rann i hans ådror, några voro åter honom egna och karaktäristiska.

Vigtigt är utan tvifvel att ej låta skuggpartierna på en tafla undanskymma eller uttränga det ljus, som alltid finnes och bör finnas hos hvar och en varelse, allrahelst hos menniskan, och hennes själ, denna den underbaraste och mest fulländade af alla den skapande gudakraftens alstringar. Om vi derföre, i det vi med några drag skola försöka att för läsarens blickar åter framhålla en af de intressantaste bilder, som vårt på utmärktheter så rika historiska tidehvarf erbjuder, ej kunna tillförbinda oss att teckna med Åreminnets allt förskönande pensel, så skall denna Sanningskärlek å andra sidan ej hindra oss, att, med ögat öppet för förtjensterna, ehvar de befinna sig, med möjligaste trohet och erkännande återgifva dem.

Det furstliga barnet, hvars håg att roa sig med dockor vid 10 års ålder dess allvarsamma lärare klandrar, hade sina stora uppgifter och öden att växa upp för; hans konungsliga fader var ej annat än, liksom han sjelf var bestämd att blifva samma docka på tronen, med hvars sinnebilder han nu så gerna lekte; vi fråga då: hvad skulle det blifvit af det gamla Sverige — med

om man bör anse honom för gifmild och medlidsam, emedan grefven sjelf ej kunnat komma underfund dermed, men han förklarar honom utan tvekan för en poltron. Riksrådet grefve C. F. Scheffers Berättelse om Gustaf III:s barndom, införd i Portefeuille, Stockholm 1842, III, s. 46 ff.

de elementer till sjelfstyrelse, som i mycket mindre grad då än nu förefunnos, och under stormakternas dåvarande glupskhet och orättfärdiga rofferisystem — om ej han varit mannen, att af denna docka göra en *verklig* konung? (Skada blott, att förhållandet vid slutet af hans regering blef så mycket omvändt, att folket sjelft, i sin ordning, genom Säkerhetsakten blef en docka i hans hand!)

Om vi i detta mildrande ljus, såsom den undertryckta konungamaktens yttringar, under form af ett furstligt barns okynne mot dess republikanska lärare, se dessa oseder, så få de emellertid en mildare färg.

I sjelfva verket hafva vi också i den tioåriga prinsen en riktig konspiratör framför oss.

Hofvets fiender kallade han »det onda partiet».

Ibland hördes han utbrista i klagan öfver den ringa makt en konung i Sverige ägde, och tillägga, att han icke ens ville på det sättet blifva konung, utan vore sinnad att afsäga sig rättigheten dertill, samt lemna den till sina bröder, med den anmärkningen, att prins Carl väl torde blifva dum nog att emottaga anbudet, men att prins Fredrik visserligen skulle följa Gustafs exempel. En annan gång talade han om uppror i landet, och visade sig sådant önska, och då kammartjenaren föreställde honom, huru syndig en sådan önskan vore, svarade han: »det blefve ju godt för oss, ty folket vill, att pappa skall hafva större makt» [7]).

I Mars 1767 började prinsen bevista rådets öfverläggningar, och förde der en dagbok öfver föredragningen. Han slutade årets anteckningar med följande vers:

Le passé m'epouvante et le présent m'accable
Je lis dans l'avenir un sort epouvantable
Et les malheurs partout semblent suivre mes pas.

---

[7]) Enligt grefve C. F. Scheffers insinuation, a. st., s. 59, var det drottningen, som ingaf prinsen sådana tankar.

Allt bevittnar, att han redan nu djupt kände landets olyckliga belägenhet. Hans blick var fästad på Polen såsom det rike, hvari Sverige borde spegla sig, för att lära känna sina olyckor och sin framtid. Han utbrister: »Ifrån Polen talas om en stor konfederation i Kaminieck för att ändra alla den sista riksdagens beslut. Man har i anledning deraf i Warschau hållit tvenne konseljer, hvilkas resultat har blifvit, att konungen och republikens senat skulle bönfalla om *ryska kejsarinnans* skydd för att upprätthålla de sista besluten. Hvilken infami! Ack grefve Poniatowsky, hvad du syntes mig stor: Ack Stanislaus August, hvad du förlorar i mina ögon! Du är hvarken konung ej heller medborgare. Dö, för att upprätthålla ditt fäderneslands sjelfständighet och kasta dig ej ovärdigt under oket för att bibehålla en skugga af makt, som för en befallning från Moskau kan försvinna» [8]).

Hvad borde ej kunna väntas för fäderneslandets framtid af en ung furste med så upphöjda tänkesätt!

Mössornas felaktiga finanssystem hade åstadkommit ett starkt missnöje i landet. Det var häraf som Hattarne och hofvet sökte begagna sig som ett hjelpmedel för att störta konstitutionen och återinföra en ny sakernas ordning. Kronprinsen, i samråd med den fransyska ambassadören, ville genom en revolution komma till målet, men Hattarne ansågo mera tjenligt att använda fredliga medel. De föreslogo till den ändan ständernas sammankallande, hvartill rådet skulle tvingas att bifalla genom konungens hotelse att nedlägga regeringen; och sedan skulle man genom ständerna sjelfva, på laglig väg, söka att genomdrifva de förändringar i regeringssättet, hvarom man kunde komma öfverens.

Kronprinsens plan, att genom en revolution försöka att återställa monarkien, kunde ej komma i fråga att användas, till följe af drottningens och grefve Fersens

---

[8]) Utdrag af kronprinsens dagbok, meddeladt af Geijer, a. st., s. 53 f.

vägran att dertill medverka. Han hade då intet annat råd, än att underkasta sig Hattarnes förslag.

Hufvudmännen för dessa undertecknade en skrift, hvari de lofvade konungen hela den verkställande makten, endast förbehållande beskattningen och lagstiftningen åt ständerna. På grund af dessa löften lät Adolf Fredrik förmå sig att nedlägga kronan, till dess man bifölle till ständernas sammankallande. Planen lyckades till en början, nemligen så tillvida som Mössorna tvungos att tillåta riksdag; man hade äfven den glädjen att se de gamla rådsherrarne afträda och rådet fyllas med hofvets vänner; men härtill inskränkte sig också de fördelar, man väntat sig af den så sinnrikt uppgjorda anläggningen. Hattarne vågade nemligen ej att genom några väsendtligare grundlagsförändringar riskera den seger de vunnit, och de smärre modifikationer, som de ansågo sig böra föreslå, kunde ej heller gå igenom, i följd af grefve Fersens motstånd; till detta för hofpartiet så nedslående resultat af riksdagen bidrog äfven den ryktbare general Pechlin, hvilken med ett öppet köpslagande af röster för 200 plåtar stycket på riddarhuset förstod att omkullkasta de mot friheten riktade planerna [9]).

Den allmänna belägenheten var förtviflad.

De förhoppningar, man hyst på riksdagen, hade gått upp i rök, och den bristfälliga regeringsformen var garanterad genom trenne makter, som voro Sveriges närmaste grannar.

Kronprinsen var snart sagdt den ende, som detta oaktadt icke förtviflade.

Han hade ett antal vänner i det nya rådet, såsom friherre Ulric Scheffer, Öfverste Sinclair m. fl., och ständerna hade anslagit medel till de kungliga prinsarnes utrikes resor.

---

9) Om den ofvan antydda revolutionsplanen, hvari kronprinsen var själen, samt den deraf följande riksdagen, se Geijer, a. st., s. 63 ff.

Kronprinsens afsigt var nu att vända sig till Frankrike, för att der, genom en personlig förbindelse med dess konung, inleda en varaktig förening mellan båda rikena, och derigenom »grundlägga statens befrielse» [10]).

Hertigen af Choiseul hade rådt honom härtill.

Grefve C. F. Scheffer bestämdes att vara honom följaktig under resan. Han skulle straxt efter riksdagens slut velat anträda densamma, men några omständigheter, såsom hertigens af Choiseul råd, kommo honom att dröja dermed till hösten.

Frankrike var sedan sista kriget skyldigt Sverige några subsidier [1]).

Den närmaste förmånen, som kronprinsen väntade af sin resa till Paris, var att genom sin personliga närvaro söka af den gamla konungen utverka utbetalandet af desamma. Man föreställer sig lätt, huru han fann svårigheten, att utan penningar kunna *ofvanifrån* åvägabringa någon regementsförändring. Grefve Creutz hade derföre också i afbidan på hans ankomst dröjt att göra franska ministèren någon framställning derom. Emellertid var han otålig öfver dröjsmålet och beslöt att afsända en person för att förbereda sin ankomst.

Det fanns på denna tiden vid svenska hofvet en man, som från egenskapen af en ringa föreläsare hos drottningen svingat sig upp till den högsta betydenhet, icke i det afseendet att han hade blifvit prydd med några höga embeten eller värdigheter, (tvertom, han blef aldrig annat, än den anspråkslösa föreläsaren, äfven sedan han lemnat denna befattning), men i och för den aktning och det förtroende, som han åtnjöt af hela den kungliga familjen. Han hade sedan 1766 varit hof-

---

[10]) Bref från kronprinsen till grefve C. F. Scheffer, Stockholm d. 5 Mars 1770, hos Geijer, a. st., s. 114 ff.

[1]) Jfr. Geijer, Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämsta handlande personerna under tiden från konung Carl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde af regeringen, Stockholm 1838, s. 295 ff.

vets hemliga minister, och å dettas vägnar fört de vigtigaste och mest grannlaga underhandlingarne med fransyska och spanska ministrarne, äfvensom med Hattarnes chefer. Dessa värf hade han alltid utfört till alla parternas största belåtenhet. Han visste att vinna alla, som kommo i beröring med honom, genom tillgifvenhet, tystlåtenhet och sanningskärlek. Denne man var schweitzaren Beylon.

Det beslöts nu, att han skulle resa till Paris, för att med hertigen af Choiseul å hofvets vägnar afsluta en förbindelse, afgöra en regementsförändring och förbereda kronprinsens resa.

Beylon hade ingen titel; det var svårt för honom att i egenskap af simpel lektör uppträda som konungens af Sverige hemliga underhandlare vid fransyska hofvet; i förlägenheten häröfver hittade man på att göra honom till riddare af Nordstjerneorden, och under namn af »riddaren Beylon» uppträdde han hädanefter ständigt, så i tal som skrift.

Under förevändning att för sin helsa nyttja de varma baden i Aachen, afreste Beylon från Stockholm den 15 Maj.

Efter att en tid hafva uppehållit sig i Aachen och besökt sitt fädernesland, inträffade han i Paris.

Han hade här täta konferenser med hertigen af Choiseul, och uppgjorde i samråd med honom planen till en ny sakernas ordning i Sverige och aftalade om det understöd Frankrike skulle lemna till ändamålets befrämjande. Vid afresan förärade honom hertigen en gulddosa med sin bild; af Ludvig XV erhöll han en lifstidspension. Då han sedan fram på hösten kort före kronprinsens afresa återvände, blef han i tillfälle att meddela denne de upplysningar, han äskat [2]).

---

[2]) Om Beylon och hans mission, jfr. baron Ehrensvärd, Journal förd i konung Gustaf III:s Hof, i utdrag införd i De la Gardiska Arkivet, XVII, s. 168 ff., samt Portefeuille, II, s. 43 ff.

Kronprinsen, i sin broders prins Fredriks sällskap, lemnade Stockholm den 8 November. De reste incognito, den förre under namn af grefve af Gottland, den sednare såsom grefve af Öland. Utom grefve C. F. Scheffer voro prinsarne på resan följaktige kammarherrarne baron Ehrensvärd, baron Taube och Bergensköld, kavaljererna hos prins Fredrik major Torvigge och baron Carl Strömfelt, kornetten baron Sinclair och pagen Per Ulric Liljehorn.

Det synes som Gustaf anat, att han ej mera skulle återse sin höge fader. Afskedet kostade honom tårar [3]). Efter att ha besökt hofven i Köpenhamn och Eutin, inträffade prinsarne i Hamburg den 23 December. I Schleswig var dem prins Carl af Hessen till mötes, och inviterade dem till sitt residens, det närbelägna slottet Gottorp. I Eutin blefvo de på det vänligaste mottagne af nära anförvandter. Magistraten i Hamburg gaf en stor koncert för dem. Flere små närbeslägtade hof i Tyskland besöktes, såsom Braunschweig, Hanau och Zweibrüchen m. fl. De anlände till Paris den 4 Februari.

Här hade emellertid en stor förändring ägt rum. Hertigen af Choiseul hade genom en Lettre de cachet af Ludvig XV kort förut blifvit entledigad och förvisad hofvet.

Det mäktigaste stödet för kronprinsens förhoppningar på Frankrike hade härmed ramlat.

Missnöjd med den sista riksdagens stora kostnader, hade Ludvig redan i Juni 1770 återkallat grefve de Modène, då Barthelemy i egenskap af chargé d'affaires afgick till Stockholm. Det var att förmoda, att denne konung en gång skulle alldeles ledsna upp att utan

---

[3]) Det berättas att kronprinsen, då han gick slottstrapporna utföre för att resa, sade till hans excellens grefve Bjelke, som följde honom till vagnen: »Jag kommer intet att gå dessa trappor uppföre, så länge denna fruntimmersregering räcker». Anekdot befintlig i grefve L. von Engeströms samlingar.

ändamål kosta så stora summor på Sverige. Tvenne gånger hade de bästa förhoppningar på framgången af hans bemödanden för en utvidgad konungamakt i detta land gått i qvaf; ena gången i följd af hofvets klenmodighet, och nu genom Hattarnes oärlighet; det återstod således blott en enda person, med hans parti, hvarpå Frankrike för framgången af sina vyer på Sverige hädanefter med någon säkerhet kunde räkna; och denna person var kronprinsen. Det var således af utomordentlig vigt, att han just nu inträffade i Paris, för att genom sin personliga närvaro och älskvärdhet återupplifva det intresse för Sveriges angelägenheter, som var på väg att kolna i Ludvig XV:s hjerta. Ingen har tänkt på oss, sedan hertigens af Choiseul katastrof, skrifver kronprinsen sjelf [4]).

Ministéren för utrikes ärenderna hade ad interim blifvit anförtrodd åt hertigen af la Vrillière; men det troddes allmänt, att hertigen af Aiguillon var utsedd till hertigens af Choiseul definitive efterträdare.

Gustaf skyndade derföre genast att sätta sig i beröring med denne nye favorit och minister in petto, och att vinna hans tillgifvenhet; det lyckades honom förträffligt. Grefve Scheffer hade under sin ambassad i Frankrike mycket känt hertigens af Aiguillon mor, hertiginnan af Aiguillon, och det var hos henne, som kronprinsen och hertigen formerade första bekantskapen. Den vänskap och det förtroende, de fattade för hvarandra, växte under kronprinsens sejour i Frankrike till den grad, att han betraktade hertigen såsom en vän, på hvilken han alltid kunde räkna [5]).

Prinsarne blefvo genast vid sin ankomst till Paris mottagne med all möjlig utmärkelse. Konungen lät

---

[4]) Bref till riksrådet Sinclair, Paris d. 21 Mars 1771, hos Geijer, a. st., I. s. 127.

[5]) Histoire de la Revolution de 1772, composé par Jean Cohen, sur des documents authentiques et secrets. Införd i Les Cours de Nord etc. par John Brown, Paris 1820, II, p. 38.

erbjuda dem en af de yppersta våningarne i Versailles att begagna, så ofta de der vistades. Hertigen af la Vrillière infann sig för att å konungens vägnar lyckönska dem öfver deras ankomst och förklara H. franska Maj:ts längtan att se dem; äfvenså hertigen af Duras, konungens öfverstekammarjunkare, för att erbjuda dem sin tjenst. Den 9 uppvaktades alla de kongliga personerna i Versailles. Vid samma tillfälle blefvo D.D. K.K. HH. bjudna på bal hos la Dauphine till den 12, och af konungen till Marly till den 13. I Marly voro de öfver natten, och logerade i Dauphins rum. Den 18 bevistade de jagten i Versailles och inbjödos till lustslottet Choisy till den 22 [6]).

Man kan icke blifva bättre bemött här än jag blifvit, skrifver kronprinsen. Jag lemnar till grefve Scheffers berättelser, dem han säkert gör er, att nogare beskrifva all den uppmärksamhet man visar mig; isynnerhet kan jag icke nog berömma den omsorg och vänskap, hvarmed konungen mig bemöter. Denna furste är så god, att han borde tillvinna sig allas hjertan: mitt har han redan vunnit, och mitt vistande här ökar endast de tänkesätt jag alltid hyst för honom och Frankrike. Jag har ganska stor anledning att smickra mig, att mitt vistande här icke blir så alldeles utan sin nytta, och att mitt fäderneslan skall draga stora fördelar deraf [7]).

Grefve Creutz' hotell, der prinsarne under sin vistelse i Paris logerade, hade med ens likasom blifvit förvandladt till ett lysande hof; här trängdes om hvarandra allt hvad Frankrike då hade mest utmärkt både i börd och talanger. Svårligen kunde de höga resande

---

[6]) Om dessa och flere nedanföre förekommande detaljer om prinsarnes resa och vistelse i Paris, jfr. Bref från grefve C. F. Scheffer till d. v. kanslipresidenten grefve Ekeblad, införda i Skrifter af blandadt dock mest politiskt och historiskt innehåll af baron G. d'Albedyhl, s. 136.

[7]) Bref till riksrådet grefve Ekeblad, Paris d. 19 Febr. 1771. Gustaf III:s skrifter, IV, s. 56.

finna bättre vägledare i den stora Pariserverlden och dess vexlande företeelser, än de båda grefvarne Scheffer och Creutz. Begge hade under ett långvarigt vistande i Frankrike hunnit initiera sig i allt, som der då fanns ryktbart och förtjent af uppmärksamhet, och båda njöto af ett stort och rättmätigt anseende.

Kronprinsen hade redan tidigt lärt sig älska Frankrikes dåvarande snillen; isynnerhet synes Voltaire hafva varit förmål för hans tidiga beundran, och han kunde Henriaden utantill vid 16 års ålder.

Han hade nu ämnat att personligen uppvakta patriarken i Fernay, om ej hans faders död mellankommit och påskyndat hans hemresa.

Gustaf försvarade en gång lifligt detta helgon emot marskalken de Broglie, som skyllde på Voltaire allt det onda, som händt sedan några år. Voltaire, underrättad om prinsens artighet, svarade derpå genom följande vers:

On dit que je tombe en jeunesse:
Tachez de me bien elever.
Ne pourriez-vous pas me trouver
Quelque accès près de son altesse?
De vieux héros, de vieux savans
Prendront de ses leçons peut-être.
Je veux m'instruire: il en est temps;
C'est à moi de chercher mon maître [8]).

Hertigen af la Rochefoucault [9]) gjorde 1769 en resa till Sverige. Drottning Lovisa Ulrika uppdrog honom då att anskaffa en fransman, för att skrifva Sveriges historia.

Det fanns på denna tid i Frankrike en litteratör, som utan att hafva utgifvit något på trycket, dock njöt ett ganska stort anseende; han hette Rulhière. Han hade

[8]) Grimm, Correspondance litteraire, philosophique et critique etc., Paris 1812, I. p. 464.

[9]) Ledamot af Kgl. V. Akad. i Stockholm 1769.

hade som ambassadssekreterare uppehållit sig i Petersburg, då Catharina II genom en blodig revolution uppsvingat sig på tronen, och upptecknat hvad han varit i tillfälle få veta om denna tilldragelse. Kejsarinnan, underrättad härom, lät erbjuda honom 30,000 livres, om han uteslöte några ställen ur berättelsen, som kunde anses sårande för henne; men det enda, hvartill den samvetsgranne historieskrifvaren lät förmå sig, var ett löfte att ej utgifva sitt arbete förr än efter kejsarinnans död.

Denna förföljelse hade emellertid ökat Rulhières anseende; alla ville af nyfikenhet läsa hans arbete, och han blef både bemärkt och engagerad som skriftställare vid fransyska hofvet.

Hertigen af la Rochefoucoalt vände sig vid sin återkomst till Frankrike till honom och meddelade honom drottningens förslag. Han förklarade sig dermed nöjd, och skulle emellertid med kronprinsen, som i detsamma väntades till Paris, derom närmare uppgöra. Detta var anledningen till Gustafs förbindelse med den aktade författaren till »Anarkien i Polen»[10]).

Genom Rulhière lärde kronprinsen också att känna Frankrikes dåvarande störste filosof. Den namnkunnige Rouseau, skrifver Rulhière sjelf, hyser vänskap för mig. Den utomordentliga indragenhet, hvaruti han lefver, och det ohyggliga misstroende, som plågar honom, tillåta ganska få personer att nalkas honom. Jag var kanske för närvarande den ende i verlden, som kunde bedja honom göra mig sällskap till en konung. Hvad som

[10]) Histoire de l'anarchie de Pologne etc., I—IV, Paris 1843. Jfr. härom ett anonymt bref, dat. Paris den 4 April 1771, infördt i Portfeuille, II, s. 79. Det har blifvit funnet i Beylons portfölj och har till författare, efter allt hvartill vi kunna sluta, densamme Rulhière, hvarom har blifvit taladt i texten. Under förutsättning af denna förmodans riktighet hafva vi antecknat de följande anekdoterna om Gustafs vistelse i Paris, som från detta bref äro hämtade.

gjorde största intrycket på Rouseau var hastigheten af denna furstes uppfattning, den skyndsamhet, hvarmed han begriper den finaste andemening och förstår halfqväden visa [1]).

Gustaf lärde afven känna de berömdaste af Frankrikes öfriga filosofer. Han har nästan alltid, skrifver Bacheaumont, varit omgifven af encyklopedistiska filosofer; men d'Alambert är den, som han mest utmärkt, och med hvilken han isynnerhet har umgåtts förtroligt, så att alla äro ense om att betrakta honom såsom en ifrig anhängare af deras läror, och smickra sig att i honom finna en mäktig beskyddare [2]).

Med Marmontel hade Gustaf sedan flera år tillbaka varit i en förtrolig brefvexling, och han utgjorde, äfven i egenskap af grefve Creutz' synnerlige vän, prinsens dagliga sällskap och föreläste för honom ur manuskriptet till Incas, hvilken Gustaf tillät honom att tillegna sig [3]).

I den Parisiska sällskapskretsen glänste Gustaf såsom en stjerna af första ordningen. Filosofer, statsmän, konstnärer, fruntimmer, alla voro ense i afseende på honom; förtjusningen var allmän. Hvar och en erinrade sig något ord, hvaraf man blifvit betagen. Man anförde t. ex. följande uttryck såsom bevis på den starkaste karaktär. Man talade en dag i prinsens närvaro om konung Poniatowskys uppförande i Polen. Gustaf svarade: »Quand on tient trop à sa place, on est toujours au dessous». Vid en föreläsning, som skedde inför honom af en fransysk författare, beundrade han på ett märkbart sätt följande strof: »La dissimulation des Rois ne doit jamais aller au delà du silence».

Till dessa drag, minnesvärda för deras storhet, lade han det fina skämt, som så väl egnade sig att

---

[1]) Nyssnämnde bref af d. 4 April 1771, se föreg. not.

[2]) Memoires secrets etc. par feu M. de Bacheaumont, Londres 1777, V, p. 263.

[3]) Oeuvres posthumes de Marmontel etc., Memoires, Paris 1804, III, p. 119.

förtjusa fransmännen. Sedan han besett en bildstod, uppreat till Voltaires ära medelst allmän subskription, och med skäl förundrat sig deröfver, att konstnären, som velat framställa Voltaire aldeles naken, gifvit honom en mager och köttlös kropp och alstrat ett det ohyggligaste nakna föremål, som man kunde se, så frågade man Gustaf, om han tecknat sig på subskriptionslistan? »Jag hade gerna gifvit något», svarade han, »hvarmed man kunnat göra honom (Voltaires bildstod) en kapprock».

Artisterna uttömde sig i loford öfver hans personlighet. Pierre, en af Frankrikes störste målare, sade, att Gustafs fysionomi var en stor mans. Han anmärkte isynnerhet uti rörelserna af hans ögonbryn någonting karaktäristiskt, som vanligen träffas hos stora själar och upphöjda snillen.

Fruntimmernas rökelser togo aldrig slut. De funno hos prinsen oändligen mycket behag, en förekommande artighet, men med mycken värdighet. Några trodde sig isynnerhet hafva bemärkt en ovanlig ledighet och behag i rörelserna af hans händer. Man tyckte i allmänhet, att hans manér och ton liknade allt hvad historien och traditionen förtäljt om de franska konungarne Frans I och Henric IV, dessa af franska adeln tillbedda furstar [4]).

Af bekantskaper, som Gustaf gjorde bland de många i den dåvarande Parisersocieteten genom skönhet och behag, snille och talanger lysande fruntimmer, voro äfven några som räckte för lifstiden. Bland dem märkas isynnerhet grefvinnorna de la Marck och de Boufflers, med hvilka han stod i förtrolig brefvexling ända till sista dagarne af sitt lif [5]). Med grefvinnan

[4]) Om dessa detaljer jemför ofvanstående bref, hvarur de för det mesta nästan ordagrannt äro hämtade. De måla rätt åskådligt det intryck, Gustafs första uppträdande i bildningens och förfiningens hufvudstad gjorde.

[5]) Deras bref till konungen finnes i Gustavianska Samlingen i Upsala.

Egmont, hvilken af många ansågs för den älskvärdaste fransyska på sin tid, gjorde honom Rulhière bekant, och äfven med henne korresponderade Gustaf länge och intimt.

Emellertid var den gamla konungen ej mera. Adolf Fredrik hade vid 60 års ålder afsomnat i Stockholm den 12 Februari 1771. Plötsligheten af dödsfallet gaf anledning till ohyggliga misstankar. Men, säger ett samtida vittne vid hofvet, man behöfde ej andra ingrediensier till döden än dem, hvarmed den afdöda konungen vid måltiden sjelf öfverlastat en svag mage. Han blandade deruti hetvägg, surkål, ostron, svimmade vid sitt quadrille-bord om afton, bars ut i ett yttre rum och afled genast [6]).

Adolf Fredrik var en god konung, och sörjdes vid sin bortgång uppriktigt af hela sitt folk. De bristfälliga formerna hindrade honom att uträtta det goda han åsyftade, och att förändra dessa former, dertill hade han hvarken krafter eller mod. Bakom honom stod under hela hans regering drottningen, och på sistone äfven kronprinsen, såsom själen och den hemliga driffjädern i alla de handlingar, hvari han uppträdde med någon energi; och att han vid dessa tillfällen äfven förstod att spela den antagna rolen till slut, det bevisar t. ex. hans uppförande vid tronafsägelsen 1768.

Underrättelsen om konungens död träffade prinsarne i Paris den 1 Mars. Kronprinsen befann sig samma afton i grefvinnan Egmonts loge på operan. Det var här grefve Creutz allraförst meddelade honom den oförmodade nyheten. Grefvinnan Egmont yttrade då till Gustaf följande ord: »Åtnöj er, sire, att vara enväldig genom sättet att intaga menniskor, men begär det aldrig såsom en rättighet» [7]). Det var de sista ord, Gustaf hörde såsom kronprins.

---

[6]) Anteckningar rörande Sverige från 1718 till 1800 etc. af A. L. Hamilton. Handskrift, som äges af sonsonen grefve Henning H. Afskrifter finnas både på Lunds och Upsala biblioteker.

[7]) Ofvanciterade bref från Rulhière.

Allt tycktes vittna, att han lifligt kände sin förlust. Marmontel var den enda utländning, som i de första ögonblicken af hans smärta hade tillträde till hans person. Hvilken olycka, sade Gustaf till honom, att vid min ålder se mig belastad med en krona och med en omätlig pligt, hvilken jag känner mig ur stånd att uppfylla! Jag reste för att förvärfva kunskaper, hvaraf jag hade behof, och se nu huru jag blifvit afbruten på mina resor, tvungen att vända tillbaka, utan att hafva haft tid att undervisa mig, att se, att känna menniskorna, och med dem är mig hvarje förtroligt umgänge, hvarje trogen och säker förbindelse hädanefter förbjuden. Jag måste säga ett evigt farväl åt vänskapen och sanningen.

Nej, sire, svarade Marmontel, sanningen flyr blott de kungar, som förkasta henne och som ej vilja höra henne. Ni älskar henne, hon skall följa eder; edert hjertas känslighet, uppriktigheten af eder karaktär gör er värdig att hafva vänner; ni skall få det.

Menniskorna hafva knapt vänner, inföll Gustaf, kungarne aldrig.

Se der, återtog skalden och visade på grefve Creutz, som stod i ett hörn och läste en depesch, se der en som aldrig skall svika Eders Maj:t.

Ja, det är en, sade konungen, och jag räknar derpå; men han skall icke följa med mig; mina nya pligter nödga mig att lemna honom här [8]).

Det beslöts nu, att prinsarne ej skulle synas utom deras hus, eller mottaga några uppvaktningar, utom af den franska ministèren. Från denna stund (nemligen då underrättelsen om konungens död inträffade), säger deremot Hamilton, förvandlades grefve Creutz' hotell till ett slags hof. De offentliga uppvaktningarne inställdes väl, men så mycket trägnare ägde de in-

---

[8]) Marmontel, a. st., s. 119.

cognito rum. De älskvärdaste fransyska hoffruntimren bytte om att hålla konungen sällskap [9]).

Efter underrättelsen om Adolf Fredriks död och Gustafs upphöjande till Sveriges konung, fingo underhandlingarna med det fransyska hofvet en ny fart.

Grefve C. F. Scheffer begaf sig samma afton på konungens befallning till Versailles; man trodde nemligen, att den gamle kungen, i följd af den förvåning, hvari en sådan underrättelse, meddelad på så ovanlig tid (kl. var redan öfver 11, då grefve Scheffer afreste), nödvändigt skulle försätta honom, häraf skulle låta beveka sig att afgöra subsidiefrågan till vår fördel. Det var öfver midnatt, då grefve Scheffer anlände. Ludvig XV hade redan lagt sig, men vid bullret af grefvens vagn på borggården stigit upp och klädt sig i en nattdrägt. Med plats lyckades det grefven att vinna företräde.

Hvad har ni att säga oss, grefve Scheffer, frågade konungen.

Sire, svarade denne, Konung Adolf Fredrik har dött i Stockholm den 12 sistlidne Februari, och svenska senaten har gjort mig den äran att välja mig att frambära denna sorgliga nyhet till Eders Maj:t.

Huru gammal var Adolf Fredrik, frågade konungen bestört.

Sire, återtog grefven, han var 61 år.

Det är att dö ung, tillade konungen, som vid sådana tillfällen alltid tänkte på sig sjelf, och visade sig synbart affekterad.

Och Sverige? återtog han efter några ögonblicks tystnad, i hvilken belägenhet har denna händelse lemnat det?

Grefve Scheffer uppdrog nu i stora drag en målning af partiernas ställning i sitt fädernesland och af det engelskt-ryska inflytandet, som beständigt tilltog,

---

[9]) Hamilton tillägger, att från konungens inre rum gåfvo glädjebetygelser de derutanför varande svenskarne tillkänna, att djupa sorgkläder och draperade vagnar voro den enda sorgebetygelse, man af de uppvaktande väntade.

under det nationens sympatier voro för Frankrike, och han tillade, att detta tvungna aflägsnande från Frankrike härledde sig endast och allenast från detta hofs beslut att indraga subsidierna. Han slutade med följande ord:

Sverige älskar Frankrike, men Sverige är fattigt; och om det någongång, i sitt behöfvande tillstånd, tvingas att begära hjelp och understöd af sina naturliga bundsförvandter, så böra dessa icke, genom att tillbakavisa så rättmätiga fordringar, låta det inflytande gå förloradt, som det så lätt skulle hafva kunnat förvärfva eller bibehålla. England och Ryssland skulle icke släppa ett så skönt tillfälle.

Ni har rätt, sade kungen, och ni kan i morgon inställa er hos hertigen af Duras; man skall göra rätt åt edra reklamationer. Vi tacka er för den skyndsamhet, hvarmed ni låtit oss veta den sorgliga och vigtiga nyheten om konung Adolf Fredriks död, och vi skola i morgon skicka att komplimentera den nye konungen Gustaf [10]).

På detta sätt slutades genom en svensk ministers skicklighet och till vår fördel inom några minuter en underhandling, som utan framgång blifvit förd i många år.

Gustaf väntade nu blott generallöjtnanten baron Pehr Scheffers ankomst, som af rådet blifvit afskickad med en konungaförsäkran till hans underskrift, för att omedelbarligen derpå återvända till Sverige.

Några dagar sednare hade prinsarne sitt afskedsbesök hos Ludvig XV i Versailles. De afstego ej i sina vanliga rum, utan på det deras incognito, i anseende till den djupa sorgen, skulle vara så mycket större, hos hertigen af Duras; hertigen nedförde dem, genom en liten lönntrappa, till konungen, som först mottog Gustaf ensam, och efter en liten stund hans broder prins Fredrik Adolf.

---

[10]) Beaumont Vassy, les Suédois depuis Charles XII jusqu'a Oscar I. Paris 1847, p. 95.

Ludvig gick den unga konungen till möte, räckte honom handen och omfamnade honom. Gustaf framstammade, så mycket smärtan öfver hans fars förlust tycktes tillåta honom egna uppmärksamhet åt något annat, sitt beslut att åt Sveriges krona söka återeröfra hennes gamla rättigheter och glans, och Ludvig lofvade, med tårar i ögonen, att dertill vilja bidraga med alla de medel, som stodo honom till buds. Vid afskedstagandet såg man den gamla konungen följa den unga ända till dörren af det andra rummet [1]).

Kort derpå hade Gustaf ett nytt hemligt sammanträde med Ludvig XV i Marly.

Från riksrådet Sinclair, hvilken under resan hade att sköta hvad grefve Bjelke kallade »den enskilta politiken», hade han inhändigat följande bref: »Ständernas sammankallande har varit oundvikligt. Jag tar mig den friheten besvärja Eders Maj:t att ej lemna Paris, utan att i den nödiga punkten (penningar) få fullmakt och fri dispositionsrätt. Jag bör prevenera E. M., att E. Maj:ts mest tillgifne tjenare äro så blottade på alla tillgångar, att de nödgats återknyta förbindelser med grefve Fersen, i afseende på riksdagsberedelserna. Han är i besittning af en fond, jag vet ej hvarifrån; men samlar han partiet, så skall dock E. Maj:t, med medel i händerna, förblifva herre [2]).

Hvad denne i konungens hemligaste planer invigde yttrar om den allmänna ställningen och hofvets politik, öfverensstämmer noga med konungens egna vyer vid samma tidpunkt.

De begge monarkerna kommo derföre, under dessa enskilta och förtroliga samtal, i största hemlighet öfverens om, att den politik som hädanefter i afseende på

---

[1]) Beskrifningen af detta besök hos Ludvig XV är hämtad ur grefve Scheffers ofvanciterade bref till grefve Ekeblad. Hvad Deras M:ter vid detta tillfälle uppgifvas hafva sagt öfverensstämmer med hvad den tidens memoirförfattare enstämmigt hafva meddelat.

[2]) Geijer, a. st., s. 122.

Sverige skulle följas, borde gå derpå ut, att genom fredlig underhandling partierna emellan söka utsläcka partiandan och åt kronan återförvärfva hennes billiga rättigheter, utan att derföre stöta nationens republikanska sympatier för hufvudet [3]). Under sådana utsigter lofvade Ludvig att vara den unga konungen, för hvilken han redan fattat en personlig tillgifvenhet, till hjelp. Derför hade han lofvat honom att betala de sedan kriget resterande subsidierna, och han tillade, att han redan vid sin afresa skulle få lyfta en del af summan, ehuru första betalningsterminen ej inföll förrän sednare. Grefve d'Usson, som af hertigen af Choiseul blifvit utnämnd till grefve de Modènes efterträdare som minister i Stockholm, men ännu ej afrest, skulle tillika förses med medel att leda riksdagen i Gustafs intresse, och i detta ändamål ofördröjligen begifva sig af. För att ge hans uppträdande i Stockholm mera vigt ville Ludvig äfven förunna honom karaktär af ambassadör.

Under återresan från Marly aflade de båda konungarne ett besök hos den gamla statsministern grefve Maurepas på hans landtställe Ruel, helt nära Paris. De superade här i sällskap med hertiginnan af Aiguillon, hennes son hertigen af Aiguillon och hertigen af Nivernois. Den sednare roade sällskapet med att uppläsa flere af sina rätt artiga fabler. Efter att för Gustaf hafva visat porträttet af kardinal Richelieu, tilltalade honom den gamla hertiginnan af Aiguillon i de mest smickrande verser uti denna ryktbara ministers namn.

Några dagar derefter gaf hertigen af la Vrillière grefve Creutz formligt tillkänna H. franska Maj:ts bifall att till Sverige betala de resterande subsidierna enligt 1764 års konvention, med 1,500,000 livres årligen i åtta år, räknadt från den 1 Januari 1772 [4]).

---

[3]) Jemför Cohen, a. st., s. 46' ff.

[4]) Jfr. noten 1, sid. 11.

Den 12 Mars inträffade generallöjtnanten baron Pehr Scheffer med formuläret till konungaförsäkran; konungen undertecknade och återsände den genast, beledsagad af en artig skrifvelse till Rådet. Han förband sig härigenom att erkänna 1720 års regeringsform och att anse som en bedragare mot fäderneslandet och som en konungens och statens fiende hvar och en, som öppet eller hemligt skulle vilja återinföra suveräniteten.

Man hade från Sverige rådt honom att utan uppskof underteckna och återsända denna försäkran; och Gustaf både kunde göra och gjorde det med godt mod. Ehuru han nu hvälfde helt andra planer i sitt hufvud, så ålade honom dock försigtigheten att ej taga sådana mått och steg, som för deras verkställande kunde anses hinderliga; och emedan han var öfvertygad om sina planers rättmätighet, ansåg han sig ej genom denna underskrift kränka några af de ursprungliga rättsbegreppen; om han å andra sidan vägrat att underskrifva, så hade han utan tvifvel mycket skadat sig sjelf, och han ville ej anse såsom något otillbörligt att genom list befordra politiska ändamål, om hvilkas nödvändighet han var öfvertygad.

Ingenting hindrade numera konungens afresa. Den var utsatt till den 16, men hertig Fredriks insjuknande gjorde, att den måste uppskjutas några dagar.

Detta uppskof gaf anledning till några förändringar i de med fransyska hofvet träffade öfverenskommelser, hvilka voro af vigt. Grefve d'Usson hade ej lyckan att behaga dem, som nu hade Ludvig XV:s öra. Äfven ville man genom valet af en mera förfaren och utmärkt representant ge den unga konungen en pålitlig rådgifvare vid de svåra värf, han gick till mötes. Konungen af Frankrike uppdrog åt hertigen af Aiguillon att utvälja en ny ambassadör, och valet föll på grefve Vergennes. Den nya ambassadören, som straxt blef konungen föreställd, hade genast den lyckan att behaga honom. Han är den man vi behöfde, säger Gustaf sjelf i ett bref till Sinclair. Hans instruktio-

ner äro sådane, som jag begärt dem, och tre millioner äro anslagne för riksdagen [5]).

Konungen synes i och för dessa angelägenheter hafva haft nya sammanträden med Ludvig. Jag har talat med konungen i treqvartstimma ensam, säger han sjelf, och vi ha förklarat oss öfver alla saker med den största uppriktighet och ömhet . . . Mätressen [6]) är för oss och konungens hjerta [7]).

De förnämsta förmånerna, som Gustaf genom sitt besök i Paris åt sig utverkade, voro nemligen ej så mycket blott de positiva af beviljade subsidier, som fastmera äfven de mera ideella af den ömma vänskap och tillgifvenhet, som han lyckades tillvinna sig af den gamle konungen, och hvilka för framtiden skulle bli så fruktbärande, särdeles då dermed förenades en lika uppriktig och förtrolig förbindelse med Dauphin.

Gustaf var outtömlig i konsten att vinna menniskor. Från Ludvig skiljdes han såsom en gammal bekant och nära slägting: de båda konungarne omfamnade hvarandra på det ömmaste.

Han hade genom flere små, väl beräknade artigheter äfven vetat att vinna konungens mätress, den ryktbara madame Du Barry. Så hade han t. ex. hos en juvelerare i Paris beställt ett dyrbart halsband åt hennes knähund, och han lyckades genom denna lilla uppmärksamhet att intaga henne helt och hållet till sin fördel.

Sedan hertig Fredrik tillfrisknat, lemnade Gustaf Paris den 25 Mars.

Han hade sjelf stora förhoppningar om resultaterna af sin verksamhet der och om sitt första uppträdande som regent i Sverige. Han skref kort före afresan till sin förtrogne, riksrådet Sinclair: »Allt har här blifvit arrangeradt, och allt efter önskan. Ni kan vara säker,

---

5) Brefvet af den 21 Mars hos Geijer, a. st., s. 127.
6) Madame du Barry.
7) Se Geijer, a. st., s. 127.

att herraväldet är vårt, och att vi med måtta skola bruka vår makt» [8]).

Ett ögonblick i grefve Creutz' kabinett vid sjelfva afresan målar konungens fyndighet och lätthet att säga förbindligheter. Närvarande voro, utom konungen och hans minister, baron de Breteuil och grefve Magnus Fredrik Brahe [9]). Grefve Brahe yttrade till konungen sin saknad att stanna qvar i Paris efter H. Maj:ts afresa. Konungen frågade honom, om han icke ämnade sig till riksdagen. Då grefven härtill svarat »ja!», inföll baron Breteuil: »Det tillhör E. Maj:t att uttänka stora saker, och herr grefven att understödja er, sire, i deras utförande». Gustaf svarade härtill, i det han vände sig till grefve Brahe: »Vi begge äro Sveriges första adelsmän; vi måste således arbeta gemensamt för det allmänna bästa, ni och jag, herr grefve» [10]).

Om aftonen den 25 Mars inträffade de båda svenska furstarne i Chantilly, der ställets ägare prinsen af Condé var dem till mötes. Resan fortsattes öfver Brüssel till Braunschweig.

Gustaf hade lofvat sin morbror, konungen af Preussen, att på återresan besöka honom. Men i anseende till sin fars oförmodade död och nödvändigheten att påskynda hemresan, hade han hemställt till rådet, huruvida han borde inställa sitt besök i Berlin eller ej [1]). Han mottog nu i Braunsweig en skrifvelse från grefve Ekeblad, i anledning hvaraf han underrättade den store konungen om det besök, han ämnade göra honom [2]).

---

8) Jfr. Geijer, a. st., s. 127.

9) Född 1756, efter fadrens afrättning; en af Rikets Herrar 1778, död 1826.

10) Ofvanciterade anonyma bref från Paris.

1) Konungen synes vid samma tillfälle äfven hafva skrifvit till Fredrik II och preveneratt honom på möjligheten att af ofvannämde skäl nödgas inställa sin resa till Berlin, såsom man kan finna af Bil. N:o 1, innehållande ett bref från Fredrik II till Gustaf III.

2) På denna konungens skrifvelse till hans morbroder utgör Bil. N:o 2 svar.

Riksrådet Sinclair hade äfven rådt konungen att uppvakta dess morbror. Han säger, att Mössorna kommit både ryska hofvet och konungen af Preussen att tro, det rådet sökte gräl med Ryssland. Konungen af Preussen, tillägger han, måste öfvertygas, att våra afsigter endast gå ut på reglerandet af våra inhemska saker. Det blir nödvändigt, att E. Maj:t beveker och stillar Lejonets misstankar, innan det kastar sig på tvären för våra operationer vid nästa riksdag [3]).

Gustaf inträffade i Potsdam den 22 April, och mottogs jemte prins Fredrik på trappan af konungen och prinsen af Preussen jemte prins Henrik.

Under de förtroliga samtal som nu följde mellan de begge konungarne, hörde man Fredrik på det varmaste föreställa Gustaf faran icke allenast för honom sjelf, utan för Sverige, om han försökte at omkullstörta den besvurna regeringsformen; han utvecklade utförligt, hurusom Sveriges trenne grannar gemensamt garanterat och ingalunda overksamt kunde åse något ingrepp i densamma [4]).

Det bedröfvade troligen Gustaf att höra framställningar af denna hjertlösa politik. Men Preussens konung tänkte blott på bibehållande af sin förbindelse med Ryssland, som lofvade honom fördelar på hans svagare grannars bekostnad; såvida man ej får antaga, att den gamle konungen af ömhet för sin brorsson ansett sig böra varna honom för tilltag, som kunde draga öfver hans land stora olyckor [5]).

Men härmed må då vara huru som helst, alltnog Gustaf försäkrade å sin sida morbrodren på det dyraste,

---

[3]) Geijer a. st. s. 126. Scheridan och efter honom alla, som skrifvit om Gustaf III, berätta, hurusom Gustaf nu ej ämnat besöka Fredrik II, men dertill blifvit föranlåten genom föreställningar af konungen af Preussen genom prins Henrik. Denna åsigt synes nu böra förfalla i anledning af de bref från Fredrik till Gustaf, vi äro i tillfälle att meddela i Bil. N:o 1 och 2.

[4]) Jfr. bref från Fredrik II till Gustaf III, d. 6 Sept. 1772, hos Geijer, a. st., I, s. 226.

[5]) Se Bil. N:o 3.

att han hvarken ingått några nya förbindelser med Frankrike, ej heller hyste några fiendtliga afsigter mot sitt rikes grundlagar, liksom att hans fasta föresats vore, att lefva i god fred med sina grannar: hans enda äregirighet ginge derpå ut att försona partierna och återställa lagarne till hvad de voro efter 1720 års regeringsform [6]).

Men den store konungen inskränkte sig ej blott till att på sätt vi sett varna systersonen för de vådor, som han borde undvika; han företog sig äfven att lägga honom på hjertat den politik, han i sin svåra belägenhet som Sveriges konung genast vid anträdet af regeringen borde följa: han skulle nemligen genom sin personliga bemedling söka att lugna sinnena och försona partierna. Konungen dolde väl ej det chimeriska i dessa bemödanden; men Gustaf lade dock, såsom vi skola se, hans ord på hjertat [7]).

Det synes äfven, som det lyckats den sednare att lugna morbrodren rörande hans farhågor för Gustafs afsigter mot regeringsformen; åtminstone skref Fredrik kort härefter till kejsarinnan och sökte betaga henne alla misstankar i detta afseendet [8]).

Gustaf fortsatte resan öfver Berlin till Stralsund, och anlände till Carlskrona pingstafton den 20 Maj kl. 9 om aftonen. H. K. H. prins Carl, riksråderna grefvarne Ekeblad och Hjärne samt baron Sinclair voro honom här till mötes, och helsade honom först som konung. Han intågade den 30 derpå följande i Stockholm, beledsagad af folkets fröjdebetygelser.

---

[6]) Bref från Fredrik II till Gustaf III, den 28 Juni 1771, hvaraf ett utdrag hos Geijer, a. st., I, s. 138, jemfördt med bref från Gustaf till Fredrik, den 22 Aug. 1772, konungens Samlade Skrifter, IV, s. 77.

[7]) Jfr. Geijer, a. st., I, s. 138, not. 1.

[8]) Se Fredrik II:s nyssnämnda bref till Gustaf, af d. 28 Juni 1771.

FÖRSTA KAPITLET.

REVOLUTIONEN.

I.

Ståndstvisterna.

(Februari—December 1771.)

Den allmänna ställningen vid konungens återkomst. — Partiernas planer. — Hertig Carls trohet. — Bref från friherre Ulrik Scheffer till konungen. — Frälse- och ofrälsefrågan. — Riksdagsmannavalen. — Konungens första uppträdande i sin hufvudstad som regent och menniska. — Förändrad politik. — Upphofvet till den s. k. kompositionen. — Underhandlingar härom mellan konungen och particheferna. — Riksdagens öppnande. — Teckning af de förnämsta particheferna. — Konungen. — C. F. och U. Scheffer. — Öfverste Sinclair. — Grefve Axel Fersen. — Ridderstolpe, Essen, Rudbeck, Frietzky och Pechlin. — Demokratien i de ofrälse stånden. — Sekreta utskottet. — Märkligt hemligt beslut af de ofrälse stånden, riktadt mot adeln. — Partierna begynna sitt spel. — Adolf Fredriks begrafning. — Konungen önskar slut på riksdagen, och utsätter dagen för kröningen. — Ståndstvisterna och litteraturen. — Förslag till privilegier för de ofrälse stånden. — Kröningsaktens fördröjande i följd af ståndstvisterna. — Förslag till konungaförsäkran. — Ofrälsepartiets pockande uppförande. — Skriften: "den ofrälse soldaten". — Krigsbefälets protest mot de deri gjorda tillvitelser. — Skriftvexling mellan stånden i anledning af konungaförsäkran. — Betraktelser i anledning afståndens uppförande. — Konungens nytta deraf. — Hittills främmande för ståndstvisterna, beslutar han att erbjuda sin person till en föreningslänk mellan partierna. — Anmälan härom inför rådet. — Konungens tal till talemännen. — Planen misslyckas. — Tryckningen af talet till talemännen.

De utsigter, under hvilka Gustaf III vid sin återkomst till Stockholm mottog regeringen, voro icke hoppgifvande för hans afsigter.

Vi hafva sett, huru rådet straxt efter Adolf Fredriks död af brist på penningar varit nödsakadt att återknyta förbindelser med grefve Fersen, och i samråd med honom hade valen skett till den förestående riksdagen.

Den 14 Februari hade Hattarne ett sammanträde, för att bereda sig till riksdagen. Närvarande voro riksråderna Hjärne, Stockenström, Bjelke, Schwerin, Scheffer, grefve Fersen, öfverste Düwall, hofmarskalkarne Rosen och Jennings. Man kom öfverens att som riksdagens enda föremål utgifva den kungliga begrafningen och kröningen, samt att söka nedslå all misstanka om åsyftade förändringar i konungaförsäkran. Grefve Fersen förklarade sig på inga vilkor vilja mottaga landtmarskalksstafven [1]).

Å andra sidan arbetade Mössorna med all flit att åter blifva herrar. Straxt efter Adolf Fredriks död läto de prins Carl förstå, att han kunde räkna på dem. Men prinsen uppkallade några af deras hufvudmän, såsom vice amiralen baron Falkengren med flera, och förklarade, att såsom han vore den förste undersåten i riket, så fordrade hans skyldighet att afvända allt, som kunde lända till konungens skada; att han sett deras uppsåt; att de aldrig kunde göra sig hopp att behaga honom med annat än att älska och vörda konungen, och handla såsom deras underdåniga pligt fordrade: den annat gör, vore en förrädare [2]).

De vapen, hvaraf Mössorna vid riksdagsberedelserna företrädesvis begagnade sig, voro konstitutionsfrågan och konungens böjelse för lyx. De ansågo sig nemligen hafva allt att frukta af en furste, som redan som kronprins hade störtat dem, och hvilken sedan, sjelf närvarande i Paris, säkert ej hade lemnat något medel oförsökt, att försäkra sig om konungens af Frankrike biträde att kullkasta regeringsformen.

Englands och Rysslands ministrar understödde dem alltför mycket i deras förderfliga bemödanden. De hade redan

---

[1]) Bref från riksrådet Sinclair till konungen, d. 15 Febr. 1771, hos Geijer, a. st., s. 122 f.

[2]) Bref från P. U. Liljehorn till konungen, se Geijer, a. st., 126 f.

redan före Adolf Fredriks död uppgjort planen, hvarigenom de hoppades att för evigt lägga Sverige i Rysslands bojor. Konungens plötsliga död förändrade då utsigterna betydligt. Ryssland, i stället att tro sig med lätthet nära målet för sin politik i Sverige, såg sig med ens tvunget att uppbjuda betydliga krafter, för att ej för alltid förlora sitt inflytande. Otroliga summor kostades på valen. Konungens vänner började att blifva oroliga. Friherre Ulric Scheffer uppmanade med de lifligaste färger vår minister i Paris, grefve Creutz, att på allt sätt söka förmå Frankrike att hasta oss till en skyndsam hjelp. Om det vore möjligt att föreställa sig, skrifver han, att vår konung, som vi älska ända till dyrkan, som gjort sig dyrkansvärd och älskad öfverallt hvar han varit, om, säger jag, vår nu frånvarande monark vid sin återkomst skulle finna sitt konungarike såldt åt Ryssland, och sin krona beroende af denna ärelystna makt . . . håren resa sig på mitt hufvud, hjertat klappar i mitt bröst, i anseende till alla de följder, som deraf utan tvifvel skulle härflyta. Våra motståndare dölja icke mer sin plan. Deras framgång gör dem öfvermodiga och oförsigtiga. Det är icke fråga om någonting mindre, än att förklara den sista riksdagen såsom olagligen sammankallad, och allt hvad der blifvit gjordt såsom utan verkan. Man drifver äfven djerfheten så långt, att man vill tillsätta en stor deputation, för att undersöka och straffa dem, som bidragit till sista riksdagens sammankallande; och det är er utan tvifvel icke obekant, hvilken del konungen, såsom kronprins, tagit i denna händelse*).

Gustaf hade väl redan från Paris genom offentliga förklaringar af sin tillgifvenhet för konstitutionen

*) Bref från friherre U. Scheffer till grefve Creutz, Stockholm den 16 April 1771. Infördt i Hemliga Handlingar hörande till Sveriges historia efter konung Gustaf III:s anträde till regeringen, Stockholm 1825, III, s. 63 ff.

och sitt beslut att indraga fransyska teatern sökt afväpna sina motståndare; men dessa åtgärder verkade obetydligt till hans fördel.

Mössorna togo äfven, för att leda valen i sitt intresse, sin tillflykt till ett annat och vida farligare vapen än de förutnämnda, nemligen det sedan någon tid uppblossande ofrälsets hat emot adeln. Rådet hade nemligen vid tillsättandet af vice-presidentssysslan i Åbo hofrätt i Maj 1770 från förslaget uteslutit tvenne sökande såsom ofrälse, ehuru äldre än sina lyckligare medtäflare. Rådsprotokollet härom utkom på tryck under titel: »Ofrälsemäns sent omsider förkunnade öde».

Under året, som föregick riksdagens öppnande, utkommo blott öfver denna fråga nära hundra skrifter, hvilka bidrogo att drifva partiförbittringen till sin höjd och i sjelfva verket redan förebådade revolutionen, i det de till *partistriden* lade en *ståndsstrid,* hvilken alltid visat sig bebåda stora händelser i Sveriges historia.

Mössorna räknade också i sina leder partigängare med de största talanger. Främst bland dessa stod general Pechlin. Han lyckades genom sin ankomst till Stockholm så förstöra sina motståndares plan vid valet af denna stads riksdagsmän, att dessa med plats kunde erhålla tvenne dem tillgifna representanter [4]).

På detta sätt vunno Mössorna pluraliteten hos borgarne och bönderna; om presterna var man ännu oviss; endast hos adeln syntes hofvet och dess vänner kunna påräkna någon öfvervigt.

Så stodo sakerna, då Gustaf återkom till Stockholm. Belägenheten var i hög grad kritisk. Det talades nästan öppet om ej annat, än att göra konungens tron vacklande och att landsförvisa alla dem, som tagit del i 1769 års riksdag [5]). Hvad sedan skulle

---

[4]) Jfr. Heml. Handl., III.

[5]) Bref från grefve Ulrik Scheffer till grefve Creutz, dat. Stockholm den 21 Dec. 1771. Hemliga Handlingar etc., a. st. s. 86.

följt, är lätt att finna. Meningen var, att genom afslutandet af allianser med England och Ryssland för evigt garantera oredan i Norden, och derigenom förbereda Sveriges fall.

Genast vid sin ankomst till Stockholm började Gustaf sin lysande bana som regent och menniska.

Den 3 Juni lät han i Posttidningen tillkännagifva, att han om måndags-, tisdags- och onsdagseftermiddagar från kl. 4 till 5 ville lemna alla sina undersåtare, högre och lägre, fritt tillträde till sin person, att sjelfve deras ansökningar och angelägenheter andraga.

Hvar Gustaf visade sig, tillvann han sig lätt allas hjertan, huru mycket mera då också folkets, som ej var vant att hos sin konung finna denna nedlåtenhet, som med furstens hela värdighet förenade en faders ömhet. Han ingick med alla, som sökte honom, i deras mest enskilta angelägenheter, och visade ett nit och en redebogenhet att komma de olycklige och förorättade till hjelp, som, på samma gång de vittnade om hans goda hjerta, äfven tjenade att tillvinna honom folkets kärlek och verkade för högre politiska syftemål.

Det närmaste föremålet för hans politik kunde under dåvarande omständigheter ej vara något annat, än att med alla möjliga medel söka att uppehålla sakerna och förekomma den katastrof, hvarmed man hotade; härmed vore redan mycket vunnet; man fann sig således nödsakad, att för tillfället uppgifva de planer till en regementsförändring, hvarmed man nyss förut umgåtts.

Konungen begagnade alla tillfällen att öfvertyga allmänheten om sin tillgifvenhet för konstitutionen. Då han den 3 Juni för första gången tog sitt inträde i rådet, yttrade han bland annat: »Ömhet för lagarnes helgd, för folkets frihet och rätt, skall följa mig, då jag emottager en spira, hvilken jag igenom den Högstes nåd skall föra till mina trogna undersåtares väl».

Hela hans uppförande gick föröfrigt ut på att afväpna sina motståndare och vinna folkets tillgifvenhet.

Besparingar infördes vid hofvet. Så t. ex. aflade konungen bruket af vakt bakom sin stol vid taffeln, och nyttjade vid sina utfärder i staden ej mer än ett par hästar.

Hans förnämsta rådgifvare på denna tiden var grefve Carl Fredrik Scheffer.

Konungen begaf sig den 7 Juni till Ekolsund.

Under skuggorna af dess lummiga parker, der hans lefnad dittills så sorglöst försvunnit, aftalade han med denne sin trogne ungdomsledare den plan, han i sin dåvarande svåra belägenhet borde följa. Det var att till en början efterkomma det råd, som hans morbror, konungen af Preussen, under en konversation kort förut hade ingifvit honom, att blifva medlare mellan partierna. Man skulle erbjuda Mössorna vissa platser i senaten, och derigenom försöka att utsläcka tvedrägtslågan.

Konungen afgaf en förtrolig framställning härom till Mössornas hufvudmän, hvilken den 10 Juni besvarades. Dessa fordrade såsom första vilkor för försoning, att senaten delades mellan båda partierna, att inga allianser ingingos, som kunde inveckla riket i krig, samt att konstitutionen förblef oförändrad; i så fall ville de medgifva, att det framfarna glömdes, och arbeta för enighet och frid i nationen; de föreslogo slutligen, att öfverenskommelsen måtte uppgöras mellan trenne personer af hvardera partiet.

Dessa deputerade utnämndes redan samma dag. De voro, å Hattarnes sida, grefve Axel Fersen, baronerna Höpken och Duwall; å Mössornas landshöfdingen baron Ridderstolpe, baron Essen och general Pechlin.

Det första sammanträdet borde äga rum den 11 Juni. Kungen och Hattarnes deputerade infunno sig, men Mössornas dröjde så länge, att man ej kunde invänta dem. De hade sedan ingen annan ursäkt att förebära för en så allvarsam försummelse, än ryska ministerns tillfälliga frånvaro på landet; de hade således ej haft lägenhet att rådgöra med honom.

Mössorna ingåfvo emellertid till konungen den 12 ett skriftligt kompositionsförslag.

Större delen af båda partierna utgjordes af personer, om hvilka man svårligen kunde antaga, att de skulle ingå på de förslag, man var sinnad att göra dem. Isynnerhet herrskade passionerna våldsamt bland Mössorna och de tre lägre stånden. Om man derföre skulle hoppas att åt kompositionen bereda någon varaktighet, var det nödvändigt att genom något slag söka så imponera på dess motståndare, att de blefvo tagne ur den blinda tillit till sin seger, hvari de berusade sig. Ett sådant trodde man sig finna, om man lyckades att till talmän hos adeln och de öfrige stånden få Hattar.

Det enda, men osvikliga medlet för riksdagssegrar på denna tiden var penningar; isynnerhet steg korruptionen, denna smitta för alla fria stater, den må herrska på höjderna eller i samhällets lägre schakter, på denna den sista af frihetstidens riksdagar till en oerhörd höjd. Besluten såldes i de flesta fall nästan alltid åt den mestbjudande.

Om det kommit så långt, att affärerna skötas på detta sätt i ett samhälle, så måste ett af tvenne inträffa: antingen rusar detta samhälle raka vägen till förderf och undergång, eller motgår det en kris, som åt sakerna och styrelsen återger dess naturliga gång.

Konungen, (som beredde denna kris), baserade således hela sin operationsplan på de medel, han säkert påräknade att bekomma vid grefve Vergennes' ankomst. Denne dröjde nog länge. Han inträffade nemligen ej i Stockholm förr än den 8 Juni; således blott några dagar före riksdagens början. Den summa, som ansågs oundgänglig till talmansvalen, var 700,000 francs. Grefve Scheffer vände sig å konungens vägnar, för att erhålla densamma, till grefve Vergennes, som mot förmodan befanns så illa försedd, att han ej kunde lemna

mer än 200,000 francs. Således tappade regeringen voteringen i borgare- och bondestånden, som den 13 Juni med betydlig pluralitet till talmän utvalde tvenne af hofvets ifriga vedersakare, borgmästaren Sebaldt i Stockholm och Josef Hansson från Elfsborgs län.

Samma dag utblåstes riksdagen med vanliga ceremonier.

Den 18 Juni ägde ändtligen i konungens närvaro en provisorisk konferens rum mellan de deputerade af båda partierna. Utgången af talmansvalen den 13 hade betydligen höjt tonen hos Mössornas deputerade. General Pechlin dristade sig till och med att persifflera kungen, och helt öppet, i hans närvaro, påstå, att korruptionen vore frihetens och lagarnes dubbla bålverk. Mössorna begärde nu omedelbart 5 platser i rådet. Man vågade väl ej förkasta detta förslag, eftersom landtmarskalksvalet ännu var ovisst, men kunde ej heller antaga det, då hvarken kungen eller Hattarnes deputerade fått fullmakt att underhandla för rådet. Man beslöt att ånyo sammanträda den 20.

Emellertid ägde talmansvalen i de båda öfriga stånden rum den 19. Aldrig hade partierna, å ömse sidor, mera uppbjudit sina krafter, för att försäkra sig om öfvervigten. Kungen sjelf var alltför skarpsynt att icke se, det han kanske med dessa val spelade både om sin krona och sitt lands sjelfständighet. Å andra sidan begrepo äfven Mössorna och de utrikes ministrar, som nästan enväldigt styrde dem, att det nu äfven gällde framgången af deras med så mycken möda och kostnader uppgjorda planer. De väntade blott ögonblicket, då de skulle se sig herrar i alla fyra stånden, för att omedelbart börja sina hämdeplaner!

Vi ha sett, att partierna nästan vägde jemt i presteståndet. Fåfängt uppbjöd det oaktadt hofvet alla sina krafter för att vinna detta stånd. Presterna voro dyrast att köpa, emedan de voro så få. Mössornas kandidat, biskop Forsenius i Skara, segrade med blott

en rösts pluralitet. Också kostade denna seger Mössorna 3 tunnor guld [6]).

För att nu i yttersta ögonblicket ej också tappa spelet hos adeln, hvarpå allt berodde, var nödvändigt att tillgripa utomordentliga utvägar. Sådane fattades heller aldrig Gustaf III. Ju uppenbarare faran var, desto mera lysande strålade hans geni.

Vi ha sett, huru han under sitt vistande i Paris förstått att utverka konungens af Frankrike löfte att till Sverige betala de sedan kriget resterande subsidierna. Första qvartalet skulle utfalla i Januari 1772. Han hittade nu på att i förväg uppbära denna summa, genom att begagna sin kredit hos det handelshus, som af franska kabinettet fått i uppdrag att ombesörja utbetalningen af dessa subsidiemedel. Denna underhandling fördes i största hemlighet, utan att vara känd hvarken af grefve Vergennes eller hans hof.

Vi behöfva ej särskilt påpeka det djerfva i denna utväg, att på förhand uppbära och använda medel, om hvilka man ej visste hvar man skulle taga dem ifrån, då de på bestämd tid skulle återbäras, och redovisas för de stränga ständerna. Men det tillhörde ställningen, och låg dessutom i Gustaf III:s smak, att spela med höga kort, ju högre desto bättre [7]).

Konungen befann sig emellertid härigenom i besittning af en ansenlig summa penningar, och Hattarne blefvo med ens så starka på riddarhuset, att det skulle fallit sig lätt att genomdrifva grefve Fersens utnämning till landtmarskalk, derest han ej så envändigt, trots både kungens och sina vänners uppmaningar, vägrat mottaga denna värdighet. På konungens inrådan valdes hof-

---

[6]) Anteckning af rikshistoriografen Schönberg, i utdrag meddelad af Geijer, Teckning af Sveriges tillstånd etc. s. 360.

[7]) Att konungen, detta oaktadt, dock hela tiden spelade sina kort med en utomordentlig försigtighet, att ej säga rädsla, ända tills det afgörande ögonblicket inträffade, det skola vi af det följande mer än tillräckligt finna, och äfven häri kunna vi ej undgå att igenkänna hans vanliga finhet och slughet.

marskalken baron Axel Gabriel Lejonhufvud samma dag eller den 19 till landtmarskalk.

Den 20 ägde det beramade andra sammanträdet mellan de deputerade af begge partierna rum.

Mössornas deputerade ådagalade nu lika mycken hofsamhet och anständighet, som de förra gången visat sig stolta och till och med skymfande. Detta härledde sig tydligen från utgången af föregående dagens landtmarskalksval.

General Rudbeck begärde och erhöll tillåtelse att öfvervara sammankomsten.

Konungen ville äfven att prins Carl skulle vara närvarande, för att derigenom ge öfverenskommelsen mera varaktighet och helgd. Denna tillställning synes ej hafva behagat Mössorna, som förut gerna smickrat sig att i prinsen finna ett stöd för sina afsigter. Men detta steg var särdeles väl beräknadt af konungen, som derigenom undandrog Mössorna det hopp, de ännu kunde hysa om biträde från detta håll.

General Rudbeck begagnade tillfället för att öfvertyga kungen om sitt partis tillgifvenhet för dess person och sin håg att bidraga till framgången af högstdensammes helsosamma vyer.

Sjelfva Pechlin syntes ej obenägen att genom upprepade försäkringar om sin välvilja och sitt nit söka godtgöra sitt förra uppförande.

Man öfverenskom muntligen om följande punkter. Ingen undersökning skulle ske af föregående händelser, särdeles ej af 1769 års riksdag och orsakerna till dess sammankallande. Hvad beträffade de begärda platserna i rådet, så kunde de väl ej omedelbarligen beviljas, enär de närvarande råderna vägrat att afgå och lemna rum åt de nya, innan de hunnit att inför ständerna stå till svars för sitt uppförande. Konungen yrkade, att en sådan begäran vore billig, då allmänheten annars kunde fatta misstanka om deras förvaltning, men tillade, att rådet samtligen i öfrigt visat sig mycket benäget att möta motpartiets önskningar. Det enda, han för ögon-

blicket kunde lofva att göra, var att med Mössor ersätta de platser i rådet, som voro lediga [8]). För öfrigt försäkrade han på sitt kungliga ord, att han skulle ställa så till, att Mössorna innan riksdagens slut fingo sina önskningar uppfyllda i anseende till det begärda antalet platser i rådet. I afseende på rikets förhållande till utrikes makter, så skulle inga allianser ingås, som kunde störa landets lugn, utan industriens och handelns upphjelpande vara förnämsta syftemålet för underhandlingarne med främmande makter. Konstitutionen skulle hållas i orubblig helgd. Hattarna erbjödo sig äfven att gifva första exemplet af korruptionens bannlysande. Mössorna syntes äfven i början ej dertill obenägne, men gjorde slutligen dervid så många inskränkningar, att ingenting kunde öfverenskommas.

Samma dag, eller den 20, uppvaktade samtlige stånden genom sina deputerade konungen och de öfriga kungliga personerna, samt begärde att få veta dagen, när han behagade uppkalla dem på rikssalen. I det tal, hvarmed Gustaf besvarade de deputerades af ridderskapet och adeln helsning, visste han att så anslå deras känslor och fördomar, att adeln genast beslöt att genom sin talman begära nådigt tillstånd att detsamma till trycket befordra. Lagens helgd, frihetens bibehållande, yttrade konungen, samt enighetens befrämjande och befästande skall blifva mitt första föremål. Härstammad af en svensk adelsman, hvilken förtjent kronan genom rikets befriande från utrikes våld och inrikes oenighet, tror jag mig ej kunna värdigare föra dess spira, än då jag följer dess fotspår, eller på kraftigare sätt försäkra ridderskapet och adeln om den nåd och vänskap, som jag för dem hyser.

Men det var förgäfves, som konungen hoppades på någon framgång åt sina ädla bemödanden för sin-

[8]) Efter friherre C. O. Hamilton, död den 1 April 1770. Man väntade att riksrådet grefve Axel Löwen frivilligt skulle draga sig tillbaka, i anseende till sin höga ålder.

nenas förening. Icke såsom skulle han för ögonblicket ej uppriktigt velat det; tvertom, det låg nu lika mycket i hans intresse att derigenom afböja den storm, som hotade, och hvars följder voro omöjliga att förutse, som det sedermera blef motsatsen, då sinnena hunnit mogna för en förändring, som just af söndringen skulle näras och beredas; men orsaken låg på ett annat håll och var ständernas egen.

Då Mössornas deputerade för partiet omtalade den öfverenskommelse, de träffat med kungen, yttrade detta den största missbelåtenhet, ja passionerna voro till den grad uppstegrade, att de förra hade så när blifvit slagna ur brädet.

Äfven Hattarne visade sig ingalunda nöjda. Det var den förhatliga korruptionen, som man ej kunde finna sig vid att öfvergifva.

Då Mössorna några dagar sednare till konungen inlemnade en skriftlig resymé af öfverenskommelsen, befanns denna alldeles olik den, som muntligen blifvit ingången. De förklarade sig nu för ingen del kunna afsäga sig rättigheten att undersöka rådets förhållande, liksom de i stället för fem platser i rådet begärde sju. Uttröttad af alla dessa onyttiga bemödanden, hvarpå han såg att ingenting var att bygga, kastade sig konungen i sin vagn och skyndade till Ekolsund på några dagar. Han beredde sig härunder på det tal, hvarmed han den 25 ämnade öppna riksdagen [9]).

Ständerna samlades på utsatt dag på rikssalen, och iklädd sin kungliga skrud infann sig konungen och höll detta berömda tal, hvarmed han för första gången helsade svenska folkets representanter. Det går en silfveråder af svensk mandom och storhet, som sedan Gustaf Adolfs tider ej blifvit spord hos någon

[9]) Berättelsen om de hemliga underhandlingarne mellan konungen och particheferna rörande den s. k. kompositionen äro grundade på Cohen, a. st., s. 49 ff., jemförd med Geijer, Gustav. papperen, I, s. 137 f.

svensk konung, genom dessa rader, hvarur vi ej kunna afhålla oss ifrån att erinra om följande strofer: »Född och uppfödd ibland eder, har jag allt ifrån de spädaste år lärt att älska mitt fädernesland, att anse för den största lycka att vara svensk, och den största ära, att vara den första medborgaren ibland ett fritt folk. Alla mina begär äro uppfyllda, att rikets sällhet, sjelfständighet och ära, igenom edra beslut, må tillskyndas, beredas och befästas. — Att regera öfver ett sällt folk är min största önskan: att styra ett fritt folk, högsta målet för min ärelystnad. — Jag har sett flera länder, jag har lärt känna flera folkslags tänkesätt, regeringssätt, seder, större och mindre välstånd. Jag har funnit, att hvarken oinskränkt välde, prakt och yppighet, för sträng sparsamhet eller penningeskatter utgöra lycka eller förnöjsamhet, der kärlek för fäderneslandet, der enighet saknas. Det ankommer derföre på eder, att blifva det lyckligaste folk på jorden: låtom detta riksmöte blifva evärdeligen utmärkt i våra tideböcker, genom uppoffrande af allt hat, alla egna afsigter, för det allmännas väl. Jag skall bidraga, så mycket som på min personliga del ankommer, att samla tillbaka edra strödda sinnen, förena edra åtskilda hjertan, för att sluta i en lycklig stund för riket detta riksmöte, till hvars begynnelse jag önskar eder den Högstes välsignelse».

Sedan talmännen i vanlig ordning svarat och framträdt för att kyssa konungens hand, åtskildes ständerna. De blefvo så förtjusta öfver hans tal, att de genast beslöto begära tillstånd att trycka det. Det utkom följande dagen, tillika med konungens tal till adelns deputerade den 20, så att hela landet snart blef i tillfälle att lära känna de åsigter, hvarefter deras unga konung ämnade styra. Men när lifvas icke folkets förhoppningar vid början af en ny regering? Det är löftenas tid, liksom ungdomen är det för den enskilte. Och i hvilken konungs hjerta brinner ej begäret att göra sitt folk lyckligt, första gången han of-

fentligt tilltalar detta folks representanter ifrån ett rum, som blifvit så lysande beklädt af odödliga förfäder?

Här torde vara stället att med några ord omnämna de partier med deras förnämsta representanter, som nu stodo färdiga att sammandrabba, och på hvilkas uppförande landets framtid berodde. Främst stod hofpartiet. Dess förnämste synlige anförare var naturligtvis konungen sjelf. Men rätteligen taladt, tillhörde han ej något visst parti. Fäderneslandet och dess bästa, utan egna afsigter, var hans ära och intresse. Han innehade också nu utan tvifvel i mer än ett afseende den upphöjdaste ställningen, och derföre blef det också han, som slutligen gick ur striden med den vackraste lagren. För öfrigt syntes han ej mycket bry sig om regeringsomsorgerna; förmodligen såg han, att han föga eller intet kunde uträtta. Han följde mest sina förtrognes råd, och syntes blott afbida händelserna.

Bland dessa förtrogne märkas i främsta rummet bröderna Scheffer. Den äldre grefven känna vi redan något. Allt sedan brytningen 1766 hade han varit konungens förnämste politiske rådgifvare och vän. Gustaf hörde alltid gerna på hans af den renaste dygd och patriotism förestafvade rådslag. Grefve Carl Fredrik Scheffer var en projektmakare med de ädlaste motiver. Själen i tronafsägelsefarsen 1769, var han äfven den, som ifrigt påyrkade konungens resa till Paris, och följde honom dit, såsom vi sett. Den nya ställning, som genom Adolf Fredriks död och riksdagen inträdde, gaf honom rika ämnen till eftertanka och patriotiska bemödanden. Han var för öfrigt mera ytlig än djup, och utmärkte sig mindre för något synnerligt förutseende och klokhet, än för en ovanlig välvilja och drift. Han var just mannen i denna långsamt mognande brytningstid, då den unga konungen behöfde äggas och uppmuntras, och framtiden så att säga utmanas i långsamma drag.

Hans broder, grefve Ulric Scheffer, var en man af helt annat skaplynne. Ämne till en stor minister,

blef han detta också snart. Lika mycket som den äldre grefven med ett älskvärdt lättsinne gerna uppfattade den yttre sidan af sakerna, lika mycket sträfvade denne att gå till botten deraf, hvarföre han också med denna säkra blick, som lätt träffar den riktiga synpunkten, förenade det praktiska mod, som vet att med bestämdhet göra den gällande. För öfrigt hade han mera att tacka naturen och sina lyckliga anlag för hvad han var, än uppfostran, hvilken ej hade varit synnerligen sorgfällig. Han var lika utmärkt för kallblodighet och lugn, som brodren var allmänt bekant för sitt häftiga och uppbrusande lynne.

Båda grefvarne Scheffer vore lifvade af ett lika uppriktigt nit för ett bättre afvägdt förhållande mellan statsmakterna i den svenska styrelseformen. De voro för skarpsinniga att ej se och erkänna bristerna i frihetstidens statsskick, och för hederliga och oegennyttiga att ej låna sitt biträde till deras afhjelpande. Konungamaktens uppriktiga vänner, begrepo de likväl och önskade garantier emot dess möjliga inkräktningar. I dem hade således konungen det största och kraftigaste stödet för sina afsigter.

Den tredje stjernan i hofvets parti var en man, väl ej, i sedligt afseende, lysande med så ofördunklad glans, som de föregående, men som derför ej stod dem efter, snarare öfverträffade dem i de talanger, som erfordras för en partichef; denne man var riksrådet Sinclair.

För sina militära förtjenster i pommerska kriget bemärkt vid hofvet, anställdes han som ett slags guvernör i krigskonsten hos dåvarande kronprinsen. Han förvärfvade sig här snart till den grad drottning Lovisa Ulrikas förtroende, att han blef själen i alla hennes revolutionära intriger, och skaparen af ett särskilt s. k. hofparti, som nu började vinna inflytande. Grefve Fersen fruktade honom, och de hatade hvarandra på det hjertligaste. Baron Sinclair var en af upphofsmännen till 1769 års händelser, och erhöll derföre riksrådsvärdigheten. Efter Adolf Fredriks död hafva vi redan

funnit honom en af konungens förtrogne. Utan mycket kunskaper eller bildning var han en man med den största tilltagsenhet, ränkfull, slösande, aldrig grannlaga om medlen, blott de ledde till ändamålet, outtröttlig i sin verksamhet, outtömlig på intriger. De tvenne ändamål, för hvilkas befordrande hans rastlösa själ aldrig hvilade, voro hans egna och hofvets intressen. Han var en Pechlin inom sitt parti, en man utan alla samvetsskrupler, ingen plan syntes honom för dristig, hvarföre också konungen nästan fruktade honom. Vi skola se hvilken betydande roll han kommer att spela i revolutionen. Ingen af konungens s. k. vänner kunde mäta sig med Sinclair i civil oförskräckthet.

Näst hofpartiet komma de gamla aristokratiska Hattarne. Af rent nödtvång hade hofvet efter Adolf Fredriks död måst sluta sig till dem. Massan af dem utgjordes af den unga adeln på riddarhuset, och var besoldad af Frankrike. De voro ej benägne att understödja hofvet, utan för så vidt det kunde ge dem en högre inkomst, och i fall de af omständigheterna ej skulle bli så godt som dertill tvungne. De voro för det mesta fattiga tjenstemän och militärer, som för sitt uppehälle voro nödsakade att mottaga utländskt guld. Emellertid skola vi se, huru de under händelsernas lopp blefvo snart sagdt drifna att utgöra ett slags avantgarde för revolutionen.

Hattarnes chef var nu också grefve Axel Fersen. Han hade alltsedan 1756 stått i spetsen för partiet, och var en typ för aristokratien, i dennas ärorika, men tragiska nedgång. Öm för folkets, men ännu mera för sitt stånds intressen, vakade han med stränghet öfver konungamakten, både af tradition och böjelse uppmanad att med den dela väldet. Med de största talanger att leda ett parti, med vidsträckta kunskaper, en öfvertygande vältalighet och ett stolt och imponerande yttre, förenade han den karaktärens böjlighet, som lärde honom att skicka sig i de brydsammaste förhållanden, och att med bibehållande af sin

värdighet omfatta grundsatser, äfven om de ej noga öfverensstämde med hans öfvertygelse, blott de för tillfället förestafvades af ett högre intresse. Grefve Fersen var således en statsman med utmärkta egenskaper, sträng och konseqvent, redbar och uppriktig, men tillika smidig och foglig, beräknande och tillräckligt fin. Det låg något af en half kung i hans väsende, som gjorde att Gustaf III gerna nästan drog sig tillbaka för hans person, ehuru han gjorde rättvisa åt hans förtjenster. Grefve Fersen var således långt ifrån sådan, att man kunde göra sig någon räkning på honom i och för genomdrifvandet af en revolution; men omständigheterna blefvo slutligen sådane, att han i sista stunden derunder gjorde konungen en väsendtlig tjenst. Hans minne står äfven i det afseendet obefläckadt, att han bibehöll sig ren från penningeinflytelser, som vill säga mycket i en så korrumperad tid; han var också en af de rikaste män i landet, så att han just ej behöfde ha några så farliga frestelser att i det fallet öfvervinna.

Det tredje partiet var Mössornas. Det var besynnerligt sammansatt. Minoriteten på riddarhuset utgjordes af de s. k. äldre Mössorna, hvilka, utom de sednast entledigade rådsherrarne, representerades af Ridderstolpe, Essen och Rudbeck, Clas Frietzky och general Pechlin. Alla dessa tillhörde kompositionspartiet, och voro i allmänhet ej emot en viss moderation. Ridderstolpe, Essen och Rudbeck figurerade isynnerhet såsom partiets banérförare. De utmärkte sig mer för redlighet och välvilja, än såsom egentliga statsmän. De voro grundliga landthushållare och ekonomer, och sträfvade att i statslifvet göra gällande den anda af sparsamhet och omtanka, som ledde dem i deras enskilta angelägenheter. Af hat till Hattarne hade de vädjat till de ofrälse stånden, men fingo snart erfara hvilka farliga bundsförvandter de vunnit. Man vill ej tro, att de på fäderneslandets bekostnad älskade att uppresa sitt eget välde; men i högsta grad äfventyr-

lig var den undergifvenhet de ådagalade för Englands och Rysslands ministrar. Dock, det tillhör partiyran att förblindas af faran, att för sina egna angelägenheter glömma fäderneslandets. Clas Frietzky var en redlig patriot, om hvilken man svårligen han säga annat än godt. General Pechlin torde förtjena några ord särskilt.

Svårligen torde mera skiljaktiga omdömen hafva blifvit fällda om en och samma person, än om denna partiman.

Vi ha i det föregående redan ett par gånger varit i tillfälle att erfara inflytelsen af hans driftighet.

Pechlins offentliga lefnad kan sönderdelas i två perioder: den före och den efter 1772.

Under den förra se vi honom med mer eller mindre hederliga medel, men alltid med ett upplyst och konstigt geni draga i fält för den regeringsform, han besvurit. Så långt kunna vi väl klandra, men vilja ej fördöma honom. Hans brott dittills var, att vara den upplystaste och kraftigaste motståndaren mot hofvets planer, och att emot dessa städse förstå att sätta de farligaste och verksammaste medel i rörelse. Han arbetade emellertid härvid ännu alltid i förbund med lagen, och att tillvita honom derför, det skulle vara att bannlysa troheten mot det bestående samhällsskicket ur den offentliga moralen.

Vi skola i det följande få tillräckligt tillfälle att skildra honom i hans sednare lefnadsstadium; beklagligen skall man då se honom utveckla sig i en riktning, som slutar med ett konungamord; men när menniskan frigör sig från samvetet, och lemnar fritt spelrum åt sina allrasämsta lidelser, kan resultatet näppeligen blifva annat.

Den andra utgreningen af Mösspartiet residerade i de ofrälse stånden. Det var, som vi sett, genom förbund med dem, som de adliga Mössorna kommo till väldet. I borgare- och bondestånden ägde de majoriteten;

teten;

teten; hos presterna vägde båda partierna ännu lika. Mössorna på riddarhuset skulle snart få erfara, hvilka osäkra vänner de vunnit. En demokratisk anda, blandad med en viss den svenska demokratien karaktäriserande kälkborgerlighet, bemäktigade sig plötsligt deras oadliga bundsförvandter. Det var samma gnistor till en attack mot adeln och dess privilegier, som alltsedan 1719 blott glimmat under askan, men nu åter uppblossade. I borgare- och prestestånden voro borgmästare och prostar af mesta betydenhet. De hade så att säga riksdagens öde i sin hand. Vi äga riktiga praktexemplar af kälkborgerliga demokrater i borgmästarne Sundblad från Sigtuna och Ramén från Torneå, samt i prostarne Wijkman och Kröger m. fl. Borgareståndets talman, Sebaldt, var väl en man af värdigare hållning, men äfven han närdes af samma adelshat. Bönderna voro också uteslutande lifvade af sitt stånds intressen. Huru mycket alla dessa värda herrar genom sina ståndstvister understödde och gynnade konungen, anade visst ingen af dem. De voro revolutionens prædestinerade hjelptrupper. Så drifver oss ofta ödet att fullborda verk, som äro motsatsen af våra ifrigaste bemödanden.

Ständernas första göromål var att tillsätta utskotten. Som man kunnat förutse, segrade hos adeln Hattarne i sekreta utskottet. Endast fyra Mössor fingo der plats [10]). Hos borgarne blef resultatet helt annat. Ingen enda Hatt fick inträde i sekreta utskottet. På utslaget hos presterna berodde derföre hvad fysionomi utskottet och dermed riksdagen i det hela skulle få. Vi ha sett, att partierna i preteståndet vägde alldeles lika. Om de planer man hade i sinnet skulle kunna genomdrifvas, var derföre nödvändigt att vinna detta stånd. 160,000 riksdaler, komna från England och Ryssland samt utdelade bland trenne prester, afgjorde

[10]) Ridderstolpe, Essen, Rudbeck och Frietzky.

denna fråga till Mössornas fördel[1]. Presterna intogo dock fyra Hattar i sekreta utskottet; men de voro de svagaste i partiet, och gåfvo ej mycket att frukta eller hoppas. De ofrälse stånden voro således herrar i sekreta utskottet, och hade dermed riksdagen i sin hand. Alla dessa intriger fordrade tid, och utskottet trädde ej i verksamhet förr än den 11 Juli.

Dagen förut fattade de ofrälse stånden ett hemligt beslut, som är mycket betecknande. Borgarne gåfvo impulsen härtill, såsom åt nästan allt hvad oppositionen företog sig under denna stormiga riksdag. De kommo nemligen öfverens om, att en fråga, som vunnit de tre lägre ståndens bifall, omedelbarligen skulle gälla såsom lag, äfven om adeln ännu ej deröfver rådplägat. De tvenne öfrige ofrälse stånden gingo efter någon debatt in härpå. Det var tydligt hvaråt detta beslut syftade. Man ville regera äfven utan adeln[2].

Det visade sig snart, huru mycket konungen kunde lita på den öfverenskommelse, han träffat med particheferna.

Tvenne platser i rådet voro lediga.

På adelns proposition beslöto ständerna att återskänka de 1769 afsatta rådsherrarne sitt förtroende, samt att af konungen begära återinkallandet af de begge äldsta af dessa i de lediga rummen.

Härom var nu intet att säga, då beslutet skedde i enlighet med kompositionen, samt i öfrigt, åtminstone å adelns sida, måhända var motiveradt af välvilja och nit för konungen.

Men i de kallelsebref, hvarmed man fordrade att denne skulle vända sig till de ifrågavarande rådsherrarne, läto presterna och borgarne inflyta en fras, som han knapt kunde undgå att anse sårande för sin faders och sin egen heder; den var äfven i uppenbar strid med den öfverenskommelse man ingått. Det hette nem-

[1]) Cohen, a. st., s. 81.
[2]) Cohen, a. st., s. 82.

ligen, hurusom man »*i anseende till de nu offentligen uppdagade omständigheter*» funnit sig föranlåten att återskänka de afsatte rådsherrarne sitt förtroende o. s. v.

Då konungen, af förenämnda skäl, vägrade sin underskrift på dessa kallelsebref, och i stället föreslog andra, hvari de öfverklagade ordalagen befunnos uteslutna, gjorde väl rådet, äfvensom talmännen och några af kompositionspartiet, som uppkallades, sina invändningar, men förgäfves. Konungen vidblef sitt en gång fattade beslut.

Detta oroade emellertid hans vänner och de moderatare af begge partierna. Mössorna talade om faran att göra ständerna emot o. s. v. »Hvad skulle jag ha att frukta, svarade dem Gustaf; förlusten af min tron? Jag har ännu ej blifvit nog förvekligad af dess behag, för att vara starkt fästad dervid. Men för öfrigt skulle jag väl vilja veta, hvem som skulle våga intaga den plats, som jag skulle lemna. Det skall visst icke blifva mina bröder; jag känner deras sätt att tänka och deras känslor för mig» [3]).

En annan dag infann sig borgareståndets talman, Sebaldt, för att enskilt göra sina föreställningar. Då konungen ej lyckades att låta honom fatta skillnaden emellan sjelfva beslutet och de sårande uttryck hvari det var affattadt, förklarade han, att alldenstund han ej kunde af någon utaf sina undersåtare begära offret af dess heder, så trodde han sig häri äga lika rättigheter med dem, och kunde ej göra dem ett offer af sin o. s. v.

Om man antager det, inföll talmannen, så skulle ständerna ej kunna röra vid frågan om 1768 års afsägelse?

Utan tvifvel icke, svarade konungen, om det sker för att anklaga min salig faders minne.

---

[3]) Cohen, a. st., s. 88 f.

Nej, afsigten dermed, fortsatte Sebaldt, vore blott den, att stifta en lag, som skulle förekomma förnyandet af en dylik händelse.

Hvad beträffar lagar, sade konungen, så står det er fritt att stifta sådana och att inskränka min makt, så mycket j viljen: jag skall underkasta mig allt. Ju flere inskränkningar ni gör, desto mindre pligter skall jag ha att uppfylla, och desto mindre skall jag behöfva dela hatet för det onda som sker» [4]).

Rådet var under tiden i det största bryderi. Det såg genom konungens fortsatta vägran att underteckna beslutet sin existens satt på spel. Men alla föreställningar voro förgäfves. Konungens beslut var oryggligt. Man hade då ej annat att göra, än taga sin tillflykt till den utväg, hvartill man enligt 1756 års ständers beslut i dylika fall var berättigad, eller begagnandet af den kungliga namnstämpeln. Likväl beslöt man att förut kommunicera saken med sekreta utskottet.

Detta föreslog, att ständerna skulle ingå till konungen med en mildrande förklaring öfver de i kallelsebrefven klandrade ordalagen. Denna utväg vann bifall, och gillades äfven af konungen. Och så slutades en sak, som hotat med så stora vådor, utan att likväl gifva konungen annat än en skenbar seger [5]).

Den 30 Juli ledsagade rikets ständer den aflidne konungen till grafven. Gustaf III hade sjelf författat personalierna, som i några få vältaliga drag och med all den vördnad, han var skyldig sin faders minne, skildrade den dödes förtjenster. Omgifvet af all höghetens glans nedbäddades det konungsliga stoftet i Wasahusets griftrum. Men det var ännu större, att folkets kärlek och saknad följde honom.

Konungen skulle nu gerna velat hafva slut på riksdagen, ju förr desto bättre. Han ansåg sig hafva

---

[4]) Cohen, a. st., s. 89 f.

[5]) De i anledning häraf i rådet återinkallade rådsherrarne af 1769 års offer voro grefve Adam Horn och friherre Axel Lagerbjelke.

ingenting att vinna af densamma, snarare mycket att frukta. Redan den 26 Juli hade han förklarat ständerna sitt beslut att låta kröningen ske i Stockholm, hvartill de gerna biföllo, såsom mindre kostsamt, än om den som vanligt skulle äga rum i Upsala. Kort efter den kungliga begrafningen gaf han sedan hemliga utskottet tillkänna, att han utsatt kröningen till den 24 nästkommande September och hyllningen till den 26 i samma månad.

Vi ha af det föregående sett, att en träta uppstått mellan adeln och de ofrälse stånden rörande befordringssätten till de högre embetena. Denna träta fördes å ömse sidor med mycken bitterhet. Det var en adelsman, som i ofrälse ståndens namn utkastat handsken åt adeln [6]). Han fick ej länge vänta på svar [7]). Men ledamöter ur ofrälseständen började derpå sjelfva att deltaga i striden och med grundlighet förfäkta sina rättigheter [8]). En mängd, med mer eller mindre talang författade, ströskrifter i ämnet utkommo [9]), och det

6) En adelsmans tankar om frälse- och ofrälseståndens rättigheter i befordringsmål. Stockholm, 1770.

7) Svar på en adelsmans tankar om frälse- och ofrälseståndens rättigheter i befordringsmål. Stockholm, 1770.

8) En Landtprests oförgripliga tankar om ofrälsemanna-ödet. Stockholm, 1770. En Borgares oförgripliga mening om det sig omsider yppade ofrälsemanna-öde. Stockholm 1770. En Landtmans bref till adelsmannen angående dess utgifne tankar om frälse- och ofrälseståndens rättigheter i befordringsmål. Stockholm, 1770. En ofrälse Tjenstemans yttrande öfver svaret på en adelsmans tankar rörande frälse- och ofrälseståndens rättigheter i befordringsmål. Stockholm, 1770.

9) Den märkvärdigaste bland dessa hette: Tvisten mellan Adel- och Odalstånden, om rättigheten till rikets höga tjenster, betraktad på den politiska sidan. Stockholm, 1770. Författaren söker rikta uppmärksamheten på den fara för friheten, som uppkommer, om rättigheterna olika fördelas mellan medborgarne, och han hänvisar till Polen såsom ett land, hvaraf man kan se hvart det leder för national-sjelfständigheten och ett rikes heder, om man ej tager sig tillvara för dylika oformligheter i samhälls-organisationen.

trätofrö var dermed framkastadt, som gaf riktning åt hela landets uppmärksamhet, och under hvars flitiga bearbetande 1771 års ständer sammanträdde. En besynnerlig oro herrskade i sinnena, och de ofrälse stånden funno sig för ingen del benägna för eftergifter. Man märker tydligt af denna tidens dokumenter, hurusom den i Frankrike uppkomna s. k. adertonde seklets filosofi vunnit insteg äfven här i landet. En demokratisk svindel hade bemäktigat sig sinnena. Voltaire och Rousseau lästes med förtjusning.

Med hvilka planer de ofrälse stånden umgingos, ser man bäst af de projekter till enskilta privilegier, hvarmed de kort efter riksdagens öppnande framkommo.

Den 13 Juli inlemnade Stockholms stads borgerskap en ansökning om privilegier för de tvenne näringsstånden.

Något sednare upplästes i bondeståndet ett projekt till privilegier för detta stånd [10]). Bondeståndet förbehöll sig häri alla sina gamla friheters och förmåners samlande och bekräftande under privilegii form, tillika med vissa märkliga nyheter och tillägg. Så t. ex. fordrade de en nästan uteslutande rättighet till krono- och skattejorden, lika rätt för alla att bekläda embeten, o. s. v.

Till borgareståndet inlemnade den celebra borgmästaren i Sigtuna, Sundblad, den 21 September ett icke mindre celebert förslag till enskilta privilegier för sitt stånd. Detta förslag bör med rätta anses såsom ett märkligt dokument i de svenska riksdagarnes och lagstiftningens historia. Det var icke nog, att häruti begärdes, det alla ståndets gamla rättigheter och förmåner skulle såsom privilegier bekräftas, motionären tog äfven för sig både ifrån kronan och de öfrige stånden med sådan glupskhet, att de allvarsammaste protester deremot ingingo. Några få exempel skola tjena till bekräftelse på vårt omdöme. Man ville förmena hofvet

---

[10]) Den 4 Sept.

rättighet att utan borgerskapets mellankomst, genom enskilta uppköpare, anskaffa sina förnödenheter. Ridderskapet och adeln föll man besvärlig genom den fordran, att det skulle vara borgaredöttrar förmenadt att ingå giftermål med adlige, såsom motionären skall hafva tillagt, för att bibehålla borgareblodet i dess renhet. Inom städernas murar och borgerskapets och skrånas höga godtfinnande ville man instänga alla näringar och all handel. Flere undantag från denna exklusivitet i näringslagstiftningen ägde redan på den tiden rum, och hvilka hade blifvit befunna både fördelaktiga och nödvändiga, men de kunde ej finna nåd inför herr borgmästarens ögon. Han ville slutligen göra magistraten och stadens äldste till högsta och enda skiljedomare i dennas vigtigaste angelägenheter.

Hvad säger läsaren om detta utkast till privilegier för ett stånd?

Det faller af sig sjelf, att borgmästaren skulle få pryda riksrådstaburetten, ifall han dertill befunnes skicklig och vore nog lycklig att röna ett motsvarande förtroende.

En riksdagsman från Wasa inlemnade slutligen ett förslag till gemensamma privilegier för de trenne ofrälsestånden, under namn af: *Svenska Odalfolkets rätt* [1]). De förmåner, som de häri betingade sig, hade åtminstone den förtjensten, att de ej skäligen kunde gifva dessa stånd sjelfva någon anledning till söndring. Dessa förmåner gingo förnämligast ut på säkerhet till person och egendom, lika befordrings- och beskattningsrätt, samt tryckfrihet.

De ofrälsestånden ville hafva dessa privilegier i allt det väsentliga intagna och bekräftade i konungaförsäkran, hvilken konungen före kröningen skulle underteckna [2]).

---

[1]) Den 12 Oktober. Det var hufvudsakligen riktadt mot Sundblads förslag, och ämnadt att förebygga de söndringar, hvarmed detta hotade.

[2]) De förutsågo, att adeln häremot skulle göra invändningar, och att öfverenskommelsen om konungaförsäkran således skulle

En beredning för utarbetandet af ett förslag till konungaförsäkran föreslogs derföre, på samma gång man ålade rådet, att emellertid ej utfärda något cirkulär om kröningen, innan ständernas tanka hade blifvit inhämtad. Det skedde, och man lät i anledning häraf förständiga monarken, att kröningen ej kunde försiggå, förrän konungaförsäkran hade blifvit uppsatt och undertecknad, men att man då ville hos honom anhålla om dags utsättande för firandet af denna akt.

Den till utarbetande af ett förslag till konungaförsäkran nedsatta beredningen började emellertid genast sina sessioner [3]). Man lyckades snart att i godo komma öfverens om 1751 års konungaförsäkran, likväl med några betydande tillägg och förändringar i partiandans och de ofrälse ståndens intressen. Så föreslog man t. ex., att konungen skulle »*oafbrutet*» regera — en hänsyftning på 1769 års händelser, och ett försök att dylika för framtiden förekomma. Konungen lofvade derjemte att underkasta sig »*riksens ständers*» vilja och befallning, i stället för »*samtlige ständernes*», såsom det hette i den förra konungaförsäkran: härigenom ville de lägre stånden ha dörren för sig öppen att regera utan adeln. Ändtligen föreslog man, att förtjenst och skicklighet »*endast*» skulle utgöra grunden för befordringar till alla rikets embeten: ett intrång i adelns privilegier, hvilken enligt ordalydelsen »*förnämligast*» borde ihågkommas vid tillsättandet af de högre embeten.

Detta sålunda tillkomna och modifierade förslag till konungaförsäkran öfverlemnades, enligt ståndens beslut, till ytterligare pröfning och granskning åt ett s. k. sammanträde. Detta öppnade sina sessioner den 24

---

kunna komma att draga långt ut på tiden, hvarföre konungens meddelande om dags utsättande till kröningen gjorde stort allarm i sekreta utskottet. De oadliga Mössorna talade om intrång i ständernas rättigheter o. s. v., och i anledning af allt detta vidtog man de åtgärder, hvarom är taladt i texten.

[3]) Den 22 Augusti.

September [4]). Ofrälsepartiet fordrade med sådan häftighet ytterligare tillökningar i förmåner och rättigheter, allt på adelns bekostnad, att dennas representanter inom sammanträdet råkade i bestörtning. Flere långa och ytterst stormiga debatter ägde rum. Slutligen kom man öfverens, att genom deputerade af alla stånden söka att förlikas om vissa jemnkningar. De deputerade inkommo den 7 Oktober med sitt förslag till konungaförsäkran. Det öfverensstämde i hufvudsaken med hvad ofrälsestånden begärt. Adeln inom sammanträdet gaf efter, och det sålunda bifallna förslaget öfverlemnades af sammanträdet den 12 Oktober till ständernas pröfning [5]).

Under det dessa öfverläggningar i anledning af konungaförsäkran som bäst pågingo, utkom emellertid en skrift [6]), som icke blef utan betydligt inflytande på händelserna. Den hette: »den ofrälse Soldaten, eller en gammal underofficerares svar till sin brorsson om soldatlefnaden». Den sedermera kände författaren var en afskedad underofficer vid namn Chierlin, då stadsmatematikus och husägare i Stockholm [7]).

Denna skrift, om den ock lade i dagen flere ohyggliga och beklagansvärda missbruk i militärväsen-

---

[4]) Detta s. k. sammanträde bestod af sekreta utskottet, sekreta deputationen samt 25 deputerade af bondeståndet.

[5]) Jfr. Protokoller uti riksens höglofl. ständers beslutne Sammanträde etc., Stockholm, 1771.

[6]) Den 27 September.

[7]) Denne Chierlin var då ägare af det hus på Österlånggatan, hvari sednare under kung Gustafs regering de så besynnerliga skattgräfningarne ägde rum (Jfr. härnedan, 2 Perioden, 6 kap.). Härom finnes ett märkvärdigt manuskript af Chierlins egen hand, kalladt: »Pro Posteris, om det märkvärdiga huset», och hvilket väl förtjenar att tagas i betraktande. Man finner der flere rätt artiga uppgifter, såsom t. ex. att det var en detta besynnerliga husets skyddsande, hvilken uppenbarade sig för husägaren under skepnaden af en prinsessa, den der befallde honom »att skrifva och låta *trycka en skrift* om de fattiga soldaternas lidande af hård och olaglig medfart, hvilket jag äfven åtlydde», såsom författaren tillägger.

det, särdeles vid garnisonen i Stockholm, var likväl affattad i en så rå och pöbelaktig ton, att den nödvändigt måste i hög grad uppreta dem, som närmast åsyftades, äfven om de aldrig så mycket kände sig deraf träffade. Den, om något, var just ämnad att till det yttersta uppdrifva den ståndsförbittring, som redan genom de föregående händelserna fått en så god näring. Dess hufvudsyfte synes hafva varit, att på ett rätt slående sätt göra en framställning af allt det våld och tyranni, hvartill ofrälsemän sålde sig, om de beslöto att gå den militära banan. Isynnerhet målade den med de ohyggligaste färger soldaternas öde vid de värfvade regementerna. Det adliga befälet vore intet annat än röfvare och barbarer, som gjorde sig skyldiga till de menskligheten mest förnedrande missbruk och våldsamheter. Farlig blef denna skrift egentligen derföre, att den i ögonblicket fick en så stor publik, och företrädesvis bland de lägre klasserna. Flera tusende exemplar utdelades inom några dagar i hufvudstaden. Detta bevisar, hvilken öm punkt den berörde i dåvarande samhällsförhållanden. Följderna uteblefvo ej heller länge.

Den 3 Oktober sammanträdde det under riksdagen i hufvudstaden församlade krigsbefälet, och beslöt, att genom en deklaration offentligen protestera mot de i skriften »den ofrälse soldaten» både det adliga och oadliga militärbefälet gjorda beskyllningar. Bland dem, som vid detta tillfälle yttrade sig häftigast, utmärkte sig isynnerhet general Horn. Han kallade den ifrågavarande boken »ett afgrundens foster, uppfylldt med försmädelse och de grofvaste tillvitelser mot militären». En annan ledamot ansåg dess författare såsom »den allmänna rons förstörare, samt krigsdisciplinens och subordinationens förkränkare». Krigsbefälet ingick till konungen med ett memorial, hvari det uttalade dessa åsigter, med anhållan om bokens sequester och författarens tilltalande. Det sednare hade genom justitiekanslern redan blifvit verkställdt och inför Svea hof-

rätt utagerades tillfölje häraf en tryckfrihetsprocess, som, ehuru både aktor och svaranden redan i November inkommit med sina slutförklaringar, ej afdömdes förr än i Maj månad följande år. Författaren frikändes och hans bok blef åter tillåten till försäljning. För denna utgång af saken hade den anklagade att tacka de handlingar ur krigsrätternas arkiver o. a. st., som han med mycken flit dragit fram i ljuset, och hvarmed han bestyrkte faktiskheten af sina tillvitelser. Dessa handlingar blefvo under sjelfva rättegången, månad för månad, tryckta och bland allmänheten i stor mängd utprånglade [8]). De voro ganska obehagliga för flere bland det dåvarande militärbefälet, särdeles vid garnisonen i hufvudstaden, vid hvilken kår många, som sedan spelade förnämliga roller under revolutionen, sålunda blefvo svårt komprometterade [9]).

Det berodde nu på ständerna sjelfva, huruvida det till dem inkomna förslag till konungaförsäkran skulle blifva antaget eller ej. På utgången af denna fråga hvilade otvifvelaktigt hela regeringssättets bestånd. Om de respektive stånden velat begripa detta, så skulle de säkert gått till väga med större enighet och sans. Men nu gjorde dem stånds- och kastandan blinda för alla högre politiska konsiderationer, och äfven deras stämmor, som uppträdde med förmåga att se in i framtiden, förklingade utan verkan i stormen af de ända till dräggen upprörda enskilta intressena.

---

[8]) 18 särskilta nummer utkommo, under titel: »Handlingar till upplysning öfver skriften: den ofrälse Soldaten, eller en friboren Medborgares lidande genom en Adelig Officerares anställde olagliga och våldsamma värfning». Stockholm 1771 och 1772.

[9]) Såsom dåvarande majoren vid lifgardet König. Se för öfrigt om det ofvanstående: »Kongl. Svea hofrätts Protokoller och handlingar uti fiskaliska aktionen rörande skriften kallad: ofrälse soldaten». Stockholm, 1771, samt krigsbefälets Protokoll om denna skrift, och dito Memorial till konungen om densamma, Stockholm 1771.

Förslaget till konungaförsäkran blef, såsom man kunde vänta, med acklamation antaget af ofrälsestånden. Icke så hos adeln, der det förkastades med en öfvervägande majoritet.

I anledning häraf uppkom en skriftvexling mellan adeln och de öfriga stånden, hvilken å ömse sidor fördes med mycken bitterhet. Adeln vägrade bifall till konungaförsäkran på grund af 1766 års förordning, som för stiftandet af grundlag föreskref minst tvenne riksdagars beslut, och under förutsättning att konungaförsäkran vore att anse som en dylik lag. Man lät dessutom de ofrälse stånden förstå egentliga orsaken till denna vägran, eller deras ingrepp i privilegier, hvilka adeln förklarade sig för ingen del vilja rubba. General Horn var en af dem, som häftigast yttrade sig i denna anda. Å andra sidan påstodo ofrälsestånden, att 1766 års förordning vore utan tillämplighet på ifrågavarande fall, samt att något intrång i de adliga privilegierna ej hade ägt rum. De ofrälse ståndens sista hemställan härom till adeln gjordes den 27 November.

Låtom oss här dröja ett ögonblick, för att vid denna så oförmodade ståndstvist emellertid göra några påminnelser!

Det lider intet tvifvel, att ju adeln härvid hade den juridiska rättvisan på sin sida. Men en annan sak är, huruvida det var klokt af adeln, att låta sakerna så gå till det yttersta, hellre än att ge något efter för ofrälseståndens starka påtryckning. Dock, det lärer höra till undantagen, att politiska kårer gå till väga med den försigtighet och sans, som man är van att finna hos stora enskilta statsmän. Hos massorna är det nästan alltid passionerna och ögonblickets ingifvelser, som bestämma handlingen, långt mera än någon djupare förnuftskalkyl. Så var förhållandet nu. Man måste emellertid medgifva, att adeln, i egenskap af det dittills nästan ensamt styrande ståndet, vid detta tillfälle till en del stridde för sjelfva sin existens, som man

ville undergräfva genom upplifvandet af en § i 1723 års riksdagsordning, som gaf ståndens pluralitet beslutanderätten i frågor, som ej voro af privilegii natur. Genom en annan förändring af konungaförsäkran måttade man äfven åt den adeln genom lagarne garanterade företrädesrätten till rikets högre embeten. För att begripa adelns konsequenta motstånd, behöfver man blott erinra sig dessa omständigheter. Så mycket borde likväl adeln af historien hafva lärt, att det var omöjligt att i längden bibehålla alla sina företrädesrättigheter, utan någon eftergift åt tidsandan och de andra samhällsklassernas billigare fordringar. Hvad dessa då begärde, var i grunden ej annat, än hvad de redan längesedan erhållit. Adelns motstånd kostade den ock förlusten af dess största företräden, eller rättigheten att styra Sverige, hvilket man svårligen på länge skulle kunnat hindra adeln att göra, *om* frihetstidens aristokratiska statsskick hade fått äga bestånd. Emellertid äro vi ingalunda de, som beklaga detta adelns oförsigtiga uppförande, hvilket blef en häfstång för revolutionen. Frihetstidens statsskick var moget för sitt fall, och om de myndigheter, hvilka utöfvade det, sjelfva genom sin oklokhet bidrogo till dess störtande, eller tvungos att ge vika, kan för samhället och historien vara detsamma.

Med långt mindre urskiljning och moderation gingo ofrälsestånden tillväga. De hade icke blott icke lagarna för sig, utan vrängde och kränkte dessa på ett sätt som tillkännagaf, att deras välde ej kunde räcka länge. Det är nemligen ej tillräckligt, att hafva billigheten och rättvisan för sig, man måste äfven tillse, i hvad mån dessa öfverensstämma med gällande författningar, samt öfverväga, huruvida tidpunkten kan vara inne, att på ena eller andra sättet drifva dem igenom. Det är en gammal erfarenhet här i landet, att demokratien fäktat illa på egen hand, men deremot i förbund med konungamakten tillkämpat sig den ena fördelen efter den

andra. Denna erfarenhet bekräftades äfven nu. Konungen kunde icke ha några bättre vänner, än sina ovänner i ofrälseständen. De undergräfde regeringssättet långt bättre, än de mest nitiska rojalister. Det dröjde också icke, förr än han gick att hembära segrar, som varit omöjliga annorlunda än i följd af ståndstvisterna.

Dessa hade emellertid nått sin höjd. Ingen visste hvar de skulle stanna. Ofrälseståndens sista hemställan till adeln hade på riddarhuset väckt den största oro. Bondeståndet förgick sig ända derhän, att det slutade sin skrifvelse med en anhållan att ej »oroas med vidare föreställningar» af adeln. Några ledamöter på riddarhuset proponerade, att man skulle hålla plenum alla dagar; en annan föreslog, såsom det bästa man kunde göra, att upplösa riksdagen och hoppas enighet med tiden [10]). Den meningen segrade, som gick ut på att genom en deputation af 200 personer göra nya föreställningar hos de andra stånden, hvilket skulle ske den 30 November. Men under tiden inträffade händelser, som blefvo af en afgörande vigt.

Det finns intet, som ger stöd åt den misstankan, som skulle konungen hittills haft sin hand med i ståndstvisterna [1]). Han syntes hela tiden föga bry sig om

---

[10]) Förtroligt bref till en vän på landet om nuvarande ställning med saken rörande konungaförsäkran. Stockholm 1771.

[1]) Att så likväl skulle varit förhållandet, är ett misstag, som Gustaf III:s fleste historieskrifvare alltifrån Sheridan hafva upprepat efter hvarandra. Coben, som skref efter Vergennes' depescher, och som således borde vara i tillfälle att känna förhållandena, vederlägger Sheridan med styrka (jfr. Coben, a. st. s. 144 ff.) De enda spår till ett motsatt förhållande vi funnit, och som kunde förtjena att nämnas, äro följande. Frietzky säger (Portefeuille, II, s. 102), att R. R. Sinclair flera aftnar på sina rum öfvertalade prosten Kröger att göra de många tilläggen vid konungaförsäkran, isynnerhet de orden: »oafbrutet regera», för att bereda framgång åt konungens mot friheten syftande afsigter. Men, i fall detta är sannt, hvarpå vi ej behöfva tvifla, så frågas: handlade Sinclair

riksdagsärenderna, och många föreságo i honom en blott på nöjen begifven namnkonung. Han sysselsatte sig med teatraliska öfningar, med små resor emellan lustslotten, han ritade, broderade, gjorde projekter än till teaterkostymer, än till ordnar och ordensdekorationer [2]). Å ena sidan begrep han den fördel mer än väl, som skulle kunna dragas af ståndsträtorna, men å andra sidan fann han denna operationsbas ännu för vådlig, för att han skulle hafva dristat verksamt betjena sig deraf [3]). Dertill kommer, att konungen af Frankrike

här på eget bevåg eller å kungens vägnar? Vi äro böjde att tro det förra. — Excellensen Toll säger i sina anteckningar om 1772 års revolution (De la Gard. arkivet, XIV, s. 192 ff.), att han vid en audiens i September 1771 hört konungen yttra något, som stärkte hans misstankar, att denne ville »removera hela konstitutionen». Denna uppgift är emellertid allt för obestämd, för att man skulle våga derpå bygga ett omdöme, som strider emot andra bestämda och trovärdiga uppgifter. — Som ett bidrag till bedömandet af denna fråga hänvisa vi äfven läsaren till det bref, hertig Fredrik Adolf i Augusti 1771 skref till major von Stjerneman rörande utgifvandet af en utaf denne sednare författad skrift, kallad: »Reflexions sur la corruption des moeurs des Romains vers la fin de la republique et le renversement de leur gouvernement republicain qui en etait une suite naturelle». Brefvet finnes i Portfeuille, IV, s. 57 ff. Det ger upplysande vinkar för kännedomen om kungens planer vid denna tid. v. Stjernemans skrift utkom samma år i Strassburg. Jfr. Allmänna Tidningar, d. 5 Maj 1772. — Ungefär vid samma tid finna vi äfven enkedrottningen, Lovisa Ulrika, i Berlin verksam att genom skrifter förbereda sinnena för monarkien. På hennes uppmaning utgaf Thiebault sin brochyr: »Les adieux du duc de Bourgogne et de Fenélon, son precepteur, ou dialogues sur les differentes formes du gouvernement». Jfr. Hemliga handlingar till Gustaf III:s historia, III, s. 320 ff. Enkedrottningen, liksom kungen (jfr. Fredrik Adolfs bref till v. Stjerneman), ansåg tiden ännu ej inne till en regementsförändring, utan väntade den blott genom sinnenas successiva upplysning och beredande genom skrifter o. s. v.

[2]) Geijer, a. st., s. 142.

[3]) Jfr. konungens yttrande hos Geijer, a. st., I, s. 136 f. »Farligast», säger han här, (i Memoire pour servir à l'histoire de

och hertigen af Aiguillon oupphörligt lågo öfver honom att göra slut på en riksdag, af hvilken de väntade ingenting, utom stegrade penningeutgifter. Men, då spänningen stånden emellan slutligen steg till den höjd, att han ej längre ansåg sig utan fara för statens säkerhet kunna förblifva en passiv åskådare, beslöt han att träda emellan, och att genom sin person möjligen blifva en försoningslänk mellan partierna. Detta var just i anledning af hvad som ägde rum den 27 November, och ofrälseståndens sista budskap till adeln, hvilket på riddarhuset förorsakade sådan uppståndelse.

Konungens afsigt med det steg han ämnade taga, var ingalunda att rycka till sig mera makt eller att göra någon statskupp. Tvertom, han åsyftade för ögonblicket endast, att för fäderneslandets bästa söka att försona partierna. Att han, i fall han lyckades, smickrade sig med hoppet om framtida fördelar för egen räkning, är naturligt. Att offentligen uppträda som medlare mellan de grälande stånden, och att derför uppbära förtjensten, vore redan i sig sjelf inför folket en rik källa till kärlek och beröm; och hvad sådant kunde innebära för framtiden, var omöjligt att förutse. I dessa skimrande utsigter och förhoppningar bemödade sig isynnerhet den äldre grefve Scheffer jemte riksrådet Sinclair att invagga konungen. Men allt berodde nu på sättet, hvarpå man skulle utföra sin plan.

Att framkomma med förslag dertill, var ingen färdigare än grefve C. F. Scheffer. Han uppgjorde i hast tre à fyra dylika, hvilka han underställde grefve Vergennes;

---

la diète en Suède qui commença le 13 Juni 1771 et qui finit le 9 Sept. 1772, egenhändigt fragment i G. S.) »var ofrälsets hat mot adeln, som genom ett oförsigtigt, ehuru ganska lagligt steg af rådet, hade uppblossat. Mössorna betjenade sig deraf för att vinna pluraliteten; ehuru denna anda i grunden syftade på både regeringsformens, adelns och statens fullkomliga förstöring».

Vergennes; och man stannade vid följande, såsom hafvande mesta utsigten för sig att lyckas. Konungen skulle nemligen till sig uppkalla de fyra talmännen, och erbjuda sin personliga bemedling emellan stånden, för hvilket ändamål han antingen inför vissa deputerade af samtlige dessa, eller ock i ett stort plenum plenorum på rikssalen, borde säga dem hvad som låg honom om hjertat. Olyckligtvis stred detta sätt att meddela sig med ständerna emot tydlig föreskrift, enär konungens yttrande, beledsagadt af rådsprotokollet och riksrådernas yttrande, förut borde delgifvas sekreta utskottet. Man kunde derföre taga för gifvet, att den goda afsigten dermed skulle förfelas.

Konungen började med att gifva rådet del af sitt beslut. Det var den 28 November. Sedan detta, likväl efter någon tvekan, gifvit sitt bifall, lät han kalla upp till sig de fyra talmännen. Det var om aftonen samma dag.

Han började sitt tal med att för dem yppa sitt bekymmer öfver den närvarande ställningen; hans mening vore ej att på något sätt göra intrång i deras rättigheter eller stämpla emot friheten; tvertom, det vore endast landets och folkets väl, som låge honom om hjertat; och isynnerhet nu, då nöden och eländet i landet voro så stora, och det var nödigt att ej genom riksdagens förlängande ytterligare betunga och trycka de skattskyldige, ville han uppmana till enighet; han såge väl hvad nytta han för sin enskilta del skulle hafva af ståndstvisterna, om han, som andra konungar sina företrädare, ville dem underblåsa och deraf begagna sig; men det vore just af ömhet för friheten, och för att motverka dylika steg, som han beslutat, att erbjuda sin person till en föreningslänk. Han lemnade åt ständerna sjelfva att afgöra öfver sättet, hvarpå de ville sig häraf begagna, antingen de genom en stor deputation eller i ett plenum plenorum på rikssalen önskade med honom underhandla.

Detta konungens tal gjorde ingen lycklig verkan. Landtmarskalken och talmannen för preseståndet inneslöto sig i de vanliga höflighetsfraserna, men läto äfven höra föreställningar om nödvändigheten att följa lagens bokstaf m. m. Talmannen för borgareståndet, Sebaldt, nekade kort och godt att uppfylla konungens önskan såsom olaglig; han tillade, att honom veterligen någon oenighet mellan stånden ej ägde rum; de tre ofrälse stånden voro ense, och om adeln ej ville vara med dem, så kunde den låta bli m. m. Han förklarade slutligen, att han endast med det vilkor kunde uppfylla konungens önskan, om han finge ett utdrag af rådsprotokollet.

»Hvad», inföll konungen härvid, stött, »skulle ej mitt ord vara så mycket värdt som en bit papper?» Han lät i detsamma talmännen taga afträde.

Hvad man hade bort förutse, inträffade. Ingen af talmännen vågade anmäla konungens proposition i stånden, hvarföre frågan förföll.

Emellertid gjorde underrättelsen om detta konungens steg till partiernas försoning det största uppseende i landet. Hans tal till talmännen spred sig i afskrifter till alla landsändar. Det förorsakade ett mycket olika intryck. Folket jublade och började hoppas på bättre tider, under en konung som mera, än rikets ständer, ömmade för deras behof och rättigheter. Dessa åter hyste en stor fruktan för konungens afsigter. De trodde honom umgås med planer att göra sig enväldig.

För att urskulda sig och inför allmänheten rättfärdiga sitt steg, önskade konungen att trycka sitt tal. Han gjorde anmälan härom i rådet. Men detta vågade ej, utan att kommunicera sig med sekreta utskottet, dertill bifalla. Anmälan härom till utskottet ägde rum den 12 December. Det var dagen före ständernas sista session före helgen. Utskottet beslöt, att uppskjuta frågan till nya året.

Denna utgång gjorde att konungens tålamod alldeles brast. Emot rådets tanka och sekreta utskottets beslut gick han omedelbart in i författning om tryckning af sitt tal. Det skedde i Örebro, och eftertryckningen deraf ägde ögonblickligen rum både i Götheborg och Stockholm [4]).

---

[4]) Jfr. om det ofvanstående rörande konungens tal till talmännen, hans afsigt dermed och utgången af detta hans steg: Cohen, a. st., s. **119** ff. samt **144** ff. Det var en hofauditör vid namn Camitz, som fick att ombesörja talets försändande till Örebro och befordrande till trycket, hvarför han sedan, då hofrätten fick befallning anställa åtal mot utgifvaren, ansåg sig, för att undgå ransakning och straff, böra rymma. Talet utkom i början af Januari, före den 15.

ANDRA KAPITLET.

REVOLUTIONEN.

II.

Komplotterna mot den s. k. friheten begynna.

(December 1771. — Maj 1772.)

Fortsättning.

Konungen beträder revolutionens bana. — Uppmaningar från Frankrike att sluta riksdagen. — Frankrikes beslut att indraga partipenningarne. — Grefve Ulrik Scheffer om korruptionen. — Öfverenskommelse om densammas afskaffande. — Upphofvet till den rojalistiska klubben "Svenska Botten". — Ståndstvisterna. — Horn, Sprengtporten och Toll, jemte förslag till en regementsförändring. — Grefve Vergennes' bifall dertill och löfte att dem understödja. — Porträtt och karakteristik af Toll. — J. M. Sprengtporten. — Slut på tvisten om konungaförsäkran. — Frågan om rådets förhållande. — Förslag till dess bibehållande. — Sinclairs planer. — Mössornas olika syften. — Betänkandet mot rådet. — Hemliga bearbetningar af stånden före frågans afgörande. — Den demokratiska andans öfvervigt. — Tidningarne. — Språket i ståndsklubbarne. — Rådets afsättning af de ofrälse stånden. — Konungens tankar härom, och arbete för rådets frikännande. — Söndring mellan Mössorna på riddarhuset och i de andra stånden. — Grefve Ulrik Scheffer och revolutionen. — Förtroligt yttrande af konungen till C. F. Scheffer. — Intryck af händelsen med rådet på grefve Fersen. — Konungens beslut att vinna honom för sig. — Adeln afsätter rådet. — Ord af grefve Fersen. — Sinclairs anbud.

Konungens åtgärd att till trycket befordra sitt tal till talmännen var hans första fjät på den långa banan af tillämnade statskupper och revolutioner från denna dag och till den 19 Augusti 1772. Detta steg innebar nemligen ett öppet vädjande till folket i skiljaktigheterna mellan konung och ständer. Att det förstnämnda tog konungens parti, skola vi af det följande tillräckligt finna.

För öfrigt voro alla de följande händelserna sådana, att de tjenade att rycka konungen ur den passivitet, han hittills iakttagit i förhållande till riksdagen och ståndstvisterna.

I detta afseende vilja vi i främsta rummet omröra en finansfråga.

Som vi sett, hade konungen tillåtit sig att i förväg uppbära en del af de franska subsidierna, och detta utan att kommunicera sig med grefve Vergennes. Då det led mot tiden, då dessa penningar skulle återbetalas, fann han nödigt att derom öppna sig för denne. Han begärde, att den ifrågavarande summan måtte af franska hofvet afskrifvas på de hemliga utgifternas konto. Men ambassadören fann sig mycket stött, som så sent blifvit underrättad om ett så vigtigt ärende [1]).

Emellertid underhandlade man.

Både konungen och grefve Ulrik Scheffer, (efter grefve Ekeblad kanslipresident [2])) uppmanade på det bevekligaste franska hofvet att ej öfvergifva Sverige i ett så kritiskt ögonblick. De bevisade på det fullkomligaste nödvändigheten af den ifrågavarande anticipationen och vådorna, om man på utsatt dag ej kunde för ständerna redovisa subsidierna. Det hjelpte ej. Det enda, hvartill Frankrike lät beveka sig, var att betala summan med vilkor af afdrag på subsidierna. Konungen skulle således befinna sig i samma förlägenhet vid förfallotiden af nästa qvartal. Emellertid tillade hertigen af Aiguillon i en konferens med grefve Creutz, att konungen af Frankrike *endast i det fall* bifölle att utan afdrag på subsidierna betala penningarne, om ko-

---

[1]) Han förklarade, till konungens stora bestörtning, att af den summa omkring 3 millioner livres, som konungen af Frankrike anslagit till riksdagen, största delen redan var använd. Cohen, a. st., s. 149.

[2]) I Oktober 1771, sedan grefve Ekeblad, den 9 i samma månad, efter en slag-attack på sjelfva embetsrummet, deraf dött.

nungen kunde sluta riksdagen genast, hvarigenom korruptionen ock skulle upphöra [3]). Grefve Creutz utlåter sig i bref till Gustaf III härom på följande sätt. »Hertigen insisterar ånyo på nödvändigheten att sluta denna beklagliga riksdag. Man måste ej uppehålla sig med hoppet om komposition, som blir omöjlig. Eders Maj:t måste nedslå sina fiender genom fasthet och mod, om Eders Maj:t skall kunna förmå sina allierade till nya eftergifter». Detta bref kom konungen tillhanda i början af Januari 1772. Sådane ord från den fredligaste minister till en konung af Gustafs skaplynne voro ingalunda ämnade att falla på hälleberget.

Ett annat medel, hvarigenom Frankrike hoppades få slut på den långa och kostsamma riksdagen, var indragandet af partipenningarne. Man hoppades härigenom bringa sinnena till mera foglighet, och göra något slag i saken, det måtte blifva hurudant som helst. Grefve C. F. Scheffer hade tillstyrkt detta steg, såsom enligt hans åsigt säkrare än allt annat ledande till målet [4]). Det syntes också temligen antagligt, att alla, som förut endast genom korruptionen kunnat uppehålla sig vid riksdagen, då af ren nöd skulle bli tvungna till eftergifter af de helsosammaste följder. Det sades äfven, att ryska ministern, grefve Osterman, var benägen för vidtagandet af samma åtgärd. Konungen sjelf, af fruktan för vådorna som ett sådant steg kunde medföra, satte sig i det längsta deremot. Men slutligen måste han ge vika för de positiva förhållningsordres, som grefve Vergennes erhöll från sitt hof, att med den 1 Januari 1772 inställa alla vidare penningeutdelningar.

---

[3]) Bref från Grefve Creutz till Gustaf III. Geijer, a. st., s. 192 ff.

[4]) Bref från grefve C. F. Scheffer till grefve Vergennes, i Dec. 1771. Geijer, a. st., s. 144, noten. Det heter deri: »Min tanke är, att ni med denna månad bör upphöra att besolda riksdagsmän, af hvilket stånd de vara må. — Jag bör likväl ej dölja för er, att konungen ej finner detta vara utan olägenheter. Sök att diskutera detta med honom».

Han ansåg detta särdeles illa, och började härefter att visa ambassadören mycket misstroende [5]).

Den yngre grefve Scheffer såg denna sak med helt andra ögon. Han ville hundra gånger hellre, efter hvad han sjelf säger, »öfverlemna sig åt Försynen och slumpen, än att se korruptionen fortfara, en fasa, som höljer nationen med vanära». »Vi måste hädanefter», så slutar han, »sätta vårt förtroende till konungens snille och inflytande. Lyckligtvis vinner han hvarje dag allt mera i opinionen. Det första ögonblicket är vunnet, och om vi slutligen måste omkomma med honom och begrafva Svenska namnet under ett främmande ok, så skola vi åtminstone dö såsom redliga män» [6]).

För att emellertid göra de förmodade fördelarne af nämnde steg så litet vådliga som möjligt, beslöt konungen att söka tillförbinda motpartiet till detsamma. Under julhelgen 1771 samlades hela den kungliga familjen på Ekolsund. Konungen lät kalla till sig de mest betydande riksdagsmän af båda partierna. Man kom öfverens, att ifrån nya årets början upphöra med allt utdelande af partipenningar. I följe deraf borde äfven konungen upplösa en klubb af sig tillgifna adelsmän, hvilkas uppförande väckt misstankar [7]). Man förband sig äfven att arbeta för bibehållande af det nuvarande rådet [8]).

---

[5]) Jfr. Cohen, a. st., s. 154 ff.

[6]) Bref från riksrådet grefve U. Scheffer till grefve Creutz, Stockholm den 21 December 1771. Hemliga Handlingar, a. st., s. 88 ff.

[7]) Så uttrycker sig Geijer, a. st, s. 144. Men deraf torde man med orätt draga den slutsatsen, att denna klubb på det sättet var tillgifven konungen, att den skulle varit beredd att bidraga till ökandet af dess makt. Den utgjordes utan tvifvel endast af med fransyskt guld besoldade Hattar, som beundrade sin konung. En annan sak är, hvad denna klubb genom händelserna sedan blef. Den var nemligen början till den sedan så ryktbar vordna klubben Svenska Botten.

[8]) Denna öfverenskommelse upphäfde likväl på intet sätt den, som vid riksdagens början blifvit träffad, hvarigenom ko-

Utgången af denna åtgärd blef helt annan, än man hade väntat. Redan den 2 Januari inrapporterade riksrådet Sinclair till konungen följande [9]). Då major Boye [10]) den 30 December annonserade tillslutandet af nämnde klubb och upphörande af underhållet, väckte det det största missnöje. Det hjelpte ej, hvad han tillade, att det skedde med konungens eget samtycke; snarare upphetsade detta ledamöterna än mer. Alla svuro, att de ville sätta till äfven sina kläder, för att underhålla sig vid riksdagen, att de hade uppmanat sina kamrater att med dem förena sig [1]), och att, oaktadt deras fattigdom och ett gammalt bruk, som hade vant dem att emottaga penningeunderhåll, de likväl ej ville låta sig behandlas såsom hyrlingar. Grefve Vergennes hade erbjudit dem resepenningar, men detta behandlades med förakt. Slutligen presenterade några ett papper, hvilket de uppmanade hvarandra att underteckna [2]). Öfverstarne grefve Creutz [3]) och de Carnall [4]) gjorde det först, och alla de öfrige följde. Två unga officerare ville urskulda sig med medellöshet. Några andre gjorde sammanskott till deras underhåll. Derefter lemnade de huset och marscherade en corps till ett annat, som de redan hyrt. Denna nya klubb samlades

---

nungen lofvat att i rådet bereda rum åt ett visst antal Mössor.

[9]) Konungen, som den 20 December 1771 afrest till Ekolsund, återvände ej till Stockholm förr än den 10 Jan. på nyåret.

[10]) Vicekorporal vid Lifdrabanterna och en Sinclairs förtrogne och agent.

[1]) Man var nemligen genom ryktet redan förberedd på denna händelse.

[2]) Denna skrift var affattad i följande ordalag: Hvem skulle vilja skiljas från Stockholm förr än han sett en efterlängtad Konungens kröning och ett godt slut på riksdagen? — Ingen — af oss, som på detta papper teckna sina namn.

[3]) Lorentz Wilhelm Creutz, öfverste i armén.

[4]) Carl Constantin de Carnall, öfverste för Björneborgs regemente.

alla aftnar. Underskrifterna stego inom några dagar till 117 [5]).

Ett nytt fenomen träder genom denna händelse emot oss i Sveriges historia. Det är en formlig *konfederation* af en mängd unga adelsmän, som förbinda sig att icke åtskiljas, innan konungen blifvit krönt och adelns privilegier befästade.

I början gaf denna konfederation konungen och hans vänner ämne till bekymmer. De sågo i den nya anledningar till kröningens dragande ut på tiden och riksdagens förlängande. Emellertid måtte dessa bekymmer ej hafva varat särdeles länge. Vi finna nemligen innan kort denna konfederation organiserad till en klubb, fullkomligt rojalistisk klubb, och hvilken besoldades genom fransyska penningar. Den fick som sådan namn af »Svenska Botten», och i spetsen för densamma trädde då varande öfversten för Nylands dragoner, friherre Jakob Magnus Sprengtporten. Vi tro oss ej behöfva mera än citera detta namn, för att göra läsaren underkunnig om den nya klubbens beskaffenhet [6])

Det skulle snart visa sig, hvaråt det herrskande partiet syftade i förhållande till rådet.

Vi hafva af det föregående sett, att frågan om tryckningen af konungens tal till talmännen af den 28 November af rådet blifvit förvisad till sekreta utskottet, men att detta uppskjutit att yttra sig till efter helgen. Under tiden hade detta tal, utskottet oåtspordt, utkom-

[5]) Bref från riksrådet Sinclair till Gustaf III, d. 2 Jan. 1772. Geijer, a. st., 145 ff. Kanhända skall det roa en eller annan läsare att se en förteckning öfver denna klubb, som inom kort blef så märkvärdig, och till den ändan meddela vi i Bil. N:o 4 följande, som vi påträffat i von Engeströmska Samlingarna.

[6]) Äfven Mössorna kunde ej länge hålla det löfte man gifvit hvarandra, att ej mera mottaga några partipenningar. Redan den 2 Januari 1772 skref Sinclair till konungen. »Mössorna förhålla sig stilla. Men största delen af deras pensionärer återkommer i Februari, då underhållet tager sin vanliga gång». Geijer, a. st., s. 147.

mit på trycket och spridt sig kring landet i flera upplagor. Ett sådant förhållande kunde ej vara utskottet kärt, isynnerhet som det gaf anledning till de ofördelaktigaste omdömen såväl om de nu styrande vid riksdagen, som om hela regeringssättet i allmänhet [1]).

Emellertid fortfor oenigheten stånden emellan. Både adeln och de ofrälse stånden framhärdade i sina beslut rörande konungaförsäkran. De sistnämnde öfverlemnade sitt projekt den 13 Januari till expeditionsutskottet, för

[1]) Några dagar förrän konungens tal blef synligt i bokhandeln, hade den hederlige Gjörwell i sina Allmänna Tidningar tillåtit sig införa några ganska betänkliga reflexioner öfver ställningen, under rubrik: En svensk mans önskan och tankar öfver sin konung, vid ingången af år 1772. Der förekomma t. ex. följande strofer, som vi citera i anledning af det uppseende de gjorde, isynnerhet hos den herrskande riksdagsfraktionen. Sedan författaren omtalat alla de olyckliga följder, som det vanskapliga regeringssättet i längden kommer att föra med sig, utbrister han: »Sådane möjliga händelser vill vår Gustaf, med en hjeltes själ, gå till möte, och om ej genast krossa detta flerfaldiga ormahufvud, åtminstone efter hand förtaga dess dödande gift. Nog länge har medborgares oenighet förtärt rikets krafter, nog länge har parti befordrat utländsk åverkan. Medborgare! det är tid, att vi skåda framför oss. Vi kunna alldeles förfalla till ett Polens vilkor; vi kunna ock gå till Gustaf Adolfs tider tillbaka. — Hvad har bragt Polen i olycka? Lagarnes ständiga förvandling, och konungamaktens ständiga inskränkning, en nödvändig följd af grundlagars ändrande; ty hvar skulle ej ärelystne medborgare finnas, och om desse skulle kunna saknas, så finnes ofelbart den ärelystna granne, som, på ett eller annat sätt, så länge blandar sig i ett försvagadt folks ärender, till dess den omsider gifver lag, till dess den med härsmakt befaller. Ohyggelig tafla! Vändom ögonen ifrån sådana utsigter, som aldrig inom Svea rike kunna blifva möjeliga, förrän folket fallit ifrån sin konung och ifrån fäderneslandet. Tvärtom, vi hafva en urgammal jord att försvara, vi hafva en stor konung att följa. Svenska medborgare! Om Gustaf Adolfs ära ej förlorat all kraft i edra hjertan, så skåder med förtjusning hans grafvård. Den står midt för edra ögon, och utur dess grift, böljd af segertecken öfver söndrade medborgare och slagne grannar, ropar nu en röst till hvar svensk man: Tiden är inne».

att derifrån vederbörligen expedieras. Det s. k. stora sammanträdet, eller ett sorts förstärkt sekreta utskott, fick sedan i uppdrag att presentera det till konungens underskrift. Men härmed gick icke så lätt, som man hade bort vänta. Adeln inlemnade till sammanträdet ett eget förslag, och befallde sina dervarande ledamöter att motsätta sig allt som kunde företagas emot riksdagsordningen och de adliga privilegierna.

I denna sakens ställning inságo Essen och de öfrige af Mössorna på adelns sida, som voro mera förståndige, att den ej kunde afhjelpas utan betydliga jemkningar. Essen föreslog att de ofrälse ståndens projekt borde i detta ändamål återremitteras till plena. Grefve Fersen understödde med sin vanliga stora statsmannavältalighet detta förslag. Det ofrälse partiets ledamöter satte sig i det längsta deremot, men gåfvo ändtligen med sig. Denna remiss af ofrälse ståndens projekt, med angifvande af vissa jemkningar, ägde rum den 17 Januari.

Alla dessa förhållanden voro för många anledningar för konungen att höra på de förslag, som under tiden började göras honom, att med begagnande af ståndstvisten göra slut på riksdagen genom en statskupp, om möjligt i konungamaktens intresse. Från denna period daterar sig det förtroliga umgänge med hofvet, som några personer började sköta, hvilka sedan spelte betydande roller under revolutionen. Bland dem nämna vi i främsta rummet general Horn och öfverste Jakob Magnus Sprengtporten, samt den sedan så ryktbare, dåvarande öfverjägmästaren Toll. Alla dessa började nemligen nu att uppvakta konungen med diverse förslag till en regementsförändring. Det behöfver ej sägas, att den snillrike Gustaf med begärlighet lyssnade till sådane stämmor, som öppnade för honom utsigten af en glänsande framtid, under hvilken han kunde hoppas att Sveriges stora, gamla tider skulle återkomma, frammanade af en ung konung, som endast lefde och andades för folkets lycksalighet och fäderneslandets ära.

Den närmaste, mest betydande följden af detta konungens förändrade sätt att se sakerna var hans reconciliation med den fransyska ambassadören.

Vi erinra oss, huru dem emellan en viss köld ägt rum, alltsedan slutet af förra året, i följd af Frankrikes beslut att upphöra med riksdagskorruptionen.

Detta förhållande lemnade nu åter rum för ett öppet och hjertligt bemötande.

Konungen hade den 31 Januari ett hemligt möte med ambassadören, då han med största uppriktighet lade i dagen sina nya planer och förhoppningar. Detta stämde åter franska hofvet och dess minister välvilligt mot Sverige. De betydande följderna deraf läto ej heller länge vänta på sig. Ambassadörens kassa började icke allenast att åter hållas öppen för konungen och hans anhängare, utan Frankrike biföll äfven att betala första qvartalet af subsidierna, utan afseende på den gjorda anticipationen [8]).

Den förste, som synes hafva framkommit med något positivt förslag till en ny sakernas ordning, var den ofvannämnde 28-årige öfverjägmästaren Toll.

Redan i September 1771 ansåg han sig hafva hört konungen yttra något, som gåfve anledning förmoda, att denne ej skulle vara emot en förändring.

Toll — en mindre Talleyrand — var, såsom Geijer uttrycker sig, »en af de menniskor, födda med en så djup kärlek till makten, att de, såsom ett slags lyckans profeter, förutse hvart helst den kommer att vända sig, och sjelfve derföre alltid taga den väg, som leder till deltagande i dess utöfning. Djerf, förslagen, fattig, nedsänkt i skulder samt hotad med förlusten af sin tjenst, emedan han ådragit sig det herrskande partiets misstankar, fann han i sin egen belägenhet motiver nog att önska en förändring, hvars nödvändighet för det allmänna hans skarpsinnighet hade lärt honom att inse» [9]).

---

[8]) Jfr. Cohen, a. st., s. 150, samt Geijer, a. st., s. 196.
[9]) Geijer, a. st., s. 202 f.

Som många, ämnade till något stort, hade Toll i ungdomen ej visat särdeles anlag för hvad han sedan blef. Utan att kunna bestämma sig för något visst yrke, hade han egnat sig först åt det militära, sedan åt juridiken, och nu sedan några år blifvit öfverjägmästare. Ehuru genom börd och uppfostran mera tillgifven Mössorna, än Hattarne, hade han likväl snart kastat om, och hade att tacka de sednare för sin befordran.

Tolls yttre var imponerande och resligt, och han framställde i allt åsynen af en kraftman, som syntes bestämd till stora gerningar.

Från fädernet lärer han hafva ärft de egenskaper, som innan kort skulle göra honom så oumbärlig för Gustaf III: den största skarpsinnighet i förståndet, i förening med en motsvarande viljans driftighet och kraft.

Redan hans fysionomi bar vittnesbörd om någonting ovanligt.

Glädjen, vänligheten och listen spelade i hans drag, qvickheten och satiren gnistrade i hans ögon.

Han var ej, hvad man i egentlig mening kallar hofman, men ägde likväl i hög grad förmågan att intaga och fängsla genom sitt förbindliga väsende och utmärkta takt.

Från mödernet synes han derjemte hafva fått i arf andra egenskaper, som gjorde honom till en af de upphöjdaste och renaste karaktärer i hela detta tidehvarf. Hans mor, född Gyllenstjerna, var ett fruntimmer, kändt lika mycket för sitt ljusa förstånd, som sin varma gudsfruktan. Hennes inflytande på sonen blef ej ringa. Det fanns nemligen alltid på bottnen af Tolls väsende ett drag af gudsfruktan och sann tro, som, alldenstund de ej urartade till skenhelighet, voro så sällsynta i detta lättsinniga tidehvarf. Om vi till dessa egenskaper lägga vänfasthet, oegennytta och arbetsamhet, hvilka alla i hög grad utmärkte den unge mannen, så skola vi begripa, huru han så hastigt kunde stiga i inflytande, och hvad som gjorde honom fullkom-

ligt värdig, att en gång beklädas med statens högsta embeten. Men vi återgå till händelserna.

Bland dem, som vid denna tid stodo konungen nära, syntes ingen mera hafva hans förtroende, än generalmajoren friherre F. Horn. Toll började derföre att göra honom täta besök, omtala både konstitution och styrelse, anspela på hvad som nyss timat i Danmark samt huru man deraf kunde uppgöra sådane konnexioner och planer för Sverige, att riksens ständer snart skulle komma i en belägenhet, hvarutur de ej skulle kunna reda sig. I en sådan konjunktur höll Toll före, det konungen skulle med lätthet kunna taga den rätt och myndighet honom tillkom, och han erbjöd sig som ett verktyg dertill. Han skulle emellertid begära permission och resa till Danmark.

General Horn föredrog detta. Men konungen svarade, att han ansåg ingenting kunna uträttas med en resa till Danmark, men väl till Norige, der missnöjet vore ett ämne, hvaraf något betydligt kunde göras.

Denna plan behagade ej Toll. Han utarbetade derföre, på konungens befallning, en annan, som i Februari månad år 1772 blef honom presenterad genom Horn. Toll uppsatte då också en instruktion för sig sjelf. Dagen för afresan bestämdes till den 17 Mars. Han begärde blott 2000 dukater, för att dermed värfva anhängare i det främmande landet; men denna begäran mötte genast svårigheter. Den ifver, hvarmed konungen önskade Tolls permission snart expedierad, började också väcka rådets misstankar. Toll måste, för att afleda dessa, förespegla, hurusom han, för att undgå ständernas förföljelse, som just då höllo på att beröfva honom hans syssla, vore sinnad att söka sig ett annat fädernesland. Emellertid inträffade den bestämda resedagen. Men konungen var utan penningar. Han lät tillsäga Toll, att han ville besinna sig, och Toll tyckte sig snart finna, att man måste umgås med helt andra planer; han beslöt derföre, att tränga sig på andra perso-

ner, som möjligen mera än Horn kunde äga det högsta förtroendet [10]).

Hvad Toll hade gissat, var verkligen förhållandet: konungen hade under tiden fått andra planer.

Näst Horn fanns ingen, som nu stod honom närmare, än öfverste Sprengtporten.

Denne sistnämnde var ett lika så förslaget och intrigant hufvud som någonsin Toll, men utan den energi och det moraliska mod, som gjorde denne så beundransvärd. Sprengtporten var outtömlig på de snillrikaste planer och kombinationer till en regementsförändring, och insåg det dåvarande styrelsesättets brister; men han kände sig derjemte plågad af den yttersta misstänksamhet och en till sjukdom gränsande sinnesoro, hvilka måhända också voro rätta orsaken till den fruktan, hvarmed han, i motsats till Tolls, nästan alltid betraktade konungamaktens upphjelpande.

För att stärka försvaret af de adliga privilegierna, hade han på riddarhuset ingifvit ett memorial om introduktion för dem, som i sednaste tider blifvit adlade, men i följd af ett ståndets beslut ännu ej vunnit inträde. Frågan förföll, men Sprengtporten förvärfvade sig i de uteslutne, hvilkas rättvisa sak han förfäktat, många vänner.

För att än vidare sätta en dam mot ofrälseståndens häftiga framfart, hade han sedan uppgjort förslaget att genom vissa fördelar vinna presterna, derigenom sätta två stånd mot två, bryta Mössornas pluralitet och sålunda sätta riksdagen i overksamhet. Om någon större myndighet härunder kunde förskaffas åt konungen, så var han icke deremot.

Då presterna ej stodo att vinna, och ståndstvisterna emellertid nådde sin höjd, så sammansatte han ett an-

---

[10]) Jfr. Berättelse rörande 1772 års revolution, författad af J. C. Toll, införd i De la Gard. Arkivet, XIV, s. 191 ff. Man finner här ej någon vidare upplysning om på hvad sätt Danmark eller Norige skulle ingå i revolutionsplanen.

nat förslag, mera bestämdt både till innehåll och ändamål. Han beslöt nemligen, att göra samma försök med bönderna, som nyss hade misslyckats med presterna. Härtill erbjödo sig följande medel. Genom särskilt votum skulle man bevilja bönderna de paragrafer i konungaförsäkran, som voro till deras fördel, men deremot afslå allt för de andra stånden. Man skulle genom penningar vinna en viss Mössa, som hade några och trettio bönder under sin styrsel, äfvensom de mest betydande af bondeståndet, hvilka sannolikt skulle öfvergifva de andra stånden, om man bifölle det, som lände till deras enskilta förmån. Genom nya utfall mot presternas vederlag skulle oenigheten mellan stånden ytterligare stegras, och under den häraf uppkommande allmänna förvirringen borde man i bondeståndet proponera: att, sedan ingenting numera i följd af ständernas oenighet kunde uträttas, genast afsluta riksdagen och på 12 års tid åt konungen och rådet uppdraga diktaturen. Härefter skulle genom goda författningars vidtagande den inbördes oenigheten småningom kunna aftyna, och ständerna åter sammanträda, för att bekräfta dessa. Om adeln ej härtill ville lemna bifall, så ville Sprengtporten med Svenska Botten gå till kungen och begära slut på riksdagen, hvarmed bönderna borde sig förena [1]).

Denna plan presenterades för konungen, hvilken gillade den.

Grefve Vergennes lofvade att förskjuta de erforderliga penningarne.

Sprengtporten började följaktligen genast att taga alla förberedande mått och steg. Men då nu allt var färdigt, och han hos Vergennes skulle lyfta penningarne,

[1]) Berättelse om revolutionen 1772, af J. M. Sprengtporten, i utdrag hos Geijer, a. st., s. 167 ff. Häraf finner man ingenting upplyst rörande tiden, då denna Sprengtportens första revolutionsplan formerades och förelades konungen, men troligen skedde det under tiden emellan den 15 och 24 Jan. 1772.

ningarne, befanns, att denne sade sig inga ha. Konungen hade också ändrat tänkesätt. Härmed hängde så tillsamman.

Det var i samma vefva, som ständerna sysselsatte sig med pröfningen af rådets förhållande.

Vi erinra oss att Mössorna af konungen begärt och fått löfte om fem platser i rådet. De hade väl straxt derefter ångrat sig, och äskat sju, men förklarade sig slutligen nöjde med fem, med vilkor att riksrådet Sinclair entledigades. Detta kunde hvarken konungen eller hans vänner medgifva. Det blef derföre nödvändigt att påtänka medel så till hans som hela rådets räddning, hvilket befanns hotadt med en allmän reträtt. Härtill måste nu ambassadörens penningeresurser förnämligast användas; man fann sig således nödsakad att för ögonblicket öfvergifva Sprengtportens plan och tänka på den vigtigare och vida säkrare, eller hela det konungen tillgifna Hattrådets räddning [1]).

Efter detta missöde drog sig Sprengtporten någon tid tillbaka från konungen, och öfverlemnade sig endast åt sina oroliga och äregiriga drömmar.

Dessa revolutionära stämplingar (af Sprengtporten och Toll i samråd med konungen), synas emellertid ej hafva undgått uppmärksamheten hos de skarpsyntare bland particheferna, isynnerhet på riddarhuset. Åtminstone fick frågan om konungaförsäkran just i de dagarne en oförmodadt lycklig och snar lösning. Adeln gaf efter, isynnerhet på grefve Fersens och de försigtigare Mössornas föreställningar; den antog Essens förslag, som i grunden gaf de ofrälse stånden rätt. Dessa kunde således ej annat än med uppräckta händer dertill bifalla. Konungaförsäkran öfverlemnades till följe häraf den 4 Mars

[1]) Jfr. Cohen, a. st., s. 159 ff., Sprengtportens ofvannämnde berättelse hos Geijer, a. st., s. 169, samt meddelanden af grefve Vergennes' korrespondans med Beylon, konungen och grefve Fersen hos Geijer, a. st., s. 147 ff.

till konungen, som undertecknade utan att genomläsa den, hvilket väl kunde synas besynnerligt, men hvarom man ingenting kunde säga, då han derjemte förklarade, att ständerna ej kunde förelägga honom någon kraftigare förbindelse, än den hans hjerta redan föreskrifvit. Han sade sig framdeles vilja bestämma dagen för kröningen [3]).

Den andra stora frågan, som näst konungaförsäkran sysselsatte ständerna, var den om rådets förhållande. Vi hafva nämnt, att Mössorna förklarat sig nöjda med ett mindre antal rådsstolar, om man åt dem öfverantvardade Sinclair, men att konungen ansåg sig dertill ej kunna lemna bifall. Planer måste derföre påtänkas till rådets räddning.

Den första, som i detta ändamål uppgjordes, bestod deri, att man genom penningar och öfvertalande skulle söka förmå tvänne Hattar i rådet att afgå, och intaga Mössor i deras ställe, hvarigenom man smickrade sig med att lugna den uppväxande stormen.

Om denna anordning hade vunnit bifall, så skulle konungens första öfverenskommelse med Mössorna hafva gått i fullbordan [4]). Men det skulle snart visa sig, huru fåfängt det var att hoppas dylikt.

Planen meddelades emellertid konungen, som dertill lemnade bifall. Grefve Vergennes lofvade att försträcka de erforderliga penningarne. Man började följaktligen att af alla krafter arbeta för dess realiserande.

Å andra sidan fann riksrådet Sinclair, att det var alldeles fåfängt numera hoppas något af Mössornas moderation. Läsaren torde här benäget erinra sig, hvad vi i förra kapitlet sagt om denne man. Han skulle nemligen nu mer än någonsin rättfärdiga det namn vi gifvit honom af hofpartiets Pechlin. Det är med en verklig

[3]) Cohen, a. st., s. 140 ff., samt riksdagsprotokollerna.

[4]) Jfr. s. 40 f. Baron Reuterholm hade nemligen, efter Ekeblad, blifvit upptagen i rådet, så att, från riksdagens början, rådkammaren blifvit förstärkt med trenne Mössor, Horn, Kalling och Reuterholm.

beundran för hans fyndighet och talanger, som vi nu gå att beskrifva, huru skickligt han visste att deraf begagna sig till sina afsigters befrämjande.

Sinclair var nedsänkt i skuld, hade stora behof och kände sig för ingen del hugad att afgå från en plats, som lemnade honom de enda medlen till uppehälle. Så snart Mössorna började underhandla om hans afgång, var han derföre genast färdig med förslag att hålla sig qvar. Men detta sednare ville han så mycket som möjligt förena med hofvets fördelar, ty dessa, jemte hans egna, voro, såsom vi anmärkt, de begge ledstjernorna för denna partigängares eljest så regellösa handlingssätt.

Sinclair begrep, att, med den anda som herrskade i de ofrälse stånden, Mössorna ej skulle känna sig tillfredsställda med mindre än pluraliteten i rådet, om ens dermed. Det kunde således för honom näppeligen finnas mer än tvenne utvägar att tillgå, för att bereda räddning så väl åt konungen som sig sjelf.

Enligt den ena borde man genom ett oerhördt användande af mutsystemet söka att köpa sig bibehållandet af hela rådet. I detta ändamål borde man då till den grad anlita grefve Vergennes' kassa, så väl i utskott som stånd, att dessa ej skulle ha något att invända.

Om denna plan misslyckades, så fanns åter ingen annan, än att med alla möjliga medel understödja och narra Mössorna att afsätta rådet, genom denna stöt åt aristokratien vinna denna för konungen, och under den häraf uppkommande allmänna förvirring försöka att genom ständerna sjelfva erbjuda honom större makt.

Läsaren finner, att detta var en lika djerf, som i många fall snillrikt uppgjord plan.

Det var icke att tänka på, att konungen eller hans förtrogne skulle vågat understödja ett vågspel, sådant som detta. Sinclair ansåg sig derföre i och för detsamma böra operera i största hemlighet. Han intog hvar-

ken konungen eller någon af dess omgifning i förtroendet.

Han började att sätta sina agenter i rörelse och äfven att sjelf arbeta af alla krafter för begge planerna på en gång. Således öfverhopade han grefve Vergennes med önskningar om de största penningeförsträckningar, som det tydligen sades i afsigt att rädda rådet, i samma vefva, som han med en af Mössornas chefer på riddarhuset ingick i de hemligaste underhandlingar om rådets störtande. Han betingade sig, såsom ersättning för det biträde han för detta sednare ändamål lofvade lemna, löftet om generalguvernörs-embetet i Pommern.

Emellertid dröjde det ej, förrän misstankar om dessa underhandlingar dunstade ut till det andra partiet.

Grefve Vergennes, som derom fått kännedom och hvars penningetillgångar voro inskränkta, vägrade, af begge dessa skäl, att höra på Sinclairs propositioner, anseende det vida både möjligare och ändamålsenligare att arbeta för den förstnämnde planen, som redan vunnit konungens bifall.

För Sinclair fanns då ingen annan utväg, än att bereda sig på sin andra plan.

Han fortsatte alltså sina underhandlingar med Mössorna. Den bland dessa, med hvilken han plägade den största förtrolighet, var förra riksrådet Funck. Denne, jemte Ribbing och Düben, veterligen ej tillhörande det s. k. kompositionspartiet, eftersträfvade hufvudsakligen icke allenast att sjelfva intagas i rådkammaren, utan ville äfven hafva pluraliteten derstädes. Sinclair lofvade dem derföre att så beställa, att de skulle få dessa sina önskningar uppfyllda, men mot vilkor att han finge löfte på nämnde höga embete i Pommern. Som medel härtill sade han sig skola ombesörja, att klubben Svenska Botten öfvergick till Mössorna, så att de äfven skulle blifva herrar på riddarhuset.

Under tiden visade det sig, huru sannt Sinclair spått, då han ansett Mössorna obelåtna med ett mindre antal rådsstolar. Man lyckades nemligen att beveka trenne

Hattar att afgå, hvarigenom platser öppnades för förra riksråderna Funck, Ribbing och Düben [5]). Härmed hade konungen således uppfyllt det löfte, som utgjort föremål för den första kompositionen, äfvensom de största äregirigheterna i 1769 års störtade rådkammare med detsamma borde anses såsom fullt återupprättade. Men härmed nöjde sig ej partierna. De stannade ej, förrän de vunnit sina syftemål.

Mössorna ägde nu sex platser i rådet, och behöfde, för att utgöra pluraliteten, blott tre till [6]). De beslöto fördenskull, uppmuntrade af Sinclair, att utesluta ännu trenne rådsherrar, och dertill utsågos de mest hatade, nemligen Scheffer, Beckfriis och Barck. Det var en af Sinclairs kreatur, som framställde propositionen härom i sekreta deputationen.

Så långt ville Mössorna på riddarhuset gå, och ej längre. Men detta ansågs af deras vänner i de andra stånden alldeles otillräckligt. De ansågo ingenting vunnet, om man ej fick en helt och hållet ny rådkammare, fullkomligt efter deras smak. Deras ledamöter i deputationen röstade derföre för *alla* rådsherrarnes af Hattpartiet afgång, såsom riksens ständers förtroende förlustige. I denna anda sökte äfven Sinclair hemligt bearbeta deputationen, som till tacksamhet derför ganska riktigt frikände honom, såsom det hette, emedan han var mindre brottslig än de andra. Nåd gjordes dessutom äfven för riksråderna Wallvijk och Schwerin.

Deputationen uppsatte till följe häraf ett betänkande, hvari den förklarade följande rådsherrar sitt förtroende förlustige: Rudenschöld, Bjelke, Scheffer, Hermansson, Beckfriis, Posse och Barck. Anmärkningspunkterna voro icke mindre än 20, men till största delen af en så ömklig och småaktig beskaffenhet, att de allraminst hade

---

[5]) Denna omflyttning ägde rum den 27 Mars. De Hattar, som afgingo, voro Hjärne, Stockenström och Snoilsky.

[6]) Enligt sednaste reglering skulle nemligen rådsherrarnes antal vara 16.

bort gifva anledning till så stränga åtgärder. De adliga ledamöterna inom deputationen protesterade emot detta beslut på ett dubbelt sätt; men det var numera fråga hvarken om rättvisa eller billighet, utan blott om hvad partiandan ansåg sig böra genomdrifva, obekymrad om medlens beskaffenhet [1]).

Detta betänkande inlemnades till stånden den 8 April. Konungen fann nu, huru fåfängt det var att hoppas någon moderation af Mössorna, och dessa så godt som tvungo honom till ytterligheter. Men, ehuru rådets afsättning numera ej innebar någon så uppenbar fara, som vid riksdagens början, ansåg han den likväl ännu så äfventyrlig, att han trodde sig böra motarbeta den så godt han kunde. Intrigerna kommo derföre åter i full gång, och det medel, hvarförutan ingenting kunde uträttas vid riksdagarne, nemligen korruptionen, anlitades ånyo.

Man beslöt, i samråd med grefve Vergennes, att isynnerhet göra sitt bästa med borgrarne. Ansenliga penningesummor utdelades ibland dem, till befordrande af rådets fullkomliga frikännande. Men de voro hvarken nog betydliga, ej heller utdelades de bland sådane personer, genom hvilkas inflytande man kunde hoppas på någon verklig seger. Äfven till bönderna försökte man sträcka sitt inflytande, och lyckades vinna ett litet parti ibland dem.

Å andra sidan försummade ej Mössorna på riddarhuset, ledda och understödda af Rysslands minister, att arbeta för sitt förslag. Äfven de utdelade penningar, isynnerhet i borgareståndet, der de lyckades vinna några af de förnämsta ledarne. Men detta var hvarken tillräckligt, ej heller hade man så mycket pengar som

---

[1]) Hattarne frikände hela rådet, och deras åsigt fick en värdig tolk i hofrättsrådet von Post, som derom afgaf ett betänkande. Mössorna förklarade sig nöjda med afgång af trenne rådsherrar, hvarom lagman Engelcrantz lät betänkandet åtföljas af ett särskilt votum.

behöfts, för att genom en allmän korruption försäkra sig om hela detta stånd.

Det faller således af sig sjelf, att den demokratiska andan i de tre lägre stånden skulle behålla platsen, i trots af alla stämplingar och korruptioner. Vi hafva ända från riksdagens början sett, huru häftigt demokratien rasade i dessa stånd, hufvudsakligen kallad till lifs af hat mot adeln och den aristokratiska kast-anda, som vid tillfälle af en befordringsfråga uppenbarat sig hos det nuvarande Hatt-rådet. Hittills hade det något så när lyckats partiets mera kloka och beräknande bundsförvandter på riddarhuset, att hålla folkandan inom vissa gränser; men nu visade sig detta alltmera omöjligt, och denna koalition mellan frälse och ofrälse Mössor, hittills så välgörande att fördröja sakerna och gifva förhandlingarne mera lugn, skulle brista sönder, till oberäknelig vigt i anseende till följderna.

Förgäfves sökte Englands och Rysslands försigtiga ministrar i hemliga konferenser med ofrälsepartiets chefer att genom de bevekligaste föreställningar uppmana till moderation och sans. Det vore ju nog, om man genom ett partiellt förafskedande af rådspersonalen gjorde sig säker om pluraliteten, m. m. Å andra sidan vore omöjligt förutse följderna af en total afdankning, hvilken, genom den allmänna förbittring den skulle framalstra, torde blifva högst vådlig såväl för friheten som riket. Intet hjelpte. Hvad Svensken en gång fått i sitt hufvud, det är ej godt att taga ifrån honom. Isynnerhet gäller detta om bönderna. De visade sig nemligen nu såsom de envisaste, och blefvo derigenom verkligen, om vi så få säga, den med flygande fanor och klingande spel anryckande konungamaktens frivilliga, ehuru blindt agerande förtrupper.

Med allt detta får man ej förneka, att en mängd krafter, från spridda håll, arbetade att uppdrifva ofrälseståndens kast-anda och adelshat till dess höjd. En hel tidningslitteratur uppväxte, hvilken ej synes hafva haft annat till ändamål, än att i nationens ögon nedsätta

adeln. I spetsen för denna litteratur trädde ett blad, som kallades: »Svenska Uppsyningsmannen». Detta blad utmärkte sig lika mycket för sitt fräcka språk mot adeln och styrelsen (ej konungen, som tvertom städse nämnes med synnerlig vördnad), som det till skyarne upphöjde alla af oadel födde, under benämning af »friborne». Och detta blad följde en mängd andra i spåren, om möjligt ännu mera råa och pockande [8]).

Hvilken fruktbar jordmån för beredande af framgång åt riksrådet Sinclairs intriger innebar ej denna

---

[8]) De tidningar, som i ofvannämnde anda isynnerhet syntes inverka på opinionen, voro utom den nämnda: Medborgaren, Riksfiskalen, Karbasen, Trädgårdsdrängen och Bocken, Gå på, m. fl. Vi hafva ej varit i tillfälle att se flere af dessa än »Svenska Uppsyningsmannen». Men denna är i högsta grad karaktäristisk. T. ex. den 14 Mars förekommer en artikel, som innehåller en fråga, hvarföre Schweitzerfolket en gång utdref all adel ur sitt land och om det ej kom sig deraf, att den var riksförrädare, aristokrat, röfvare, slösare m. m. dylikt, hvilket allt omständligen uppräknas och hvaraf tydligen kan ses, att syftningen gäller Sveriges adel och isynnerhet dess närvarande rådsherrar. Den 11 April eller den dag, då frågan om rådets afskedande förevar i de tre lägre stånden, införes ett utdrag ur Reinicke Fuchs, huru klokt åtskilliga folkslag gjorde, som från de lägsta sysslor upphöjde oadlige till statens högsta embeten, t. ex. Paulus Emilius, Agatocles, Armenius m. fl. Syftningen är tydlig. Stycket innehåller till slutet: »Ho som helst förer en ädel dygdevandel ibland folket, han är Ädel, fast han är af ringa slägt; men ho som helst oärliga handlar och vandrar, han är oädel, fast han vore af konungslig stam». Derefter följande vers:

»Dertill är visst min adel god,
att jag har ett dumdristigt mod;
gör orätt; svärjer vid min själ
mång ed; är okysk; dricker väl».

Ändtligen följande strof: »Men af vår natur och lekamliga födelse äro vi alla Adams barn, och den ene icke ädlare än de andre. Såsom det gamla ordspråket lyder:

När Adam plöjde och Eva spann,
hvar fanns då en adelsman?»

I denna ton fortgår tidningen. Hvem kan numera undra öfver adelns beslut att så småningom rangera sig under konungamaktens breda täckemantel, för att rädda sin existens?

de ofrälse ståndens anda! Han försummade också intet medel att underblåsa och uppdrifva densamma till dess höjd. I borgareståndet hade det väl redan lyckats rådets vänner att vinna ett antal mindre betydande ledamöter, äfvensom Mösspartiet på riddarhuset förstått att försäkra sig om några af de mest betydande cheferna; men dels var den stora massan i ståndet ännu oköpt, och således till buds för Sinclair, dels drog han försorg om att den ännu ytterligare upphetsades. Det lyckades honom att under hemliga konferenser vinna på sin sida ett par ledamöter, på hvilka han kunde fullkomligt lita. Bland dem märkas borgmästaren Hæggström och handlanden Gram. De åtogo sig att i den afgörande stunden på klubbarne predika så väldigt mot aristokratien och rådet, att man utan tvekan skulle låta hela denna lysande kår afgå.

I fråga om presterna och bönderna sökte Sinclair att förvissa sig om samma resultater. Han vann tvenne af de förras mest betydande chefer, prostarne Wijkman och Kröger, de der åtogo sig att med största nit i verlden befordra hans afsigter. Hos bönderna var sinnesstämningen redan på förhand så förmånlig, att obetydliga bearbetningar behöfdes. Han ville likväl, för att vara fullt säker om framgång, äfven der göra sitt yttersta, och lånade till den ändan penningar af grefve Vergennes, såsom han försäkrade, för att rädda rådet, men i sjelfva verket för att hemligt utdelas bland bönderna i alldeles motsatt syfte.

Efter sådana förberedelser var det lätt att förutse, hvad utgång frågan skulle få i plena. Den förekom till afgörande i de tre lägre stånden den 11 April.

Natten förut bedrefvos de djerfvaste intriger af Sinclairs kreatur på klubbarne.

Konungen, förut härom underrättad, lät kalla upp till sig en af dessa, prosten Wijkman, och syntes genom de bevekligaste föreställningar, utsagda i det vältaligaste språk, verkligen hafva lyckats återföra honom till någon sans: han gaf konungen de bestämdaste löften.

Men knapt utkommen från konungens kabinett, skyndade han sig ned i klubbarne, der dräggen af Mösspartiet var församlad, och fann der före sig sina trogna stallbröder, Kröger och Gram. De företogo sig nu att här predika ett så väldigt korståg såväl mot rådet som hela adeln, att opinionerna hastigt blefvo vunna för de strängaste åtgärder. Man var fullt och fast besluten att ej visa någon barmhertighet, utan bifalla deputationens betänkande i dess helhet. Det var nemligen ej godt att motstå sådane argumenter som dessa: hela adelns bemödande ginge ej ut på något annat, än att förtrycka de andra samhällsklasserna; derföre borde man visa dem, att makten hvilade hos dessa, och hvarken hafva någon barmhertighet med Hattar eller Mössor, ty de voro lika brottsliga alla, och sökte blott på folkets och hvarandras bekostnad uppresa sin egen makt. Sådane orationer emottogos med stormande bifall, och det visade sig, att som demagoger äro inga farligare och mera förledande än presterna, i följd af den vana de äga att anslå folklynnet och uppröra massornas både goda och onda passioner.

Vi behöfva efter allt detta knapt säga, att betänkandet mot rådet i de tre lägre stånden bifölls.

Konungen, som med största oro afbidat frågans utgång, skyndade sig straxt derefter till Ekolsund. Här tillbragte han, jemte hela den öfriga kungliga familjen, påskhelgen, och det dröjde ej, förrän underrättelse ingick från hans förtrogne om de intriger, som varit vållande till den stora katastrofen. I början var han till följe häraf mycket uppretad mot riksrådet Sinclair, som likväl temligen snart synes hafva lyckats att förklara sig *).

*) Grefve C. F. Scheffer underrättade konungen allraförst om Sinclairs intriger. Det hade då redan lyckats den sistnämnde att vinna Scheffers bifall. Konungens vrede mot Sinclair var i början rätt stor. Det heter i ett bref från konungen till C. F. Scheffer, dat. Ekolsund den 21 April: »Det är odiöst att till denna grad blifva bedragen, och ännu mera odiöst att blifva det genom en man, som har haft den oförskämdheten att be-

Å andra sidan såg konungen allt för väl, huru man genom sitt raseri gjorde en förändring slutligen alldeles oundgänglig; men han hade ännu icke stadgat sin tanka om sättet, och ansåg det dessförinnan icke för sig tillständigt, att sjelf underblåsa förvirringen. Tvertom, han både talade och skref ännu om medlen för förlikning, och uppmanade Mössorna i de kraftigaste ordalag att frikänna rådet, hvarförutan det vore honom omöjligt att verka för en dylik [10]).

Under tiden sökte Mössorna på riddarhuset, förskräckta och uppretade öfver ofrälseståndens regeringssjuka, att påfinna utvägar att återställa en del af de afsatta rådsherrarne [1]). De gjorde Hattarne proposition derom; men dessa, förut bedragna af Mössorna, ansågo sig ej böra sätta lit till deras försäkringar.

Detta förslag motarbetades äfven af flere bland de afsatta rådsherrarne sjelfva, såsom af grefve Ulrik Scheffer, hvilken derom tillskref konungen ett bref, i högsta grad betecknande både för personen och tiden. Han uppmanade häri konungen helt obeslöjadt, att genom våldsamma medel göra slut på en förvirring, som annars ofelbart skulle föra med sig rikets ruin. »Det är oundgängligt», slutade han denna skrifvelse, »att Eders Maj:t fattar regeringstyglarne med en herkulisk arm, och att E. Maj:t sätter en gräns för allt hopp om att ytterligare låta sig ledas. Hvad gör en öfvergående storm? E. Maj:t skall rädda sitt folk, sitt fädernesland, och dess ära skall framgå i full dag för verlden. Stora olyckor fordra stora hjelpmedel; och lyckligtvis har naturen skänkt E. Maj:t allt hvad som fordras till att öf-

---

tjena sig af mitt namn och min kredit, för att bereda mig den blodigaste skymf». Geijer, a. st., s. 159.

[10]) Konungens bref till baron Ridderstolpe af den 13 April, som närmare belyser och bevittnar dessa uppgifter, är ganska märkvärdigt, och träffas hos Geijer, a. st., s. 156 ff.

[1]) De rådsherrar, som kommo i fråga att restitueras, voro, enligt konungens egen anmärkning, Rudenschöld, Bjelke och Hjärne,

vervinna dem. Men E. Maj:t skall hafva behof af allt sitt mod och af all sin förmåga» [2]).

Det behöfver ej sägas, att sådane ord ifrån en man af grefve Scheffers anseende skulle göra sin verkan. Gustaf anade redan, att en revolution stod för dörren, och i anledning häraf skref han, straxt efter katastrofen med rådet, till grefve C. F. Scheffer: »Af allt detta slutar jag, att det är en stor oreda ibland dem (nemligen ständerna), att hvarje dag bör öka den, och att i ett gynnande ögonblick man kan falla öfver dem och förskingra dem alla» [3]).

Han sysselsatte sig i sjelfva verket också redan med att draga alla de fördelar af ställningen, som han kunde.

På ingen hade händelserna den 11 April gjort ett djupare och obehagligare intryck, än på grefve Axel Fersen. Han och grefve Vergennes fällde bittra tårar vid första underrättelsen derom. Fersen började tala om att öfvergifva sitt parti [4]).

Då detta kom till konungens kunskap, började han genast påtänka att genom öfvertalande vinna den inflytelseägande aristokraten på sin sida, och huru mycket detta än, i anseende till Fersens stolta och dryga väsende, var honom emot, beslöt han dock att begagna första tjenliga tillfälle härtill [5]).

Emellertid företogs rådets sak till afgörande hos adeln. Man följde de andra ståndens exempel och afsatte rådet, ehuru med en obetydlig majoritet [6]).

---

[2]) Brefvet hos Geijer, a. st., s. 161 ff.

[3]) Brefvet, af den 21 April 1772, hos Geijer, a. st., s. 159 ff.

[4]) Biljet från grefve Vergennes till Beylon af den 12 April 1772, hos Geijer, a. st., 152 ff.

[5]) Bref från konungen till C. F. Scheffer, Ekolsund den 21 April 1772, Geijer, a. st., s. 160.

[6]) Flere historieskrifvare (såsom Sheridan och Stöver) hafva funnit denna utgång af saken besynnerlig, och ej ansett sig kunna förklara den med mindre man finge antaga att konungen haft sin hand med deri. Denna förmodan förfaller, efter hvad

Så snart denna fråga var afgjord på riddarhuset, återvände konungen till staden [7]). Riksrådet Sinclair har då, och som det synes temligen snart, lyckats att urskulda sig, och var ej sen att framkomma med sina förslag till återställande af konungens myndighet. Han lofvade så begå, att ständerna sjelfva skulle erbjuda konungen större makt, en plan hvartill denne i början verkligen ej synes hafva varit obenägen. Men öfverste Sprengtporten, som emellertid fått nya anledningar att visa sig, framkom i detsamma med en annan, som vann företrädet.

---

vi varit i tillfälle meddela om hans planer af alldeles motsatt syfte, och enligt vår åsigt låter detta förhållande ändå ganska väl förklara sig. De, som röstade för rådets friande, voro Hattarne och de försigtigare bland Mössorna. Men massan af Mössorna, under inflytande af Frietzky, och en betydlig del af Hattarne, som styrdes af Sprengtporten, voro för den motsatta meningen. Häraf en obetydlig majoritet af 6 röster för densamma.

[7]) Den 26 April, eller dagen efter frågans afgörande på riddarhuset.

TREDJE KAPITLET.

REVOLUTIONEN.

III.

Revolutionens Beredande.

(Maj — Augusti 1772.)

Fortsättning.

Sprengtportens nya revolutionsplan. — Den meddelas konungen genom C. F. Scheffer, och vinner dess bifall. — Huru Toll tränger sig in i hemligheten. — Märkvärdigt samtal mellan Toll och öfverste Sprengtporten. — Yttrande af konungen till grefve Vergennes. — Major Sprengtportens afresa till Finland och Tolls till Skåne. — Märkligt ord af den sednare. — Sprengtportens anstalter till revolutionen. — Förändring af konungens uppförande. — Den nya rådkammaren. — Den allmänna nöden och ständernas mått och steg. — Kröningen och hyllningen. — Försök att vinna pöbeln och borgerskapets officerare. — Exerciserna på Ladugårdsgärdet. — Ord af grefve Löwenhjelm. — Bref från konungen till Ludvig XV. — Utkast till den nya regeringsformen. — Anekdot. — Ständernas oklokhet. — Partiförföljelser. — Finansernas ställning, med tillbakablick på frihetstiden. — Nordencrantz' angifvelser mot Jennings och Finlay. — Tolls nedresa till Skåne och sammanträden med Hellichius. — Öfverste Sprengtportens resa till Finland och prins Carls till Skåne. — Anekdoter. — Skriften "Mörksens rike och väldigheter". — Ständernas mått och steg. — Förändringar vid riksdagen. — Ord af biskop Serenius. — Plan på Norrige.

Med de händelser vi nu gå att berätta, kan man först säga, att revolutionen i egentlig mening begynte. Hvad som hittills tilldragit sig, kunde man kalla prologen dertill. Men nu sammanträngde sig inom några få månader tilldragelser af en omätlig vigt, och hvilka under lugna och fredliga tider behöfva många åratal för att utveckla sig.

Sedan konungen öfvergifvit öfverste Sprengtportens plan, hade denne någon tid lefvat helt och hållet isole-

rad. Han slöt sig med alla sina grämelser inom sig sjelf, och lurade blott på tillfälle att åter visa sig.

Emellertid hade han genom sina hittillsvarande intriger redan hunnit att i hög grad väcka Mössornas misstankar, och de började frukta honom, såsom den der i framtiden kunde blifva dem synnerligen farlig. De beslöto att störta honom. I detta ändamål uppviglade riksrådet Reuterholm Sprengtportens rusthållare i Finland att inför ständerna börja en process emot honom. Han såg härigenom sin medborgerliga existens satt på spel, och, då han var för stolt, att som andra falla Mössorna till fota, såg han intet annat medel till räddning, än en revolution.

Å andra sidan tröto ej anledningar att öfvertyga Sprengtporten om det för fäderneslandet nödvändiga af en ny sakernas ordning. Efter Mössornas seger i fråga om rådets afsättning, framrusade dessa än värre på banan af sin tanklösa och egennyttiga politik, och Sprengtporten, som var aristokrat, och såg landet hotadt af en demokratisk *reorganisation,* kallade detta *desorganisation* och början till frihetens och fäderneslandets förstörelse.

Att framkomma till konungen med några antagliga revolutionsförslag hade sig emellertid på denna tiden ej så lätt. Sprengtporten säger sjelf, och Toll upprepar det efter honom, att konungen var i högsta grad obeslutsam, ja nästan rädd. Han trodde massan af nationen tillgifven ständerna, och ville endast ur dessas egen hand, frivilligt, utan all egen medverkan, emottaga de förmåner, han eftersträfvade. Det blef således för Sprengtporten nödigt att uppfinna utvägar, hvarigenom konungens biträde kunde så godt som undvaras, och att deremot sjelf taga på sig hela revolutionsbördan. Detta, i förening med svårigheten att företaga något i Stockholm under ständernas ögon, gaf anledning till följande plan.

Man skulle söka att uppvigla garnisonen i Sveaborg samt Lätta Dragonerna i Borgå, och derefter till

Stockholm öfverföra dessa trupper på några fartyg af arméens flotta. Här skulle konungen i skären vara dem till mötes och med väpnad hand intränga i hufvudstaden, för att tvinga ständerna att gå in på ett mera förnuftigt regeringssätt.

Denna plan blef genom grefve C. F. Scheffer i allra största hemlighet konungen meddelad, och vann hans bifall [1]). Öfverste Sprengtportens bror, dåvarande majoren vid Savolaxbrigaden, fick äfven deraf del; utom nämnde fyra personer visste ännu ingen derom.

Men knapt hade detta tilldragit sig, förrän en händelse inträffade, som blef af en oberäknelig vigt för det följande.

Öfverjägmästare Toll hade i en societé på Tullgarn i April månad hos prins Fredrik Adolf hört yttras, att öfverste Sprengtporten utdelte penningar åt dem, hvilka utgjorde »Svenska Botten». Straxt uppgick ett nytt ljus för Toll, som nu trodde sig begripa, hvem som hade det högsta förtroendet. Toll kände ej personligen öfverste Sprengtporten, men väl hans bror, majoren. Han började att göra denne täta besök, och tala om politiken och hofvet alltsedan 1762, för att om möjligt aflocka den försigtige krigaren uttryck, hvaraf han kunde hämta någon upplysning. Men Sprentgportens svar voro alla afpassade med en varsamhet som är vanlig, då man fruktar att röja en hemlighet, eller gifva anledning tro, det man verkligen är i besittning af en sådan.

Toll fann då nödigt att gå Sprengtporten ännu närmare på lifvet.

Vi hafva, sade han, skärskådat alla partichefers steg och tankar, men dervid glömt din bror, som för närvarande är den betydligaste; ty han är i konnivens med kungen, eller ock är jag blind. Detta är alldeles efter min önskan; men den ej är fullkomligt vunnen, om

[1]) Detta lärer hafva skett i början af Maj månad.

om jag icke äfven får vara med i spelet, hvartill jag har en brinnande håg, och tiden skall visa, om jag icke tilläfventyrs också har all erforderlig kapacitet.

Sprengtportens uppsyn och tvekan, innan han svarade, öfvertygade Toll, att han gissat rätt.

Filosofen, sade omsider Sprengtporten, kunde af naturens ljus begripa, att en Gud fanns, om hvilken han äfven imaginerade alla stora egenskaper; men hvarest den Guden satt och bodde, det kunde han aldrig finna.

Jag har således, yttrade Toll, med naturens ljus gått längre än filosofen.

Sprengtporten skyndade genast efter detta samtal upp till sin bror och berättade, hurusom Toll vore deras anläggningar på spåren. Han föreställde honom nödvändigheten att antingen på något sätt röja Toll ur vägen, eller ock inviga honom i hemligheten, hvilket sednare han tillstyrkte, emedan Toll vore både dristig och försigtig. Den äldre Sprengtporten blef i högsta grad förundrad, huru Toll kunde känna något, som blott konungen, grefve C. F. Scheffer, han sjelf och brodren kände, och fruktade, att planen kunde hafva blifvit röjd. Han biföll brodrens råd, och lät kalla Toll till sig.

Om en stund syntes inom samma kammare, inbegripne i ett lifligt och djupsinnigt samtal, de tvenne personer, på hvilkas skuldror i denna stund Sveriges öde hvilade.

Sjelfva det sätt, hvarpå de begge hjeltarne i vårt skådespel första gången närmade sig hvarandra, är karaktäristiskt.

Toll inträdde, och Sprengtporten, ännu i sina bästa mannaår, kraftfull men orolig, tilltalade honom sålunda:

God afton, herr öfverjägmästare! hvad skulle herr öfverjägmästaren hafva för godt att säga?

Egentligen, svarade Toll, presenterande sig på en gång både resligare och värdigare, med sitt befallande,

något spotska utseende — egentligen är det jag, som borde fråga hvad herr öfversten har att befalla; men då herr öfversten har bedt mig tala, så får jag helt enkelt förklara, att jag är öfvertygad om, att herr öfversten ruminerar på en revolution.

Nå, fortsatte Sprengtporten, huru anser herr öfverjägmästaren en dylik entreprise möjlig att utföra?

Toll gjorde då en framställning, huru han hade tänkt sig, att en revolution skulle kunna göras i Stockholm, under konungens ledning; men att en revolt på samma gång borde åvägabringas i någon af landets södra fästningar, t. ex. Christianstad, och trupper vinnas, hvarpå denne kunde draga sig tillbaka, i fall företaget i Stockholm misslyckades. Toll åtog sig att förmå garnisonen i Christianstad till hvad företag som helst, och ansåg det möjligt att vinna de skånska regementena.

Sedan Sprengtporten affordrat Toll ed om tystlåtenhet, framställde han äfven sin plan. Han uppmanade Toll, att utan alla konsiderationer säga sina tankar derom, liksom Sprengtporten äfven ville säga sina om Tolls förslag. »Vi äro, sade han, våra egna rådgifvare, och böra derföre vara desto strängare i granskningen af alla förekommande ämnen. Vi möta ofelbart begge med kallsinnighet och förakt en viss och säker död, derest företaget ej lyckas, nöjde för vår egen del, om vi i ett sådant fall finna en snar förgänglighet och undgå försmädelse; men vi skola ej taga på vårt ansvar att hafva medelst oförsigtiga steg spelat kronan af hufvudet på en ung och älskvärd konung, ej heller draga öfver oss suckar och tårar för alla de medborgares blod, som kunde komma att rinna, för det de i god tro med oss ingått i sådane försök, som misslyckas af så beskaffade orsaker, att man dem både bort förutse och äfven genom kloka steg förekomma».

Toll började derpå, enligt Sprengtportens önskan, att vid hans förslag göra de påminnelser, han fann nödiga. Han förklarade, hurusom han fruktade, att de i

Stockholm förlagda trupperna kunde bli stötta, i fall konungen ej vände sig till dem, utan till de finska. Men Sprengtporten svarade, att på konungen kunde man nästan ingenting räkna, att han var rädd eller försagd, och att man blott borde vara betänkt på att likasom sätta honom värjan i handen, och taga det parti, som vore relativt förnuftigast.

Sprengtporten hade deremot föga eller intet att invända mot Tolls förslag. Han ansåg blott, i motsats till Toll, prins Carl föga tjenlig att användas till det stora förtroendet att förmå skånska trupperna att gå öfver, hvartill han i stället rekommenderade landshöfdingen i Malmö, grefve Cronhjelm, och baron Kaulbars [2]).

Under de nattliga konferenser, hvarunder Sprengtporten och Toll rådgjorde, kommo de slutligen öfverens om följande plan.

Öfverste Sprengtporten skulle, för att uppvigla de finska trupperna, afresa till Finland, och med dessa trupper inträffa i Stockholm. Vid landningsstället Erstavik skulle man komma honom till mötes med vissa officerare bland riksdagsmän och vid garnisonen, på hvilka man trodde sig kunna lita. Sedan de blifvit uppmanade att göra gemensam sak med Finnarne, skulle konungen inträffa, och i spetsen för dessa kårer rycka in i hufvudstaden, der emellertid en del af gardet skulle finnas samladt. Han skulle då också sätta sig i spetsen för gardet och den öfriga garnisonen, låta arrestera rådet och de ifrigaste riksdagsmännen, samt genom härolder kalla ständerna till rikssalen, för att under truppernas ögon genomdrifva en ny regeringsform.

Några dagar efter revolten i Sveaborg skulle Christianstads fästning stänga sina portar och förklara sig mot ständerna. Under förevändning att kufva den upproriska fästningen, skulle, vid första underrättelse

---

[2]) Då öfverstelöjtnant vid Enkedrottningens Lifregemente, generalmajor 1782.

derom, garnisonerna i Malmö och Landskrona bryta opp, och i förening med de begge skånska kavalleriregementena rycka an mot densamma, men framför fästningens portar på något sätt förmås att göra gemensam sak med de upproriske. Härigenom skulle konungen hafva både en fästning och en arméкår att draga sig tillbaka på, ifall han misslyckades i Stockholm. Dessa sålunda vunna trupper skulle emellertid på tvenne linier tåga mot hufvudstaden, och taga med sig dem, som under vägen kunde vinnas.

Denna plan blef förelagd konungen, och af honom gillad [1]).

Sprengtporten började följaktligen genast, att gå i författning om förberedelserna till dess utförande.

Det första han i detta ändamål kände sig behöfva, var penningar.

Han vände sig derföre till konungen. Denne, som vanligt derpå blottad, hade ej annat att göra, än taga sin tillflykt till grefve Vergennes. Han upptäckte för honom hela revolutionsplanen. Men ambassadören, synbart betänksam, frågade, om konungen noga hade öfvertänkt följderna af sitt företag, och förklarade, att han satte allt på spel.

»Jag har förutsett allt, svarade Gustaf, ej heller underkänner jag faran af mitt företag; men, följderna må blifva hvilka som helst, så fruktar jag mindre landsflykt och de hårdaste mått och steg, än den nesa, hvarmed man synes vilja öfverhölja min regering. Den måtta jag hittills iakttagit i mitt uppförande, har gifvit anledning att tillvita mig en svag karaktär, hvaraf Mössorna begagna sig med den yttersta oblyghet. Det är tid att taga dem ur deras förvillelse och rättfärdiga sig i Europas ögon för en så förödmjukande beskyllning. Och hvad är det väl, som frammanar mig? Om man jemför mina första steg med dem jag nu ser mig tvungen att taga, skall man erkänna, att det icke

[1]) I medio af Maj månad, före den 26.

är äregirigheten, utan min skymfade ära. För öfrigt är jag beredd på hvad utgång af företaget som helst».

Grefve Vergennes meddelade genast sitt hof denna intressanta nyhet, äfvensom konungen sjelf vände sig så väl till Ludvig, som hans mest inflytelseägande omgifning med de artigaste bref, hvarigenom han fortfarande fick den förmånen att se ambassadörens kassa hållas öppen för sina penningerequisitioner.

Emellertid fortfor Sprengtporten att vidtaga förberedelserna till revolutionen. Han sände sin bror till Finland, och kort derefter afgick Toll till Christianstad. Toll kunde ej af Sprengtporten få större resekassa, än 300 plåtar. Det var just en artig summa att komma med, då man gick att revoltera en provins och lägga första grundvalen till omstörtning af en riksförfattning! Men Toll var mannen att finna sig i de mest brydsamma förhållanden. Sålunda kunde han t. ex. ej få medtaga originalet till Sprengtportens instruktion, ehuru utan underskrift, utan måste sjelf afskrifva den natten före sin afresa. Så långt gick Sprengtportens försigtighet. Lika fåfäng var Tolls önskan att af konungen erhålla någon fullmakt. Och då Sprengtporten, kort före hans afresa, förundrade sig öfver, att Toll aldrig väckt fråga om belöning, svarade Toll: »Det är en bisak. Om allt går väl, så glömmer man mig förmodligen icke. I motsatt fall kan jag ligga på sträckbänk så väl utan, som med löften om belöning». Han afreste från Stockholm om aftonen den 9 Juni.

Under tiden sysselsatte sig Sprengtporten att värfva konungen anhängare och träffa anstalter till revolutionen. Han uppdrog åt öfverste de Carnal att sammanhålla officerarne, som om natten borde möta Finnarne vid Erstavik. Kapten König fick på sin lott att samla gardet, och kapten Hintzenstern att arrestera rådet m. fl. Sprengtporten sände också chefen för finska eskadern af arméens flotta, öfverstelöjtnant Henrik af Trolle, som händelsevis befann sig i Stockholm, till

Finland, för att hålla fartygen i beredskap till truppernas öfverförande. Sjelf gjorde han en liten sjöresa, för att rekognoscera debarkeringsstället Erstavik och de vägar, som derifrån leda till Stockholm. Han uppdrog åt konungen, med fullkomligt förtroende till hans talang och goda vilja, att författa den nya regeringsformen. Sprengtporten skulle helst velat ha den efter mönstret af den engelska, på tvenne kamrar; men konungen trodde, att nationen skulle sätta mera värde på Gustaf Adolfs regeringsform.

Från den stund konungen omfattade och skänkte sitt bifall åt Sprengtportens och Tolls revolutionsplan, ändrade han helt och hållet uppförande. I stället för att, som hittills, mer eller mindre uppriktigt, endast söka att försona partierna och få slut på riksdagen, utan att för ögonblicket påtänka någon utvidgad makt, fingo hans beteende och förhoppningar hädanefter en motsatt riktning.

Under loppet af Maj månad voro ständerna förnämligast upptagna med omsorgen att komplettera rådkammaren efter den stora afdankningen. Vi säga med flit: omsorgen; ty aldrig hade det visat sig så svårt att få villiga och passande ämnen till rikets högsta embeten. Här verkade också konungens intriger, hvars intresse det var att få riksdagen förlängd, tills den nya revolutionsplanen hunnit mogna. De nya rådsstolarne fylldes med sådan svårighet, att det kom i fråga, huruvida man ej borde kunna tvingas att antaga rådsembetet. Efter många omvägar och mycken tidsutdrägt lyckades man slutligen att få antalet fullt. Den nya administrationen utgjordes till största delen af medelmåttiga och obetydliga personer; men detta blef för konungen och riket, under sakernas dåvarande skick, på sätt och vis en vinst; ty de blefvo härigenom i det afgörande ögonblicket lättare att öfverrumpla, och borde ej heller rimligen kunna misstänkas för så mycken klokhet och djerfhet, som hade fordrats, för att omfatta den enda tjenliga utvägen till befästandet af deras

makt, nemligen ett skyndsamt afslutande af en allians med Ryssland. Baron Düben blef efter grefve Ulrik Scheffer kanslipresident [4]).

Hvad som mycket bidrog att reta folket mot ständerna och höja konungens anseende, var den stora nöden nästan öfver hela landet i följd af förra årets missväxt, och ständernas i anledning deraf oförsvarliga beteende. Så väl konungen som Hattarne uppmanade dem länge, ehuru förgäfves, till vidtagandet af några kraftiga åtgärder deremot.

Emellertid växte missnöjet i förhållande till den allmänna förlägenheten. Från flere orter ingingo de mest upprörande underrättelser om befolkningens belägenhet. Man nödgades blanda det lilla af säd, man hade, med bark och andra onaturliga näringsämnen, och många menniskor dogo af hunger. Isynnerhet var tillståndet bedröfligt i Dalarne och Wermland. Frampå våren uppgick priset för en tunna råg till 80 à 100 daler [5]).

Dessa underrättelser synas ändtligen hafva väckt ständerna ur deras dvala. De uppdrogo åt konungen att förse de mest nödställda provinserna med kronospannmål, samt att draga försorg om nödig införsel. Men dessa anstalter kommo för sent. Nöden hade redan stigit till en höjd, att det var omöjligt att komma de lidande till någon särdeles hjelp [6]).

---

[4]) De nämnde 7 rådsherrarne nedlade sina embeten den 4 Maj, och nya blefvo (den 11 Maj) vice amiralen friherre Falkengren, landshöfdingen friherre Ridderstolpe, (den 12 Maj) general-fälttygmästaren friherre A. R. Wrangel och kanslirådet A. Arnell, samt (den 25 i samma månad) lagman M. Falkenberg, öfversten F. U. Sparre och hofmarskalken friherre C. G. Ehrencrona.

[5]) Se Dagligt Allehanda N:o 111 och 119.

[6]) Det var i Mars månad, som ständerna togo dessa mått och steg. Konungen afslöt till följe deraf genast ett kontrakt om 20,000 tunnor spanmål till 81 daler tunnan, men detta pris funno borgare- och bondestånden för högt, så att kontraktet hade så när gått om intet.

Det behöfver ej sägas, huru mycket alla dessa förhållanden bidrogo till att göra konungen populär. Folket började redan högt att knorra och tillräkna ständerna sin belägenhet. *De* borde i tid ha förbudit bränvinsbränningen; *de* borde i tid ha dragit försorg om införsel af tillräcklig brödföda; men i stället hade de gjort intetdera, utan blott varit upptagna af sina egna småaktiga och smutsiga intressen [7]).

I hufvudstaden var tillståndet föga bättre. Några dagars afbrott i den dystra och nedtryckande sinnesstämningen ägde rum genom kröningen och den derpå följande hyllningen [8]). Dessa högtidligheter förrättades med vanliga ceremonier och under folkets glädjebetygelser. Konungen, numera mån att öka antalet af sina anhängare, begagnade sig af tillfället och bjöd hela hufvudstadens lägre befolkning på bal och förfriskningar till den s. k. Logården. Han satt sjelf i sitt fönster och

[7]) Låt oss se huru det stod till och tänktes i landet vid denna tid! I Dagligt Allehanda för den 18 Maj finnes infördt följande bref från Wermland. »Ingen tunga kan uttala och ingen penna beskrifva eländet hos oss. En tunna råg har kostat 120 daler, men står nu ej mer att fås. Hur olycklig är då den fattige, enär den ene ej kan hjelpa den andre. Den nog förut tryckte landtmannen måste således, förrän han skall svälta ihjäl, taga hvad han tänkt bespara till jordens uppsående, till brödfödan; och derför ser det ut, som all jorden häromkring får ligga osådd. Ho ser då icke, att nöden för nästa år kommer till sin rätta höjd. *Det är ett Herrans straff, och en frukt af menniskornas olika och strödda sinnen; ty det ena partiet roar sig åt allt, det andra vill, men kan intet hjelpa. Gud förbarme sig öfver oss alla»!* Sheridan säger, (a. st., s. 277), att konungens parti förhöjde den verkliga nöden med skapandet af en artificiell nöd, på så sätt, att man öfvertalade de honom tillgifna landshöfdingarne att hålla inne den säd de fått till utdelande i länen. Om detta är sannt, så vore det lika machiavellistiskt fint, som grymt handladt. Men vi vilja ej antaga detta, innan vi få se bättre bevis, än den engelska legationssekreterarens obestyrkta uppgifter. Gustaf III var väl fin och beräknande, men aldrig ett — vilddjur!

[8]) Den 29 Maj och 1 Juni.

åskådade till långt in på natten folkets fröjdeyttringar. Han bjöd borgerskapets officerskår till middag på slottet; detta smickrade dem och bidrog att göra dem tillgifna.

Men vigtigare än allt annat var att vinna hufvudstadens öfriga militärkårer. En god början härtill gjordes genom den exercis, man under loppet af Juni månad lät anställa med ett antal officerare på Ladugårdsgärdet. Konungen förde sjelf högsta befälet, och gjorde allt för att visa sig intagande. En afton lät han t. ex. bjuda alla officerarne in i sitt tält, der de undfägnades på bästa sätt. Vinet gjorde dem upprymda, och de syntes beredda till hvad som helst. I ett sidorum superade monarken ensam, och en ung grefve Löwenhjelm, som stod bakom hans stol, kunde ej afhålla sig från att hviska honom i örat: »Ack Eders Maj:t, låt detta ungdomens nit icke kallna, utan begagna er deraf!» Konungen vände sig om, och svarade hastigt: »Ah! äpplet är ej ännu nog moget!» [9]).

Emellertid affärdade Gustaf följande bref till sin »bror på andra sidan hafvet» [10]): »Då min böjelse och mina grundsatser lika mycket föranleda mig att vid alla vigtigare tillfällen af min lefnad öppna mitt hjerta för E. M., bör jag i dag mera än någonsin gifva E. M. förtroende af den ställning, hvari jag befinner mig. En omständligare berättelse derom skulle här vara alltför lång och äfven farlig att anförtro åt papperet. Jag inskränker mig således blott till åberopande af hvad E. M. i detta ämne redan till en del lär ha inhämtat och än vidare kommer att inhämta af sin ambassadör, grefve de Vergennes, som är underrättad om allt. Det enda, hvarom det är vigtigt att E. M. måtte vara fullt öfvertygad, är, att i mina planer

---

[9]) Hamilton, a. st. De fleste af dessa officerare lära hafva tillhört Svenska Botten, ehuruväl åtskilliga af Stockholms garnison deribland också lära funnits. Den sista af dessa exerciser ägde rum den 17 Juni.

[10]) Förtrolig benämning af Gustaf III på konungen i Frankrike.

ingår intet, som strider emot de högtidliga förbindelser jag mig åtagit, och att mitt folks lycka, min kronas sjelfständighet och Europas allmänna väl äro de enda bevekelsegrunder, som bestämma mitt handlingssätt och äfven tvinga mig till hvad jag ämnar företaga. Huru skulle jag med så rena afsigter icke fullkomligen kunna lita på E. M:s verksamma bistånd? Den visshet jag derom hyser, upprätthåller mig, och, utgången må blifva hvilken som helst, skall jag dock icke fälla modet, om jag alltid bibehåller E. M:s vänskap och får vara lika förvissad derom, som E. M. bör vara om den ömma och uppriktiga tillgifvenhet, med hvilken jag alltid förblifver etc.» [1]).

Med hvarje dag nalkades nu tidpunkten för den stora händelse man beredt, och man måste derföre vara betänkt på allt. I slutet af Juni reste konungen med prins Carl till Loka helsobrunn [2]). Han sysselsatte sig här med att författa utkast till den nya regeringsformen. Flera sådana utkast, af konungens egen hand, finnas bland hans efterlemnade papper, i några punkter mera inskränkande hans makt, än den sedermera antagna regeringsformen [3]).

Under återresan, som skedde öfver Ekolsund, tilldrog sig följande händelse. Konungen badade en afton i den närbelägna viken af Mälaren. Vid återkomsten till slottet saknade han ett papper, hvarpå hela revolu-

[1]) Brefvet, dat. Stockholm den 17 Juni 1772, hos Cohen, a. st., s. 291 ff.

[2]) Afresan från Stockholm skedde den 20 Juni och återkomsten den 5 Juli. Konungens svit utgjordes endast af hofmarskalken baron Fr. Hamilton och kammarherrarne Örnfelt och Ehrensvärd.

[3]) Så bestämdes i ett af dessa utkast, att riksdag skulle hållas hvart fjerde år, då deremot, som bekant, den nya regeringsformen lemnade det i konungens skön att sammankalla ständerna. Ett egenhändigt koncept till regeringsformen, i det närmaste fullkomligt lika med den som antogs, finnes äfven i konung Carl XIII:s efterlemnade papper på Rosersberg. Det är dateradt: »Stockholm den --- Juli 1772».

tionsplanen var utskrifven, ehuru han erinrade sig, att han nyss förut haft det i sin ficka. Han blef naturligtvis mycket orolig, återvände genast till sjöstranden, och fann der, efter några timmars letande, samma papper liggande i gräset [1]). Detta var ej den enda gången han genom oförsigtighet satte sin sak på spel. Men Försynen vakade öfver hans företag.

Återkommen till Stockholm visade konungen, under en konferens på Haga, sitt förslag till regeringsform för öfverste Sprengtporten. Denne var väl ej fullt nöjd dermed, utan tyckte sig finna, att den höge lagstiftaren tillskansat sig sjelf nog mycken makt; men då han besinnade, att nationen hade qvar beskattningsrätten och rättigheten att börja krig, sade han ingenting; han trodde att, då det gällde en så välviljande karaktär som Gustaf III, det vore mindre angeläget att så sorgfälligt afväga ordalagen i regeringsformen; Sprengtporten säger sjelf, att han dömde andra efter sig sjelf, som blott andades välvilja och ömhet för sina likar.

I förhållande till riksdagen och ständerna blef konungens uppförande nu äfven, såsom nämndt, ett helt annat, än tillförene. Han sökte blott att underblåsa oenigheten och förvirringen, för att stegra förbittringen emot ständerna, och med detsamma draga ut på tiden så länge, tills han blefve färdig att ge dem dödshugget.

I detta ändamål understödde ständerna sjelfva konungen till en nästan otrolig grad. Efter den seger de vunnit, såväl i fråga om konungaförsäkran, som rådets afdankning, kände de ej mera någon gräns för sin maktlystnad; de fortforo med sina partiförföljelser och de småaktigaste ståndstvister; — och härunder var likväl folket i hela konungariket nära att dö af hunger! Hvilken vådlig ställning för en regering! Man kan ock säga, att hela dennas existens snart nog blott hängde på ett halmstrå....

---

[1]) Hamilton, a. st.

Det enda steg, som möjligen hade kunnat rädda ständerna, var i detta ögonblick ett hastigt afslutande af allianser med England och Ryssland; men alla uppmaningar härtill från dessa makters ministrar voro förgäfves. Alldenstund de ej kunde lofva oss några subsidier, vågade vederbörande derpå ej fästa något afseende, af fruktan att förlora dem, som de årligen erhöllo från Frankrike. Hvad säga om en dylik klenmodighet, lika nyttig för konungen, som skadlig för partierna sjelfva!

Men man har ändå svårt att förklara den herrskande fraktionens blindhet.

Ej en gång följande händelse var tillräcklig att rycka den ur dess illusioner!

Madame du Barry fick en dag se den gamle konungen af Frankrike med största uppmärksamhet läsa ett bref. Vare sig af nyfikenhet eller på uppmaning af engelske ministern, alltnog hon fann utväg att under sömnen behändigt snatta det ifrån honom, och tog deraf en noggrann afskrift. Detta bref var intet annat än det, hvaruti Gustaf, såsom vi nämnt, underrättade Ludvig, ehuru i mörka och försigtiga uttryck, om sina planer. Madame du Barry meddelade det genast åt engelska ministern i Paris, som genom sitt hof lät sina vänner i Stockholm deraf få del [5]).

Nu skulle man väl trott dessa benägna att omfatta ett nödankare, som tjenstvilligt räcktes dem af de främmande ministrarne. För ingen del! De framhärdade i sina illusioner. Somliga höllo före, att dessa underrättelser om konungens stämplingar voro utan grund; andra nekade väl ej detta, men ansågo dem mindre farliga, eller åtminstone lätta att omintetgöra, då det blef fråga om utförandet. På detta sätt invaggade man sig i en behaglig sömn, hvarifrån man slutligen skulle

---

[5]) Voyage de deux Français dans le Nord de l'Europe, Paris 1796, II, p. 339, samt Sheridan, History of the late Revolution in Sweden, p. 279.

vakna upp, ehuru för sent, för att hinna åskåda annat, än sitt fall.

Och under allt detta voro ständerna som ifrigast upptagna med sina förföljelser.

Flere landshöfdingar, såsom Örnsköld, Strömfelt, Rappe och Silfverhjelm, jemte åtskilliga häradshöfdingar, anklagades och dömdes för inblandning i riksdagsmannavalen [6]).

Näst efter frågan om konungaförsäkran och rådets förhållande, var ingen under hela detta riksmöte af större vigt eller mera ingripande genom sina följder, än frågan om finanserna.

Dessas tillstånd var högst uselt.

Den utelöpande sedelstocken var omkring 40 millioner daler silfvermynt, för hvilkas inlösen bankens nästan tomma hvalf sedan många år tillbaka varit stängda. Till följe häraf var myntets värde underkastadt beständiga förändringar, till stort mehn både för kronan och de enskilte, för näringarne och handeln. Kursen höll sig åren 1771 och 1772 mellan 60 och 70 mark, således nära nog dubbelt öfver pari, och likväl var det med de mest känbara uppoffringar, som man förmådde hålla den vid denna höjd.

Statsverkets tillstånd var reduceradt till samma proportioner af vanmakt och förfall. Hela både in- och utrikes skulden steg till 60 millioner daler silfvermynt, i följd hvaraf, enligt 1772 års statsförslag, en statsbrist på nära 6 millioner samma mynt yppade sig [7]). Hvarifrån skulle man, under en allmän nöd i landet, taga

---

[6]) Jfr. om det ofvanstående samt alla följande uppgifter i detta kapitel, der ej annorlunda blifvit anmärkt, ofvannämnde Berättelser af Sprengtporten (s. 169—183) och Toll (194—234), Sheridan, a. st., s. 275 ff., Cohen, a. st., s. 165—177, Geijer, a. st., s. 162—204 samt Fältmarskalken Grefve J. C. Toll, Biografisk Teckning, Stockholm 1849, I, s. 7—14, jemte Bilagorna s. 127—170.

[7]) Sekreta Utskottets Berättelse af den 4 Februari 1772.

medel att bestrida så oerhörda utgifter? Omsorgerna härför gåfvo anledning till de mest bekymmersamma öfverläggningar. Man såg tydligt och klart, att riket genom finansnöden hängde öfver en afgrund, och man beredde sig på de mest utomordentliga utvägar.

Det skulle varit allt för mycket emot sakernas vanliga lopp, om en revolution hade blifvit åvägabragt utan i följd af en till statsbankrutt gränsande finansnöd.

Här kan ej vara stället att mera grundligt införa läsaren i labyrinten af frihetstidens invecklade finansförhållanden. Vi ha denna gången nog af en allmän och flyktig öfverblick!

Vi anmärka på förhand, att teorien om myntet och dess mångahanda förhållanden under denna epok af vår historia ännu ej hunnit till någon fullständig och bestämdare utveckling. De författare, som först uppträdde, för att i detta ämne vägleda statsmännen och det allmänna, voro sjelfva oerfarne och omogne. Deras bemödanden och talanger gingo mera ut på att begripa statsekonomiens och penningeförhållandenas intrasslade status quo, än att ordna och reglera dessa förhållanden i det allmännas intresse [8]). Detta gjorde, att man i rådkammaren eller utskotten, der dessa ämnen behandlades, då gick till väga nästan som sjömannen, hvilken plöjer oceanen utan kompass: man öfverlemnade sig åt slumpen, eller Försynen, och hvad annat än faror och ruin kunde väl blifva följden af ett så äfventyrligt beteende i ett af statslifvets mest grannlaga angelägenheter? I denna vådliga belägenhet hade riksskeppet genom frihetstidens statsförvaltning råkat. Det behöfdes en revolution och en så ljus och redig finansman som Liljencrantz, för att rädda oss derur.

Genom Hattsystemets krigiska och för den inhemska industrien gynnande politik hade rikets sedel-

---

[8]) Sådane författare voro Nordencrantz och professor Christiernin, båda hvar på sitt sätt frihetstidens klyftigaste finansmän.

stock blifvit förökad till en otrolig grad. En naturlig följd häraf blef myntets vanvärde och kursens stegring. Emot dessa olägenheter kände man då ingen annan bot, än vexelkontor samt in- och utrikes lån. Men derigenom tömdes bankens hvalf på deras reella valuta, äfvensom ställningen genom den tillkomna skulden, långt ifrån att förbättras, blef allt sämre och sämre.

En reaktion mot dessa onaturliga förhållanden kunde slutligen ej uteblifva. Men i stället för realisation af det öfverflödiga sedelmyntet, hvilket hade varit den enda grundliga boten, hade man ingen annan att tillgripa, än indragning och strypsystem med thy åtföljande lidanden. Det blef derföre snart nödvändigt att återgå till det förra systemet. Sedelstocken ökades ånyo, och kursen steg. I denna ställning mottogo 1771 års ständer finansfrågan. Den var en af de kinkigaste under detta riksmöte: ett arf af flera generationers dårskaper och ramlade förhoppningar.

En man, som icke blef utan sitt betydliga inflytande på de följande händelserna, var den bekante kommerserådet Nordencrantz.

Ehuru det måhända torde föra oss något åt sidan, så låtom oss dock i största korthet här erinra om något af hans föregående öden, och det sätt hvarpå han blef satt i tillfälle, att utöfva detta inflytande!

Sedan han af egen erfarenhet bäst varit i tillfälle att lära känna vådorna af ett för långt utsträckt lånsystem, beslöt han att uppträda deremot.

Han framkom till följe häraf vid 1760 års riksdag med ett förslag till realisation och kursens återbringande till pari, men hvilket förslag, såsom fullkomligt opraktiskt, ej kunde blifva antaget, utan så när hade kostat upphofsmannen lifvet.

Denne började derföre, lifvad af en känsla blandad af hämd och hat, men tillika upprymd af ett nit och intresse för det allmänna bästa, hvarför man bör hålla honom räkning, att på annan väg söka att åt sina idéer bereda framgång.

Han utgaf i stor ymnighet böcker, hvilka äro mycket upplysande för frihetstidens finanser i allmänhet, men i öfrigt så uppfyllda af ogrundade och vanställande omdömen öfver personer och saker, att detta mycket minskar deras värde.

Hela den outtröttlige skriftställarens bemödande går i dessa skrifter ut på att rikta allmänna uppmärksamheten på några få, ännu ej namngifna personer, hvilka, i egenskap af de styrande vid riksdagarne i fråga om finanserna, han ohöljdt beskyller för de gröfsta brott.

Dessa skrifter voro tillika alla affattade i en ton, så djerf och undergräfvande sjelfva regeringssättet, att de icke allenast till stor del banade väg för Mössornas välde vid 1771 års riksdag, utan äfven verksamt arbetade revolutionen i händerna.

I detta skick befunno sig sakerna, när Adolf Fredrik dog, och en ny riksdag blef nödvändig.

Den gamle stridskämpen för en förbättrad finans var nu redan en på grafvens brädd stående 75-årig man; men hans nit och ifver, långt ifrån att hafva aftagit, syntes snarare tillväxa.

Han uppträdde före riksdagens början med en s. k. Promemoria för riksdagsmän, innehållande en samling af hans föregående angifvelser, och hvari han erbjöd sig att inför ständerna uppgifva de personer, hvarpå han anspelat, och hvilka han uttryckligen rubricerade som de nedrigaste rikstjufvar.

Det behöfver ej sägas, huru mycket sådane anbud skulle falla ständerna i smaken. De tre lägre stånden uppmanade honom att till stånden inkomma med sina angifvelser. Man fick till följe häraf nu sin nyfikenhet mättad och den tillfredsställelsen se, hvilka de personer voro, som han gjorde så grofva beskyllningar. De voro nemligen två, då för tiden högt aktade och rika, köpmän i hufvudstaden, hofmarskalken John Jennings och kommerserådet Robert Finlay.

Nordencrantz

Nordencrantz hade enskilta skäl, att i synnerhet koncentrera sitt hat på dessa tvenne personer.

Det var nemligen till dem han år 1756, då kursen ännu ej var så hög, hade försålt en sin egendom, Skebo, i Upland, och på hvilken handel han, genom kursens stegring, sedan förlorade så betydliga summor.

Jennings och Finlay voro engelsmän, som under frihetstiden inkommit till Sverige, och snart, ifrån att äga obetydligt eller intet, uppsvingat sig till landets förnämsta egendomsägare och köpmän.

De blefvo introducerade som svenska adelsmän, och derigenom berättigade till säte vid riksdagarne.

Det var isynnerhet i deras egenskap af riksdagsmän, som Nordencrantz hade så god lust att komma åt dem.

Förhållandet var nu verkligen, att de, genom begagnande af den utsträckta kredit, hvartill de genom sina rådslag vid riksdagarne öppnade banken och öfriga verk och inrättningar, lyckades slå under sig största delen af den stora förmögenhet, hvarmed de innan kort uppträdde.

Då genom kreditsystemets fortfarande utvidgande kursen alltjemt steg, och de genom lånta penningar hade samlat sin förmögenhet, var klart, att denna i sjelfva verket ej skulle kosta dem mer, än en mindre del af det effektiva värdet.

De hade på detta sätt, genom ett fintligt anlitande af finansläråns hemligheter, förstått att inom en kort tid spela egendom för 6 millioner daler silfvermynt ur Svenskarnes händer.

Detta var, i den patriotiske Nordencrantz' ögon, nog starkt, hvarföre han kände sig kallad att rycka masken från dessa s. k. bedragares ansigten.

Han förebrådde dem att af egennytta tvenne gånger hafva varit skulden till rådspersonalens ombytande,*)

---

*) Nemligen 1765 och 1769.

samt påstod, att, om de ej i tid qvästes, de nog för tredje gången skulle vara i stånd att framkalla en dylik riksolycka.

Han skref hela det allmänna och enskilta eländet, hvari vi oss befunno, på deras register, och uppgjorde en räkning, enligt hvilken de anmäldes skyldige kronan flere millioner.

Han slutade med anhållan, det frågan måtte remitteras till sekreta utskottet, för att sedan afdömas af ständerna sjelfva [10]).

[10]) Den, som vill ha närmare reda på innehållet af Nordencrantz' angifvelser mot Jennings och Finlay, anvisa vi till Nordencrantz' skrifter och de som vidare vexlades mellan båda parterna. Det torde roa läsaren att få en uppgift på de egendomar, som till största delen endast genom bankolån och kurssvängningar samlades i dessa herrars händer. 1761, då bolaget upplöstes, disponerade det följande possessioner: Forsmarks bruk med underlydande masugnar, manufakturverk, lägenheter, grufvor och malmbrott; Ströms bruk med Gnarps masugn; Hedvigsfors bruk och hälften af Österbo masugn, med underlydande hemman och grufvor, alla i Helsingland belägne; Olofsfors bruk i Ångermanland; Skebo och Gimo stora bruksegendomar i Upland med alla underlydande masugnar, säterier, grufvor och lägenheter; Memnäis, Antskogs och Koskis bruk och masugnar med tillhörande hemman etc. i Finland; Norrtelje faktori; Orrisbergs och Körno bruk jemte Orrawäis' masugn i Österbotten; Robertsfors masugn; Schishytteverket med underlydande lägenheter i Dalarne, samt ett garfveri på Kungsholmen. Nordencrantz påstår, att genom bankolån och kursstegringar köptes och betaltes största delen af dessa egendomar. Till den ändan yrkades bankens öppnande till oinskränkt belåning på fastigheter vid 1756 års riksdag. I anledning häraf steg också kursen betydligt hvarje år till 1760, då ständerna sammanträdde. Under riksdagen ingick Jennings kontrakter med kronan om betydliga förlag, hvilka småningom skulle återbetalas, och för att nu vinna härpå, blef det hans intresse att vid lånetiden uppdrifva kursen så högt som möjligt, och sedan låta den falla. Härför föregifves han nu hafva störtat vexelkontoren, hvarigenom han blef ensam mästare öfver kursen, som ock 1762 steg till 108 mark, hvarefter den 1767 fälldes till 42. Nordencrantz beräknar den reella vinsten på dessa operationer till flere millioner. Men då Finlay 1771 gaf in en stat af 11 millioner tillgångar, och 13 mil-

Det skedde, tvertemot ridderskapets och adelns uttryckliga vilja, och sedan Jennings förgäfves anfört klagomål [1]).

Förmodligen var det mest af artighet mot den gamle Nordencrantz, som bankodeputationen, hvilken hade att utarbeta finansplanen, ansåg sig böra infordra hans utlåtande. Men han hade ej annan visdom att bjuda på, än sitt gamla, vid 1760 års riksdag ingifna, orimliga recept, hvadan deputationen lemnade det utan afseende. Denna utarbetade i stället ett nytt förslag till realisation, grundadt på in- och utrikes lån, näringarnes upphjelpande och en klok administration af banken, hvilket förslag blef färdigt den 14 Juli, samt är ett af de vackraste monumenterna af 1771 års ständers verksamhet [2]).

Nordencrantz' angifvelser mot Jennings och Finlay rönte ej bättre framgång i sekreta utskottet, än hans finansplan i bankodeputationen. Utskottet afstyrkte alla efterräkningar med de anklagade [3]).

---

lioner skulder, frågar han, hvart all denna vinst tagit vägen. Såsom eget anmärktes ock, att ingen af de anklagade hade några räkenskapsböcker att framte.

[1]) Dessa Jennings klagomål anfördes i ett memorial, ingifvet den 28 Sept. 1771, hvarpå Nordencrantz svarade med den häftigaste skrifvelse, kallad: »Anmärkningar vid de eftertänklige påminnelser och klagomål, hvilka herr hofmarskalken Jennings» etc., Stockholm 1772. Nordencrantz uppmanade häri J. att ej blott klaga, utan försvara sig, hvarpå den sednare utgaf: »Samling af de åtskillige tillmälen, som Nordencrantz gjort Jennings och Finlay» etc., Stockholm 1772. Denna sista skrift är vigtig, såsom belysande halten af N:s angifvelser.

[2]) Bankodeputationens Protokollsutdrag af den 14 Juli 1772, jemte Betänkande angående Finans- och Penningeverkets hjelp och förbättring. Stockholm 1772.

[3]) Sekreta utskottets Protokollsutdrag af den 29 Juni 1772, i anledning af kommerserådet och riddaren Nordencrantz' uppgifter om rikets finansverk. Stockholm 1772. Utskottet fann Nordencrantz' anklagelser ogiltiga, alldenstund vederbörande endast handlat *i öfverensstämmelse* med de lagar, som de till en del sjelfva bidragit att stifta.

Men den gamle kämpen tröttnade icke derföre att strida. Redan innan dessa betänkanden hunno inkomma till ständen, ingaf han till dessa en skrift, hvari han på förhand sökte omintetgöra deras verkan. Han förklarade deri helt öppet alla, som vågade taga Jennings och Finlays försvar och tala för bankolån och vexeloperationer, misstänkta för delaktighet i deras brott och skyldiga att jemte dem stå till ansvar. Han namngaf, utom andra, särskilt tvenne af Mössornas hederligaste och inflytelserikaste män på riddarhuset, Essen och Frietsky, såsom hörande till de misstänkte [1]).

Nordencrantz' afsigt härmed blef ganska riktigt vunnen. De lägre stånden läto ej saken falla, utan öfverlemnade den, enligt Nordencrantz' begäran, till en deputation, som utan domsrätt skulle utlåta sig deröfver, hvarefter ständerna sjelfva skulle döma. Man beslöt tillika, på Nordencrantz' tillstyrkan, att innan saken med Jennings hunnit blifva afgjord, låta frågan både om finansplanen och statsregleringen hvila. Deputationen, som nedsattes i anledning af Nordencrantz' uppgifter, bestod af 16 personer, och började sina sessioner den 11 Augusti, således blott 10 dagar före revolutionen.

---

[1]) Jfr. skriften, kallad: »Anmärkningar vid åtskilliga tankar, som under denna riksdag yrkade blifvit emot de i trycket skedde uppgifter» etc. Stockholm 1772. Både Essen och Frietzky ansågo sig i denna skrift så angripna till heder och ära, att de anhöllo om laglig beifran deraf. Men denna anhållan blef af ofrälseständen afslagen, i anseende till Nordencrantz' ålderdom, sjuklighet och välmening. Han hade förut uttryckligen blifvit befriad från allt tilltal i anledning af sina uppgifter vid annat forum, än inför ständerna. Detta var ett af vilkoren, hvarförutan Nordencrantz förklarade sig ej kunna besvara ständernas första inbjudning att lemna upplysningar angående finanserna. Den gamle mannen säger i denna sin sista skrift, att han, hvarje ögonblick färdig att dö och stå till ansvar för sina gerningar inför en rättfärdig Gud, ej skäligen borde kunna misstänkas för hämdlystnad, utan att det vore pligten och samvetet, som tvungo honom handla så, som han gjorde. Han slutade med dessa ord: »Hände nu hvad som hända vill; dixi et salvavi animam meam».

Emellertid var den gamle mannen, som så modigt och utan fruktan för förföljelser, ända till grafvens brädd kämpat för hvad han ansett rätt och sannt, ej mer. Den 19 Juli var hans sista dag. »Jag lemnar utan saknad, sade han till de kringstående, detta jordiska, emedan jag är öfvertygad om att hafva för det allmänna offrat mina bästa krafter och en stor del af min förmögenhet. Jag är viss både om ett bättre lif och en redigare kalkyl».

Under det dessa debatter, som afsågo medborgares lif och egendom, upprörde sinnena, sysselsatte sig ständerna endast med sina enskilta intressen. Sedan de ofrälse stånden länge blott sökt att på allt sätt grunda sin öfvervigt öfver adeln, råkade slutligen äfven de i en betänklig söndring sinsemellan. Borgarne och bönderna funderade på indragandet af biskops- och presidentsembetena, jemte flere regementen; bönderna yrkade inträde i sekreta utskottet...

Men, det torde nu vara tid, att återgå till Toll, och följa honom på hans intressanta, men äfventyrliga beskickning.

Vi erinra oss, huru han om aftonen den 9 Juni lemnade Stockholm, med ett kapital af 300 plåtar och utan fullmakt!

I Jönköping insjuknade han och måste intaga sängen, men kunde snart åter fortsätta resan, ehuru visst ej återställd. Det var liksom själen hade tvungit kroppen, ehuru sjuk, att följa med sig; ty, säger Toll sjelf, mitt värf var för stort och sjelfva döden för liten att lägga mig hinder i vägen, så länge jag kunde röra min kropp.

I Skåne aflade Toll, för att afleda alla misstankar, nästan endast besök hos Mösherrskaperna. Med hvad grämelse måste han ej här blifva vittne till alla dessa hätska och stötande uttryck om konungen, om ständerna o. s. v., hvarmed de röjde sina tänkesätt; men klokheten bjöd honom, att dervid endast visa sig en stum åhörare, samt att alls ej synas upptagen af politik. Sålunda

tyckte man t. ex., att ständerna gjorde rätt, som togo tjensten ifrån honom, enär han slutit sig till Hattpartiet. Hvad kungen angick, uttryckte de belåtenhet deröfver, att »man genast började att hålla den unga herren kort», såsom orden föllo sig. Toll anlände den 21 Juni till Christianstad, i sällskap med en slägting, ceremonimästaren baron Gyllenstjerna, som ansågs som en pelare bland Mössorna, och hvilken Toll tagit med sig från någon af de skånska herregårdarne.

Hellichius — befälhafvaren för garnisonen i fästningen — var ej i staden, då Toll inträffade, men återkom följande dagen. Han uppsökte genast Toll, nyfiken att höra beskrifning på krönings-festiviteterna m. m., men äfven för att språka i politiken.

Hellichius synes hafva varit en man utan synnerlig bildning, men af en tilltagsen och uppåtsträfvande karaktär.

Genom sin instuderade slughet och finhet förstod Toll ypperligt att deraf draga nytta, och sättet, hvarpå han vann Hellichius, visar hans förmåga i en högst lysande dager.

Man var snart inne på kapitlet om konungens och partiernas ställning, Mössornas politik och hvad man i framtiden hade att vänta af dessas välde. Toll såg, hur blodet i Hellichii ådror liksom började att koka, huru hans blick vredgades och drogs till ett tycke af vildhet, allt eftersom han skred framåt i sin berättelse om ständernas vanvett och vid den upprörande taflan af fäderneslandets framtid.

För att befästa sitt välde, yttrade Toll med köld, hafva Mössornas chefer redan bifallit ryska ministerns fordran att arméen skall minskas, och beslutat att göra en början med indragning af 25 man per kompani i hela värfvade arméen och artilleriet.

Hvart vill det taga vägen, mumlade Hellichius, med ett moln af bekymmer öfver den breda pannan.

Endast *så* kan Ryssland, inföll Toll, vinna sin afsigt, att genom Finlands intagande få ersättning för hvad

korruptionen kostat det; härtill fordras arméens försvagande, och ni kan vara säker, att Mössorna ej våga neka något, som man från det hållet fordrar, om de blott finna ett stöd för sitt herravälde.

De spela om landets sjelfständighet, återtog Hellichius.

Men ännu abominablare, fortsatte Toll, är det sätt, hvarpå de ämna göra sig försäkrade om soldaternas tillgifvenhet. De hafva till den ändan beslutat, att ge underofficerare rättighet att endast genom ed styrka angifvelser om befälets hårdhet mot soldaterna, och härför skola officerarne straffas med tjenstens förlust, men underofficerarne belönas med att uppflyttas i den lediga officersgraden. Genom särskilt lag skola underofficerare derjemte få rätt att befordras till officerare, när vakanser yppa sig i följd af dödsfall eller ackord.

Vid dessa Tolls ord for Hellichius upp från stolen, förbannade ständerna och utbrast i uttryck, som röjde en högst bekymrad sinnesstämning.

Vänta, svarade Toll, nu med någon större värma, än förut. Ännu är icke måttet rågadt.

Och härmed började han en skildring af de öfriga mått och steg, som Mössorna åsyftade. Han talade med den största styrka, och så öfvertygande, att det, såsom han sjelf säger, kunde röra döda ting. Han beskref, huru de ofrälse stånden ej buro något mindre i skölden, än hela adelns afskaffande, och slutligen en allmän plundring *).

Hellichius gick med hastiga steg af och an öfver golfvet och mumlade något mellan tänderna om nyttan af konungens protestationer, ett ymnigt utdelande af fransyska penningar samt Hattarnes reservationer i protokollerna.

Toll, som såg, huru hans ifver växte och huru han skulle vara färdig till snart sagdt hvad som helst,

*) Syftande på den öfver Jennings och Finlay påtänkta kommissionen.

spelade hela tiden sina kort så fint, att han innan kort hade honom der han ville.

Palliativer, utbrast Toll, syftande på hvad Hellichius' orėdigt framstammade. Dermed skrämmer man barn! Men såsom sakerna nu stå . . . .

Finns då ingen hjelp, inföll Hellichius med yttersta häftighet. Hur skall det gå med militären här i landet? Hvarför bryr sig ej kungen om dem?

Toll reste sig då upp i hela sin imponerande längd och fixerade Hellichius så skarpt, att denne frågade, hvad som var å färde.

Kungen, yttrade Toll, älskar militären och vill rädda både den och riket från nöd, vanheder och elände.

Nå så vare då i evighet förbannade, röt Hellichius, den eller de, som han anmodat förstöra sjelfsvåldet, om de icke redeligen och nitfullt, med stora steg och utan att frukta, gå till målet!

För Toll återstod nu blott, att låta Hillichius lugna sig, samt att, efter tysthetsedens affordrande, inviga honom i hemligheten.

Det var afton. Inom fästningens område började det att blifva tyst. Från norra fästningsporten såg man i detsamma tvenne herrar komma fram och taga af till venster, utmed vallen, till ett afsides ställe, der de kunde vara obemärkta. Toll — ty de voro inga andra än han och Hellichius — tog af sig hatten och vände sig, till uppsynen liknande en Ordets tjenare, till Hellichius med följande ord:

»Inför himmelens och jordens Gud, som här är vårt enda vittne, påminner jag er, herre, den frivilliga och icke af någon menniska äskade ed och förbannelse, som ni aflagt öfver den, som kunde äga eller få förtroende af konungen och anmodan att biträda honom till landets och folkets räddning, och härutinnan sig ej med redlighet, nit och trohet uppförde. En sådan önskan faller icke på stock och sten. Det är en dom, som ni afkunnat öfver eder sjelf, och röken af den eld, som i

eviga tider skall i helvetets pina tära på er själ, derest ni röjer utan mitt tillstånd den hemlighet, jag nu står i begrepp att underrätta er om och allt hvad jag i sammanhang dermed framdeles ger er vid handen. Jag begär det ni sjelf ytterligare upprepar denna förbindelse och beseglar densamma med förpligtelse: så sannt mig Gud hjelpe till lif och själ»!

Denna föreställning gjorde på Hellichius, såsom prestson, det starkaste intryck, och så snart han hunnit något hämta sig från sin häpenhet, aflade han eden.

Toll berättade derpå, huru han vore sänd af konungen, för att anmoda Hellichius att bidraga till utförandet af hans beslut att rycka riket ur förrädarnes händer. Någon plan vore väl ännu ej utarbetad, utan allt berodde på ett möjligt arrangemang i Skåne. Konungen hade sjelf föreslagit Hellichius såsom härtill skickligare än Kaulbars.

Mycket smickrad af detta sista föregifvande, försäkrade Hellichius, att man deruti ej hade misstagit sig, och att han hade garnisonen så på sina fingrar, att han när som helst skulle kunna tillsluta fästningen och öfverlemna den åt konungen, om han insåge hvartill det tjenade. Likväl började han om en stund att besinna sig. Han talade om 1756 års händelser och faran att med kungliga personer inlåta sig i dylika företag, o. s. v.

Om Kongl. Maj:t vore här närvarande, yttrade Toll, så skulle han finna, att min tanka var riktigare än hans egen; ty Kaulbars hade varit den rätte att vända sig till; men jag har följt en uttrycklig nådig befallning, då jag vändt mig till er, och är således utan skuld. Det står i ert fria val att låta veklighet öfvervinna ärans och tapperhetens röst. Ni är fri från allt deltagande, och man tviflar ej att ni håller tysthetseden; annars finnes också bot för den saken.

Hellichius blef stött och förklarade, att det ej var utan grundade anledningar, som han yttrat betänkligheter. Han vore ingen käring, som lopp med sqvaller

för Mössorne, och kunde nog visa, att kungen ej misstagit sig på honom. Men hvad hindrade, att Toll, t. ex. af hämd mot ständerna, utan högt bemyndigande, uppgjort planer till deras störtande? Jag fordrar, så slutade han, att se bevis på riktigheten af edra andraganden.

Huru mycket än denna begäran, och det med skäl, må hafva bragt Toll i förlägenhet, förstod han dock att så lirka med Hellichius, att denne afstod derifrån och Toll innan kort hade honom der han ville. Han slutade med att tro på allt »såsom gudomliga sanningar», enligt Tolls eget uttryck.

Några dagar härefter afreste Hellichius till Malmö och Toll till Landskrona [6]).

Efter återkomsten till Christianstad rådgjorde de närmare om sjelfva sättet för fästningens öfverlemnande, som troddes kunna inträffa vid Juli månads slut, och hvarom allt Toll afsände rapport till Sprengtporten [7]).

Låtom oss nu tillse, hvad som under allt detta tilldrog sig i Stockholm!

Öfverstelöjtnant af Trolles rapporter från Finland om sakernas bedrifvande derstädes voro icke så uppmuntrande, som man hade väntat. Det beslöts derföre, att öfverste Sprengtporten ofördröjligen skulle begifva sig dit. Man fann också nödigt att inviga prins Carl i förtroendet, för att låta honom resa till Skåne och der bidraga att vinna trupperna [8]).

---

[6]) Hellichius fann baron Kaulbars beredvillig, men att, utan landshöfdingen grefve Cronhjelms aflägsnande, garnisonen i fästningen ej skulle kunna förmås att bryta upp. Toll ansåg, att allt i Landskrona skulle komma att bero af hvad man gjorde i Malmö.

[7]) Af den 5 Juli. En särskilt episod af Tolls bedrifter i och för revolutionen bildar hans resa till Carlskrona, för att bereda Sprengtporten en säker reträtt, i fall han hindrades att debarkera vid Stockholm eller någon annan ort.

[8]) Svårigheten att enligt Tolls önskan få landshöfdingen i Malmö, grefve Cronhjelm, aflägsnad lärer hafva varit orsaken att man återgick till Tolls idé att använda prins Carl. Den förevändning,

Förhållandet mellan konungen och denne hans broder var vid denna tid ännu alltid synnerligen godt. Sjelf utan arfvingar, älskade han att i honom se sin ätt fortplantad och kronan bibehållen inom den Holstein-Gottorpska grenen. Han intresserade sig mycket för prinsens giftermål.

Det var klart, att dessa båda bröders intressen i fråga om regeringssättet skulle till följe häraf på det nogaste sammanfalla. Detta var en omständighet af stor vigt. De blefvo derföre snart ense. Gustaf gaf, under en konferens på Haga, brodren del af hela revolutionsplanen, då prinsen lofvade att den af själ och hjerta understödja.

Vid detta tillfälle gjorde händelsen, att de båda bröderna lupo den största fara att bli upptäckta. De gingo hastigt af och an öfver golfvet och rådgjorde om revolutionen. En page vid namn Cederfelt hade insomnat bakom en skärm, der han ej bemärktes, men vaknade vid det lifliga samtalet. Han hörde till sin förvåning hela revolutionsplanen, men vågade ej ge sig tillkänna [*]).

Prins Carl, vid denna tid förälskad i den unga och sköna grefvinnan Löwenhjelm, visade ej samma tystlåtenhet, som pagen. Han kunde ej neka sig nöjet att roa förtjuserskan med berättelsen om de vidtutseende planer, som hvälfde sig i hans hufvud. Kanske åsyftade han, att genom bevis på hjeltemod sålunda göra sig dubbelt intagande i grefvinnans ögon; men, hans motiver må hafva varit hvilka som helst, så var det dock ganska oförsigtigt, att intaga en ung qvinna i ett dylikt förtroende. »Dock», anmärker Hamilton, efter hvilken vi hafva denna anekdot, »naturen gjorde här ett fenomen. Grefvinnan teg».

---

under hvilken han skulle lemna Stockholm, var att möta sin mor, som just då återväntades från Berlin.

*) Hamilton, a. st. Han yppade likväl straxt derefter förhållandet för konungen, hvilken, mot tysthetstöfte, gaf honom hopp om belöningar, hvilka sedan ej heller uteblefvo.

Öfverste Sprengtportens afresa utsattes nu till omkring den 27 Juli; prins Carls skulle ske några dagar sednare; Christianstads fästning sluta sina portar samt förklara sig för konungen den 8 Augusti; om hvilket allt Sprengtporten tillskref Toll den 21 Juli[10]).

För att förbereda sinnena på uppträdena i Christianstad, och möjliga oroligheter i landsorterna, hade man vid samma tid dragit försorg om utgifvandet af en i högsta grad upprorisk skrift, hvilken dagarne före den 21 Juli befanns uppslagen på flere värdshus och krogar omkring hufvudstaden[1]).

Detta syntes ändtligen väcka ständerna ur deras slummer. De sågo häri en bekräftelse på de underrättelser de fått om en revolutions-anläggning, ehuru de ej kunde känna tiden och sättet för dess verkställande.

Detta upprorsplakat — ehuru naturligtvis affattadt i en låg och oädel ton — är i sig sjelf nog märkvärdigt, för att vi ej skulle anse mödan värdt införa det. Det hade till titel: »Mörksens rike och väldigheter, tecknade till åminnelse af varande hunger och dyr tid, år 1772», och utgöres blott af följande rader:

»Nu är bevis' i händerna, att vår rätt är insnärd i egennyttans och sjelfsvåldets klor».

»Intet bröd. Är det rätt? Nej. Det ser mörkt ut. Det kan intet annat vara, uti mörksens rike. Är här intet ljus? Jo visserligen, både Sol och Stjernor; men uppstigande dunster utur ohyggeliga kärr och finnskär orsaka svarta moln, som qväfva folket och döda boskapen. Ack! en förgiftig ånga. Man skulle ju kunna rensa ut slika l . . . pussar? Ja det förstår sig;

[10]) Se Brefvet i Biograf. Teckning af Toll, I, s. 138 f.

[1]) Uppgifterna om från hvad håll denna skrift utgått äro hvarandra mycket motsägande. Gustaf III kallar den »en ridikyl skrift af en entusiast, som väckt oro hos sekreta utskottet», (Geijer, a. st., s. 187), och Sprengtporten säger, att den var »ett foster af Mössorna sjelfva», (Geijer, a. st., s. 179). Deremot påstå både Sheridan och Stöver, att den utgifvits enligt konungens föranstaltande.

man väntar på en liten skingring i molnen, att, om möjeligt är, solen kunde tränga genom och borttorka dessa dödande sumpar och kärr, så att säd och salt icke skulle nypas utur blodsugares ramar, utan fritt föras till våra stränder af in- och utländsk; och mindre nödighetsvaror betalte laget, då jemväl våra sidentygs-gatsoperskor kunde efter vanligheten hjelpa under. Låt sjelfsvåldet och egennyttan tyrannisera på öfverflödet, men ej på folk i brödkorgen».

»Gud har välsignat länder med korn och kärna, derpå äro fulla bevis; men uti våra blodhundars klor är sådant vordet förhållet, stegradt, skämdt och ruttnadt. Ack! jemmer öfver jemmer, suckar, tårar, skrik och rop om *Bröd, Bröd,* af gamla och unga, i städer och land».

»Res upp mitt hår! min tanka! stig här neder
i mörkrets hål, och se de slemma seder,
som mörksens rike hyser uti sig.
Ack! Herre Gud bevar' oss nådeligG».

Sådan var den skrift, som manade ett helt folk till uppror och gjorde Mössorna så skygga, att de den 21 Juli tidigt på morgonen samlades i sekreta utskottet, för att öfverlägga och besluta om hvad som kunde synas af nöden påkalladt. Man uppdrog åt konungen att låta lagföra skriften, ge ordres åt en bataljon af Uplands regemente att hålla sig marschfärdig, samt att sända nitiske och bepröfvade män till Wermland och Dalarne, för att taga kännedom om ställningen. Man blef tillika ense om att under någon förevändning skicka Spengtporten till Finland [1]).

Alla dessa befallningar sattes genast i verket. Den 24 Juli afreste generalmajoren baron von Blixen till

---

[1]) Man fruktade nemligen, att han hade mesta del i hvad man befarade förehades, och trodde sig genom hans bortskickande beröfva konungen ett stöd, hvarförutan man ej ansåg honom i stånd att våga göra något. Jfr. Sprengtportens Berättelse, s. 179 ff.

Dalarne och baron Durietz till Wermland. Öfverståthållaren baron Rudbeck afgick till södra orterna, som det hette, för att inspektera dockbyggnaden i Carlskrona, men i sjelfva verket för att utspionera sinnesstämningen och söka afböja hvad man fruktade skola inträffa. Den 29 Juli begaf sig öfverste Sprengtporten till Finland.

I samma ögonblick han skulle afsegla, erhöll han från konungen följande biljett: »Jag lägger i edra händer hemligheten af mitt lif, och jag fruktar ingenting af denna punkt. Jag beder er än en gång att spara eder och ej utsätta edra dagar, som i detta ögonblick så nära äro förenade med statens välfärd. Finner ni motstånd, är bättre att uppgifva företaget, än att bringa eder lycka på fall. I denna händelse hoppas jag, att ni tillintetgör detta papper, hvilket äfven sedan bör ske, om ni deraf gjort bruk» [3]).

Ständernas beslut att skicka Sprengtporten till Finland kunde för konungen och hans vänner aldrig komma lägligare. »Det är att sätta bocken till trädgårdsmästare», skref konungen med anledning deraf till sin förtrogne, grefve C. F. Scheffer [4]). För att emellertid göra sig fullt säker om, att Sprengtporten måtte kunna hinna fram till Finland och der utföra sitt värf, innan revolutionen i Christianstad toge sin början, och hunne stegra ständernas misstänksamhet, hvarigenom svårigheten för Sprengtporten att fortsätta revolutionen i Stockholm skulle betydligt ökas, beslöt man att till

[3]) Detta papper hvarom konungen talar, var en af honom undertecknad och beseglad fullmakt för Sprengtporten, att i en viss högst vigtig, men hemlig förrättning å konungens vägnar göra och låta såsom honom för godt syntes. Det var under denna fullmakt som konungen tecknade sitt namn Gustaf med ett f i stället för v, hvilket sednare stafningssätt han tillförene alltid brukat, och det, såsom han för Sprengtporten sedan sjelf upptäckte, för att i händelse af olycka kunna neka sin underskrift. Jfr. Geijer, a. st., 183 f. samt 2 perioden, 2 kap. härnedan.

[4]) Geijer, a. st., s. 187.

den 12 Augusti låta inställa företaget i Christianstad. Prins Carl, i det samma han var färdig att resa, nedsatte sig och tillskref Toll härom [5]).

Vid samma tid begaf sig prins Fredrik Adolf till Medevi i Östergötland, för att der, om så behöfdes, kunna vara till tjenst.

Vid riksdagen hade de sednaste tilldragelserna emellertid verkat betydliga förändringar.

Rådets afsättning var en handske, kastad af de ofrälse stånden ej blott mot Hattpartiet, utan mot hela Adeln.

Den öfver Jennings och Finlay nedsatta deputationen, hvad var den, om ej en hotelse mot Egendomen? En utmaning åt det stora och mäktiga penninge- och kapitalist-intresset, som genom Hattarnes liberala finanssystem hade blifvit framkalladt [6]).

Man såg redan i andanom 1756 års blodsscener förnyade, och en allmän bäfvan genomskakade sinnena. Hvar skulle de entusiastiska herrarne i de tre stånden stanna, innan de ansågo sig hafva fått nog? —— Detta var frågor, som man gjorde hvarandra med häpnad för framtiden.

En följd häraf var de talrika affall från ständernas till kungens sak, som under riksdagens sista veckor ägde rum.

Många, som anade, men ej vill taga del i de kommande händelserna, lemnade Stockholm; andra åter mera behjertade stannade qvar, för att på ett eller annat sätt få förtroende af hvad som förehades och roller att spela i revolutionen.

---

[5]) Prinsens bref till Toll af den 27 Juli se Biograf. Teckning af Toll, I, s. 129 f.

[6]) Det bör nemligen observeras, att, ehuru Nordencrantz' anklagelser namneligen blott gällde Jennings och Finlay, så voro de dock till sin beskaffenhet sådane, att dessa tvenne ej kunde fällas, utan att draga legio andra med sig. Han angaf dem t. ex. för deras rådslag i utskotten; men derom voro de ej ensamme, o. s. v.

Bland de förra böra vi i främsta rummet erinra oss grefve Fersen, hvilken, sannolikt underrättad af Vergennes, föredrog att vistas på sitt präktiga Ljung framför en äfventyrlig eller skamlig roll i hufvudstaden.

Biskop Serenius lemnade också riksdagen, med följande ord till konungen, som rådfrågat honom om möjligheten af en revolution: »Rör blott ej vid religionen och bränvinet, så bryr folket sig litet om, att E. Maj:t i annat tager sig makt».

Man finner lätt, i hvilken oreda riksdagen skulle råka genom dessa talrika frontförändringar!

I dessa yttersta dagar, då det var nödvändigt att förutse allt, tänkte konungen äfven på Rysslands stolta herrskarinna.

Han lät i de mest smickrande ordalag hennes minister, grefve Osterman, förstå, det han straxt efter riksdagen ville göra henne ett besök i Petersburg: han ämnade redan dagen derpå tillkännagifva sin afsigt i rådet [1]).

Den omtänksamme monarken hade förutsett allt.

I händelse ständerna skulle göra svårighet att antaga den af honom sjelf författade regeringsformen, hade grefvarne C. F. Scheffer och Hermansson skrifvit hvar sin något mindre rojalistiska, och hvilka man i så fall ämnade förelägga dem. Grefve Scheffers skiljde sig icke mycket från den af år 1720, och Hermanssons var en medelväg mellan denna och konungens [2]).

För att höja glansen af den unga furstens företagsamhet, fattades det nu blott, att han, sysselsatt med planerna att störta regeringssättet i sitt arfrike, hvälfde tankar på dess förstorande genom eröfringar.

Detta

---

[1]) Detta konungens samtal med grefve Osterman ägde rum den 4 Augusti. Grefve Osterman svarade med de vanliga artigheterna och var fullkomligt dupe af revolutionsplanerna.

[2]) Ristell, s. 125 f.

Detta var nu också fallet [9]), och orsaken torde man ej hafva svårt att gissa. Synbarligen hade han för afsigt, att härigenom afleda det inre missnöje, som revolutionen kunde framkalla, hvarföre han ville hafva i beredskap ett stort företag, som kunde vända uppmärksamheten åt ett annat håll. Tidpunkten syntes också särdeles gynnande; missnöjet i Norrige var stort, och det var omöjligt förutse, hvarthän en ung monark med stora och lysande egenskaper, nyss fri ifrån ett slafviskt beroende under regeringssjuka stånder, och återkommen till ett billigt och länge efterlängtadt välde, skulle kunna föra ett folk, eldadt och hänfördt af oförgängliga minnen.

---

9) Jfr. »Reflexions sur la Suède et la Norvège au mois d'aout 1772» af Gustaf III, hos Geijer, a. st., s. 230 ff.

FJERDE KAPITLET.

REVOLUTIONEN.

IV.

Revolutionens Utförande.

(Augusti — September 1772.)

Fortsättning.

Hellichius och Toll bemäktiga sig Christianstad. — Öfverståthållaren Rudbecks ankomst och mottagande vid fästningsporten. — Anekdoter. — Manifest mot ständerna. — Prins Carl i Landskrona. — Hemligt bref från prinsen till konungen. — Revolutionen i Finland. — Konungens person i fara. — Ständernas mått och steg. — Gustafs beslut att på egen hand utföra revolutionen. — Förberedelser dertill. — Stor souper på slottet. — Ur Gustafs bref till prins Carl och grefve Vergennes. — Gustafs klädsel den 19 Augusti. — Berättelse om revolutionen. — Konungens försäkran till lifgardet. — Rådets arrestering. — Tåg till Artillerigården. — Motpartiets planer. — Revolutionens vidare framfart. — Artilleriet och Amiralitetet sluta sig till konungen. — Återtåg till slottet. — Den 20 och 21 Augusti. — Den nya Rådkammaren. — Landsorterna underkasta sig. — Grefve Fersens förhållande. — Pechlins arrestering. — Revolutionen i Skåne. — Lovisa Ulrikas förtjusning. — Öfverste Sprengtporten. — Konungens propositioner. — Finanserna. — Omdöme öfver den nya regeringsformen. — Slutord.

Endast några få drag äro qvar i målningen af den märkliga händelse, som återgaf åt Sverige en monarkisk tillvaro, och betryggade dess framtid.

Om aftonen den 11 Augusti började de beramade uppträdena i Christianstad.

Hos Hellichius samlades garnisonens officerare under förevändning att öfverlägga om en till påföljande morgon beslutad exercis.

Sedan Hellichius öppnat sig för kaptenerna von Heine och von Scheven, och dessa försäkrat sig vilja

följa honom, vände de sig till de öfrige officerarne. Toll kom, och Hellichius bad honom framställa planen; men denne förde dem i stället samtliga till en rykande bål, framför hvilken han proponerade en skål för: »*Riksens Ständers lyckliga resa*»!

Sedan man derefter af drufvans safter hunnit blifva tillräckligt upprymd, höll Toll ett tal om stånder, rike och revolution i så bjerta och upprörande färger, att åhörarne syntes alldeles utom sig.

Han öppnade sedan dörren till ett närbeläget rum, der ett läckert bord stod uppdukadt, svigtande under mängden af rätter och retande viner.

Här började nu ett högst lifligt diskuterande. Man hörde inkast, förestafvade af tveksamhet och oerfarenhet, framkastas med tillförsigt, men hvilka alla vederlades af Toll med fintliga förespeglingar och dikter.

Så t. ex. tyckte löjtnant Rosen, att företaget var halsbrytande; men Toll bad honom besinna, att det just borde sporra hans nit, emedan hans många kreditorer skulle lugna sig, då de sågo honom våga så mycket för en bättre ställning.

Kapten von Scheven fann en revolution omöjlig utan utländsk hjelp; och då Toll såg sig ur stånd att bringa honom från denna idé, gaf han honom rätt, men med det föregifvandet, att enligt tidningarne ett stort läger blifvit sammandraget i Preussen, för att i behofvets stund vara oss till hjelp. Detta fann von Scheven excellent, och sade sig hafva sett det omtalade lägret i tidningarne, ehuru hela historien var en dikt af Toll.

Man begärde derpå att få se Tolls skriftliga ordres; men, i saknad deraf, drog denne ur fickan några dokumenter, hvilkas innehåll han ej gaf dem tid att utforska. Han började i stället att åt hvar och en utdela roller.

Emellertid hade natten gått till ända, och en ljus strimma i öster bebådade den annalkande morgonen.

Under trummornas hvirflar samlades soldaterna, på utsatt tid, i bastionen.

Efter en stund anlände Hellichius jemte alla officerarne, direkte från nattgillet, och den förste började med att underrätta underofficerarne. Sedan steg han fram för fronten, drog värjan och tilltalade manskapet i följande ordalag: »Bedröfliga underrättelser ha anländt från Stockholm att vår allernådigste konung på intet ställe är fullkomligt säker om sitt lif, han har varit vår chef och måtte således hos oss finna all säkerhet. Vill ni för honom våga lif och blod»? Ett enhälligt ja! skallade från truppen.

Hellichius begaf sig derpå åstad med några man, för att arrestera cheferna för artilleriet och fortifikationen, hvarefter han i spetsen för hela bataljonen satte sig i besittning af artillerigården.

Kapten von Scheven och löjtnant Rosen afgingo till norra och södra portarne, för att låta uppdraga bryggorna och hindra kommunikationen mellan fästningen och landet.

Toll sjelf satte sig i besittning af ränteriet och landskansliet, samt affärdade löjtnant Norgren som öfverlöpare till prins Carl med underrättelse om hvad som hade händt.

Emellertid hade stadsboerna vaknat af bullret. Men hvad kunde de väl företaga sig? De funno 12 (oladdade) kanoner med brinnande luntor på torget, och riktade åt alla gator. Derjemte förbjöd dem en kungörelse i Hellichii namn vid lifsstraff att gå ur sina hus. Klockan var ännu ej fem, då man sålunda på mindre än en timma hade försäkrat sig om staden.

Klockan mellan 7 och 8 på morgonen inrapporterade löjtnant Rosen, som kommenderade vakten utanför södra porten, att ett förbud för öfverståthållaren Rudbeck anländt, och att den förnäma resanden sjelf väntades om en timma.

Man sammanträdde hos Toll, för att besluta, om han borde insläppas eller afvisas; man stannade vid det sednare, hufvudsakligen genom Tolls bedrifvande, hvilken af en så betydande persons närvaro och umgänge

med borgerskapet och officerarne ansåg sig hafva mycket att frukta såväl för sig sjelf, som för den goda saken. Man lät derjemte tillsäga vakten, att med öfverståthållaren ej inlåta sig i något samtal, hvilket kunde ge denne ringaste kunskap om hvad som förehades i fästningen, utan i allt förebära okunnighet.

Knapt hade denna ordres hunnit blifva expedierad, förrän ett ståtligt, med 6 hästar förspändt ekipage i full fart kom körande mot fästningsporten. Patrullen, trogen sina ordres, mottog med sträckta gevär de resande, som ej nog hastigt kunde tillbakahålla hästarne, innan de blifvit kittlade af bajonettspetsarne, så att de två första paren i skrämseln fallit omkull. Öfverståthållaren — ty det var ingen annan än han — vaknade ur sin morgonslummer, frågade under en gäspning, hvad som var å färde, och befallde betjeningen att skynda. Men hur häpen blef han ej, då han såg hindret för sin fortkomst, fällda bajonetter, orörliga framför vagnen! Han började att orera om sekreta utskottet och sina ordres, direkte emanerade från denna helgedom, med hvad mera han kunde hafva att förmäla, såväl rörande sin värdighet, som ändamålet med sin resa. Vakten förblef härunder enligt ordres stum. Men, då öfverståthållaren tredskades att komma fram, och talade om faran för den, som vågade hindra honom, m. m., kunde korporalen ej längre hålla sig, utan utbrast med hetta på sin plattyska: »Hier kommt niemen durch, wenn er auch der Teufel wäre». Rudbeck steg då, jemte sin reskamrat, en kapten Hård, ur vagnen, och blef en stund stående försänkt i djupa funderingar. Han fick på något afstånd se en fortifikationsofficer, och vinkade honom till sig.

»Är något fästningsarbete för händer, eftersom ingen får köra igenom», frågade han.

»Det vet jag icke», svarade officern.

»Är fienden i landet», fortsatte öfverståthållaren.

»Det vet jag icke», genmälte officern.

»Är här uppror»?

»Det vet jag icke».

»Hvem har högsta befälet i staden»?

»Det vet jag icke».

»Hvem är ni»?

»Det vet jag icke».

»Hvad heter ni»?

»Det vet jag icke»?

»Är ni klok eller vanvettig»?

»Det vet jag icke».

På detta sätt fortgick samtalet en lång stund, utan att öfverståthållaren förmådde afpressa den besynnerlige krigaren ett enda ordentligt svar. Kort derpå utkom löjtnant Rosen, af nyfikenhet att se den höga herrens kontenans.

»Åh», sade Rudbeck och närmade sig Rosen, »jag tycker mig känna er»!

»Riktigt», svarade denne; »jag är densamme, som herr öfverståthållaren skriftligen obligerade komma upp till riksdagen, för att söka uttränga min farbror, såsom varande Hatt, men, då det ej lyckades, måste resa ned igen, utan att, enligt löfte, få en enda skilling i ersättning för den dyra resan. Jag är annars mycket förbunden, att herr öfverståthållaren behagar erinra sig en så ringa person».

Denne, synbarligen generad, afbröt tvärt detta obehagliga samtalsämne, och vände i stället talet på sin resa och frågor om tillståndet i fästningen, m. m. Men Rosen sade sig ej hafva något att tillägga det besked man gifvit, och rådde i stället öfverståthållaren att, till undvikande af ledsamheter, sätta sig i sin vagn och resa. Det skedde, och han skyndade genast dag och natt till Stockholm, för att afgifva rapport om hvad som förelupit.

Straxt derefter lät Toll tillsäga borgmästaren och magistraten att möta på rådhuset. Omgifven af 24 man vakt, intog han sjelf högsätet, och lät borgerskapets representanter stående afbida befallningar. Han

höll då till dem ett hårdt tal, hvari de vid spö- och lifsstraff anbefalldes att utlemna allt ägande krut och gevär, samt att undvika, vare sig i husen eller på gatorna, sammankomster, bestående af flere än tre personer. Hvarje morgon skulle borgmästaren och några rådmän infinna sig hos Toll, för att emottaga ordres.

Sednare på dagen spriddes både i staden och på landet manifester, som underrättade allmänheten om orsakerna till fästningens tillslutande. Man uppsade häri ständerna tro och lydnad, och svor öppet konungens fana [1]).

Så snart underrättelsen om utbrottet i Chistianstad den 12 om aftonen hunnit till Landskrona, lät prins Carl kalla ortens förnämsta possessionater och militärchefer till konselj följande dagen. Bland dem, som infunno sig, voro fältmarskalken grefve Hamilton, generallöjtnanten grefve Cronhjelm, generalmajor Björnmark, öfverste Hermansson m. fl. Det beslöts, att prinsen i spetsen för skånska trupperna ögonblickligen skulle rycka an mot fästningen och tvinga den att kapitulera. Uppbrottsordres affärdades derföre både till garnisonen i Malmö och de båda kavalleriregementena, som i Wram skulle invänta prinsen med Landskrona garnison.

Man affärdade straxt derpå löjtnant Boltenstern med rapport om alltsammans till konungen. Han fick dessutom ett hemligt bref till den sistnämnde, hvilket för säkerhets skull insyddes i sadeln. »Allt är i god ordning, skrifver prinsen. Jag marcherar denna afton till Christianstad eller i morgon bittida. Om tisdag är jag en rebell, i dag är jag en Mössa. Jag innesluter mig i E. Majt:s vänskap. Det är för E. M., som jag sätter mitt lif och min frihet på spel. Jag hoppas, att slutet skall svara mot början . . . Slår saken illa ut, såsom jag ej hoppas, så skall E. M. ej taga illa upp,

---

[1]) Berättelse rörande revolutionen, af Toll, jemförd med Fältmarskalken grefve J. C. Toll, Biograf. Teckning, I, s. 142 ff.

att jag retirerar mig i god ordning och begifver mig rakt till Hamburg. I detta fall torde E. M. hafva godheten att dit sända mig en vexel»[2]).

Vi lemna nu åter Skåne, för att förfoga oss till de norra orterna, der vigtigare händelser passerade.

Med lätthet och talang verkställde öfverste Sprengtporten revolutionen i Finland. Den började i Borgå, och utbredde sig innan kort öfver hela södra och östra delarne af landet. Man aflade utan tvekan den af Sprengtporten och Cosswa[3]) förestafvade eden. Sprengtporten afseglade med en styrka af 800 man den 23 Augusti, för att fortsätta revolutionen i Sverige. Men der hade redan, under konungens ledning, händelser timat, som gjorde dess närvoro öfverflödig[4]).

---

[2]) Brefvet, af den 14 Augusti, hos Geijer, a. st., s. 206. Prins Carl uppbröt från Landskrona den 17 eller 18 Augusti, och anlände till Wram den 20. Jfr. i öfrigt nyssnämnde Biografi öfver Toll (s. 148, ff.), hvarest flere de vigtigaste handlingarne rörande revolutionen i Skåne finnas intagna.

[3]) Fänrik vid Arméens Flotta, efter revolutionen adlad med namnet Anckarswärd.

[4]) Jfr. Berättelse om fästningen Sveaborgs intagande af Generalen Sprengtporten, med flere till historien om revolutionen i Finland hörande Handlingar. E. S. Då den gamle kommendanten på Sveaborg, generalen baron Björnberg, fick höra Sprengtportens ankomst och farorna för en revolution, började han, af podager hindrad att röra sig, att i bestörtningen ropa: »Hvar äro mina jungfrur? Hvar äro mina pistoler»? Och knapt hade de förra visat sig, förrän fästningen hade gått öfver. Hamilton, a. st. — Straxt derpå skickade Sprengtporten den unge Cosswa med en barkass till Juckala marknadsplats, der riksrådet Reuterholm befann sig, för att arrestera honom. Cosswa visade sig med den förskräckande nyheten, att Sveaborg hade blifvit öfverrumpladt och General Björnberg vore under bevakning: han bad honom, å den sistnämndes vägnar, genast följa sig till barkassen, för att undgå arrest, hvartill anstalt redan vore fogad. Då kosan sedan ställdes till Sveaborg, märkte den gamla rådsherren sitt misstag. Sprengtporten mottog honom vänligt, men R. förklarade, under ett sarkastiskt löje, att »om alla de öfriga anstalterna voro så väl uppfunna och lyckades, som hans öfverrumplande, så

Natten mellan den 16 och 17 Juni anlände general Rudbeck från sin beskickning till Skåne.

Cheferna förÖsspartiet sammanträdde genast. Man kunde numera omöjligt för sig dölja konungens delaktighet i hvad som förehades.

Första öfverläggningsämnet blef, huruvida man ej borde bemäktiga sig hans person. Engelska och ryska ministrarne tillstyrkte det. Men riksrådet Funck m. fl. funno det betänkligt, anseende sig i så fall hafva allt att frukta för adeln, i följd af monarkens popularitet och ofrälsepartiets kända sinnesstämning [5]). Man beslöt att afbida ett mera gynnsamt tillfälle. Ett sådant förmodades inträffa, när de regementen man ämnade inkalla från landet, och på hvilka man ansåg sig kunna lita, hunno ankomma.

Kort härefter aflade Rudbeck för konungen sin berättelse om hvad som händt honom vid Christianstad. Kungen förstod så skickligt att spela rollen af den öfverraskade, att den gamle generalen blef fullkomligt förd bakom ljuset. Han omfamnade honom, kallade honom sin bästa vän, och tackade honom för dess ömhet och nit för friheten, m. m. [6]).

Men partiets öfriga hufvudmän voro icke så lättrogna. Rådet och sekreta utskottet samlades den 17 om f. m., före den vanliga tiden. Man öfverenskom om följande mått och steg. En bataljon af Uplands och Södermanlands regementen skulle ögonblickligen beordras att intåga i hufvudstaden, och borgerskapets kavalleri patrullera om nätterna i alla stadens gator; derjemte skulle konungen anmodas att ej lemna staden, och vakter posteras vid tullarne, med stränga ordres att hindra honom resa; riksrådet Kalling fick högsta befälet i Stockholm, och riksrådet Funck öfver trup-

kunde ej felas en lyckosam utgång.» Ofvann. Berättelse om Sveaborgs intagande.

[5]) Hamilton, a. st.

[6]) Sheridan, s. 288.

perna i Skåne, dit han skyndsamt borde begifva sig, för att dämpa upproret.

Sednare på dagen inträffade löjtnant Boltenstern med rapporten från prins Carl. Han aflemnade den i konungens egna händer, som då också bekom det i sadeln insydda hemliga brefvet. Den officiella rapporten kommunicerades genast med rådet och hemliga utskottet. Till följe häraf anmodades båda prinsarne att ofördröjligen återvända till Stockholm.

Medan detta förehades, försummade man intet tillfälle att söka utleta monarken. Så snart ilbudet från prins Carl inträffat, begärde riksrådet Kalling audiens, för att få se prinsens bref och i konungens uppsyn söka utforska hvad del han hade i de skånska oroligheterna. Gustaf, märkande detta, svängde på klacken, så att riksrådet fick solen i ansigtet, och han sjelf rådrum att hämta sig. Hans vältalighet hade nu så när bragt Kalling att tro, det hela hans parti hade misstagit sig på konungens tänkesätt [7]).

Ett nytt försök att utforska monarken anställdes samma dag om aftonen vid en souper på hofvet. Riksrådet Ribbing och furst Hessenstein läto samtalet falla på händelsen i Christianstad. Den sednare gjorde en omständlig berättelse af Rudbecks mottagande vid fästningen, och då kungen, för att säga något, flere gånger upprepade, att det var ganska besynnerligt, föll Ribbing med en spotsk ton in, att det var ännu besynnerligare, att officern hade sagt till Rudbeck, det allt skedde enligt E. Maj:ts ordres. »Ni bedrar er», svarade konungen med en förvånande fattning; »jag var sjelf närvarande, då baron Rudbeck gjorde sin berättelse inför senaten, och jag erinrar mig mycket väl, att det var af skiltvakten, som han fick denna underrättelse: officern skulle visserligen varit bättre underrättad [8]).

---

[7]) Hamilton.

[8]) Ristell, Caractères et Anecdotes de la Cour de Suède, p. 114.

Den 18 om aftonen fingo Mössorna kännedom om hela revolutionsplanen [9]. Om de ej hade hyst en så stor och grundad fruktan för konungens anhang både bland folket och soldaterna, hade de säkert gett signal till händelser, som sannolikt ej slutat utan de blodigaste uppträden. Men de kommo öfverens, att afbida de inkallade regementenas ankomst, hvilken förmodades inträffa den 19 eller 20.

På samma gång föreslog riksrådet baron Düben, att man borde gripa löjtnant Boltenstern — densamme, som hade fört rapporten från prins Carl — samt genom pinligt förhör på Rosenkammaren söka tvinga honom att bekänna. Men Boltenstern hade, till konungens stora lycka, redan afrest [10].

Under allt detta var Gustaf i den allra största oro. Sprengtportens uteblifvande och ständernas mått och steg tvungo honom att på egen hand utföra revolutionen. Men kanske hade det ej inträffat så snart, om ej en upptäckt skett, hvarigenom han erhöll den fullständigaste underrättelse om den utomordentliga fara, som var förenad med dröjsmål. Den 17 om aftonen fick han nemligen i en biljett från grefvinnan Posse noggrann uppgift på Mössornas öfverläggningar och beslut rörande hans person; tillika bifogades en afskrift af hans bref till konungen af Frankrike, hvilket bref, såsom vi sett, hade kommit till Mössornas kännedom. Grefvinnan Posse hade af sin broder, hofpredikanten Wrangel, fått dessa notiser, och det är i anledning häraf, som grefve Hamilton med sin vanliga qvickhet säger, att »Försynen hade verkat för omedelbart, om en revolution kunnat utföras utan fruntimmer och prester [1].

---

[9]) Cohen, p. 180.

[10]) Hamilton. Den 18 om aftonen gaf baron Düben detta råd, sedan Boltenstern några ögonblick förut hade afrest.

[1]) Jfr. Cohen, s. 179, och Hamilton.

Konungen fann nu, att han hade intet ögonblick att försumma. Den 19 om aftonen eller sednast den 20 väntades trupperna till staden, och om man ej dessförinnan hade handlat, skulle säkert mycket blod komma att rinna, i fall man ens får antaga, att någon revolution då hade varit möjlig. Chefen för Uplands regemente, öfverståthållaren Rudbeck, hade helt och hållet inpräglat sin anda i regementet, så att detta med säkerhet hade kunnat påräknas af ständerna, under det lifgardet, afundsjukt och begärligt att spela första rollen, förmodligen hade trädt på konungens sida. Utgången af en sådan strid var omöjlig att förutse. Det var derföre af en utomordentlig vigt, att konungen hastigt fattade sitt beslut och dristade att utan utsigt till någon annan hjelp, än af sin goda vilja och den höga sak han förfäktade, välja mellan en värdig krona eller — ingen!

Han tog alltså genast sina mått och steg.

De, som dessa dagar, från den 17 till och med den 21, eller under sjelfva revolutionen, snart sagdt natt och dag omgåfvo honom såsom ett slags frivillig lifvakt och konselj, voro general Horn, öfverstarne Saltza, Carnall, Posse och Sparre, franska ministern Vergennes och föreläsaren Beylon, kammarherrarne Stenbock och Taube, korporalen vid Lifdrabanterna Boije och den sedan ryktbare, dåvarande lifpagen Munck.

Redan den 17 om aftonen fick allt i staden varande öfver- och underbefäl konungens egna ordres att infinna sig vid Arsenalgården följande dagen [2]). Omgifven af sina förtrogne gjorde han natten mellan den 17 och 18 en rund genom gatorna, för att tillse patrulleringen; denna och följande natten vann han bor-

---

[2]) »Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772, rörande den märkvärdiga och lyckliga regeringsförändringen uti Sverige, författad utur pålitlig Jurnal till framtida häfdatecknares säkerhet, ingifven till konung Gustaf III». Införd i Hemliga Handlingar, II, s. 1. ff.

gerskapet [3]). Han gaf Beylon befallning att uppnegociera erforderliga penningar hos Vergennes. Den 18 på f. m. red konungen ut och såg vaktparaden exercera på Arsenalgården.

Hans afsigt med dessa operationer den 18 må hafva varit hvilken som helst, så är klart, att enär han då ej företog något, måste det ske den följande dagen. I sin oro rådfrågade han Saltza, hvilken, för tillfället sjuk, svarade i få ord: »I morgon eller aldrig, E. Maj:t» [4]). Med en förundransvärd ordning och punktlighet togos nu alla mått och steg till revolutionens utförande den följande dagen eller den 19.

Det första, som måste ligga monarken om hjertat, var att härunder så mycket som möjligt föra sina fiender bakom ljuset. Häruti lyckades han fullkomligt. Han lät kalla baron Rudbeck, och hade med honom ett långt samtal om händelsen i Christianstad. Härunder syntes han ifrigt sysselsatt att sluta ett broderimönster åt en af hofdamerna. Baronen glömde ej att berätta denna omständighet i adels-klubben; och yfvande sig öfver sin skarpsinnighet, anmärkte han, att »den personagen var på intet sätt farlig» [5]).

Samma dag tillställdes en souper på slottet, dit större delen af adeln var inbjuden. De rymliga slottssalarne hvimlade af menniskor, alla nyfikna att observera konungen; men ingen syntes muntrare och ledigare än han. Han jollrade med fruntimmerna och bläddrade i notböckerna [6]).

Vid samma tillfälle repeterades den första svenska opera, Thetis och Peleé. Alla syntes intagna att höra det vackra modersmålet upphöjdt och förädladt af sången, och icke minst Gustaf sjelf, som redan drömde om

---

[3]) Sheridan, s. 288 ff.
[4]) Hamilton. Jfr. Ristell, s. 115 ff.
[5]) Ristell, s. 115.
[6]) Hamilton, a. st.

en ny konstens gyllene ålder i sitt pånyttfödda fädernesland.

Mellan spektaklet och soupern spelade man. Gustaf vann en betydlig summa penningar af friherrinnan Pechlin. Efter spelets slut stoppade han penningarne i fickan, och sade, att han ville gömma dem såsom ett minne. Han tillade, att han skulle önskat för ögonblicket ha något, som han kunde finna värdigt att erbjuda till minne af honom; och då friherrinnan försäkrade, att något sådant minne ej behöfdes, emedan Hans Maj:ts godhet alltid skulle inristas i det mest tacksamma hjerta, svarade monarken med en uttrycksfull blick: »Jag får snart se, huru ni minns mig» [7])!

Samtidigt härmed beordrades alla officerare, som tillhörde klubben Svenska Botten, och som voro konungen fullkomligt tillgifne, att möta den 19 om f. m. på Artillerigården, och allt öfrigt öfver- och underbefäl vid Arsenalgården [8]). Det hade mött svårighet att af grefve Vergennes få hela den reqvirerade penningesumman, hvarföre Beylon fick i uppdrag att på annat håll söka fylla den. Han fick äfven befallning att hålla i beredskap en mängd pass under diktade namn, för att begagnas i händelse af olycka.

Så snart den stora soupern på slottet var slut, drog sig Gustaf tillbaka i sina inre rum. Han sysselsatte sig här först med att skrifva några bref, och bad bland annat prins Carl, att, i fall han blefve ett offer för sin goda afsigt, han aldrig skulle söka att hämnas hans död på Svenskarne, emedan han var öfvertygad, att han ej skulle gå förlorad genom en landsmans hand [9]). Han anmodade grefve Vergennes att för konungen, hans herre, tillkännagifva sitt beslut att följande dagen visa sig värdig hans vänskap, till hvilken han, i hän-

---

[7]) Ristell, s. 116 ff.

[8]) Ofvannämnde Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772.

[9]) Ristell, s. 117 ff.

delse af olycka, till det bästa rekommenderade en älskad broder och de tappraste undersåtare [10]).

Omgifven af några få förtrogne, lät han härefter sammanknyta sina vigtigaste papper, och lemnade dem sjelf i sin förtrognes, Beylons, vård [1]). Han glömde ej heller tillsäga drottningen att följande dagen begifva sig till något af lustslotten [2]). Man lyckades också, ehuru nästan i sista ögonblicket, att få hvad som felades i den åskade penningesumman [3]). Åndtligen skref konungen med egen hand fullmakt för den officer, som fick det maktpåliggande förtroendet att arrestera rådet [4]). Härefter begaf han sig, såsom förra natten, ut i staden, för att tillse patrulleringen. Efter återkomsten till slottet kastade han sig oafklädd på en soffa, och afbidade,

---

[10]) Brefvet till grefve Vergennes hos Geijer, I, s. 200 ff.

[1]) Portfeuille, II, s, 52.

[2]) Hamilton.

[3]) Jfr. Ristell och Geijer, a. st., s. 197 f. Konungen hade af grefve Vergennes begärt 10,000 dukater, för att göra revolutionen, men fick ej mer än 5,000. Han nödgades då genom Beylon och grefve Ehrenswärd af Grillska handelshuset uppnegociera resten, mot Vergennes' borgen. Följande anteckning öfver hvad denne sistnämnde i penningar försträckte konungen nyss före, under och straxt efter revolutionen påträffades i dennes papper; den är adresserad till Beylon, genom hvars hand penningarne gingo, och försedd med konungens egenhändiga underskrift: »Jag innesluter, skrifver ambassadören, en uppsats på de förskotter, som jag gjort i anledning af de stora händelser, som äro vår store Gustafs verk:

Den 18	Augusti	lemnat	. . .	5,000	Dukater.
Den 18	»	dito	. . .	200,000	dal. kopparm.
Den 19	»	dito	. . .	270,000	d:o
Den 20	»	dito	. . .	174,000	d:o
Den 20	»	dito	. . .	50,000	d:o
				694,000	dal. kopparm.»

Följer sedan specifikation på ytterligare 1,340,000 daler kopparmynt, erhållne under loppet af Augusti och September månader, alltsammans försedt med ett generelt qvitto, dat. Stockholm den 30 Okt. 1772.

[4]) Denna ordres finnes införd i De la Gard. Arkivet, XVIII, s. 2. ff.

utan att kunna njuta någon synnerlig hvila, följande dagens öden.

Den 19 Augusti uppgick varm och solbeglänst öfver Stockholms sköna nejder, likasom bebådande lyckosamma tilldragelser. Kungen steg upp i vanlig tid, och lät kalla sin stallmästare, grefve Lewenhaupt. Under förevändning att göra en promenad befallde han honom hålla alla hästarne sadlade och tillreds, samt att låta några komma upp kl. 10. Sannolikt gaf han grefve Lewenhaupt förtroende af företaget.

Det torde intressera läsaren att erinra sig, huru Gustaf var klädd denna minnesvärda dag. En samtida anteckning beskrifver hans klädsel på följande sätt: »Svarta silkesstrumpor och skor med aflånga silfverspännen; svarta klädesbyxor; en oprydd blå rock med förgyllda knappar; en vanlig officersvärja; opudradt, bundet hår med fladdrande lockar; hatten, efter allmänna bruket den tiden, trekantig, utan fjädrar eller annat tecken».

Så utrustad lemnade konungen sina rum kl. 10 f. m. En viss bäfvan lyste i hans blickar, och han sade till de närvarande, kammarherren baron Taube m. fl.: »Om jag omkommer, så lemna min blodiga skjorta till prins Carl» [5]).

Då han passerade rådskammaren, der rådet befanns församladt, uppstod mellan konungen och några rådsherrar en ordvexling, som slutligen blef så varm, att riksrådet Kalling ville hindra honom att gå ut. På det högsta häröfver uppbragt, störtade Gustaf ned till borggården, drog sina stora ridstöflor utanpå skorna, kastade sig på hästen och skyndade, endast åtföljd af några få förtrogne, till Artillerigården [6]).

Så väl under vägen dit, som der, samlade sig omkring honom hans anhängare, utgörande omkring 200 officerare.

[5]) Hamilton, a. st.
[6]) Hamilton, a. st.

cerarne. Öfverallt hvar han drog fram, helsade han förbindligt på alla, och nickade äfven åt de ringaste. Från Artillerigården begaf han sig till Arsenalgården, der antalet af hans anhängare betydligt ökades. Han åsåg vaktens exercis. Efter dess slut följde han, omgifven af sitt talrika sällskap, paraden till slottet. »Efter alla herrarne gå», sade han till de kringstående, »så kan jag också gå» [7]).

Vakten inmarscherade som vanligt genom södra slottshvalfvet, under det konungen gick genom det norra. Då man framkommit till högvakten, befallde han båda vakterna stanna utanföre och alla officerarne följa sig in i rapportsalen. Han vände sig här till dem med ett af dessa rörande förträffliga tal, som han med sådan lätthet höll: han erinrade om sin och rikets stora fara, och frågade, om de ville göra gemensam sak med honom till bådas räddning. Han slöt med följande ord: »Viljen j följa mig, såsom edra förfäder följde Gustaf Wasa och Gustaf Adolf, så vill jag våga mitt lif för eder och fäderneslandets räddning» [8]).

Konungen framräckte i detsamma en skriftlig försäkran, affattad i följande ordalag, och hvilken han med en liflig ed bekräftade. »Jag försäckrar härmed att (*min*) mit enda uppsåt är at återsätta Lungn i mit kiära fädernesland igienom sjelfswåldes förtryckande Aristocratiska machtens (*bort*) afskaffande samt den urgamla svenska frihetens (*åter*) uplivande (*igienom*) samt Svergiies gamla Lagars återstälande som de för 1680 varit Jag afsäger mig nu som jag redan dett gjort dett förhateliga konungsliga Envåldet eller den så kallade Souverainiteten anseende nu som förr, för min största åra att vara (*Svens*) den första medborgaren ibland et rätt-

---

7) Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti.

8) Sheridan, s. 294.

skaffens fritt folk. Så sant mig Gud hielper till lif och siäl.

Stockholms Slott den 19 Augusti 1772.

Gustaf» [9]).

Midt under konungens tal nedkom riksrådet Kalling med anhållan, att han måtte infinna sig i rådkammaren. Kammarherren baron Taube fick befallning att afvisa riksrådet, med anmälan, att konungen skulle komma, när han talt med sina officerare. Kalling, som, under förevändning att vara närvarande vid ordernas utdelande, ville tränga sig in i salen, blef så illa klämd, att han fann för godt retirera [10]). Och för att förekomma vidare budskickningar och möjligen hela rådets undkommande, följde honom general Horn, öfverste Carnall och några andra officerare tätt i hälarne upp i rådsförmaket. Kalling tillslöt rådsdörren, men öfverste Carnall klappade på, och tillsade riksrådet Ribbing, som visade sig, att för kamraterna anmäla konungens ordres, att de skulle stanna i rådsrummen och afbida hans ankomst. Grefve Ribbing återvände, men om en stund återkom Kalling med alla rådsherrarne i kolonn efter sig, i afsigt att gå ut; men Carnall afvisade dem ånyo och jagade in dem i rådskammaren [1]). Hvilken förödmjukande belägenhet för så höga herrar!

Ett annat afbrott uti konungens tal, och af behagligare art, ägde rum straxt efter, då löjtnant Liewen höjde fingrarne i vädret och svor honom tro- och huldhet. Löjtnant Ulrik Düben fick konvulsioner. Då Gustaf derefter vände sig till baron Fredrik Cederström, kapten vid gardet, och som hade vakten för dagen, nekade denne att gå eden, förhindrad af den ed han nyss svurit ständerna; med honom förenade sig

---

[9]) De la Gard. Arkivet, XVIII, s. 1 f. Det, som står inom parentes, utmärker hvad som först skrifvits, men rättats. Originalets skrifart är bibehållen, för att tjena till prof på konungens ortografi.

[10]) Hamilton, a. st.

[1]) Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772.

kaptenerna Rydingsvärd, Löwenhjelm och Taube, alla vid gardet. Men hela den öfriga delen, så öfver- som underbefäl, ropade enhälligt: »Ja! Gud bevare E. K. M:t»!

Alla föreställningar till Cederström och de trenne öfrige officerarne att besinna följderna af deras vägran visade sig länge fåfänga, tills ändtligen, i detsamma konungen begynte förestafva eden, Löwenhjelm och Rydingsvärd förklarade sig nöjda med hvad han dem befallde. Konungen knöt en hvit näsduk om venstra armen, till igenkänningstecken på sitt folk. Exemplet följdes af alla de närvarande. Han öfverlemnade derpå eden att underskrifvas: öfverste Ehrenkrok och kapten König underskrefvo först, sedan öfverste Posse, och derefter hela officerskåren, täflande i skyndsamhet och nit.

Medan detta skedde, utnämnde Gustaf grefve Posse till sin generaladjutant. Han gjorde ännu ett, ehuru fåfängt försök att beveka baron Cederström, som på begäran arresterades, samt lemnade sin adjutant, baron Bror Cederström, 150 dukater att utdela bland underofficerare och soldater, som voro på vakt. Hofstallmästaren grefve Lewenhaupt anbefalldes att hålla alla hästarne på det kongliga stallet till hands åt dem, som ville följa konungen. Kapten König gaf ordres till gardets samlande. Härefter lemnade konungen, åtföljd af hela sviten, rapportsalen, befallde båda vakterna inmarschera på stora borggården, samt sände kapten Aminoff med 26 grenadierer till rådets bevakning.

Inkommen på borggården, och sedan slottsportarne blifvit tillstängda och kedjorna öfverdragna, talade konungen till soldaterna, och frågade, om de med honom ville våga lif och blod till dess och rikets räddning. Alla svarade: »Ja», och ropade: »Lefve konung Gustaf»! Man aflade å ömse sidor eden, och manskapet fick befallning att ladda. Dukaterna utdelades [1]).

---

[1]) Jfr. Sheridan, a. st., s. 295 f. Då konungen gick från rapportsalen till paraden, började några af dem, som gingo om-

Väckt af ropet utanföre, störtade riksrådet Wallwijk till fönstret, då han blef varse rörelsen på borggården. Han bad sina medbröder upphöra, emedan konungen dernere »justerade protokollet» [3]). Riksrådet Falkengren rusade i detsamma till dörren, för att gå ut, men hindrades af en grenadier. På tillfrågan hvad som var å färde, svarade kapten Aminoff, att han hade konungens ordres att hålla rådet under bevakning. Om en stund utkom en sekreterare, som bjöd Aminoff å rådets vägnar inkomma; men Aminoff sade sig ej hafva att taga ordres af någon annan än konung Gustaf III; han vore anbefalld att arrestera rådet, men ej att gifva några förklaringar; hvarpå sekreteraren vände om. Sedan höllo sig rådsherrarne stilla, tills de kl. 2, i vaktens närvaro, fingo spisa middag; men, anmärker det vittne vi följa, deras aptit hade icke varit synnerlig.

Efter öfverenskommelsen med soldaterna beordrades kapten Gyllenstorm att med en del af vakten qvarstanna till slottets bevakning; den andra delen, under kapten Pfeiffs befäl, borde åtfölja konungen. Kapten König fick befälet öfver den öfriga delen af gardet, som höll på att samlas.

Då konungen åter skulle stiga till häst och redan hade satt foten i stigbygeln, erinrade han sig, att en bön här skulle vara på sin plats. Han tog alltså foten tillbaka, knäppte händerna tillsammans och höjde ögonen mot himmelen. Derefter förestafvade han för kapten König den ed, han skulle taga af regementet, samt gaf honom en pung, innehållande 500 dukater, att utdela bland soldaterna.

---

kring honom, att yttra betänkligheter, såframt ej några personer af större anseende slöto sig till dem. Konungen stannade en stund, och syntes tveka. Men i detsamma ropade en sergeant, som lyssnat till detta tal: »Det skall gå! Länge lefve Gustaf»! hvarigenom de åter fingo mod.

[3]) Hamilton, a. st.

[4]) Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772.

Sedan detta var gjordt, lemnade konungen, omgifven af sin talrika svit, borggården; kapten Pfeiff gick förut med ett detachement af gardet. Kosan togs genom norra slottshvalfvet, öfver Slagtarhusbron till Artillerigården.

Konungen med sin svit, alla till häst, truppen och den talrika allmänhet, som ryktet om konungens arrestering lockat ut — hvilket eget och intagande tåg! Öfverallt såg man nu den hvita näsduken — revolutionens tecken — lysa fram ibland mängden, ett vittnesbörd om de tänkesätt, som lifvade alla, och som nästan gjorde denna dag mera till en fest, än en revolution. Hvar konungen drog fram, talade han till folket, förklarande, att han blott ville försvara dem, och rädda deras land, och att, om de ej satte tro till honom, han ville nedlägga spiran. Men man såg mången med tårar i ögonen röja sina tänkesätt, och man besvor honom att icke öfvergifva dem [5]).

På detta sätt framkom man till Artillerigården, hvilken genast togs i besittning. Ordres gåfvos att artilleriet skulle samlas.

Medan detta tilldrog sig, voro particheferna sysselsatta att med några lama anstalter hindra revolutionens framfart. Öfverståthållaren baron Rudbeck lopp genom gatorna och ropade ideligen: »Bröder! till vapen! till vapen! Eljest är er frihet förlorad» [6]). Han framkom på detta sätt till kongliga stallet, just som hästarne höllo på att föras upp till slottet, samt ville förhindra deras afgående. Men hofstallmästaren grefve Lewenhaupt bad honom draga sig tillbaka, såframt han ej ville bli söndertrampad af hästarne, samt sade sig ej hafva några ordres att taga af öfverståthållaren [7]). Han lopp då till sekreta utskottet, hvars ledamöter voro för-

[5]) D'Aguila, Histoire des Evenemens Memorables du Regne de Gustave III, Paris 1807, I.
[6]) Bruzelius, Sveriges Historia för Ungdom, fjerde upplagan, s. 576.
[7]) Ristell, a. st., s. 120 ff.

samlade, och afgaf en berättelse om det förefallna. Några fordrade, att en protest i ständernas namn skulle utfärdas; men sekreteraren Elers slog allvarsamt igen protokollerna, inläste dem i byrån, och förklarade, att han trodde sig hafva slutat.

Vid samma tid skyndade general Pechlin till furst Hessenstein. Han föreslog att lyfta bryggan till Skeppsholmen, för att der hafva en tillflyktsort, hvarifrån man kunde underhandla med konungen; men fursten syntes obeslutsam [8]).

Då Pechlin fann, att han här ej hade någonting att uträtta, lopp han till hemliga utskottet, der man som bäst grälade om förslaget rörande protesten emot konungen. Han yppade sitt förslag, och verkligen såg man snart utskottet, utgörande en liten flock af omkring 40 personer, på väg. Men då de i ett gathörn blefvo varse konungen och hans talrika, stormande följe, förskräcktes de, och skingrade sig hvar och en åt sitt håll, tänkande blott på egen säkerhet [9]). Rudbeck gick hem till sig, och satte sig i förtreten att spisa middag. Pechlin lemnade staden, för att i spetsen för sitt regemente återkomma, och, som han hoppades, qväsa angreppen mot den älskade friheten.

Under konungens vistande på Artillerigården utfärdades derifrån en mängd ordres, alla syftande att fortsätta och betrygga den så lyckligt började statshvälfningen.

Medan ena bataljonen af lifgardet höll på att samlas på Norrmalmstorg, affärdades derifrån, enligt hög befallning, mindre detachementer till tullarne, för att hindra kommunikationen mellan staden och landet. Arresterings-

---

[8]) Ristell, s. 122. Vi veta ej på hvad grund, men enligt Morianen, (I, s. 290 ff.) gingo Pechlins propositioner till Hessenstein äfven ut på att förespegla honom Sveriges krona såsom en möjlig följd af hans beslut att förena sig med ständernas vänner. Hessenstein skall vid så lysande anbud visat sig smickrad, men likväl tvekat. Jfr. Cohen, p. 184 f.

[9]) D'Aguila, I, p. 261.

ordres utfärdades mot vissa af de riksdagsmän, som man mest fruktade. General Ramsay sändes med en af statssekreteraren ordentligt undertecknad kontra-ordres, mot de anryckande Uplänningarne. Furst Hessenstein kallades att infinna sig hos höga vederbörande på Artillerigården. Öfverståthållaren Rudbeck sattes i fängsligt förvar i öfverstemarskalkens rum på slottet, och löjtnanterna Hjerta och Ehrengranat afsändes för att uppfånga Pechlin, hvars afresa hade blifvit inrapporterad. Genom en kammarherre lät man uppmana de utländska ministrarne att för deras egen säkerhet begifva sig till slottet. Härunder utdrogos kanoner ur tyghuset och placerades med vederbörlig servis på stadens vigtigaste platser. En afdelning af borgerskapets kavalleri infann sig och begärde att få aflägga trohetsed. Konungen lemnade sjelf åt dess anförare ett plakat, innehållande en uppmaning åt hufvudstadens innevånare till lugn och enighet, hvilket denne ofördröjligen borde under vanliga ceremonier uppläsa. En deputation från Skeppsholmen inträffade, försäkrande på förhand om amiralitetets trohet och tillgifvenhet.

Sedan artilleriet under tiden hunnit samlas, aflade det eden, hvarpå konungen begaf sig till Skeppsholmen, der alla med lika beredvillighet svuro honom tro- och huldhet.

Återkommen till Artillerigården, hade han nöjet att mottaga furst Hessenstein. Han erbjöd honom att i hufvudstaden taga emot befälet näst efter honom sjelf. Men, till konungens stora förvåning, vägrade fursten och aflemnade sin värja, hvadan han fördes i arrest i konungens egen sängkammare på slottet. Från prinsarne Carl och Fredrik inträffade ilbud, de der genast återsändes med bref från konungen. Han uppdrog åt prinsarne högsta befälet öfver vissa betydliga distrikter, ålade dem att taga eden af trupperna, samt att om möjligt bemäktiga sig general Pechlin.

Vid underrättelsen att några af de utländska ministrarne vägrat infinna sig på slottet, lät konungen ge-

nom hofkanslern för dem tillkännagifva, att han såge sig tvungen för deras egen säkerhet sätta vakt vid deras hoteller, hvarefter de begåfvo sig till slottet.

Under det alla dessa anstalter, med en berömlig ordning och precision, vidtogos af konungen sjelf från artilleriets högvakt, var kapten König sysselsatt att taga eden af gardet och fördela bevakningen.

Under pukors och trumpeters klang upplästes den kongliga varningen på alla torgen.

Det lyckades general Ramsay att förmå den blott några mil från Stockholm framryckta bataljonen af Uplänningarne att vända om; men löjtnant Hjerta, som skulle arrestera Pechlin, lät skrämma sig af den sluge gubben, som ostörd fick fortsätta sin resa ända till Jönköping [10]).

Efter att hafva intagit några förfriskningar, lemnade Gustaf omkring kl. 4 e. m. Artillerigården. Han tog under vägen ed af magistraten på rådhuset, och återvände omkring kl. 6, efter en rund åt södra slussen, öfver Skeppsbron till slottet.

Äfven under detta sitt återtåg var han följd af det jublande folket. Man trängdes omkring hans häst, under täflan att visa sin tillgifvenhet. Qvinnorna kysste hans fötter och läto dem kyssas af sina barn.

Så intågade denne monark, nästan enväldig, i sitt palats, hvilket han samma dag hade lemnat så maktlös, att man hade satt i fråga att beröfva honom hans frihet, utan att han visste, hvarmed han skulle kunna försvara sig.

Återkommen till slottet, gaf konungen sig knapt tid att spisa middag. Han lät inkalla de utländska ministrarne, och tilltalade dem på följande sätt: »Mina herrar, det är med tårar i ögonen, som jag bör tillstå det steg, hvartill ni varit vittnen, och som jag blifvit nödsakad att taga, emedan min person och rikets säkerhet voro i fara. Jag ber er ge edra hof del deraf, försäkrande

---

[10]) Ristell, s. 122 ff.

dem, att mina bevekelsegrunder, när de blifva kända, skola rättfärdiga mig i Europas ögon, och att det här ej skall åstadkomma någon rubbning i den fred, vänskap och enighet, som jag vill underhålla med alla makterna, isynnerhet med mina vänner och grannar. Hvad jag har gjort, är för mitt folks väl och för bibehållande af den sanna friheten».

Vid detta tal såg man förtrytelsen målad i ryska, engelska och danska ministrarnes anleten. Ingen af dem svarade ett ord. Endast fransyska ambassadören aflade en efter tillfället afpassad tacksägelse. Engelska ministern begärde pass för en kurir till sitt hof, hvilket dock förbindligt vägrades honom, tilldess den allmänna säkerheten tilläte att öppna hufvudstadens portar.

En mängd af de ifrigaste riksdagsmännen, jemte några få andra personer, dem man för säkerhets skull ansåg rådligt att taga i förvar, hade emellertid som fångar ankommit till högvakten [1]).

Då rådsherrarne om aftonen fördes till de rum, man åt dem anvisat, och gingo genom audienssalen, blefvo de till sin förvåning här varse konungen. Han gick ganska nådigt emot dem, förklarade, hurusom han ej behöfde för dem upprepa orsakerna till hvad som gjordes, samt försäkrade dem om sin kungliga nåd. Han lät derpå hvar och en af dessa höga herrar framkomma, för att kyssa sin hand. Då turen kom till riksrådet Kalling, som på f. m. hade velat

---

[1]) Oss veterligt voro, utom furst Hessenstein, riksrådet Reuterholm, kapten Cederström, rådsherrarne och Pechlin, endast följande personer i den obehagliga ställningen, att genom en ögonblicklig förlust af sin personliga frihet plikta för revolutionen: borgmästaren Sundblad, prostarne Wijkman, Kröger och Gadolin, doktor Ruthström, garfvaren Westin, kongl. sekreteraren J. Engeström, lagman Odhelius, assessor Ahréen, öfverstelöjtnant Cederström och general Strussenfelt. Jfr. Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772.

hindra konungen gå ur rådsrummen, fick han härom en tjenlig påminnelse, men försäkrades i öfrigt om nåd och ynnest samt glömska af det framfarna. Då konungen blef varse riksrådet Ribbing, som hög och stolt närmade sig, sade han till honom: »Hvad säger ni nu om pojken? Har han förkofrat sig»? Härmed hängde så tillsamman. Då konung Adolf Fredrik fyra år förut infann sig i rådet och nedlade sin bekanta förklaring att afsäga sig regeringen, ifall man ej bifölle ständernas sammankallande, och just var färdig att lemna rådsrummet, sökte riksrådet grefve Adam Horn öfvertala honom att vända om. Det hade lyckats, derest ej Gustaf, då kronprins, hade fattat sin fader i rocken och hållit honom tillbaka. När konungen gick, yttrade riksrådet Ribbing i förtreten deröfver till de kringstående: »Den förbannade tjufpojken, som sluppit för tidigt ur skolan» [2]).

Om natten förblefvo alla vakterna på sina poster. Hela hufvudstaden sof lugnt och roligt, utom konungen sjelf, som med sina förtrognaste red genom alla gator, för att vaka öfver ordningen. [3]).

Den 20 tog Gustaf ed af kollegierna och borgerskapet. Han talade sjelf till det på Stortorget församlade folket. Förtjusningen var allmän. Alltsedan Carl XII hade ingen af Svea konungar kunnat tala svenska! Och en sådan talare sedan, denne Gustaf III! Konungen och folket svuro hvarandra beständig trohet . . . .

Samma dag kallades ständerna genom härolder att infinna sig på rikssalen följande dagen kl. 11 f. m.

---

[2]) Jfr. Säker Relation om förloppet af den 19 Augusti 1772, s. 11, samt Anekdoter, skrifna med H. Excellens grefve L. v. Engeströms egen hand, E. S.

[3]) Man har skäl till den förmodan, att engelska och ryska ministrarne denna natt, ehuru fåfängt, försökte fresta sjöfolket till affall. Vakt sattes omkring den bankirs hus, som plägade försträcka dessa ministrar penningar. Den andre af deras bankirer höll sig undan, för att undvika ett lika öde. Cohen, p. 191.

Hvar och en som uteblef, skulle straffas som en fäderneslandets förrädare.

Man sökte nu på allt sätt bereda framgång åt den stora akt, som den 21 tillämnades, och som skulle sätta kronan på revolutionen. Lifgardet beordrades att med laddade gevär uppställa sig på lilla borggården, Slottsbacken och Riddarhustorget. På inre borggården planterades skarpt laddade kanoner, riktade mot rikssalen, der ständerna skulle samlas. Ett rykte utspreds, att öfverste Sprengtporten hade anländt med trupper från Finland och hvarje ögonblick inväntades till staden. För att göra det så mycket vissare, voro redan qvarter beredda åt trupperna, och, då all kommunikation med landet var stängd, kunde man omöjligt få veta rätta sammanhanget.

Trupperna förblefvo natten mellan den 20 och 21 på sina poster. Borgerskapets infanteri och kavalleri patrullerade flitigt, liksom föregående nätter, och kungen var sjelf ute, outtröttlig i nit och vaksamhet.

Den 21 intogo trupperna sina anvista poster. Riksdagsmännen uppgingo i små flockar och samlades vid utsatt tid på rikssalen. Efter en stund inträdde konungen, omgifven af sin stora vakt och en mängd officerare, samt iklädd sin kungliga skrud. Han intog tronen, slog tre slag med Gustaf Adolfs silfverhammare och höll detta dråpliga tal, som den tiden genljöd kring Europa. Derefter uppläste han sin skriftliga försäkran, och befallte revisionssekreteraren föredraga den nya regeringsformen. Han frågade sedan ständerna, om de bifölle densamma, hvilket med ett trefaldt ja! besvarades [1]). En enda röst dristade likväl höja sig med en anmärkning. Det var en adelsman, som äskade, att bevillningen måtte inskränkas till ett visst antal år. Men

[1]) Konungen hade emellertid beredt sig på motstånd, ty i hans ficka lågo tillreds både den af grefve Hermansson och d. ä. Scheffer uppsatta regeringsform, af hvilka han var färdig att som proposition framställa den ena eller den andra, i fall den föreslagna hade blifvit förkastad.

landtmarskalken vägrade, utan konungens bifall, proposition på frågan, hvarpå denne sednare förklarade, att han hoppades, det ridderskapet och adeln hyste samma förtroende till hans faderliga tänkesätt, som de tre andra stånden. På gifvet tecken framträdde derefter landtmarskalken och de öfrige talmännen och undertecknade regeringsformen. Sedan de återtagit sina platser, sade fursten: »På det banden i denna förening må vara så mycket starkare, skolen J besegla dem genom ed». Stående gjorde ständerna då eden, som han sjelf förestafvade dem. »Då det behagat Försynen, fortfor han, att återknyta de gamla banden mellan konungen och dess folk, så är det billigt och vår pligt att vi alla tacka Honom härföre». Och härmed stod konungen opp, aflyfte kronan, och befallte biskop Lütkeman begynna psalmen: »O Gud, vi lofve dig»; i hvilken andaktsöfning hela församlingen instämde.

Om e. m. samma dag infann sig konungen till häst på Norrmalmstorg, och tackade det der församlade lifgardet för dess nit och trohet. Han red derifrån åt Artillerigården och amiralitetet. Trupperna hemförlofvades och vaktgöringen i hufvudstaden bestreds från denna dag af det vanliga antalet.

Revolutionen var sålunda lyckligen genomförd i Stockholm, men ännu visste man intet om hur den aflupit i landsorterna. Konungen underrättade genast sina bröder om utgången af den 21 Augusti, och befallde dem taga och låta taga trohetseden enligt bifogadt formulär. Cirkulärer derom afgingo äfven till öfriga auktoriteter i riket.

Den 22 afskedades hela det gamla rådet, och ett nytt tillförordnades. 5 Mössor af det gamla blefvo i detta återinvalde. De voro Horn, Ribbing, Falkengren, Falkenberg och Wrangel. Af det nyss besegrade rådet återinsattes dessutom grefvarne Liewen, Wallwijk, Schwerin och Sinclair. För öfrigt återinvaldes alla de rådsherrar, som i Maj 1772 afgått, och hvilka alla nu

hade blifvit mer eller mindre uppriktiga rojalister [5]). Nya rådsherrar blefvo ändtligen grefve Axel Fersen [6]) och den gamle grefve Höpken [7]).

Ingen vågade numera göra Gustaf segren stridig. Alla, som den 19 blifvit arresterade, frigåfvos och aflade eden. Äfven furst Hessenstein, genom utgången kommen till bättre tankar, uttryckte i bref till konungen sin ånger, och hade den tillfredsställelsen att ur dess egen hand återfå värjan tillika med friheten [8]).

Svårare att besegra, såsom vi af det följande få se, skulle det motstånd blifva, som från aflägsnare håll uppväxte mot den nya ordningen i landet.

Konjunkturerna i yttre politiken voro visserligen mycket gynnsamma för en revolution i Sverige; men våra grannars gemensamma intressen och förbindelser voro alltför uppenbart emot oss, för att vi ej för dess erkännande och bestånd skulle ha mycket att frukta från dessa håll.

Emellertid skyndade sig konungen att genom egenhändiga bref underrätta Rysslands, Preussens och Danmarks monarker om händelserna i Stockholm, och att på förhand söka afväpna deras motstånd. Kammarherren baron Taube afgick till Petersburg, och löjtnant Liewen — densamme, som den 19 Augusti i rapportsalen allraförst aflade eden — till Versailles.

Under tiden inlupo endast lugnande underrättelser från landsorterna.

Nyheten om den 19 Augusti träffade prins Fredrik Adolf i Medevi. Han begaf sig genast till Lin-

---

5) Dessa voro: Hjärne, Stockenström, Bjelke, Ulrik Scheffer (som blef kanslipresident), Hermansson, Beckfriis, Posse och Barck.

6) Grefve Fersen utbytte ogerna sitt lugn mot denna lysande grannlåtsbefattning. Han skref till sin bror, öfverhofjägmästaren grefve Carl Fersen: »Du känner min vedervilja för Rådsvärdigheten. Döm, om det offer jag gör». Geijer, a. st., s. 218, noten. Han trifdes ej heller länge på taburetten, som han redan följande året (d. 22 Mars) lemnade.

7) Den 23 Dec. 1773.

8) Se furst Hessensteins Bref hos Cohen, p. 185.

köping, hvarest han, innan ännu regeringsformen blifvit känd, tog ed både af civil- och militärkårer. Äfven grefve Axel Fersen, såsom man kunnat förmoda, var en af dem, som med största ifver skyndade att underkasta sig segraren. Sedan han af konungen sjelf fått underrättelse om revolutionen, gjorde han eden inför prinsen i Linköping, och slutade sitt bref till konungen med följande märkliga ord: »E. Maj:t har börjat epoken af Sveriges storhet. Måtte himlen föra detta stora verk till höjden af ära för E. M. och till sällhet för Sverige»[9].

Den ende, som vågade göra motstånd, var general Pechlin. Han färdades natt och dag med ett manifest mot konungen på fickan, för att i Jönköping förena sig med sitt regemente, och tåga mot den upproriska hufvudstaden. Han arresterades i sjelfva tullporten till staden af prins Fredriks utskickade, och återfördes som fånge till Linköping. Men då han här vägrade aflägga eden, blef han skickad till Gripsholm, der han insattes i samma fängelserum, som begagnats af den olycklige Erik XIV. Då han sedermera, efter att hafva vunnit kännedom om den nya regeringsformen, erbjöd sig att aflägga eden, svarade man honom, att det var för sent[10].

Med samma framgång som prins Fredrik i Östergötland, bedref prins Carl under tiden sakerna i Skåne.

Han anlände till Wram om aftonen den 20 Augusti. Här rastade han följande dagen. Ehuru af naturen beslutsam och tapper, lärer dock hans mod nu hafva sjunkit, och han skall redan varit betänkt att med sin rådgifvare, Hans Mörner, begifva sig hufvudstupa öfver Ystad till Hamburg, då löjtnant Boltenstern den 21 om aftonen inträffade med underrättelse om konungens beslut att på egen hand göra revolutionen[1].

[9]) Geijer, a. st., s. 214.
[10]) Ristell, a. st.
[1]) Hamilton, a. st.

Då återkom på en gång modet både hos prinsen och hans rådgifvare, som genast började att påtänka, huru man skulle kunna bemäktiga sig riksrådet Funcks person, hvilken anmäldes vara på nedresan, för att taga befälet öfver trupperna i Skåne.

Den 22 bröt prinsen upp från Wram, och framkom om aftonen samma dag till Ölsjö, i granskapet af Christianstad. Här mötte honom en ännu gladare underrättelse om den 19 Augusti. Han lät då följande dagen inkalla alla officerarne i högqvarteret, och höll till dem ett tal om ständernas förehafvanden, konungens löfte till lifgardet, m. m., hvarpå de alla aflade eden, som af prinsen förestafvades. Trupperna svuro på fria fältet konungen trohet, och gåfvo med ett glädjerop tillkänna sin belåtenhet öfver den timade förändringen. Prinsen skyndade sedan att sätta sig i besittning af Christianstad [2]).

Enkedrottningen, som om hösten 1771 företagit en resa till Berlin, och nu befann sig på återvägen, hade den glädjen att i Stralsund genom konungen sjelf blifva underrättad om revolutionen. Hon målar sjelf sitt sätt att se denna händelse i det bref, hvarmed hon besvarade konungens skrifvelse: »Ja, du är min son», så utropar hon, »och du är värd att vara det. Gud välsigne dig i alla dina företaganden! Jag glömmer, jag förlåter allt. Detta drag försonar oss för alltid ... Ack, min älskade Gustaf, glöm aldrig att du är menniska, missbruka ej den makt, som Gud dig gifvit! Lemna ett exempel åt efterverlden af en god, af en stor konung; och må hela verlden medgifva, att monarkien är det lyckligaste af alla regeringssätt» [3])!

Vi återkomma nu till öfverste Sprengtporten.

---

[2]) Den 24 Augusti mottog prins Carl i egen hög person uti fästningens utanverk af garnisonen stadens nycklar. Han tog sitt högqvarter på Lillö, och förlade trupperna dels i staden, dels i nejden deromkring. Jfr. i öfrigt Geijer, a. st., s. 213, samt Biograf. Teckning af Toll, I, s. 157 ff.

[3]) Geijer, a. st, II, s. 27.

Sträfvande mot en oupphörlig motvind, hade denne alltsedan den 23 Augusti med sin lilla trupp plöjt hafvets vågor, och framkom ej till Stockholm förr än den 7 September.

Under vägen blef han genom konungen sjelf underrättad om den 19 Augusti; konungen skrifver: »Jag har varit tvungen att brådstörta revolutionen. Den ägde rum den 19. Min frihet och mitt lif voro i den största fara, och två timmar sednare var det ej mera tid»[4]).

Vid första underrättelsen om Sprengtportens ankomst, tillsände Gustaf honom följande märkliga rader: »Jag mottager i ögonblicket edert bref[5]). Det är i mitt hjertas glädje, jag säger eder det. Det är eder, näst Gud, jag har att tacka för mitt rikes frälsning. Utan eder skulle jag aldrig vågat företaga detta verk. Kom att landstiga vid Skeppsholmen. Så snart man ser er nalkas, skall jag sätta mig till häst och komma eder till mötes. Jag skall omfamna er såsom min och statens befriare. Det är Gud, som har fört allt detta, och som låtit mig finna i mina undersåtares hjertan mer trohet och nit, än jag vågade hoppas. Farväl! Jag hoppas snart se eder och säga eder, huru mycket jag älskar eder»[6]).

Då Sprengtporten sedan om e. m. den 7 September med sin lilla trupp närmade sig Stockholm, hade han den tillfredsställelsen, att en half mil utom staden, i trots af det fulaste väder, blifva mottagen af sin konungslige gynnare till häst, och endast omgifven af några få officerare. Han blef framför fronten af truppen genast dubbad till kommendör af Svärdsorden, och kort derefter utnämnd till generalmajor, och efter grefve Fersen till chef för gardet.

Efter

---

[4]) Geijer, a. st., I, s. 216 f. Brefvet af den 29 Augusti.
[5]) Af den 16 Augusti. Se Geijer, a. st. s. 217, noten.
[6]) Geijer, a. st. s. 217 f.

Efter revolutionen var ingenting angelägnare för konungen, än att i hast afsluta riksdagen, innan de främmande hofven hunnit mellankomma. Egentligen återstod intet annat att afgöra, än finansfrågan. Vi erinra oss i hvad skick denna befann sig vid revolutionens utbrott. Man hade uppskjutit statsregleringen och bankofrågan i afbidan på slutdomen i den Nordencrantzska tvisten. Den härför nedsatta kommissionen upplöstes nu, och konungen beslöt att begagna hela sitt inflytande, för att bringa dessa ärender till ett snart afgörande.

Han kallade ständerna den 25 Augusti till ett plenum plenorum på rikssalen. Efter ett kort tal lät han uppläsa sina propositioner; de innehöllo, att ständerna inom 14 dagar måtte reglera bevillningen, med hänsyn till statens stora behof, så väl i anseende till den kongliga begrafningen, som kröningen, m. m.; att ett hemligt bankoutskott måtte utnämnas, med hvilket han kunde rådgöra, i händelse de anordnade tillgångarne ej skulle förslå, samt att beslut i bankofrågan måtte fattas, hvarigenom penningeväsendet kunde återställas i sitt naturliga skick.

Med en oväntad beredvillighet gingo ständerna konungens önskningar till mötes. De hade svaret på den kongliga propositionen inom utsatt tid färdigt, och aflemnade det den 7 September i ett plenum plenorum på rikssalen. De ådagalade häri en frikostighet och ett förtroende, som ej kunde annat än på det högsta smickra monarken. De ökade nemligen bevillningen, uppdrogo åt konungen att, i samråd med bankofullmäktige, reglera penningeverket, samt öfverlemnade åt bankoutskottet att mottaga de hemliga propositionerna.

60 millioner daler silfvermynt statsskuld och en statsbrist af 15 millioner [1]) gjorde naturligtvis utomordentliga penningeanslag nödvändiga. Det var derföre

---

[1]) Jfr. förra kapitlet, sid. 109.

som konungen vände sig till det hemliga bankoutskottet, med anhållan om ett kreditiv på banken af 5 millioner daler silfvermynt. Lyckligtvis var banken sjelf statens största kreditor, hvarigenom utskottet kunde påhitta utvägar att betäcka statsbristen, utan att behöfva utsätta sig för de vådor, som hade blifvit en följd, om man lemnat bifall till ett direkt beviljande af denna oerhörda summa, och hvarigenom bankens kredit skulle gått i qvaf. Man inskränkte sig alltså till beviljandet af ett mindre kreditiv, stort 1,200,000 daler, befriade statsverket från räntebetalningar på dess skuld till banken, samt lemnade årligen, till bestridande af statens utrikes behof, 120,000 riksdaler specie af i banken hypoticerade kronoräntor. På detta sätt blefvo verkligen de vigtigaste behofven tillfredsställda, och med en klok hushållning skulle finanserna med hvarje år hafva kunnat förbättras. Men dylika grundsatser skulle, såsom vi snart få se, ej herrska på samhällets höjder; och orsakerna voro flerfaldiga.

Samma dag, som utskottet gaf konungen del af ofvanstående svar på hans hemliga proposition, fingo äfven bankofullmäktige deras af ständerna uppgjorda instruktion. Enligt densamma fastställdes sedelstockens storlek, som ej fick öfver- eller understiga vissa uppgifna summor, bankens reela fond borde förstärkas, samt statsverket hädanefter ej erhålla några lån af banken. Den sista punkten i instruktionen var väsendtlig; den afklippte med ens grundorsaken till bankens obestånd, eller kronans och bankens förening i en gemensam penningerörelse. På hvad sätt konungen fann medel att omgå banken och belasta riket med nya skulder, som i sista hand alltid drabbade riket, skola vi framdeles se. Men detta hindrar ej, att grundsatsen var förträfflig, och hade alltid, under vissa vilkor, bort blifva strängt iakttagen [8]).

---

[8]) Jfr. v. Schwerin, Författningar rörande Bankoverket, s. 205 f. samt s. 459 f., jemte hithörande riksdagshandlingar.

Af denna långa och märkvärdiga riksdag återstod nu blott sjelfva upplösningsceremonien. Den ägde rum den 9 September.

Vi böra kanske sluta med att säga några ord särskilt om den nya regeringsformen, och dess anda, — detta palladium för den nya Svenska Friheten, hvilken lofsjöngs af nästan alla partier, och hvars företräde framför den störtade få förnekade, äfven om de i öfrigt kunde beklaga en händelse, som beröfvade dem så vackra attributer i maktens utöfning [9]).

---

[9]) Ofrälsestånden voro förtjusta öfver revolutionen och den nya grundlagen. Det ådagalägges tillräckligt genom deras talmäns yttrande till konungen på rikssalen den 9 September, samt af ordalagen i riksdagsbeslutet, hvilkas öfverdrifna hängifvenhet man till och med har velat finna löjlig. Saken var, att de med nöje sågo adelns makt släckt, och deraf ansågo sig fullt ersatta för hvad de hade förlorat. Annat var förhållandet med adeln. Den var glad att hafva undsluppit ofrälsets tyranni och att under konungamaktens egid hafva vunnit skydd för sina privilegier; men adeln kunde aldrig glömma, att den hade styrt Sverige nära ett halft sekel, och nu var bragt till obetydlighet. Den underkastade sig af nödtvång och klokhet sakernas nya ordning. — En anekdot till belysning af tänkesätten efter revolutionen är karaktäristisk. Riksrådet Beckfriis — en myndig och despotisk aristokrat af gamla stammen — råkade efter revolutionen riksdagsmannen Nils Svensson, en af ofrälsepartiets ifrigaste adelshatare; han sade till honom: »Nu får ni åtnöja er, att vara endast den ni är». »Jag tror», svarade Nils Svensson på sin skånska, »vi får så något hvar, Ers Excellens». Anekdoten antecknad af H. Excellens grefve L. v. Engeström. — Flere af de upplystaste bland adeln ansågo alltid den nya regeringsformen som ett hastverk, hvilket ganska ofullkomligt motsvarade de vackra löften den gjorde. Bland dem kunna vi nämna Frietzky. Jfr. Biogr. Lexikon, art. Frietzky, V., s. 80. Andra, såsom riksrådet Reuterholm, general Pechlin m. fl., kunna gerna antagas hafva föga annorlunda ansett statshvälfningen, än som ett brott mot nationens frihet, ett bofstreck af en machiavellistisk statskonst. Af de häftiga bröderna von Engeström, hvaraf två sedan uppträdde i historien om 1792 års katastrof, finna vi den yngste, Johan, redan 1772 hafva haft aningar om hvad som skulle blifva en följd af revolutionen, ehuru han

Det karaktäristiska i det nya statsskicket bestod deri, att konungamakten erhöll en afgörande öfvervigt på rådets och ständernas bekostnad, hvilkas återstående inflytande numera endast var skenbart [10]).

Häruti bestod det nya regeringssättets både förtjenst och brist.

Genom konungamaktens återställande hade man försvårat utvägarne för främmande makter att blanda sig i våra angelägenheter och undergräfva vår sjelfständighet. Denna vinst var för stor, för att ej böra med det tacksammaste hjerta erkännas af den sednaste efterverld, och deri bestod egentligen Gustaf III:s storverk, hvilket var så i ögonen fallande, att prins Henrik af Preussen kort derefter ansåg sig kunna skrifva till enkedrottningen, att »Sverige med sitt nuvarande regeringssätt och tio års fred kan blifva en öfvervägande makt» [1]).

De attributer, som konungamakten med rätta tillhöra, hade den återfått.

Man hade likväl begått den oförsigtigheten, att betaga konungen rättigheten att förklara krig och stifta fred, — en rättighet, den der så nödvändigt synes hänga tillhopa med det monarkiska regeringssättet, att den svårligen lärer derifrån kunna frånskiljas.

Vi äro i tillfälle upplysa, hvarföre konungen frivilligt och alldeles på eget bevåg ansåg sig böra med-

---

säger, att hans bröder dervid skrattade åt honom. Bref från J. Engeström till L. v. Engeström, af d. 8 Dec. 1788. Om denne sin broder, L. v. E., säger för öfrigt samme J. Engeström, a. st., att han 1772 gladde sig åt revolutionen, »och endast behöft ett tillfälle, för att ta del i saken».

[10]) Detta omdöme har förut blifvit uttaladt af Geijer, som (a. st., II, s. 153) säger: »Skenet godtgör ej bristen på verklighet. Och man kunde nästan säga detsamma om alla de rättigheter, som ännu i regeringsformen voro ständerna lemnade».

[1]) Brefvet, af den 10 Sept. 1772, återfinnes i Correspondance Inedite relative à l'histoire de Suède 1772—1780. Stockholm, 1843, p. 7.

gifva en så betydande inskränkning i sin makt. Han fruktade nemligen, det Frankrike efter revolutionen skulle vilja inveckla oss i krig med Ryssland, som då var i fejd med Porten, och ville, såsom han sjelf sedan uppgaf, af kärlek till freden förekomma det. Sålunda lät han i första utkastet till regeringsformen inflicka denna paragraf, som sedan blef anledning till så många olyckor [2]).

Vi hafva talat om konungamakten.

Det återstår att tillse, på hvad sätt folkets rätt blifvit bevarad.

Rådet qvarstod, men såsom en blott skugga af sig sjelf. Dess bestämmelse, att värna folket mot konungamaktens missbruk, var erkänd på papperet, men i verkligheten gjord beroende af monarkens godtycke. Rådsherrarne voro nemligen blott honom ansvarige för sina rådslag, hvarförutan det stod konungen fritt att regera dem förutan, hvilket också framdeles ofta inträffade.

Det hette väl, att Ständerna med konungen delade den lagstiftande och beskattande makten; men då han efter behag kunde låta bli att sammankalla dem, är det klart, att dessa friheter voro mycket illusoriska.

Alla efter 1680 tillkomna grundlagar voro i den nya regeringsformen tydligen afskaffade. Om häraf skulle dragas den slutsats, att de före denna tid gällande skulle betraktas såsom återupplifvade, hvilket fortsättningen visade vara förhållandet, så inträdde ännu flera faror för verkligheten af ständernas återstående maktutöfning. Med detsamma skulle då också Gustaf Adolfs riksdagsordning gälla, enligt hvilken konungen hade afgörande röst, då ständerna genom pluraliteten ej kunde förlikas om en fråga; de kunde då äfven inskränkas till de ämnen, som han behagade dem före-

[2]) Konungens yttrande till biskop Lindblom under 1789 års riksdag. S. S.

lägga. Huru skulle det nu gå med lagstiftnings- och beskattningsrätten?

Dessa rättigheter voro således, som vi finna, från flera håll kringskansade och gjorda omöjliga.

Härtill kommer, att konungen, under sken af att ärenderna fordrade hemlig behandling, kunde genom ett s. k. hemligt utskott med riksens ständers rätt besluta öfver frågor, hvilka enligt grundlagen tillhörde stånden. Men detta kan vara nog, för att ungefärligen lära känna grundtanken i den nya regeringsformen. De följande händelserna tjena till bekräftelse på detta vårt omdöme: de innehålla nemligen det nya styrelsesättets både rättfärdigande och dom.

Efter revolutionen samlades hela den kongliga familjen på Ekolsund. Konungen visade sig utomordentligt glad, och tänkte och talte ej om annat än revolutionen. Han var missnöjd med Sofia Magdalena, hvars allvarsamma lynne hindrade henne att så lifligt deltaga i förtjusningen; hon endast teg, neg och stapplade på tungan. Enkedrottningens deltagande var väl synbarare; men äfven hon bidrog ej att öka konungens glädje; hon kunde ej dölja sitt missnöje att numera se spiran fallen ur sina händer i en ung och högmodig sons. Så mycket hjertligare visade sig deremot förhållandet mellan konungen och hans äldste broder. Då de första gången efter revolutionen sågo hvarandra, föllo de, i hela hofvets åsyn, i hvarandras armar; fruntimmerna fällde tårar, och förtjusningen var allmän [3]).

Det var dock ej dessa höga personer länge förunnadt att i ro få njuta af segren; revolutionen framkallade fiender, som gåfvo uppmärksamheten en annan riktning och nära på hade dragit öfver riket de allra största faror, derest ej konungens klokhet och de i öfrigt gynnsamma konjunkturerna i yttre politiken hade

---

[3]) Hamilton, a. st.

gifvit sakerna en vändning, som för det allmänna bästa visserligen var förmånligast.

Ännu ett ord till slut må tillåtas oss!

Måtte fäderneslandet alltid, i fall det genom tidernas bisterhet ännu en gång skulle blifva blottstäldt för sådane uppenbara vådor som 1772, med lika enighet och kraft samverka till det stora målet: Yttre sjelfständighet, hvarförutan all inre frihet betyder intet! Vi välsigna minnet af Gustaf, som genom detta enda drag visade sig vara en ädel, om ej vis monark! Men vi glömma ej heller att derför trefaldt tacka det Svenska Folket, som gaf honom mod och förmåga att utföra sitt odödliga värf!

FEMTE KAPITLET.

FÖRSTA ÅREN AF GUSTAF III:s REGERING.

I.

Yttre Politik.

(1772—1778.)

Ställningen i Europa vid revolutionen i Sverige. — Catharina II:s mått och steg. — Fredrik II. — Danmark. — Det intryck revolutionen gjorde i Paris. — Durand sändes till Petersburg. — Gusta III:s försvarsanstalter. — Plan mot Norrige. — Eriksgatan. — Danska hofvets deklaration. — Fredlig utsigt. — Nya moln på den politiska horisonten. — Kejsarinnans och konungens af Preussen pretentioner. — Gustafs värdiga beteende. — Nya fredsutsigter. — Cessionen af Holstein till Danmark. — Grefve Ulrik Scheffers politiska plan. — Subsidiefördrag med Frankrike. — Förhållande till Ryssland. — Resa till Petersburg. — Gustaf III i grefve Panins sängkammare. — Intima förhandlingar mellan konungen och kejsarinnan. — Grefve Ulrik Scheffer och kejsarinnan. — Afresa. — Nya planer mot Danmark. — Taubes och Tolls missioner. — Gustaf III:s oförmodade uppträdande i Köpenhamn. — En dag på Fredriksberg. — Frimureriet. — Plommenfelt. — Besynnerlig plan mot Liffland. — Hertig Ferdinand af Brunswig och hertigen af Bävern i Skåne. — Stor frimuraresammankomst på Widtsköfle. — Återresa till Stockholm. — Krigsplaner.

Svårligen kunde ställningen i Europa någonsin vara mera gynnsam för en revolution i Sverige, än år 1772. Ryssland, Preussen och Österrike höllo just på att verkställa delningen af polska rofvet; den förstnämnda makten var derjemte invecklad i ett krig med Turkarne, som väl syntes på väg att slutas; men denna förmodan visade sig snart vara ogrundad, enär kongressen i Fokzani bröts vid samma tid, som underrättelsen om revolutionen i Stockholm anlände till Petersburg. Danmark, styrdt af en qvinna, och ännu darrande efter en revolution, som störtat Carolina Mathilda och satt landet i ett ovänligt förhållande till England, behöfde

hvila; missnöjet i Norrige var stort. Frankrike och England sågo med afund de båda kejserliga hofvens framgångar; uppbragta öfver deras orättfärdiga förfarande i Polen, beslöto de att sätta en dam mot dessa inkräktningar, som hotade det allmänna jemnvigtssystemet med de största faror.

Oaktadt alla dessa för svenska statshvälfningen fördelaktiga utsigter var likväl ett allmänt nordiskt krig på väg att utbryta. De förbindelser våra grannar ingått, och den äregirighet, som lifvade nästan hvar och en af dessa höga maktägande, voro alltför påfallande, och kunde ej annat än för den nya författningen medföra vådor, hvilka endast genom ståndaktighet och ett lyckligt sammanträffande af händelser kunde öfvervinnas.

Det sätt, hvarpå kejsarinnan Catharina II mottog nyheten om revolutionen, vittnade om det högst obehagliga intryck, den på henne gjort. »Apropos, hvad säger ni om revolutionen i Sverige», skref hon kort derefter till Voltaire. »Se der en nation, som förlorar inom mindre än en fjerdedels timma sin regeringsform och sin frihet! Ständerna, omgifna af trupper och kanoner, ha öfverlagt i 20 minuter öfver 57 punkter, och, såsom billigt, underskrifvit dem. Jag vet ej om detta kan kallas ett ljuft våld; men jag garanterar er, att Sverige är utan frihet och dess konung lika despotisk som Frankrikes; och detta två månader efter det monarken och nationen ömsesidigt svurit att strängt uppehålla hvarandras rättigheter».

Det ligger i sakens natur, att kejsarinnan ej med likgiltiga ögon kunde åse en händelse af så stor vigt för ryska politiken och det system af utvidgning och våldförande på sina svagare grannars bekostnad, som genom hennes stora föregångare Peter I blifvit infördt, och hvilket system hon dittills så troget efterföljt, hvarföre hon genast gjorde anstalter att sätta sig i försvarsstånd och att bereda en kontrarevolution. Fredsunderhandlingarna återknötos med Porten; trup-

per sammandrogos mot finska gränsen, och hon gaf sin minister i Stockholm befallning att öfverlägga med det störtade partiet om medlen till den gamla regeringsformens återinförande. Hennes bref till Gustaf var kallt och utan de vanliga lyckönskningarne; hon inskränkte sig endast till de allmänna och intet sägande uttrycken om fredens bibehållande.

Föga bättre var förhållandet till Preussen och utsigterna till hvad man derifrån hade att vänta. Den store Fredrik hade i fråga om Sverige nästan blott en enda önskan: att komma åt Pommern. Man finner lätt, huru liflig denna önskan måtte hafva varit, då han kunde nedlåta sig ända till att på förhand köpslå om dess afträdande, emot löfte om understöd åt revolutionen. »Gör mig en skänk af edert Pommern», så skref han till konungen kort före den 19 Augusti, »den vackraste juvel i er krona, genom hvilken E. M. står i förbindelse med Europa, som dessförutan ej skulle veta, att Sverige funnes; och jag skall blidka den storm, som torde uppresa sig mot E. M.» [1]).

Då underrättelse om statshvälfningen kort derefter ingick, föreföll honom densamma såsom det beqvämaste medel att bereda sig besittningen af denna »juvel». Han hade i en hemlig artikel af sin allians med Ryssland lofvat anfalla Pommern, i händelse regeringssättet i Sverige förändrades. Han väntade nu blott på signal från Ryssland, för att sätta sin plan i verkställighet, och bestormade emellertid sina anförvandter i Sverige med de mörkaste profetior om vår framtid [2]).

Från Danska sidan syntes ställningen på det hela något mera lugnande. Man afsände från Köpenhamn general Huth till Norrige, för att iordningssätta fäst-

---

[1]) Geijer, a. st. I., s. 227.

[2]) Dessa bref läsas i Corréspondance inédite relative à l'histoire de Suède 1772—1780, till hvilken källa hänvisas angående uppgifterna och brefvexlingen mellan Gustaf III och hans samtida suveräner rörande utrikes ställningen, m. m., hvarom allt i det följande.

ningarne, äfvensom några rustningar gjordes på gränsen; men dessa anstalter synas mera blott hafva åsyftat eget försvar, än att dölja några anfallsplaner.

I Versailles mottogs tidningen om den svenska hvälfningen med den största förtjusning. Den gamle konungen fällde tårar af glädje, och han gaf luft åt sin första känsla, då han på stället utnämnde till fransysk öfverste löjtnant Liewen, som derom medfört underrättelse.

Det var en tröst för detta hof, som just då måste åse Polens styckning, utan att kunna komma detta olyckliga land till hjelp, att Sverige tycktes höja sig, hvarföre det äfven så väl för konungen som hans minister, hertigen af Aiguillon, blef på sätt och vis en hederssak att försvara revolutionen. Man uppmanade England att gemensamt med Frankrike och dess allierade tala till vår fördel vid hofven i Petersburg, Berlin och Köpenhamn, i hvilket ändamål Durand, förut fransysk minister i Wien, afsändes till förstnämnda ställe. Hela den bildade parisersocieteten tog för öfrigt Gustaf III:s parti. Nya fruntimmerskorrespondenter trängde sig fram för att lyckönska honom. Fruarne Du Deffand, de Beauvais och de Brienne m. fl. uppvaktade honom med de mest smickrande skrifvelser. Grefve Creutz blef alla samtalsgruppernas medelpunkt, och den svenske kungen dagens afgud.

Alla dessa underrättelser ingingo under konungens vistande på Ekolsund, under loppet af September månad; han skyndade derföre åter till Stockholm, att bereda sig på den annalkande stormen. Regementena vid rikets östra och vestra gränser fingo ordres att hålla sig färdiga; fienderna lugnades och vännerna uppmanades att med både diplomati och vapen skynda till vår hjelp. Isynnerhet försummade man intet medel att blidka kejsarinnan. Konungen sökte på allt sätt göra henne begripligt, att revolutionen endast skulle lända till fredens och en god grannsämjas befästande, tilläggande, att han rätt snart, under sin

eriksgata i Finland, hoppades få göra henne ett besök i Petersburg.

Liksom våra grannars alla mått och steg syftade att injaga oro och fruktan hos den svenske monarken, betalte äfven han med samma mynt, och ökade sjelf genom sitt beteende utsigterna för krig.

Han återvände till Ekolsund i början af Oktober.

Emellertid hade Danmark fortsatt sina rustningar, och sändt prins Carl af Hessen till Norrige. Det dröjde ej, förr än konungen blef härom underrättad, och tjenstaktige personer infunno sig samt visade sig särdeles angelägna att öfvertyga honom, det Norrmännen voro färdige till ett infall, ehuru de blott beredde sig på försvar[3]). Konungen trodde, eller låtsade åtminstone tro härpå.

Vid samma tid kommo också några norska bönder till Ekolsund; de fingo audiens, och försäkrade monarken, att om han blott med några trupper visade sig på gränsen, skulle han vinna hela Norrige på sin sida[4]).

Med detsamma började äfven utsigterna åt öster något ljusna. Kejsarinnan fann, efter något besinnande, klokast att ej ansätta Sverige, så länge de polska och turkiska affärerna ännu ej hunnit blifva ordnade. Frankrikes mellankomst må ock ha gjort sitt till; alltnog, hon lät genom sitt språkrör, den store Fredrik, förklara oss sin önskan att bibehålla fred. Preussens konung gjorde äfven allt för att förmå Sverige böja sig för sjelfherrrkarinnan, tilläggande, att vi nu endast genom ett godt förstånd med henne och omsorg om den inre styrelsen borde söka att utrota partierna och befästa revolutionen.

Alla dessa omständigheter, hvilkas fördelar vid uppgörandet af en anfallsplan på Norrige Gustafs lif-

---

[3]) De, som isynnerhet i denna anda talade för konungen, med tillägg att han blott behöfde visa sig vid gränsen, så skulle Norrmännen affalla, voro landshöfdingen i Örebro län, baron Hamilton, samt Tranefelt, major vid Bohuslänningarne.

[4]) Oeuvres Posthumes de Fredric II, Roi de Prusse, V.

liga inbillningskraft förstorade, gåfvo honom snart vapen i händerna, och han stod innan kort rustad, att med en väldig armé marschera mot gränsen, som det offentligen hette, för att försvara sig, men i sjelfva verket äfven i helt andra afsigter.

Konungens bröder, de båda hertigarne, grefve Ulrik Scheffer, öfverste Sprengtporten och Toll befunno sig med konungen på Ekolsund. Ställningen var utan tvifvel i hög grad kritisk, och flere öfverläggningar ägde rum om hvad som borde göras. Man kom öfverens om följande mått och steg. En armé af nio regementen, under generalerna Spens' och P. Scheffers befäl, skulle ofördröjligen uppbryta och afmarschera mot norska gränsen. Under förevändning att göra sin eriksgata, skulle konungen, åtföljd utaf hertigen af Östergöthland, riksmarskalken grefve Liewen, grefve Ulrik Scheffer, öfverste Sprengtporten m. fl., göra en resa åt samma orter och afbida utgången af danskarnes rörelser. Toll borde emellertid i förväg afgå till Norrige för att inhämta underrättelser såväl om folkets sinnesstämning, som krigsrustningarnes beskaffenhet, om hvilka man på ministeriell väg ämnade affordra danska hofvet en förklaring. Hertig Carl anmodades att under konungens frånvaro mottaga befälet i Stockholm Riksrådet grefve Posse bestämdes att som extraordinär ambassadör afgå till Petersburg, för att förbereda en allians med Frankrike och Ryssland, i afsigt att upplösa den hotande koalitionen mellan Petersburg och Berlin.

Alla dessa anstalter gjordes blott och bart under förevändning af försvar; men monarken hade sin särskilta afsigt med alltsammans. Ett djupt hat till danska konungahuset brann i hans blod, och han var beredd att hämnas sin familjs oförrätter i Sleswig och Holstein genom ett anfall på Norrige, som han till ersättning för dessa förluster, ville lägga under svenska kronan. Han återvände till Stockholm i slutet af Oktober; de fattade besluten sattes skyndsamt i verkstäl-

lighet, hvarpå han i förenämnde sällskap afreste den 7 November öfver Westerås och Örebro mot Wermland.

Eget var nu att se denne veklige monark, i den strängaste köld och blott och bart af lust att likna sina stora förfäder, hvilka under sina eriksgator vanligen äfven redo, till häst färdas fram genom landet!

Allt liknade sig till krig. Uppskrämda af våra rustningar började Norrmännen med allvar bereda sig derpå. Öfverallt hvar konungen drog fram, såg man folket strömma till, för att få se den, som de kallade sin befriare, och om förmågan svarat mot viljan hos dessa trogna undersåtare, hade de ej dragit i betänkande att genast, om det så hade fordrats, manngrannt gripa till vapen för denne förföriske konung; men tyvärr! fick man snart erfara huru tydligt nöden och den förtviflade belägenheten att länge hafva nödgats sakna nödtorftigt uppehälle framglänste ur deras blickar, så att vi väl kunna begripa, huru ondt det skulle göra konungen att genom krigets olyckor se eländet ytterligare förökadt.

Konungen ankom den 12 November till Christinehamn. Här möttes han af danska hofvets svar på den förklaring Sverige begärt. Man uttryckte deri på det lifligaste sin önskan att bibehålla fred, och hade endast med afseende på eget försvar företagit rustningarne i Norrige. Tolls rapporter, som i detsamma inträffade, innehöllo också endast uppgifter om Norrmännens patriotism och kraftiga försvarsanstalter, hvilka heller ingalunda uppmuntrade till ett anfall [5]). Alla dessa förhållanden verkade gemensamt till fredstillståndets återställande. Man höll konseljer både f. och e. m. i Christinehamn, och följden blef, att man beslöt låta trupperna hemtåga och att med förtroende besvara danska hofvets försäkringar. Då grefve Scheffer härom tillskref vår minister i Köpenhamn, baron Sprengt-

---

[5]) Tolls bref till grefve Ulrik Scheffer, Strömstad den 22 November 1772. G. S.

porten, lät konungen, grefve Scheffer ovetande, hans skrifvelse åtföljas af en från sig, hvari han på det tydligaste blottar hela den hemliga afsigten med marschen mot gränsen, äfvensom orsaken till truppernas plötsliga hemförlofvande. »Jag vill», skrifver Gustaf, »tillägga några ord till er enskilta instruktion, och som skola kunna visa er mina afsigter. Jag har blifvit ganska öfverraskad och öfver höfvan förtruten öfver danska hofvets uppförande mot mig i denna konjunktur. Det gamla nationalhatet, i förening med det, som sedan så länge herrskar mellan mitt hus och den danska grenen, har återuppvaknat hos mig, och sedan jag genom deras rustningar sett mig tvungen att samla mina trupper, har det blott varit af kärlek till menskligheten och en billig hänsyn till mitt af hunger nedtryckta folks elände, som jag afstått att plötsligt hämnas Danmarks krigsrustningar» [6]).

Emellertid fortsatte konungen, äfven sedan utsigterna blifvit något mera fredliga, sin besynnerliga vinterresa, alltjemt till häst. På nästan obanade vägar kom man till riksgränsen. Konungen och hertigen fingo ofta, i brist på bättre ställen, hvila öfver natten hos bönder. Flere sådane påträffades, som haft samtal med Carl XII, hvarföre det roade denne hans språksamme efterföljare att nästan öfverhölja dessa gamle med dyrbara skänker. Öfver Dalsland tog man vägen till Wenersborg och Uddevalla. Här inträffade general Hauch med bref från konungen af Danmark och de högtidligaste vänskapsförsäkringar. Återfärden skedde öfver Götheborg och Örebro till Ekolsund, dit hela sällskapet anlände på sjelfva julafton.

Oroligheterna på rikets vestra sida hade sålunda väl blifvit bilagda, men man hann knappast att deråt fröjda sig, förr än nya af ännu värre art hotade att

[6]) Se konungens bref i: Skrifter af blandadt, dock mest politiskt och historiskt innehåll, dels samlade, dels författade af Gustaf d'Albedyhl, Nyköping, 1810, II. s. 363 ff.

utbryta från öster. Kejsarinnan mottog nyheten om Gustafs marsch mot norska gränsen med lika mycken förtrytelse, som den om revolutionen, och inom hennes ränkfulla bröst började snart åter alla dessa onda lidelser vakna, hvilka lifvade henne mot Sverige. »Det är konungen i Sverige», skref hon till Voltaire, som önskade att personligen uppvakta henne, — »det är konungen af Sverige, som skall blifva ett medel att förkorta er resa, i fall han bemäktigar sig Norrige, såsom talet går». Hon gaf genast befallning att sammandraga 20,000 man från Polen, samt lät dem marschera mot Liffland och Finland. Man rådde henne att taga Finland, hvilket land genom revolutionen, som innebar en kränkning af freden i Nystadt, redan borde betraktas såsom hemfallet åt Ryssland. Ett förslag att angripa Sverige med en här af 40,000 man sades hafva blifvit uppgjordt af grefve Orlow och gilladt af kejsarinnan. Hon vägrade att mottaga grefve Posse såsom utomordentligt sändebud. I Stockholm var jäsningen stor vintern mellan 1772 och 1773, och ryska ministern arbetade oförtrutet på en rebellion [1]).

Den förnyade fiendtliga stämningen i Petersburgerkabinettet fann ett tjenstvilligt eko i Berlin. Man började åter att härifrån belägra sina höga anförvandter i Stockholm med olycksprofetior, och man dolde numera alldeles icke sina innersta afsigter: Prins Henrik sade i bref till Gustaf rent ut, att endast en modifikation af den nya regeringsformen kunde rädda Sverige från att styckas, och talade om omöjligheten för det fattiga Sverige att bekämpa den liga, som sammansvurit sig emot revolutionen.

Men Gustaf III fruktade ej. Han besvarade med både värdighet och kraft den förrädiska politik, som uttalade sig i dessa skrifvelser från Berlin. Han vore beredd på ett orättfärdigt anfall, och utgången kunde ej

blifva

---

[1]) Jfr. Geijer, a. st., s. 235 f.

blifvit oviss, då han vore afgudad af sitt folk, och hade den lyckan att äga allierade. Dessutom kunde han aldrig tillåta någon främmande makt att inblanda sig i sitt lands inre angelägenheter, och allraminst en makt, hvars grundsats var egennyttan och den starkares rätt; det var bättre att emot densamma genast våga allt, än att börja med en eftergift, som i fråga om en stat med så godtyckliga rättsprinciper måhända endast vore förelöparen till en ny.

Frankrike, Spanien och England visade nu också hvartill deras vänskap och inflytande gagnade. Genom Frankrikes intriger förmåddes Porten att bryta kongressen i Bukarest, som sammanträdt för att sluta fred med Ryssland. Genom särskilt öfverenskommelse lofvade England att, i fall Ryssland anfölle Sverige, förhålla sig neutralt. Konungen af Frankrike beredde sig dessutom att sammandraga en stor armé, färdig att skynda till vår hjelp. På detta sätt förmåddes kejsarinnan att åter sänka tonen och uttala sig för freden. Hon mottog en svensk ambassadör i Petersburg, och tillskref konungen i Maj 1773 ett ganska vänligt bref, det första efter revolutionen. Den till Petersburg afgående ambassadören var baron F. von Nolcken, som der residerade ända till år 1788.

Så hade man väl lyckats att för ögonblicket besvärja stormen i Norden; men allt gaf tillkänna, att det ej kunde vara så särdeles länge.

Ryssland ingaf fruktan, och Danmark kunde endast betraktas som dess vasall, färdig att lyda dess vink.

Denna koalition mellan Sveriges tvenne urgamla arffiender kunde ej heller annat än förefalla den ridderlige Gustaf III så mycket farligare och föraktligare, som den bereddes derigenom, att man åt Danmark öfverlät rättigheterna till hans och hans familjs arfländer i Holstein, ett tilltag så mycket svårare att

fördraga, som det skedde utan att man ens bryddë sig om att fråga honom till råds [8]).

Dessa utsigter voro bekymrande, och grefve Scheffer, som ledde utrikes ärenderna och var en fredens minister, uppgjorde derföre en plan, enligt hvilken man skulle förskaffa sig säkerhet från Ryssland genom en förtrolig explikation mellan de båda rikenas beslägtade suveräner, och emellertid under freden göra sig beredd på kriget genom att sätta försvarsanstalterna och i allmänhet hela den inre förvaltningen på en aktningsbjudande och ordnad fot.

Genom den beredvillighet, hvarmed Frankrike kom våra financer till hjelp, sattes man både snart och lätt nog i tillfälle att gå i författning om uppfyllandet af det sista momentet af denna grefve Scheffers politiska plan. Frankrike förband sig nemligen, att från den 1 Januari 1773, på trenne år till Sverige utbetala 800,000 livres årligen i extraordinära subsidier, till iståndsättande af vår armé och flotta. Denna konvention förnyades 1776 på lika tid och vilkor. Då de resterande subsidierna, hvarom Gustaf 1771 i Paris sjelf träffat öfverenskommelse, med 1777 års slut voro fullt betalte, medgaf äfven Frankrike att för följande året öka subsidierna med en summa af 700,000 livres [9]).

Sådana voro de reella band, hvarmed vänskapen med Frankrike underhölls och befästades. Men mot den andra punkten af grefve Scheffers politiska system, eller att genom en muntlig förklaring mellan de begge suveränerna vinna kejsarinnans förtroende, uppreste sig åter svårigheter, som sednare, eller rättare sagdt aldrig, skulle fullkomligt häfvas.

Hvad man hade förutsett, inträffade: så länge Ryssland ännu ej genom fred med turkarne fått ut-

---

[8]) Fördraget härom mellan Ryssland och Danmark afslöts den 1 Juni 1773 i Czarskoiselo.

[9]) Jfr. Geijer, a. st., II, s. 228, efter meddelanden ur Norings Diplomatiska Annaler, M. S. på Upsala bibliotek.

värtes lugn, och så länge inom landet Pougatccheff ännu ej blifvit besegrad, visade det en temligen vänlig sinnesstämning.

I afsigt att draga nytta af denna fördelaktiga ställning, yppade sig konungen, i December 1773, för grefve Osterman, som till en början blott svarade med artigheter. Men i Januari 1774 lät man honom tydligt förstå, att kejsarinnan med otålighet väntade honom till Petersburg, samt att hon skulle blifva förtjust öfver hans besök. Baron Nolcken mottog samma försäkringar i Petersburg. Man gjorde redan förberedelser till Gustafs mottagande. En kår af 8000 man samlades på gränsen, för att paradera.

Då det nu kommit så vida, lät konungen, i Juni samma år, sammankalla rådet, för att enligt regeringsformens föreskrift inhämta dess tanka. Han erinrade om alla de fördelar han hade hämtat af sin resa till Paris, och de vänskapsband han då knutit med Ludvid XV, då rådsherrarne samfält instämde i den meningen, att han ej utan skada för riket kunde undvika att resa.

Likväl blef ingen resa af detta år. Hertig Carls giftermål, äfvensom det stora lägret, som samma sommar var sammandraget i Skåne, förebars som skäl till resans inställande. Konungen utbad sig i stället i bref till kejsarinnan att nästa vår få uppfylla en önskan, som han sade sig lika länge och lifligt, som fåfängt, hyst [10]); detta uppskof blef dock mycket illa upptaget af kejsarinnan, hvars misstankar började vakna.

Följande år finna vi kejsarinnan företaga sin bekanta resa till Moskwa. Hon glömde ej att på förhand underrätta konungen härom, såsom ett hinder mot deras möte, men uttryckte tillika sin önskan att en an-

---

[10]) Egentliga orsaken till detta konungens beslut torde, enligt Hamilton, få sökas i impulser från fransyska hofvet, som lärer varit mycket emot ett närmande mellan de båda nordiska makterna.

nan gång, när det så behagade honom, få det stora nöjet att i Petersburg se och mottaga sin älskade slägting.

Då konungen kort derefter, om våren 1775, gjorde sin eriksgata i Finland, sände han sin stallmästare, grefve Lewenhaupt, med bref till kejsarinnan, hvari han på det högsta uttryckte sin ledsnad öfver att ej, såsom han hoppats, denna gång få se henne. Han hade den fägnaden att till svar erhålla ett högst artigt bref hvilket frambars af kejsarinnans kammarherre, grefve Schouwalow.

Emellertid skulle det snart visa sig, huru opålitlig ställningen till den mäktiga grannen i sjelfva verket var. Knapt hade Ryssland fått fred, och vågorna efter den Pougatccheffska stormen lagt sig i det inre, förr än dess uppförande mot Sverige började blifva mycket tvetydigt. Om vintern mellan 1775 och 1776 ingingo underrättelser om allvarsamma rustningar i Cronstadt. Konungen blef orolig, begärde förklaring, men fick ej mottaga annat, än mycket otillfredsställande svar. Han ansåg sig derföre öfvertygad, att kejsarinnan ämnade angripa honom, samt beredde sig på snart utbrytande krig.

Orsaken må nu hafva varit hvilken som helst, men redan i början af följande år finna vi ett något bättre förstånd mellan de båda suveränerna. Kejsarinnan hade, enligt konungens önskan, den godheten att med Serafimerordens insignier bekläda sin förste favorit, furst Potemkin, i anledning hvaraf konungen fick nöjet från henne mottaga ett mycket smickrande bref.

Mot slutet af år 1776 inträdde åter i det stora ryska riket förhållanden, som syntes böra göra sjelfherrskarinnan något mera benägen för vänskap med Sverige. De bekanta oroligheterna i Krim togo då sin början; kejsarinnan lät ditsända trupper; man visste ej hvad vändning sakerna der skulle taga, och måhända hade man, förr än man väntat, åter ett af dessa långvariga och ohyggliga krig på halsen, hvilka kostat Ryssland så mycket både folk och penningar. Tur-

karne voro missnöjda med sista freden, och händelser inträffade, som icke otydligt syntes gifva tillkänna, att de ej ämnade låta sig nöja med de vilkor, hvarpå denna fred blifvit afslutad.

Dessa förhållanden syntes Gustaf III alltför gynnsamma, för att han ej skulle återkomma till den gamla tankan om en resa till Petersburg, såsom beqvämaste sättet att söka vinna kejsarinnan och ur hennes hjerta utplåna de obehagliga intryck, som revolutionen hade framkallat. Grefve Scheffer och andra af dem, som vid denna tid omgåfvo konungen och utmärkte sig såsom vänner af freden, uppmuntrade honom härtill. Konungen fattade raskt sitt beslut, under en resa till Ulriksdal, i början af April månad 1777. Han skyndade att anbefalla öfverstelöjtnant H. af Trolle att hålla fartyg i beredskap, och att äfven sjelf vara sig följaktig på resan; vår minister i Petersburg, friherre von Nolcken, fick i uppdrag att utforska kejsarinnan, huruvida den utsatta tiden kunde vara henne behaglig, äfvensom att förbereda på det strängaste inkognito; man lät genom grefve Creutz meddela franska ministèren förtroende om resan; ansenliga summor anslogos till presenter, hvilkas anskaffande öfverläts åt grefve Creutz, och för att om möjligt öfverträffa kejsarinnan, bestämdes åt henne sjelfva den stora s. k. riksrubinen, af ett nästan oskattbart värde. Riksråderna Scheffer och Posse fingo tillsägelse att vara konungen följaktige under resan.

Så snart man genom skrifvelse från Petersburg hunnit blifva öfvertygad om det utmärkta nöje, som kejsarinnan hade sagt sig vänta sig af sin kusins besök, och rådet, åter tillfrågadt, röstat derför, anträddes resan den 7 Juni, i hela hofvets och en ofantlig menniskomassas närvaro. Konungen antog under resan namn af grefve af Gottland.

Tidigt om morgonen den 16 fingo de resande Cronstadt och Oranienbaum i sigte. En rysk officer kom dem till möte med ett bref från kejsarinnan till konungen. Man landsteg vid Oranienbaum och färda-

des landvägen i det herrligaste sommarväder in till Petersburg. Konungen afsteg och logerade hos svenska ministern baron Nolcken.

Han begaf sig genast, i dennes sällskap, till grefve Panin, hvilken han råkade öfverraska i ett rätt roligt ögonblick. Sedan de passerat genom flere rum, der de ryska officerarne med undran sågo konungens blå uniform à la Carl XII och den hvita näsduken kring venstra armen, inkommo de i Panins kabinett, just då denne höll på att kläda sig och pådraga sina underkläder. Då Gustaf steg fram och Nolcken presenterade grefven af Gottland, råkade grefve Panin i det största bryderi. Han ville taga af sig nattmössan, men vågade ej släppa sina byxor, som han höll uppe med ena handen, under det han gjorde konungen sin kompliment med den andra, sägande till Nolcken: »Ack min baron! hvilket spratt har ni spelt mig»? Nolcken svarade: »Jag undrar ej på Eders Excellens' bestörtning, men det finns främmande, som man ej vågar neka någonting». Gustaf, som härunder syntes mycket ledig, sade under ett småleende, att hans otålighet att se kejsarinnan vore ganska stor; att enär han, för 20 år tillbaka, haft det nöjet att känna henne, han kunde anse henne såsom en gammal bekant, ehuru han vore mycket förändrad sedan den tiden. Den stackars ryssen ursäktade sig så godt han kunde, under det baron Nolcken erinrade, att grefven af Falkenstein blifvit mycket sämre mottagen af grefve Maurepas, som låtit honom vänta i förmaket [1]).

Konungen spisade samma dag middag hos sin minister, i sällskap med flere af rikets förnämsta herrar, såsom grefvarne Panin och Osterman, fältmarskalken Romanzow, furst Potemkin, m. fl.

---

[1]) Anekdot berättad af Gustaf III sjelf i hans dagbok öfver resan till Petersburg. Jfr. Geijer, a. st., s. 105 ff. Grefve af Falkenstein var det namn, under hvilket kejsar Josef II nyss förut uppträdt i Paris.

Straxt efter måltiden begaf han sig, åtföljd af baron Nolcken, till Czarskoiselo, der hofvet då vistades. Han afsteg hos grefve Osterman, som tillika med baron Nolcken ledsagade honom till kejsarinnans kabinett. Han ingick ensam, och fann kejsarinnan allena i rummet. Dessa båda illustra personer helsade hvarandra såsom nära slägtingar, och visade sig å ömse sidor högst förtjusta öfver att råkas. Efter en qvart timmas samtal lät kejsarinnan storfursten och storfurstinnan inkomma, och presenterade dem för konungen. Hon bad honom sedan följa sig till spektaklet, hvarest han tog plats vid hennes sida. Efter intagen aftonmåltid återvände han till staden, med hufvudet fullt af drömmar och reflexioner öfver allt hvad han denna dag sett och hört.

Följande dagen blef han jemte hela sin svit inbjuden att dinera hos kejsarinnan på lustslottet Tshesme. Han presenterade sjelf sina följeslagare för sin höga frände [2]).....

Men, vi skola ej trötta läsaren med uppräknandet af alla de tillfällen, då de höga personerna sågo hvarandra. Det skedde ofta, under den korta tid de tillbragte tillsamman, så väl på lustslotten som i staden.

Det herrskade under hela Gustafs vistelse i Petersburg en stor lätthet och mycken glädje i de båda krönta hufvudenas umgänge. Catharina nästan öfverhöljde Gustaf med de dyrbaraste presenter; bland annat fick han t. ex. en käpp, som var värd 60,000 rubel; och konungen å sin sida bemödade sig att ej stå henne efter i gåfvornas både dyrbarhet och elegans. Kejsarinnans sätt att umgås med sin höga frände var för öfrigt utmärkt af lika mycken belefvenhet, som finhet. Hon sökte på allt sätt roa och behaga honom, och då hon eljest ganska tidigt på aftnarne brukade

---

[2]) Details sur le Sejour du feu Roi (Gustave III) à S:t Petersburg. Manuskript i S. S.

draga sig tillbaka, deltog hon nu till långt inpå nätterna i de muntra supéerna, som anställdes i paviljongerna uti Oranienbaums och Peterhofs parker. Gustaf blef förbländad af den nästan asiatiska glans, som herrskade vid detta hof, och om kejsarinnan sjelf upprepade han, att »man ej kan göra sig någon idé om Catharina, då man ej sett henne».

Men vigtigare än alla dessa utansidor af grefvens af Gottland vistande vid Newas stränder torde vara att lära känna det förhållande, som herrskade mellan dessa höga personer, ej så mycket som anförvandter, utan såsom representanter för tvenne riken, hvilka af ålder voro hvarandras fiender.

Det egentliga ändamålet med Gustafs resa till Petersburg var, att genom sin personliga närvaro och älskvärdhet om möjligt utplåna det obehagliga intryck, som revolutionen gjort på kejsarinnan. Grefve Scheffer hade hoppats mycket af detta möte. Men snart visade sig, att han icke litet missräknat sig. Orsaken låg i de båda furstliga personernas karaktär. De voro begge för högfärdiga och stolta, att förtroende dem emellan skulle kunna uppstå. Båda hade de den fåfängan att vilja spela första rollen i norden, kejsarinnan genom inflytandet af sitt snille och sitt ofantliga rike, konungen af Sverige genom Wasanamnets och dess besittningars glans, hvilken han trodde sig vara kallad att återupprätta. Deras samtal vittnade ej om det förtroende man hade bort vänta af personer, så nära beslägtade; de gingo mest ut på allmänna reflexioner öfver tidehvarfvets riktning, filosofien och sedernas förfall, med dylikt mera hvarom nu talades vid de europeiska hofven, då reformandan tagit sin tillflykt till tronerna och de krönta hufvudena räknade för en ära att vara Voltaires och filosofiens lärjungar.

Kejsarinnan hade gjort ett försök att införa en ny klädedrägt i sitt rike; prinsarne Orlow och Potemkin hade burit denna drägt, men försöket att på detta sätt reformerande inträda på national-sedernas helgade om-

råde hade ej utfallit bättre, än att dessa högt uppburna personer blefvo utskrattade, hvarföre drägten måste afläggas, och sedan hade frågan derom alldeles förfallit.

Samtalet föll en gång på detta ämne, då kejsarinnan uttryckte den öfvertygelsen, att man omöjligt med samma framgång skulle vara i stånd att reformera ett folks seder, som dess lagar; hon erinrade om Peter den Store, som så länge förgäfves arbetat att få sina Ryssar att raka sig.

Men Gustaf, ung och full af förtroende till sin egen förmåga, ansåg ingenting omöjligt för en furste med talanger och som var älskad af sitt folk. Han åtog sig det omöjliga: han ville innan kort ge Svenskarne en ny nationaldrägt!

Detta drag af egenkärlek och inbilskhet gaf Catharina ej någon hög tanke om Gustaf. Hon började att utstudera hans svagheter, och ana hans slut.

Och under allt detta kom han emellertid ej närmare det mål, hvarför han egentligen företagit resan. Han var för stolt att tigga vänskap och fred af en qvinna; hans sätt att med henne tala och döma i politiken vittnade mera om en furste, som ville vara fruktad, än en som fruktade. Han gjorde henne de starkaste försäkringar om sina fredliga böjelser; om Sveriges behof af hvila efter ett sekels anarki; han visade, huru föga sannolikt utbrottèt af ett krig i Europa nu vore, då de fleste regenterna älskade freden; det vore blott en furste, tillade han, hvars äregirighet aldrig skulle medgifva något lugn; en furste, som beständigt drömde om förstoringar på sina grannars bekostnad; Mecklenburg, Pommern, Danzig och Kurland lekte i hans håg. »Det är eder värdigt, utbrast Gustaf till slutet, att blifva Europas fredsstifterska, och jag skall skatta mig lycklig att såsom eder beundrare, vän och slägting med eder bidraga till ett för menskligheten så välgörande ändamål».

Man finner lätt, hvaråt denna fras pekade. Att skilja Preussen från Ryssland, och med detta sednare

rike förbereda en allians, som hade Danmarks fall i perspektiv, var, såsom man med skäl kan antaga, det mål, hvilket för ögonblicket måste ligga Sveriges ärelystna konung mest om hjertat. Men klokheten förbjöd honom att annorlunda, än på sätt som skett, låta kejsarinnan förstå hvad han åsyftade. Men hon genomblickade teaterkonungen. Hon kunde omöjligt sätta tro till dessa klingande fredsförsäkringar. Det enda hon tillät sig att yttra, var: »Jag älskar freden, jag skall ej begynna krig; men, anfalles jag, skall jag försvara mig»[3]).

På detta sätt hade flera veckor försvunnit, utan att man kommit det stora målet för resan en hårsmån närmare, snarare tvertom. Grefve Scheffer, som såg detta med ledsnad, beslöt att sjelf tala med kejsarinnan. Han vände sig till grefve Panin, för att förskaffa sig ett enskilt samtal med henne. Grefve Panin, som varit rysk minister i Stockholm och hyste mycken välvilja för Sverige, tröstade Scheffer, försäkrande, att blott Ryssland finge se att konungen enligt löfte regerade genom ständerna, dessas inflytande måtte nu bli hurudant som helst, skulle det förbinda sig att lemna den nya regeringsformen oantastad[4]).

Grefve Scheffer fick snart tillfälle att tala med kejsarinnan. Under en cirkel på hofvet, då hon efter vanligheten roade sig med kortspel, lät hon inbjuda grefven till ett parti piket. Det lyckades honom då att genom sitt enkla och något gammaldags, ehuru högst förbindliga väsende intaga henne och helt och hållet vinna hennes förtroende. Scheffer hade händel-

---

[3]) Jfr. om dessa konungens intima förhandlingar med kejsarinnan: Några drag till en minnesskrift öfver grefve Ulrik Scheffer af baron G. d'Albedyhl, införda i Skrifter af blandadt, dock mest politiskt och historiskt innehåll etc., samt de upplysningar, Geijer, a. st., s. 108 ff., härom kunnat insamla ur Gustavianska papperen.

[4]) Bref från grefve U. Scheffer till Gustaf III, den 5 September 1778; se Geijer, a. st., s. 135 ff.

sevis mycken tur och vann den ena kapotten efter den andra. Hjertligt skrattande utbrast slutligen kejsarinnan: »Men grefve Scheffer, vous n'êtes pas de bonne guerre! Ni har sagt mig, att ni var en klåpare i piket, och ni vinner alla mina penningar af mig». »Ah! madame», svarade Scheffer, »det är emedan en blind höna också hittar ett korn». Ännu mera skrattande, återtog sjelfherrskarinnan: »Ha, ha, höna! blind höna! ..... nåväl, efter jag är en blind höna också, och många gånger ganska blind, så låt oss sätta våra ögon ihop! Dessutom har grefve Panin sagt mig, att ni hade något att säga mig».

Kejsarinnan lade derpå korten på bordet, och visade sig mer än beredvillig att lyssna till allt hvad denne redlige minister kunde hafva att säga. Och ifrån den stunden vann han till den grad hennes gunst, att han alla aftnar måste göra Hennes M:t sällskap, hvarunder han blef i tillfälle att med allt större och större förtroende säga henne sina tankar. Han förklarade helt uppriktigt det behof af fred Sverige hade, och den förhoppning konungen, i egenskap af slägtinge, hyste, att hennes välvilja ej skulle tillåta henne störa hans omsorger för sitt folks sällhet. Kejsarinnan svarade med lika mycken uppriktighet, att så länge konungen lät henne vara i fred, hvarför Scheffer såsom kanslipresident var henne en borgen, skulle Sverige ej ha något att befara; hennes planer voro riktade åt andra håll, der hon hoppades att hennes granne ej skulle inblanda sig, o. s. v. Sålunda ansåg sig Scheffer fullkomligt ha lyckats [5]), och skyndade att meddela Gustaf underrättelse härom.

Sista aftonen tillbragte konungen på Peterhof. Kejsarinnan och han gingo under soupern ensamme omkring bordet, der alla de öfriga souperade; de talade med synbar ledighet, och en glad sinnesstämning herr-

---

[5]) Om grefve Scheffers direkta förhandlingar med kejsarinnan jfr. Baron d'Albedyhlls ofvannämnde skrift.

skade i den lilla kretsen. Men konungen hade numera ingen ro; innan man hunnit stiga från bordet, hade han med sin svit försvunnit och begifvit sig till Oranienbaum, der han genast gick ombord på sin jakt och styrde mot Cronstadt [6]).

Han var ganska nöjd med resultatet af sin resa, såsom man finner af följande bref till grefve Creutz, hvilket han skref kort efter hemkomsten. »Min resa har lyckats öfver min väntan», säger konungen, »och jag skördar redan frukten deraf. Det gamla Mösspartiet är krossadt, och med aristokraternas kabaler är det slut, sedan allt hopp är dem betaget att kunna oroa min regering genom upptändande af kejsarinnans hat. Vänskap har följt på fördomen, och Simolin [7]) har fått de mest positiva ordres att ändra sitt uppförande» [8]).

Kejsarinnans sinnesstämning var deremot långt ifrån lika fryntlig som konungens, och man hörde henne till och med kort efter dennes afresa fälla yttranden, som vittnade om stort misstroende [9]). Den enda borgen för lugn å vår sida syntes henne ligga i grefve Scheffers person. Å sin sida ansåg sig grefve Scheffer endast kunna förlita sig på kejsarinnan och det inflytande han hoppades kunna utöfva på konungen. Men om denne i det minsta ej uppfyllde det löfte man gifvit om den strängaste neutralitet i de yttre angelägenheterna, var han öfvertygad, att Rysslands hela harm ånyo skulle uppflamma. Att förekomma detta, blef derföre från nu det förnämsta föremålet för denne utmärkte och försigtige ministers politik [10]).

Den säkerhet från Rysslands sida som Gustaf III genom sin resa till Petersburg ansåg sig ha vunnit, i förening med den kort derefter inträffande krigiska ställ-

[6]) Den 16 Juli.

[7]) Rysk minister i Stockholm. Jfr. Geijer, a. st., s. 110, noten 2.

[8]) Geijer, a. st., s. 110.

[9]) Geijer, a. st., s. 110.

[10]) Se d'Albedyhll, a. st.

ningen i Europa, voro allt för många lockelser för hans vidtsväfvande inbillningskraft, att han ej skulle komma på den tanken att på något sätt deraf draga nytta. Frankrike hade genom Rochambeau lemnat de upproriske Nordamerikanerna en verksam handräckning emot England; Preussen stod hvarje ögonblick slagfärdigt emot Österrike, hvars unga kejsare eftersträfvade Bayern; och slutligen syntes kriget mellan Ryssland och Porten, hvilket numera omöjligen tycktes kunna undvikas, så nära sitt utbrott, att man hvarje postdag väntade nyheten derom.

Konungens blick var denna gång fästad på Danmark.

Under den regerande konungens svaghetstillstånd styrdes detta rike af en qvinna, den stolta och äregiriga Juliana Maria.

Den presumtive tronarfvingen, kronprinsen Fredrik, var svag och sjuklig, och syntes ej gifva hopp om någon lång lifstid.

Efter honom var arfprinsen Fredrik, Juliana Marias son, närmast berättigad till arfsföljden af danska monarkien; men äfven han syntes ej kunna ingifva några särdeles förhoppningar åt dem, som önskade se dynastien fortplantad inom mansstammen af Oldenburgska huset; prinsen var nemligen svag och sjuklig, och efter ett fyraårigt äktenskap ännu barnlös, sedan han haft den olyckan mista sina barn straxt efter deras födsel.

Kronprinsens syster, den sköna prinsessan Lovisa Augusta, var efter dessa män det danska rikets närmaste arfvinge.

Hon var dotter af Christian VII och den olyckliga drottning Carolina Mathilda; men vid hennes börd voro vissa misstankar fästade, och man ansåg sig till och med känna, att hennes far vid revolutionen af den segrande Juliana Maria och hennes parti blifvit tvungen underskrifva ett testamente, hvarigenom han frånkände henne furstlig rang och företräde.

Vi anse oss ej kunna bestämdt uppgifva, på hvad sätt Gustaf III nu tänkte sig kunna draga fördel af alla dessa utsigter och förhållanden; men säkert är, att han hade någon plan i hufvudet, genom hvilken han hoppades kunna på ett behändigt sätt spela hela danska monarkien till sin ätt. Hans gemål, Sofia Magdalena, var Christian VII:s syster, och efter prinsessan Lovisa Augusta närmaste arfvinge till Danmark. Konungens planer kunna väl hafva varit flera, antingen han nu genom giftermål mellan Lovisa Augusta och den kronprins, som han hoppades snart skulle komma till verlden, eller derigenom, att han sökte draga fram i ljuset den akt, som skulle bevisa den förras illegitimitet, hade för afsigt att påskynda en händelse, af hvilken han helt visst gjorde sig förvissad om de största fördelar för hela den Skandinaviska Norden. I hvilket fall som helst synes han hafva varit betänkt på att af danska hofvet utverka sig en akt, hvarigenom arfsrätten till Danmark formligt erkändes tillhöra hans ätt, i öfverensstämmelse med danska kongeloven.

Konungen meddelade sina planer åt Munck, Taube och Toll, hvilka på denna tid alltjemt stodo honom närmast. Han ansåg förmodligen sin personliga närvaro i och för så grannlaga angelägenheters ombesörjande nödvändig, och beslöt att under någon förevändning afresa från Stockholm till Skåne, och emellertid i djupaste inkognito göra ett besök i Köpenhamn. Han afsände, i en beskickning, som synes hafva stått i ett temligen nära sammanhang med de danska planerna, baron Taube till Schlesien, der konungen af Preussen, hans morbroder, då vistades. Toll afreste vid samma tid, under förevändning att se det stora lägret, som detta år hölls i Köpenhamn, men i sjelfva verket för att förbereda svenska ministern, baron Sprengtporten, på konungens resa och hvad dermed stod i sammanhang.

Toll blef särdeles väl mottagen i Köpenhamn; man förklarade honom, å konungens af Danmark vägnar,

att man gerna ville anse hans besök som ett nytt vedermäle af vänskap och förtroende de begge hofven emellan, och att man lifligt önskade, att detta goda förhållande ständigt måtte räcka.

Då Toll meddelade Sprengtporten sina ärender från konungen och dennes förestående resa, visade sig Sprengtporten i högsta grad öfverraskad och bestört. Toll skrifver härom till konungen: »Uti det ämne, som E. K. Maj:t i nåder anbefallt mig berätta bemälte general [1]) rätta sammanhanget, med förtigande af hvad som kan vara förknippadt med baron T:s [2]) resa, hade han förut en ganska mörk och otydlig idé, eller snarare allenast en skugga, och torde hans enda deruti ägande upplysning vara erhållen af den härvarande preussiska ministern; jag kan icke nog lifligt afskildra hans förundran, häpenhet och bekymmer, och vittnade alla dessa utlåtelser och reflexioner om ett sannskyldigt, undersåtligt och E. K. M:t helt tillhörande hjerta».

Gustaf III lemnade, i Muncks sällskap, Stockholm den 15 Juni, och inträffade i Christianstad den 20. Här mötte honom baron Sprengtporten med ett bref från Toll, hvarur vi låna följande märkliga strof: »E. K. M:ts nådiga bref till general Sprengtporten har han visat mig, och äfven gjort mig förtroende af sina tankar uti alla omständigheter, som kunna angå denna resa, hvilken den Högste göre lycklig och för E. K. M:t behaglig; möjeligt torde vara, att detta steg öppnar en väg, som svärdsägg annars skulle bana, och att ett så märkligt förtroende för ett sällsamt folkslag (skall) göra E. K. M:t till mästare öfver deras hjertan, och att det uppenbaras i och med någon synbarare eröfring; om något så kan kallas, hvilket af sig sjelf liksom faller i händerna».

Konungen lemnade Christianstad den 21, och begaf sig midt i natten från Helsingborg öfver Helsingör

---

[1]) Sprengtporten.
[2]) Taubes.

till Köpenhamn. Han visade sig den 22 vid det stora lägret, omgifven af Sprengtporten, Toll, Munck m. fl., alla till häst och i den nya nationaldrägten. Samtida vittnen berätta, att han gjorde det fördelaktigaste intryck på hela danska publiken; de kunde ej nog prisa hans ädla utseende, den sköna drägten, hans eleganta sätt att styra sin häst, och framförallt det intagande behag, hvarmed han helsade på hvar och en.

Först följande dagen, eller den 23, såg han den kungliga familjen på Fredriksberg. Han visade den gamla enkedrottningen den högsta aktning och vördnad, tackade henne för den vänskap hon visat, då han en gång förut, som kronprins, vistats på detta slott. Den unga prinsessan Lovisa Augusta var ej närvarande; men på Gustafs enträgna begäran blef hon uthämtad från staden, och hans utomordentliga uppmärksamhet mot detta barn var i ögonen fallande. Öfverallt åtföljdes konungen af Munck, och försummade ej något tillfälle att visa sig nådig emot denna gunstling, på hvilken af kända orsaker allas blickar voro häftade; Munck hade tillika, af slump eller beräkning, det lemna vi derhän, fallit på den idéen att kläda sig till den grad lik konungen, att man hade svårt att skilja dem åt. Konungen visade eget nog en uppenbar sidovördnad för tvenne af de då mest betydande männen vid hofvet, öfver-statssekreteraren Guldberg och general Eichstädt; detta förvånade alla, så mycket mer som hans sätt i öfrigt var utmärkt af den utomordentliga finhet, artighet och belefvenhet, hvilka voro honom egna, men torde få sin förklaring af den oberäknade utgången af vissa möjligen föregående förhandlingar. Den svagsinte gamle konungen af Danmark, som just nu råkade ut för ett af dessa ljusa ögonblick, som emellanåt öfverraskade honom, gaf hela det förnäma sällskapet mycket att skratta åt; han ställde sig såsom om han ej hade känt sin höga gäst, och gjorde honom så många lustiga frågor öfver hans drägt, att hvarje annan än han skulle

råkat

råkat i förlägenhet. Efter intagen middagsmåltid återreste Gustaf, sent på aftonen, till Helsingör, och anlände, efter en dags hvila, den 25 till Maltesholm [3]).

Dessa funderingar rörande Danmark, hvilka synas hafva varit egentliga och hemliga ändamålet med konungens resa till Köpenhamn, hade sålunda, efter allt utseende, slagit felt; men de voro icke det enda ändamålet med resan. Vi nödgas kasta en blick tillbaka!

Det var i slutet af detta märkvärdiga sekel, och just under det decennium, hvarmed vi nu sysselsätta oss, som ett högst eget fenomen uppenbarade sig i den europeiska sällskapsverlden, och hvilket antydde och förberedde den snart utbrytande revolutionen; vi mena det hemliga ordensvurmeriet.

I början af 1770-talet började alla frimurareloger i Europa, isynnerhet i Frankrike, att arbeta med nytt och förökadt lif. Hertigen af Chartres, sedermera ryktbar under namn af Filip Egalité, blef år 1772 stormästare för fransyska frimureriet, som nu konstitueerades på en helt och hållet demokratisk fot, antagande namnet af den stora Orienten. Denna ökade verksamhet meddelade sig snart åt det svenska frimureriet. Hertig Carl blef, året derpå, stormästare öfver den s. k. Stora Svenska Landtlogen [4]), och arbetade med en ofantlig ifver i frimureriet alla dessa år. Konungen sjelf började snart äfven att få intresse för samma saker, ehuru han, som en fin politiker och uteslutande förståndsmenniska, till en början åtminstone mindre synes hafva blifvit

[3]) Om denna konungens rèsa till Köpenhamn och hvad dermed sammanhänger jfr.: d'Yves, Geheime Hof- und Staats-Geschichte des Königreichs Dänemark, Germanien 1790, s. 104 ff. samt 115 ff.; Wegener, Actmæssige Bidrag till Danmarks Historie i det nittende Aarhundrede, Kiöbenhavn 1851, s. 66 ff., Bref från Toll till konungen, Köpenhamn d. 28 Maj och 17 Juni 1778 (G. S.), samt Bref från Fredrik II till densamme, Schönewalde den 18 Maj 1778. S. S.

[4]) Svenskt Konversations-Lexikon, II, s. 562.

fängslad af sjelfva det underbara deri, än han sökte betjena sig deraf för politiska ändamål.

1776 anlände till Stockholm en ung man, som, efter att i flera år hafva genomrest Europa i alla rigtningar och derunder förslösat sin förmögenhet på inhämtandet af frimurarkunskaper, innan kort uppträdde som ett orakel i det d. v. mystiska sällskapet, och som sådan förstod att tillvinna sig både konungens och hertig Carls tillgifvenhet. Denne unge man hette Plomgren, var son till det under frihetstiden betydande kommerserådet af samma namn, blef sedan adlad under namn af Plommenfelt, samt steg snart så i gunst och anseende, att han redan året efter sin hemkomst befordrades till tjenstgörande ceremonimästare vid hofvet. Vi äro på det hela ej obenägne, att åt hans kunskaper och talanger ge allt det värde, de kunna anses förtjena; men åtminstone voro de underverk och konster, hvarigenom han en tid förstod att vid sig fjettra det högtförnäma och ryktbara ordenssällskapet i Stockholm, till den grad barnsliga och befängda, att vi näppeligen våga tala derom, af fruktan att ej blifva trodda. Han föregaf sig hafva fått sina kunskaper af den s. k. Pretendenten i Florens, den siste af de från England förjagade Stuartarne, hvilken, under den af påfven honom förlänade titeln af hertig af Albanien, i hög ålder och temligen små omständigheter här lefde genom det nådebröd han sparsamt erhöll från hofvet i Versailles. Plommenfelt uppgaf pretendenten såsom den, hvilken ägde kännedom om alla frimureriets hemligheter, och egentligen var den, som stod i spetsen för ordensväsendet i hela verlden. Plommenfelt föreslog hertig Carl att blifva härmästare öfver den då lediga, i den stora frimurare-hierarkien s. k. Nionde Provinsen, och Gustaf sjelf att i egenskap af frimureriets högsta chef efterträda pretendenten, hvilken, enligt naturens ordning, ej kunde lefva länge.

I den oroliga, af aningar alltid uppfyllda och plågade konungens sinne gaf detta Plommenfelts förslag

upphof till förhoppningar och planer af den besynnerligaste art.

Han hade, som vi snart få se, vid samma tid och efter så många års fåfäng väntan, säkert hopp att genom en tronföljares födelse se en gren af sin egen ätt befästad på svenska tronen. Så mycket detta, och med skäl, än må hafva varit honom en anledning till glädje, funnos dock ögon, hvilka han förmodade skulle långtifrån med samma belåtenhet se en dylik händelse inträffa. Hertig Carl hade, hufvudsakligen genom Gustafs bedrifvande och emedan denne derför anförde ett skäl, som var svårt att motstå, några år förut trädt i äktenskap; konungen hade nemligen föreställt honom faran för riket, ifall det skulle blifva utan tronarfvingar; han hade visat honom osannolikheten, ja snart sagdt omöjligheten att, efter så många års ofruktsamt äktenskap, för egen räkning kunna hoppas något vidare i detta afseende; i denna händelse stode ingen närmare tronföljden, än hertigen, som just derföre också borde visa sig angelägen att genom bildande af nya grenar på det gemensamma stamträdet göra sig framför andra värdig denna lycka. På detta sätt hade hertigen blifvit snart sagdt inlockad i äktenskapet. Han glömde ej de förespeglingar, man vid det offer han då ansåg sig hafva gjort, frikostigt gjorde. Detta plågade konungen och fyllde hans lättrörda själ med tusen obehagliga känslor. Han var betänkt på att skaffa sin bror en ersättning för hvad han nu snart sannolikt för alltid skulle se gå sig ur händerna; han ville se honom sysselsatt. Plommenfelts förslager kommo derföre utomordentligt väl till pass, och räddade konungen ur hans förlägenhet. Se här huru han i hast uppgjorde sina beräkningar [5]).

Det af Ryssland förtryckta Liffland skulle nog gerna vilja åter blifva svenskt; dess adel var beslägtad

---

[5]) Jfr. i öfrigt rörande förhållandet mellan konungen och hertig Carl samt den sednares giftermål 7 kap. härnedan.

med den svenska, hade med Sverige gemensamma minnen, gemensam historia. Både Catharina och Fredrik II voro gamla och kunde måhända ej lefva länge; omständigheter kunde då inträffa, som gjorde det möjligt för Sverige att återvinna denna gamla besittning. Det saknades blott en förevändning, hvaraf man kunde betjena sig i så lyckliga omständigheter. Det var till en sådan, som Plommenfelts förslag gaf den liflige konungen tråden. Liffland hade af ålder varit en den Tyska Ordens tillhörighet. Kunde man ej nu ur denna ordens arkiv framleta bevis om dess nuvarande adels slägtskap med de gamle Tempelriddarne? Landet borde i så fall kunna reklameras åt dess adel, i följd af tusenåriga dokumenters intyg. (Man behagade anmärka, att man härvid glömde alla de sednare intyg, hvarigenom det alldeles upphört att vara denna ordens tillhörighet; men det gjorde ingenting!) Pretendenten uppgafs tillika af Plommenfelt såsom äfven denna ordens närvarande stormästare, och såsom den der hade rätt att sjelf välja sin efterträdare. Om man nu efter pretendentens död lyckades att öfverflytta denna värdighet på hertig Carl, hvad fattades väl då, för att i hans namn och för hans räkning kunna under lyckliga omständigheter uppträda som Lifflands befriare?.....

Sådan var den plan, som snart började lifligt sysselsätta konung Gustafs hela inbillningskraft. Han meddelade den åt sin bror och några flera, glad att sålunda kunna anvisa denne något mål för dess äregirighet, hvarigenom hans egen äfven kunde blifva tillfredsställd. Han dröjde ej heller att betänka sig på medlen till denna besynnerliga plans utförande. I detta ändamål lät han grefve J. G. Oxenstjerna, i Plommenfelts sällskap, om sommaren 1777 företaga en resa åt Braunschweig m. fl. tyska orter, förnämligast för att hos hertig Ferdinand och andra såsom farliga ansedda medtäflare inleda härpå syftande underhandlingar.

Konungen sammanträffade i Köpenhamn med nämnde hertig, äfvensom med en annan tysk furste och ordens-

broder, hertigen af Bävern. De synas på förhand hafva öfverenskommit om detta möte. Vid afresan bad konungen dem göra honom ett besök i Skåne, hvarest de blefvo logerade i grannskapet af Widtsköfle, hos den för sitt nit i frimureriet bekante baron Nils Christofer Barnekow. Hertig Carl, för tillfället närvarande i provinsen och bosatt på det trefliga Beckaskog, skyndade att göra dessa förnäma resande och ordensbröder sin kur. Från Stockholm infunno sig äfven i samma dagar Plommenfelt och några andra frimurare, alla, som det synes, i afsigt att sammanträffa med de tyska furstarne. Den 26 Juni samlades hela detta lysande ordenssällskap till middag på Maltesholm, hvarest de blefvo på det utmärktaste sätt mottagna och undfägnade af detta ställes artige ägare, öfversten friherre Hans Ramel, och originella värdinna, grefvinna Ramel, född Lewenhaupt, en dotter af den olycklige generalen grefve Charles Emil Lewenhaupt. Kort derefter ägde en stor frimurare-sammankomst inom de högre graderna, under de vanliga ceremonierna, rum på Widtsköfle, och redan trodde sig konungen hafva kommit vida närmare målet för sina hemliga önskningar. Plommenfelt, i grefve Adam Lewenhaupts sällskap, gjorde samma år åter en resa till Tyskland. Det syntes hufvudsakligen nu blott återstå att med pretendenten sjelf, det förmodade öfverhufvudet för hela frimureriet, träda i underhandlingar. Konungen återvände, efter alla dessa irrfärder, öfver Carlskrona till Stockholm, och de tyska furstarne till Köpenhamn [6]).

Ändamålet med detta konungens lika oförmodade, som besynnerliga uppträdande i Köpenhamn må hafva varit hvilket som helst, säkert är, att det ej tjenade att höja vänskapen och förtroendet emellan de båda hofven. Han hade funnit, att det ej vore värdt tänka på att genom någon öfverenskommelse i godo förmå Danmark

---

[6]) Jfr. Schröderheim, Anteckningar till konung Gustaf III:s Historia, Örebro 1850, s. 81 ff.

till eftergift, och han började fundera på att med svärdet förskaffa sig hvad han sannolikt genom andra medel fåfängt skulle försöka vinna.

Emellertid fortforo utsigterna till krig i Europa. Preussen stod ännu rustadt mot Österrike, och konungen uppgjorde med sin vanliga lättsinnighet i ögonblicket en plan, enligt hvilken han trodde sig kunna omhvälfva nästan hela Europa och derunder blifva i tillfälle åt Sverige bereda fördelar, hvarom hans gigantiska inbillningskraft aldrig upphörde att drömma. Det föreföll honom, som om det ej behöfdes mer, än att Frankrike tog Preussens parti, för att ett allmänt europeiskt krig skulle utbrista. I så fall borde Frankrike intaga och behålla för egen räkning de österrikiska Nederländerna; Hannover skulle tillfalla huset Braunschweig, samt Bremen och Verden återlemnas åt Sverige. Och under denna stora strid skulle säkert erbjudas något tillfälle att hämnas på Danmark, Sveriges, men isynnerhet dess närvarande regentslägts, huset Holstein-Gottorps, gamla arffiende [1]).

---

[1]) Så snart konungen återkommit från Skåne, tillskref han sin minister i Paris, grefve Creutz, i detta syfte, och sökte äfven kraftigt lägga den unge och älskvärde konungen af Frankrike på hjertat nödvändigheten att i nyssnämnde stora ändamål uppträda som medlare i Europas, men isynnerhet det tyska rikets angelägenheter, i stället att, som han nu gjorde, väpna sig till försvar för ett uppproriskt folk, hvilket exempel ej kunde underlåta att föra med sig de vådligaste följder, såväl för Frankrikes som Europas lugn. Se Gustaf III:s Bref till grefve Creutz, hos Geijer, II, s. 129 ff.

SJETTE KAPITLET.

FÖRSTA ÅREN AF GUSTAF III:s REGERING.

II.

Vigtiga Förvaltnings-åtgärder.

(1772—1778.)

Förvaltningens allmänna karaktär under denna period. — Afskaffandet af tortyren; Bränvinsbränningsförbudet, m. m. — Assessor Höppener och den nya Tryckfrihets-förordningen. — Konungens försvar af tryckfriheten. — Bref derom till Voltaire. — Pechlin. — Aktionen mot assessor Höppener. — Öfriga märkliga rättegångar. — Militärförvaltningen. — Realisationen. — Fri spannmålshandel. — Bränvinsregalet.

Sällan såg man väl en ung furste börja sin regering utan vidtagandet af en mängd helsosamma och för det allmänna gagneliga författningar. Så var ock fallet med Gustaf III. Han var under denna period af sin lefnad helt och hållet uppfylld af det bättre i tidehvarfvets sträfvanden, eller ett bemödande att göra sitt folk lyckligt genom fördomarnes utrotande och upplysningens spridande. »Måtte min regering», skref han till Marmontel kort efter revolutionen, — och dessa rader kunna tjena till ett motto på hans första regentperiod, — »måtte min regering blifva den sanna filosofiens, denna välgörande och helsosamma filosofi, hvilken, då den vördar det, som är verkligen heligt, endast anfaller fördomarne, som göra folkens olyckor; denna filosofi, som endast tjenar att upplysa regenterna om deras pligter och folken om deras sanna

lycksalighet, hvilken för ingendera kan äga bestånd utan aktning för lagarne» [1]).

Knapt var revolutionen fulländad, förr än konungen afgaf bevis på dessa grundsatser. Hans nitälskan för nationens *Enhet* gick så långt, att han till och med i sjelfva minnet ville förfölja den tid, som så skamligt vittnat om sinnenas söndring, och han utfärdade befallning att de förra partinamnen skulle bortläggas. Det sårade honom, att i hans rike ännu skulle finnas verktyg för tortyren, denna lemning af förra tiders barbari och despotism, och — de försvunno. Hans omsorg om sitt folks bästa gick ända derhän, att han satte yxan till roten af dess materiella obestånd, eller brödämnets förvandlande i en dryck, som uttömmer krafterna och förmörkar förståndet: han förböd tillverkning och försäljning af bränvin i staden och på landet. Folket uppmuntrades till gudsfruktan och goda seder; en kommission nedsattes för utarbetandet af en bibelöfversättning, en regeringsåtgärd, hvarefter man i hundradetals år fåfängt sträfvat. Inom mindre än ett år voro alla dessa författningar utfärdade, och i samma anda fortgick administrationen alla dessa år.

Ingen skall kunna neka, att Frihetstiden, i trots af alla sina brister och skuggpartier, kanske mer än mången epok i Sveriges historia var rik på storartade och ädla karaktärer, och en af de i detta afseende icke minst utmärkta, som denna epok lemnat i arf åt den nu ingående, var en viss skriftställare och rättslärd vid namn Höppener. Sedan han hunnit göra sig väl känd såsom en lika skicklig som oförskräckt försvarare af folkets rättigheter, hvilka ofta trampats under fötterna af partierna, hade han snart blifvit bemärkt, och vid mer än ett tillfälle fått inbjudningar till verksamhet äfven för hofvet, som ville draga nytta af hans talanger. Så var han t. ex. en af Gustaf III:s hemliga rådgifvare vid revolutionen, då han under en audiens den 20

---

[1]) Se brefvet i konungens Skrifter, IV.

Augusti 1772 sent på aftonen, i konungens kabinett, förmodligen för den tjenst han härunder lofvade göra, af honom erhöll löfte, att 1766 års tryckfrihet skulle blifva bibehållen.

Som man vet, innehåller den nya regeringsformen ingenting i detta ämne. Den stadgar väl, att alla efter 1680 tillkomna grundlagar skulle anses som upphäfna; 1766 års tryckfrihetsförordning var nu verkligen rubricerad som grundlag, och det kunde så synas, som borde den af detta skäl anses såsom icke mera gällande. Man sväfvade i ovisshet om rätta förhållandet härmed, och ville så länge som möjligt tro det bästa, tills händelser inträffade, som på en gång både hotade och räddade denna frihet. Förhållandet var följande.

Mot slutet af år 1773 förekommo i tidningarne några häftiga anfall mot åtskilliga högre embetsmän; det inträffade äfven, att man ungefärligen vid samma tid begärde, med stöd af 1766 års förordning, i hofrätten del af handlingar, hvilka denna myndighet, af skäl dem man torde kunna gissa, icke utan högsta nöden ville utlemna. Hofrätten, som var sammansatt af aristokrater och byråkrater utaf gamla stammen, med lifligt minne af allt det onda, som tryckfriheten, hvilken bidragit till revolutionen, gjort dem, så under partitiderna som sedan, fann detta tillfälle särdeles lägligt, att föreslå konungen upphäfvandet af densamma, såsom, enligt vist förmenande, befunnen helt och hållet oförenlig med det nya regeringssättet. De inlemnade i justitie-revisionen ett memorial härom, säkre att, om det blott lyckades dem få ärendet der föredraget, öfverrösta konungen, i fall han skulle befinnas hägna tryckfriheten [2]). Planen var väl anlagd, men misslyckades fullkomligt. Härför har man verkligen i främsta rummet

[2]) Konungen hade nemligen i den nya regeringsformen blott förbehållit sig tvenne röster i justitiesaker, så att hans makt här, såsom torde vara riktigast, befanns mycket inskränkt.

att tacka den oförskräckte Höppener, hvilken vågade allt, för att rädda den sköna, hotade ädelstenen i folkets frihetssmycke.

Så snart han fått kunskap om hofrättens djerfva försök mot tryckfriheten, beslöt han att göra dess plan om intet, samt vidtog genast tjenliga mått och steg. Han anhöll skriftligen hos konungen att få del af de handlingar, som inkommit till justitie-revisionen rörande ämnet, för att, som han sade, få för nationen visa de bevekelsegrunder, som kunnat förmå vederbörande att »angripa den ädlaste del af folkets rättigheter, och såmedelst mörda den svenska friheten»; han antydde, att detta vore en plan af hämdlystna aristokrater, riktad såväl mot konungen som folket, ehuru han ej betviflade, att ju konungen så hädanefter som hittills skulle skydda skrif- och tryckfriheten.

Då Höppener den 21 April 1774 infann sig med denna skrift i justitie-revisionen, vägrade man, till hans icke ringa förvåning, att emottaga den. Han begaf sig då genast öfver stora borggården till uppgången af konungens rum, för att, som han hoppades, få personligen göra denne sina föreställningar. På borggården mötte han bibliotekarien Gjörwell, som frågade: »hur vill det i dag gå med vår tryckfrihet»? »Det har ingen fara», svarade Höppener, »så vida det, som sig bör, får komma an på K. M:t sjelf; men som hofrätten anmält saken på justitiesidan, för att vinna sin tillställning genom konungens öfvervotering, så har jag i dag vågat begära akten, för att blifva hörd och få försvara vår allmänna rätt». Gjörwell läste Höppeners ansökan med uppmärksamhet, drog på axlarne och sade: »det är heroiskt gjordt».

Vi vilja ej ens försöka att måla Höppeners förvåning, då han, framkommen till stora trappan, som förde upp till konungens rum, möttes af vakten, som sade sig hafva ordres att ej släppa honom upp. I trapporna varseblef han riksrådet Stockenström och tvenne andra rådsherrar, hvilka han för folkmängden

ej kunde igenkänna, samt justitiekanslern, hvilka alla nedkommit, för att hindra honom att gå upp. Han begaf sig då direkte till tryckeriet, för att ombesörja tryckningen af sin ansökan, hvilken han ville låta åtfölja följande dagens tidningar, för att åtminstone på detta sätt låta den komma till konungens kännedom. Han erinrade sig nemligen dennes löfte den 20 Augusti 1772, och var öfvertygad, att en hemlig, men för det nya regeringssättet farlig plan låg begrafven under hela tillställningen [3]).

Det visade sig snart, att Gustaf icke lemnade Höppeners föreställningar så utan allt afseende. Han fann, att tryckfriheten ganska riktigt kunde tjena honom till ett medel att på samma gång sänka aristokratien och höja hans egen popularitet. Han kände sig derjemte ännu alltid lifligt öfvertygad, — huru vackert att finna en furste med dylika tänkesätt! — att tryckfriheten, rätt stadgad och handhafd, kunde blifva honom ett medel att lära känna folkets önskningar; att den skulle blifva dess försvar mot godtycket, och embetsmännen till en nyttig både uppmuntran och skräck.

Konungen började med att i den vigtiga frågan inhämta rådets tanka. Rådet afstyrkte tryckfriheten, såsom enligt dess förmenande skadlig väl ej genom bruket, utan genom missbruket. Detta falska och utnötta sätt att argumentera fick genom ett anförande af konungen en så lysande vederläggning, att vi ej kunna låta bli att derur anföra några strofer, till vederbörlig hågkomst och behjertande äfven för samtiden. »Missbruk», säger konungen, »är en följd af menskliga svagheten; den

[3]) Höppener fruktade, att aristokraterna, med begagnande af sin rätt att öfverrösta konungen i justitiesaker, ämnade förtrycka folket, för att göra den nya regimen förhatlig, och sedan genom tryckfrihetens upphäfvande planmessigt hindra folket att till honom framkomma med klagomål, ett anslag, till hvars kullkastande den djerfve frihetsvännen ansåg intet vågstycke för stort.

finnes i de bästa inrättningar; skulle man ej tillåta någon nyttig inrättning, af farhåga för missbruk, som deraf kunde födas, blefve aldrig något gagneligt gjordt i det allmänna». — — »I England var ej tryckfriheten tillåten, då Carl I nedlade sitt hufvud på stupstocken, eller när Jakob II landsflyktig öfvergaf sin ärfda tron till en äregirig måg. Denna rättighet har folket först lagligen innehaft under Hannoverska huset; ett hus, som besutit engelska tronen med mera gloire och säkerhet, än något annat».

Konungen uppläste den 26 April 1774 detta sitt anförande i rådet, med tillkännagifvande af sitt beslut om återställandet af 1766 års tryckfrihetsförordning, med några i sak mindre vigtiga modifikationer i följd af det nya regeringssättet, m. m., — ett beslut, hvilket mycket bidrog att under dessa år höja konungens popularitet. Äfven den rättskaffens Höppener blef icke utan sitt välförtjenta loford, och hade allt skäl att känna sig nöjd och belåten med den seger han vunnit; men, tyvärr, skulle denna belåtenhet ej blifva långvarig [1]).

Alla handlingarne i detta märkvärdiga mål utkommo på trycket, och konungen drog sjelf försorg om, att de, tillika med tryckfrihetsförordningen, i öfversättning blefvo öfverskickade till Voltaire, upplysningens och tankefrihetens då för tiden på samma gång ryktbaraste och modernaste förkunnare i Europa. Till hvilken grad den unge konungen af Sverige vid denna tidpunkt var en elev af oraklet på Fernay och hans filosofi, finner man lätt utaf det bref han vid samma tillfälle tillskref filosofen, och hvarur vi endast taga oss den friheten erinra om följande rader. »Det är eder», säger konungen, »som menskligheten har att tacka för

[1]) Gustaf III:s Tryckfrihetsförordning är af den 26 April 1774. Jfr. rörande tillkomsten af densamma, i enlighet med vår berättelse, Biogr. Lexikon, art. Höppener, VI, s. 334 ff., efter meddelanden ur den s. k. Höppenerska Samlingen på Kongl. biblioteket i Stockholm.

nedbrytandet och förstörandet af de skrankor, som okunnigheten, fanatismen och den falska politiken satt för dess framåtskridande» [5]).

Det torde finnas få grenar inom den offentliga förvaltningen, mera egnade att gifva ett begrepp om den anda, som lifvar en regering och hennes högsta innehafvare, än rättegångsväsendet. Några mål hafva i detta afseende isynnerhet blifvit ryktbara, och hvilka framställa Gustaf III:s rättsinne och aktning för lagarne i en icke så ofördelaktig dager.

Det första, som vi i detta afseende böra erinra oss, rörde general Pechlin. Han var nu, ehuru alltjemt fängslad och strängt bevakad, likväl till den grad ett mål för allas, både Hattars och Mössors hat, att många funnos, som önskade honom både hängd och bränd. Det bör egentligen tillskrifvas den ädle grefve C. F. Scheffer, att denne afskydde partigängare nu ej blef uppoffrad, utan sattes i tillfälle att inför domstol försvara sig. Detta blef för honom ej särdeles svårt, hvarföre han, då man ej kunde finna något skäl emot honom, frikändes. På en vink från vederbörlig ort beqvämade han sig likväl att inlägga sin afskedsansökan, hvarpå han lemnade Stockholm och slog sig till en början ned som landthushållare på en egendom, som han tillhandlade sig i Småland [6]).

En annan märklig rättegång var den, som fördes mot assessor Höppener.

Aristokraterna i hofrätten och rådet, numera konungamaktens ödmjukaste tjenare, ehuru i grunden ännu det gamla regeringssättet tillgifna, — kunde ej glömma Höppeners beteende under förhandlingarne, som föregingo tryckfrihetsförordningen; de svuro hans undergång.

---

[5]) Geijer, a. st., II, s. 47.
[6]) Ristell, a. st., s. 142 ff.

De lyckades först genom förtal att göra konungen afvogt stämd emot honom, och trodde sig derigenom redan ett godt stycke närmare målet för sin hämd; öfverståthållaren friherre Carl Sparre var egentligen den, som de körde framför sig, och hvilken lånade sig till angifvarekallet. Assessor Höppener blef till följe häraf anklagad att inför Svea hofrätt stånda till ansvar för brott mot 5 kap. 2 § missgerningsbalken [1].

Men Höppener var ej den, som lät skrämma sig. Han begärde stämning på öfverståthållaren, på det denne måtte bevisa sina tillvitelser, eller, om han det ej kunde, ansvara som angifvare. Hofrätten, som enligt alla tecken spelade under samma täcke med angifvaren, men hade svårt att komma åt den anklagade, afslog dennes begäran; men Höppener tappade derföre icke modet. Han ingaf en så bindande och mästerligt skrifven förklaring öfver aktors påstående, att hela det högvisa tribunalet föll i förundran. Man ansåg sig då, för att vinna tid, ej hafva annat att göra, än infordra ny förklaring af svaranden; men denne, till det yttersta uppbragt öfver ett beteende så alltigenom oformligt och vittnande om den största partiskhet, gick, i stället att svara, direkte upp i hofrätten och förklarade, att han ej ville hafva något vidare att skaffa med en domstol af sådan beskaffenhet som den, inför hvilken han talade, samt begärde dom.

I denna ställning befann sig saken, och ingen visste hvad utgång den skulle få, då emellertid öfverståthållaren baron Sparre, af hjertängslan öfver sitt oförsigtiga beteende och dess möjliga följder, hade sprungit till konungen, med knäfall tagit emot förebråelser, och ändtligen utverkat hans löfte om bemedling. I följd häraf lät konungen i hemlighet hämta

---

[1]) Stadgar lifsstraff för den, som tillviter riksens råd, för embetet skull, något som å deras ära går, och offentlig afbön samt böter, om någon eljest något smädligt om dem i och för embetet talar eller skrifver.

upp till sig hofrättens utslag, samt kallade Höppener till sig på Ekolsund, för att söka få hans bifall att nedtysta saken. Höppener biföll konungens begäran, emot löfte om nåd och befordringar, samt medgaf att handlingarne i målet finge förseglade hvila hos konungen [8]).

Dessa tvenne rättegångar visa oss konungens förtjenst, att åt en anklagad förskaffa rättvisan och taga honom i försvar emot aristokraterna, som syntes vilja kräfva straff utan ransakning och dom, samt hans bemödande att genom sin personliga mellankomst åstadkomma förlikning mellan tvenne parter, af hvilka ingendera syntes kunna hafva något särdeles att vinna derigenom, att målet utfördes. För öfrigt gick konungens hela sträfvande i lagskipningsväg ut på att stäfja förra tiders missbruk och embetsmannagodtycket. Två rättegångar hafva isynnerhet i detta afseende blifvit ryktbara.

Då konungen, enligt vanligheten, en vacker dag satte sig att läsa tidningen Dagligt Allehanda, blef han der öfverraskad af ett högst märkligt bref. Det var från en assessor i Göta hofrätt, vid namn Qveckfelt, som deri ombad en referent inom hofrätten att, emot vedergällning af 100 plåtar från ena parten, befordra dennes sak till ett skyndsamt och gynnsamt afgörande.

Detta var något oerhördt, och visade rättstillståndet i Jönköping i en högst ömklig dager. Konungen kunde för sin heder ej gerna undgå att strängt beifra ett missbruk, som, i fall det hade lemnats utan afseende, på sätt och vis skulle fallit tillbaka på honom sjelf.

Under tiden ingick det ena klagomålet efter det andra öfver rättvisans usla och långsamma skipande inom hofrätten i Jönköping. Assessor Qveckfelts far insände, i afsigt att mildra straffet för sin son, angifvelser af mycket graverande beskaffenhet mot flere af

8) Jfr. ofvannämnde källor rörande Höppener.

hofrättens ledamöter. Saken hade nu kommit så långt, att den omöjligt kunde nedläggas. Konungen beslöt att låta lagens hela stränghet drabba de felande, samt lät i följd deraf riksråderna Stockenström och Hermansson företaga en förberedande undersökning på stället, på grund af hvilkas härom afgifna berättelse större delen af hofrättens ledamöter kallades till Stockholm, för att inför rådet stå till ansvar. Aktor fordrade tjenstens förlust för samtlige de anklagade, med undantag af en.

Målet blef mycket både vidlyftigt och långvarigt, och följdes med den största uppmärksamhet af konungen, som personligen öfvervar alla förhandlingarne.

På detta sätt hade det fortgått i flere månader, då konungen ändtligen i Maj 1775, vid utresan till Ulriksdal, befallde, att dom måtte fällas. Samtlige riksråderna förenade sig om mer eller mindre penningeböter, såsom, enligt deras tanka, den enda näpst som borde ifrågakomma, utom för assessor Qveckfelt, hvilken de dömde till ett års suspension.

Man skulle väl trott, att det hade bort stå fast vid denna en gång afsagda dom. Men det blef ej fallet. Då underrättelsen derom samma afton träffade konungen på Ulriksdal, fann han rådsherrarne hafva gått tillväga alltför lent, och måhända partiskt, samt insåg dessutom vigten att statuera ett exempel till framtida varning för domarekåren i hela riket. Han beslöt att, i hvad på honom berodde, söka häfva domen och gifva den en i öfverensstämmelse med sin åsigt af saken förändrad lydelse, hvarföre han följande dagen lät utkalla rådsherrarne, med undantag af Beckfriis, Posse och Schwerin, hvilka han hade lärt känna såsom oryggliga, då han berättas hafva tilltalat dem på följande sätt: »Man har berättat mig, att herrarne afdömt Göta hofrätts sak, men på ett sätt, hvarmed jag ej finner mig nöjd. Jag vill, att Crusenstolpe skall dömas från embetet. Han kan få till sällskap

Ehrenpohl

Ehrenpohl och von Scheele, likaledes Qveckfelt». De ende af de tillstädesvarande rådsherrarne, hvilka skola haft något att invända mot giltigheten och befogenheten af detta högstförnäma sidoinflytande, och som förklarade sig ej kunna frångå sitt en gång fattade beslut, voro Horn, Liewen och Wrangel, i följd hvaraf konungens åsigt segrade, och de fyra assessorerna förklarades sina embeten förlustiga [9]).

Det andra målet af betydenhet rörde öfverste Gyllensvahn, en af de fordna Mösscheferna, hvilken, efter att hafva gjort sig skyldig till ett groft ingrepp i allmogens rätt, dömdes af krigsrätten tjensten förlustig. Frågan hänsköts till rådet; men konungen, för hvilken det icke vore bekant, att Gyllensvahn der ägde vänner, om hvilkas opartiskhet han icke kände sig fullkomligt öfvertygad, ansåg det icke under sin värdighet att genom en intrig fälla honom. Han ställde nemligen så till, att målet föredrogs på en division af rådet, der två af de rådsherrar, hvilka utmärkt sig som Gyllensvahns mest förklarade vänner, icke voro närvarande, samt kränkte äfven till en del formerna, för att fälla den anklagade. Krigsrättens dom blef i följd häraf stadfästad och öfverste Gyllensvahn förklarad tjensten förlustig [10]).

[9]) Jfr. Geijer, a st., II, s. 47 ff.; Morianen, II, s. 33 ff.; Portfeuille, V, s. 135 ff. med noter; Flintberg, Lagfarenhets-Bibliotek, IV, s. 776 ff., samt en Anteckning (i frågan), befintlig i E. S. — Konungens fiender hafva velat göra hela saken med Göta hofrätt till en partiförföljelse, emedan hofrätten skulle i mycket delat Mössornas tänkesätt och stått i förbindelse med Pechlin, o. s. v., men om man uppmärksamt genomläser domen hos Flintberg (se ofvan), torde man möjligen komma på andra tankar.

[10]) Jfr. Geijer, a. st., s. 49 ff., efter begagnande af Ehrenswärds Journal. — Äfven i saken med Gyllensvahn har man velat å konungens sida se en förföljelse. Gyllensvahn skall nemligen en gång i sekreta utskottet hafva kallat konungen »ung och oerfaren». E. S. — Det var d. v. revisionssekreteraren, se-

I ingen gren af den offentliga förvaltningen rådde under Gustaf III:s regering mera drift och verksamhet, än i Försvarsverket.

Under riksrådet friherre Carl Sparres och öfverste Tolls styrelse sattes arméen i ett godt skick.

I Carlskrona byggdes flera nya örlogsskepp efter den snillrike Chapmans metod. Genom brist på enhet och kraft i öfverstyrelsen uträttades väl ej allt, som sig bort; men detta skulle under den följande perioden på ett utmärkt sätt afhjelpas. Äfven saknade man för örlogsflottans organisation ett efter våra behof riktigt afpassadt system; men äfven denna brist skulle, som vi få se, under det följande ej lemnas utan afseende. Skärgårdsflottan fick erfara de största prof af konungens bevågenhet och omtanka; isynnerhet omhuldades den finska, som under öfverste Henrik af Trolles styrelse helt och hållet nybyggdes af Chapman. Man ser häraf, hvartill de franska subsidierna synnerligen användes. Riket närmade sig härigenom med stora steg det afundsvärda målet att åter blifva en makt, som kunde ingifva aktning hos sina grannar [1]).

Ett af de vackraste minnesmärken från denna tids förvaltningshistoria är utan tvifvel realisationen.

Finans- och penningeverket var, som vi erinra oss, vid konungens anträde till regeringen i ett högst uselt tillstånd. Förmodligen i tanka att så mycket skyndsammare deri befordra ordning och stadga, hade 1772 års ständer öfverlemnat åt konungen att i samråd med bankofullmäktige derom förordna.

Konungen började med att nedsätta en finansberedning, bestående af flere för insigter i hithörande ämnen väl bekanta män. Alla ledamöter i beredningen, med undantag af en, voro af den tankan, att nå-

---

dermera generalauditören af Låstbom, som föreslog, att de 4 rösterna skulle gälla mera än de 6 olika, och hvilket förslag Låstbom hade att tacka för sin uppkomst.

[1]) Se, utom andra kända källor, förnämligast Biogr. Lexikon, artiklarne Henrik af Trolle och Chapman.

gon realisation af bankens sedlar ännu på många år ej vore möjlig, och denne ende var kommerserådet Liljencrantz. Liljencrantz var en finansman af icke vanlig beskaffenhet, och Gustaf III en konung af ett icke mindre ovanligt snille, hvilket tillsammantaget gjorde, att den förres idéer tillvunno sig ett fullkomligt erkännande hos den sednare. Konungen utnämnde honom till stats-sekreterare för finanserna, samt uppdrog åt honom realisationens ombesörjande efter den af honom uppgjorda och af konungen gillade planen.

Efter några års underhandlingar med bankofullmäktige, hvilka i början hyste betänkligheter, lyckades den nye stats-sekreteraren att få sina grunder för realisationen antagna, hvarpå banken den 1 Januari 1777 kunde öppna luckan för den nya silfver- och sedelutvexlingen. Specie-riksdalerns — den nya myntenhetens — värde bestämdes i följd häraf till 6 daler silfvermynt, eller 18 daler kopparmynt, eller 72 mark, hvilket var en medelväg mellan dess lägsta och högsta kurs. För att sätta banken i stånd att åtaga sig dessa förbindelser, föregingos de af följande stadganden: 1:o öfvertog kronan hela den utländska gälden, stor 1,800,000 R:dr specie, hvarför banken stod i borgen; 2:o lemnade kronan banken 1,200,000 Hollands courant; och 3:o dessutom 300,000 R:dr specie af bankens egna sedlar.

Svårligen kunde någon finansoperation företagas på riktigare grunder och under mera gynnsamma konjunkturer. Goda skördar och fördelaktig handel gjorde, att banken de första åren med lätthet kunde uppfylla sina förbindelser.

En vigtig åtgärd, som åtföljde realisationen, var afskrifvandet af statsverkets hela skuld till banken och skiljandet af dessa båda verks penningerörelse.

För den utländska skuldens afbetalning inrättades en s. k. Riksgälds-direktion.

Rikets penningerörelse var härmed grundad på en säker och fördelaktig fot. Men det hindrade ej konungen att, ehuru på en omväg, inveckla riket i nya skul-

der och förbereda nya revolutioner i finanserna. För hans planer voro landets naturliga tillgångar för inskränkta. Konstlade utvägar att förnöja behofven måste derföre anlitas, och redan under denna period af riksförvaltningen, hvilken i öfrigt, i jemförelse med de följande, utmärkte sig för en viss ordning och hushållsaktighet, hade skulden blifvit icke obetydligt förökad [2]).

I allt som rörde de inre eller s. k. kammar-ärenderna, ägde under dessa åren den patriotiske grefve C. F. Scheffer och den driftige öfverståthållaren samt riksrådet friherre C. Sparre, för att ej nämna Liljencrantz, största inflytandet. Åtskilligt gjordes för att upphjelpa näringarne i allmänhet, men af en oberäknelig nytta och vigt för framtiden var isynnerhet förordningen om fri spannmålshandel. Kommunikationerna förbättrades. Stockholm blef under sin värdige och utmärkte högste styresmans, öfverståthållaren Sparres vård, först en verkligt skön stad. Märkliga minnen af hans verksamhet äro den nya börsen och operahuset [3]).

Denna första period af Gustaf III:s regering, som utmärkte sig för så många nyttiga åtgärder, nästan alla

[2]) Hela riksskulden var, såsom vi antydt (jfr. s. 109), vid konungens anträde till regeringen 60,309,738 daler silfvermynt, hvilken summa, evalverad i r:dr specie, utgör 10,748,094. Härpå afskrefs vid 1778 års riksdag 4,750,806 r:dr specie såsom utgörande kronans skuld till banken, så att af berörde skuld ej mer blef statsverket graverande, än 5,997,287 r:dr specie, hvaraf 2,466,261 utrikes och 3,531,026 inrikes, hvilken summa således utgör den skuld, hvarför statsverket bör anses hafva häftat vid konungens anträde till regeringen. Vid 1777 års slut befanns hela riksskulden utgöra en summa af r:dr specie 6,251,546, hvaraf 4,249,131 utrikes och 2,002,413 inrikes. Jfr. Kongl. Stats-Utredningens underd. Berättelse till Kongl. Maj:t af den 8 Februari 1794, angående statsverkets tillstånd vid H. M. Konung Gustaf III:s död, Stockholm 1809. Se i öfrigt rörande realisationen och dess grunder: Schwerin, Författningar rörande Bankoverket, s. 205 ff.. Kronan återfick sina i banken hypotiserade räntor, sedan banken förut deraf fått uppbära en viss summa till underlättande af realisationen.

[3]) Började under denna period att byggas, men blef ej färdigt förr än under den följande.

syftande till det allmänna bästa, har dock äfven blifvit märkvärdig för en af alldeles motsatt natur, oberäknelig genom dess följder: vi mena inrättandet af de regala brännerierna.

Sedan 1772 års ständer åt konungen öfverlemnat att reglera frågan om bränvinet, hade denne, som vi erinra oss, till en början ansett sig böra motsvara detta förtroende på så sätt, att han förbjudit all tillverkning och försäljning deraf.

Emellertid kom konungen snart i stor penningeförlägenhet; den ordinarie staten ville ej räcka till, och utvägen att genom lån fylla de växande behofven befanns otillräcklig; då infunno sig förslagsmakare, som förespeglade den ofantliga vinsten för den kungliga kassan, om man, såsom i Preussen och Ryssland, gjorde bränvinet till ett regale. Gustaf hade ej nog förutseende, att inse alla de olyckliga följder, som detta förslags verkställande skulle medföra, och får man väl deröfver förundra sig? men att personer, sådana som den patriotiske grefve C. F. Scheffer m. fl., kunde snarare till- än afstyrka det, är mer än underligt. Veterligen inlade blott en af konungens närmare omgifning emot hela förslaget sin protest, och denne ende hade dock varit värd att uppväga alla de öfriga rådgifvarne; hans namn var Höpken, denne djupsinnige statman, hvilken af Gustafs fåfänga blifvit kallad att utbyta sitt landtliga och lärda lugn mot rådgifvarekallets slippriga och numera lumpna förtroende [4]).

---

[4]) Höpkens bref till konungen, se Geijer, a. st., II, s. 75 f. — Generalen friherre Georg Gustaf Wrangel var upphofsmannen till förslaget om de regala brännerierna. Förordningen derom är af den 14 Sept. 1775. Redan följande året var landet uppfyldt med 40 stora kungliga brännerier. Jfr. Geijer, a. st., II, s. 74 ff., samt Ehrensvärds Journal.

SJUNDE KAPITLET.

GUSTAF III:s FAMILJEFÖRHÅLLANDEN.

(—1778).

Lovisa Ulrika. — Oenighet mellan mor och äldsta son. — Konungens tambursöm. — Sofia Magdalena. — Gustaf III:s amuretter. — Giftermålsförslag. — Prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta. — Förslag till äktenskapsskilnad. — Munck närmar konungen och drottningen till hvarandra. — Biljett från den sednare till den förre. — Drottningens missfall. — Intriger. — Konungens och enkedrottningens försoning. — Munck och Sofia Magdalena. — Sannolikheter. — Anekdoter. — Drottningen i välsignadt tillstånd. — Offentliga skandaler. — Ny söndring i kungliga familjen. — Hertig Fredrik Adolf och fröken Sofia Fersen. — Sofia Albertina.

Ehuru ogerna vi inlåta oss på ett ämne af så grannlaga natur, och ehuru högt vi ogilla alla investigationer på ett område, som borde vara fridlyst, är det dock omöjligt att med tystnad förbigå dessa ömtåliga förhållanden, dels emedan de inverkat på händelser, som tillhöra historiens område ända till 1809, dels emedan alla hittills utkomna skrifter öfver detta märkliga tidehvarf öfverflöda af uppgifter om de besynnerliga tilldragelser, som föregingo Gustaf Adolfs födelse, och hvilka missledt månget omdöme både om personer och sakförhållanden.

Skandalen är ett fält, som vi aldrig ämna beträda — men vi anse för vår pligt att gendrifva hvad smädelsen och hatet synas hafva dikterat, utan att vi derföre skola blunda för de fel och förvillelser, från hvilka de regerande, lika litet som andra dödlige, äro fritagna.

Materialer äro i detta afseende oss tillhandakomne, hvilka, såsom hittills otryckta, skola sätta läsaren

i tillfälle att sjelf döma, utan att vilseledas af författare, som ofta med förkärlek kasta sig in på gissningarnes stråt.

Grunddraget i Lovisa Ulrikas karaktär var herrsklystnad.

Om denna lidelse hos henne var utbildad till mer än vanlig styrka, så fick hon också, så länge hennes gemål, den svage, men henne orubbligt tillgifne Adolf Fredrik lefde, den tillfredsställelsen att smaka densammas både ljufhet och bitterhet, i det hon å ena sidan fick regera, så långt konungens makt sträckte sig, under det, å andra sidan, sjelfva riksförfattningen gjorde regenten till en teaterdocka, hvars maktutöfning sålunda var i högsta grad inskränkt och ej annat kunde än vara förenad med förödmjukelser och obehagligheter af alla slag.

Med Gustafs uppträdande på tronen och revolutionen blef detta förhållande mycket förändradt.

Lovisa Ulrika hade väl redan flera gånger, då Gustaf ännu blott var kronprins — såsom t. ex. vid de märkliga tilldragelserna under 1769 års riksdag — varit i tillfälle att lära känna rätta arten och beskaffenheten af *hans* lynne, hvilket ingalunda visade sig danadt att underkastas en qvinnas, vore det äfven en mors, förmynderskap, hvaraf åter den olikhet i uppfattningen af statssaker, som vi omnämnt, blef en naturlig följd; emellertid kom någon brytning mellan dessa höga personer då ännu icke till stånd, och behöfde det ej heller, ty Gustaf såsom blott *blifvande* regent hade ingen rättighet att motsätta sig modren, som sålunda ensam fick råda.

Men knapt hade Adolf Fredrik gått bort och ödet lyftat Gustaf på Sveriges tron, förr än förhållandet mellan mor och son blef ett helt annat.

Anledningar till trassel saknades icke.

Enkedrottningen ville ej finna sig i sonens uteslutande rätt att föra spiran, den han deremot höll så fast i sin hand, att han ej medgaf någon dödlig att göra

intrång i hans dyrt tillkämpade rättigheter. En följd häraf var, att förhållandet mellan mor och son från denna stund blef nästan blott en enda lång, sällan afbruten kedja af ömsesidiga förödmjukelser och lidanden, hvaraf begges deras lefnadsbanor förbittrades. Och hvem ser ej, att slutet på tragedien blef fullkomligt värdigt denna ohyggliga början?...... Modren nedsteg som sin sons *förbannerska* i grafven, under det han — — föll för en *mördar*kula, midt under sina tjusande nöjen och mest svindlande planer.

Lovisa Ulrika sörjde hjertligt sin gemåls bortgång. För att skingra sorgen, hade hon om hösten år 1771 företagit en resa till Berlin, i sällskap med det mest älskade af sina barn, hennes enda dotter, den unga och sköna prinsessan Sofia Albertina. Efter knapt ett års frånvaro återvände hon, såsom vi sett, just under det hela landet ännu som allra lifligast genljöd af glädjesånger öfver revolutionen. Enkedrottningen deltog lifligt i den allmänna glädjen. Emellertid dröjde det ej, förrän anledningar inträffade, som bidrogo att återuppväcka den gamla schismen; afståndet mellan mor och son blef allt större. Lovisa Ulrika drog sig jemte prinsessan tillbaka till Fredrikshof, der hon tillbragte vintrarne, hvaremot hon tillbragte somrarne på det romantiska Svartsjö. Sällan såg hon de båda andra hofven, konungens och hertig Carls, och inträffade det någon gång, så visade sig hennes lynne i högsta grad retligt, isynnerhet mot konungen. Så t. ex., då denne en gång kom till henne, förande med sig en tambursöm, på hvilken han tänkte arbeta, visade hon sig ganska uppbragt, och frågade, om det var en af Carl XII:s efterträdare, som åtföljdes af en dylik attiralj. Hon kunde aldrig glömma denna lilla händelse [1]).

Å sin sida led Gustaf otroligt af modrens ständiga trakasserier och upptåg; men — regera, det

---

[1]) Hamilton, a. st.

tillät han henne aldrig! På detta sätt gingo sakerna, tills året 1775, som bar i sitt sköte så många följdrika tilldragelser inom den kungliga familjen, äfven medförde ett slags försoning mellan mor och son [2]).

En frejdad historieskrifvare, Geijer, har sagt, att »Gustaf III var en man af förskämda och lastbara seder. Efter hemliga utsväfningar i ungdomen, hade han i mannaåldern blifvit förd till onaturliga böjelser, hvilka den materialistiska moral, som han hyllade, och den så kallade fördomsfrihet, som i grunden gick ut på att för de stora på jorden en annan sedolära gällde, än för hopen, lärt honom att ursäkta» [3]).

Här var den hemliga grunden till mödrens vedervilja och till det olyckliga förhållandet mellan konungen och hans gemål [4]), den i flere afseenden väl utrustade, men för en man af Gustafs skaplynne nästan i

---

[2]) Jfr. rörande detaljerna af hvad ofvan blifvit antydt om förhållandet mellan Lovisa Ulrika och konung Gustaf samt orsakerna till deras söndring: Geijer, a. st., II, s. 5 ff.

[3]) Geijer, a. st., II. s. 173 f. Hamilton, medicinal-råderna Dahlberg och Hedin hafva enstämmigt vitsordat detsamma, liksom Munck i sin ryktbara memoire (se nedanföre). Om man hade rätt att underkänna dessa personers samstämmiga vittnesbörd, så skulle man väl kunna taga hela denna smutsiga tillvitelse mot konungen för en partidikt. Man skulle i så fall kunna säga, att den härflutit från hans hätska fiender, såsom man känner, att lika svåra, om ej värre beskyllningar blifvit diktade och utspridda om andra krönta hufvuden, såsom Fredrik II, Napoleon, den olyckliga Marie Antoinette, m. fl. Men tyvärr lärer detta ej gå an. Vi veta, å ena sidan, alltför väl hvad man är skyldig historiens värdighet; men å andra sidan har efterverlden en oförtydbar rätt att känna sanningen, hvarförutan den historiska konsten skulle nedsjunka till ett ändamålslöst frasmakeri. Dessa fordringar på värdighet och sanning hos historieskrifvaren tro vi oss vid detta tillfälle bäst hafva uppfyllt, då vi inskränkt oss att anföra ett bestyrkt faktum, men för resten försmått att dervid ingå i någon vidare undersökning eller detaljering, hvilket vi gerna öfverlemna åt andra.

[4]) Geijers ord, a. st., s. 173.

alla afseenden otjenliga danska prinsessan Sofia Magdalena.

Konungen hade sjelf i det längsta varit emot detta parti, hvilket dessutom äfven högt ogillades af hans föräldrar; men han hade slutligen ansett sig böra ge vika för önskningar, som man lyckats inbilla honom vara både nationens och för fäderneslandet nyttiga [5]).

Det intryck, som den unga prinsessan gjorde på sin höge fästman, synes detta oaktadt i början hafva varit ganska fördelaktigt. Han säger t. ex. i ett bref till en af sina förtrogna, kort efter deras första sammanträffande i Helsingborg: »Hon ser bra ut, utan att vara vacker, är mycket väl växt, presenterar sig med värdighet, är något mån om sin rang, men högst blyg, och mer än som passar ett fruntimmer af stånd. Hon är sjelfva godheten, stilla och mild, och, att döma af hennes bref, saknar hon ej qvickhet, ehuru hennes ytterliga blyghet hindrar henne att visa det i konversationen. Med ett ord, jag försäkrar er, att jag i henne tror mig ha fått en hustru, som passar mig. Hon har skönhet nog att vara behaglig, ej nog att förvrida hufvudet på mig; hon har tillräckligt förstånd att ej bära sig dumt åt, och ljufhet nog i karaktären att ej vilja tillvälla sig ett välde öfver mig, hvarom jag är oändeligen svartsjuk» [6]).

---

[5]) Jfr. Tessin och Tessiniana, samt Geijer, a. st., I., s. 28 f., 45 f. Tessin var upphofsman till förslaget om Gustafs giftermål med Sofia Magdalena, men sättet hvarpå han ansett sig kunna göra sig förvissad om föräldrarnes, konung Adolf Fredriks och hans gemåls, bifall var orsaken, som gjorde de sednare till fiender af detta parti. Tessins afsigt dermed var att skilja Danmark från Ryssland, och sålunda ytterligare förstärka dynastien och regeringssättet. Hans efterträdare i makten förde samma språk för Gustaf, som af dessa konsiderationer gaf efter. Förmälningen ägde rum 1766.

[6]) Bref till C. F. Scheffer, Götheborg d. 15 Okt. 1766, hos Geijer, a. st., s. 49 f.

Men ack! alla dessa skimrande förhoppningar och utsigter till en framtida lycka och trefnad — skulle alltför snart gå i qvaf.

Dessa höga makars böjelser och lynnen voro, såsom vi antydt, på intet sätt passande för hvarandra. Gustafs yrhet och sprittande qvickhet bredvid Sofia Magdalenas trumpenhet och öfverdrifna modesti, var i sanning som eld och vatten; någon äktenskaplig lycka kunde deraf ej gerna uppväxa. Lägg härtill drottningens egenskap att härstamma från detta danska hus, som i Gusfafs ögon var så förhatligt, och man skall begripa, hvarföre deras äktenskap ej gerna kunde annat än blifva högst olyckligt. Ställd emellan Lovisa Ulrikas förakt och sin gemåls köld, blef Sofia Magdalena den minst lyckliga af furstinnor. Att hon detta oaktadt likväl en kort tid i begynnelsen af deras äktenskap lefvat med sin gemål såsom en maka egnar och anstår, anse vi oss kunna försäkra; men man tror sig derjemte veta, att de erfarenheter, som härunder gjordes, ej voro bland dem som minst bidrogo att öka afståndet dem emellan [1]).

Det gick härvid, som det i dylika förhållanden icke sällan plägar gå. Den obehagliga olikstämmighet och köld, som i umgänget mellan konungen och drottningen alltmer och mer intogo den första konstlade och tillgjorda uppbrusningens rum, vände den förres uppmärksamhet snart åt andra håll. Han gjorde grefvinnan Ribbing, född Löwen, de mest förföriska anbud, dem hon dock ansåg sig ej annorlunda kunna besvara, än med den värdighet, som anstod både henne sjelf och konungen. Hon kunde väl ej neka, att hon fann sig i högsta grad smickrad af en godhet, hvarför hon hade råkat att blifva ett så ovär-

[1]) Jfr. Muncks ofvannämnde memoire, samt bref från riksrådet Rudenschöld till riksrådet Fleming d. 20 Oktober 1768, infördt uti: Historisk Tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs första lefnadsår, Stockholm 1837, s. 294 f.

digt föremål, och ville ej svara för, hvad i en framtid skulle kunna inträffa, men.... hon ville hvarken göra drottningen eller andra olyckliga [8]).

Mera framgång rönte vår konungslige Celadon hos ett annat svenskt fruntimmer af hög börd. Under loppet af hela året 1768 förde han med denna dame en brefvexling af det varmaste innehåll, och allt tillkännager, att han till henne burit en den mest brinnande kärlek. Den blef i allo besvarad, hvaröfver vi finna konungen alldeles utom sig af glädje, såsom man kan se af följande utdrag ur hans bref: »Förlåt detta ord, det har undsluppit mig», — säger han, — »ja, ni är min herrskarinna, ni är mitt hjertas, mina böjelsers och hela min varelses herrskarinna, och den mest förtjusande bland qvinnor. Döm om min förtviflan och min sorg, att ej äga er i ett ögonblick, då min helsas återställande, aflägsnandet af obeqväma ögon och lätta och inbjudande tillfällen att se hvarandra skulle skänka mig en lycka, som ingen annan qvinna förmått skänka, och allraminst min egen gemål».

Men denna lycka blef kort. Det var omöjligt att för hofvet länge dölja densamma, hvarföre konungen fann nödigt att i tid göra en uppoffring, hvilken allt tillkännager, att den varit särdeles påkostande [9]).

Förhållandet mellan Gustaf och Sofia Magdalena förblef emellertid ständigt detsamma. De lefde på den mest främmande fot med hvarandra. Det var naturligt,

---

[8]) Se brefven mellan Gustaf och grefvinnan Ribbing, under år 1768, i Gustavianska samlingen. På samma förhållande har Geijer antydt, a st., I, s. 106, noten.

[9]) Brefvexlingen mellan konungen och friherrinnan Du Rietz i Gust. Saml. i Upsala. Eget nog har Geijer lemnat detta förhållande ovidrördt, då det för kännedomen af konungens familjehistoria likväl ingalunda är ovigtigt, äfven ur den synpunkten, att det visar honom hafva varit mäktig naturliga och ädla känslor för en qvinna.

att konungens förhoppningar att genom henne se sin ätt fortplantad på Sveriges tron skulle i följd häraf alltmer försvinna, under det man å andra sidan lätt torde finna, huru han kunde komma på den tanken att i andra grenar af sin familj söka att få denna i en monarki så vigtiga angelägenhet uppgjord.

Hertig Carls sjuklighet och förkärlek för Mössorna, den han från barndomen insupit, gjorde att konungen till en början vände sina förhoppningar i detta afseende på sin yngre broder, den älskvärde prins Fredrik Adolf. Flera giftermålsförslag mellan honom och åtskilliga prinsessor voro i detta ändamål å bane.

Emellertid hade hertig Carl, till helsan återställd, och äfven till sina tänkesätt, enligt konungens åsigt, till sin fördel helt och hållet förändrad, återkommit från den resa han om sommaren år 1770 hade gjort åt Aachen. I de för staten kritiska ögonblick, hvilka genom konung Adolf Fredriks död och revolutionen kort derefter inträdde, blef hertigen snart i tillfälle att vid mer än ett tillfälle lemna konungen, sin broder, en betydande hjelp, och i dessa begge bröders förhållande till hvarandra inträffade, hufvudsakligen i följd häraf, den vigtiga förändring, att då den sednare förut ända från barndomen visat en viss benägenhet att med ett slags förakt se och bedöma allt som rörde hertig Carl, uppkom tvertom dem emellan nu ett förhållande af vänskap och förtroende. Detta gjorde, att konungen i och med detsamma började att från hertig Fredrik till hertig Carl öfverflytta sina successionsfunderingar, hvarföre han också visade sig särdeles angelägen att åt den sistnämnde bereda ett passande parti.

Hertig Carls benägenhet för det gifta ståndet var till en början ganska ringa. Han fann mesta behaget i att lefva ogift, och hans böjelse för grefvinnan Löwenhjelm, en af de tre gracerna, är bekant. Emellertid visade det sig, att han i längden ej hade nog kraft

att motstå sin konungs och broders ofta upprepade och med de mest förföriska förespeglingar beledsagade önskningar. Man fann först tillfälle att skilja honom från den älskvärda grefvinnan Löwenhjelm, derigenom att man gaf hennes man en beskickning, dit hon ej kunde undgå att följa, hvarpå konungen sjelf utvalde och till sin broders gemål föreslog en med hans eget hus nära befryndad prinsessa af Holstein, Hedvig Elisabeth Charlotta. Hertigen gaf vika, men först efter en å konungens sida afgifven förespegling eller löfte, hvilken utgör sjelfva början och fröet till dessa båda bröders ryktbara söndring. Konungen »förmådde honom nemligen att gifta sig, af det skäl, att han aldrig hade för afsigt att lefva med drottningen annorlunda, än på den gamla foten»; en antydning, som tydligen innebar en förespegling, för att ej säga löfte, att i dess gren se dynastien fortplantad, förutan hvilken mer eller mindre bestämda antydning hertigen troligtvis aldrig beqvämat sig dertill [10]),

Prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta var ej mer än 15 år, då ödet förde henne till ett land, hvars drottning hon slutligen skulle blifva. »Hon var blond», säger Hamilton, »med nästan för hög panna, vackra glada blå ögon, något böjd näsa; munnen var ej ful, men gapade för ofta; liten till växten, smal, med små händer och fötter, kunde hon till det yttre anses för en angenäm prinsessa; i det inre visade hon aldrig annat, än en med munterhet beledsagad, understundom öfverdrifven godhet».

[10]) Hamilton säger bestämdt, att hertigen mottog löfte af konungen, att ingen annan tronföljare skulle påtänkas till svenska kronan, än af hertigens stam, och att hertigen på grund häraf lemnat bifall till giftermålet. Men enligt Muncks memoire (se nedan) hade Gustaf blott i allmänhet förespeglat hertigen denna förmån, och på grund häraf vunnit honom för giftermålet. De ord, som straxt ofvan i texten äro citerade, äro, enligt anförde memoire af Munck, dennes egna. Jfr. i öfrigt rörande förhållandet mellan konungen och hans bröder: Geijer, a. st., I. s. 114 ff. samt II, s. 5 ff.

Hennes lynne utmärkte sig redan tidigt för den öfverdrifna frihet och sjelfsvåld i uppförande, hvilka alltid följde henne; sålunda såg man henne t. ex. under öfverresan till Sverige, ej olik ett barn, hoppa omkring på däcket, under det hon emellanåt lade sig på magen, för att se officerarne äta i rummen under däck, eller ropade igenom luren på sin hårfrisör, o. s. v.

Vid Erstavik uti Stockholmsskären gjorde hertig Carl sin tillkommande unga brud ett par besök. På vägen till Nyckelviken, tillhörigt rådman Dreijer, mötte henne konungen på en äng i den stora vagnen Burmannia och omgifven af sin vakt. Allt var nemligen afpassadt efter ceremonierna vid Ludvig XVI:s och Marie Antoinettes förmälning. Vid Nyckelviken blef hon mottagen af de båda drottningarne och Sofia Albertina, hvarefter hela kungliga familjen samma afton souperade tillsammans. Prinsessan hade under soupern så brådtom, och öfverflödade så af tal, att hon, då hon tilltalade enkedrottningen, ej gaf sig ro att tydligt utsäga: »ma chere mere», utan oupphörligt upprepade: »ma chere», hvilket föll sig ganska roligt [1]).

Det dröjde nu ej länge, förr än de förhoppningar man fästat vid hertig Carls äktenskap syntes nära att uppfyllas. Redan i början af år 1775 ansåg man sig nemligen med visshet kunna hafva skäl fröjda sig att inom årets slut få se en tronföljare födas [2])

Dessa utsigter, i den mån de verkligen öfverensstämde med hvad konungen sjelf så lifligt önskat och beredt, skulle man väl trott hafva bort lända honom till belåtenhet och glädje; men alldeles tvertom: med den ombytlighet vi så ofta finna i konungens idéer och planer, blefvo de snarare en anledning till fruktan. Man har ej skäl att misstänka uppriktigheten af hans

[1]) Hamilton, a. st. Bilägret firades i Stockholm den 7 Juli 1774.
[2]) Geijer, a. st., II, s. 95 f., samt Portefeuille, V, s. 130 f., efter meddelanden ur rikskansleren Sparres dagbok.

förespeglingar till hertig Carl; men deremot synes det mer än troligt, att hemliga bearbetningar utaf dennes fiender och Gustafs förtrogna, af föregifven omtanka om fäderneslandets framtid och lugn, kommit emellan och uppskrämt konungen; nog af, ju närmare tidpunkten för hertiginnans nedkomst nalkades, desto oroligare syntes konungen blifva, och detta förhållande gaf omsider upphof åt de besynnerligaste tilldragelser [3]).

Uppäggad af grefve C. F. Scheffer började Gustaf allvarsamt frukta för följderna af tronföljdens öfverflyttande i hertigens hus. Han befarade att härigenom dels i hertigen få en farlig medtäflare till kronan, dels för framtida vådor blottställa regeringssättet, som under hertigens auspicier kunde blifva hotadt af den kufvade aristokratien. Nog af, misstankar voro väckta, och för att i alla afseenden trygga revolutionen, sin egen ställning och landets lugn, beslöt konungen att på ett eller annat sätt sjelf draga försorg om sin ätts fortplantande.

Den första plan konungen i detta ändamål uppgjorde, bestod deri, att han skulle försöka utverka skilsmessa från sin gemål, såsom befunnen ofruktsam, samt i likhet med Gustaf Wasa och andra Sveriges konungar ingå äktenskap med någon högättad svensk fröken. Han vände sig i denna afsigt till sin lifmedikus, Dahlberg, med begäran, att denne måtte lemna intyg om drottningens ofruktsamhet; men Dahlberg, såsom man af hvarje man af heder kunnat vänta, nekade tvert att uppfylla konungens begäran, med den förklaring, att han blott behöfde umgås med sin gemål som en make

egnar

---

[3]) Ofvanstående förhållanden äro grundade på meddelanden ur rikskansleren grefve Fr. Sparres dagbok, om hvilka författaren till Morianen (II. s. 130 f.) har gifvit en vink. Man finner häraf, att grefve C. F. Scheffer isynnerhet gjorde sig angelägen att uppskrämma konungens inbillning för vådorna af dynastiens fortplantande genom hertig Carl.

egnar och anstår, för att hans önskningar skulle blifva uppfyllda [4]).

Oaktadt konungen ansåg sig hafva mycket skäl att misstro detta Dalbergs föregifvande, beslöt han dock att följa hans råd. De första personer, hvilka han veterligen meddelade sitt nya beslut, voro tvenne af hans närmaste omgifning vid hofvet, grefve Clas Ekeblad och baron Carl Ehrensvärd. Det var vid Loka om sommaren 1775. Konungen började med att tala om hertiginnans grossess, och den önskan han så lifligt hyste att sjelf få en tronarfvinge; han tillade, med ett uttryck af förlägenhet, hvilket man måhända skall ha svårt att begripa, om man ej gör sig mödan att tänka sig in i den besynnerliga ställning, hvari han sig befann, att det föreföll honom utomordentligt svårt att närma sig drottningen, med hvilken han på många år ej ens varit allena, hvarför han ansåg att en tredje person borde mellankomma, för att föra Deras Majestäter till hvarandra, m. m. Detta tal, i samma mån det var alldeles oväntadt, kunde naturligtvis ej annat, än på de begge hofmännen göra det angenämaste intryck, hvarföre de genast voro färdiga att styrka konungen i hans vackra beslut, samt rådde honom att i underhandlingen härom med drottningen nyttja Munck, som ej var henne misshaglig och derjemte bekant med hennes kammarfruar, med hvilkas biträde saken lätteligen borde kunna bedrifvas.

Några dagar sednare mötte Munck konungen på Ekolsund. Grefve Ekeblad förberedde honom då på hvad som var i fråga, samt erhöll Muncks löfte att han ej skulle draga sig undan.

Under en promenad till häst, som konungen i sällskap med några hofherrar, hvaribland äfven voro Eke-

[4]) Dalbergs egen bekännelse, införd i De la Gard. ark., XVIII, s. 128 f., under titel af: »Några ord angående vår nuvarande konung Gustaf (4) Adolph», uppsatta 1808.

blad och Munck, kort derefter gjorde [5]) i den vackra Ekolsundsparken, hörde man honom med den förstnämnde inlåta sig i ett samtal, som ej annat kunde än förefalla de andra högst gåtfullt. Då konungen härvid märkte, att Munck smålog, inföll han: »Ah, se den der, han förstår halfqväden visa». Han tog i detsamma Munck med sig, under det de redo något afsides, samt gaf honom förtroende af sitt beslut att närma sig sin gemål, ehuru liten böjelse han dertill hade.

Följande dagen på morgonen hade Munck ett nytt samtal med konungen. Denne lät honom då förstå, att han i en afsigt, hvarom Munck sjelf förra gången troligen skulle haft ganska svårt att ens hysa en aflägsen aning, skulle önska Muncks närvaro vid besöket hos drottningen; ty, såsom monarken uppriktigt gaf honom vid handen, hans misstroende kände inga gränser, m. m. Men den nitiske konungatjenaren och gunstlingen lät sig ej häraf afskräckas, utan han gjorde allt att söka komma den stackars monarken på ljusare tankar, i följd hvaraf det slutligen blef beramadt, att drottningen skulle få del af den glada förändringen i konungens tänkesätt.

Sofia Magdalena anlände samma afton sjövägen från Ulriksdal till Ekolsund. Såväl till hennes egen, som svitens stora förvåning, gick konungen henne till mötes ända till hamnen, der han, mot vanan, mottog henne med en utmärkt vänlighet.

Munck började straxt derpå sina underhandlingar. Han gaf följande dagen drottningens hofdam, fröken Marie Aurore Uggla, ett för skarpsinne och tystlåtenhet utmärkt och med sin herrskarinna intimt förbundet fruntimmer, del af förhållandet, med anhållan, att hon måtte befordra konungens goda afsigt genom att derom underrätta drottningen. Fröken Uggla medförde samma afton det svar från drottningen, att hon hade blifvit utomordentligt öfverraskad, men att hon hade intet skäl

[5]) Den 26 Juli 1775.

att tro på uppriktigheten af sin gemåls försäkringar, »så framt han ej hade något förslag, som hon ej kunde begripa». För att så mycket säkrare lyckas att beveka drottningen, beslöt Munck att i förbundet intaga hennes båda kammarfruar, mamsell Ramström och fru Wenner.

Följande dagen fann Munck nödigt att sjelf tala med drottningen. Han försäkrade henne, att konungen med största ledsnad förebrådde sig sitt uppförande mot sin gemål, samt att han genom ny kärlek och nytt förtroende vore färdig att försona sina förra fel. Munck talade med så mycken värma, och visade sig så öfvertygad om sanningen af hvad han å konungens vägnar försäkrade, att drottningen blef helt och hållet vunnen för hans afsigter. Hon kunde ej dölja sin glädje, utan frågade blott, när hon kunde få det nöjet träffa sin gemål enskilt. Hon måste också lofva Munck, att vid sammanträffandet med konungen ej i det ringaste röra vid det förflutna, samt att under intet vilkor för honom uppenbara, det fröken Uggla hade blifvit intagen i förtroendet, hvilket Munck hade gjort endast af vördnad för drottningen.

Då Munck berättade detta för konungen, förklarade denne, att det var honom något alldeles olidligt att tala med drottningen. Alla Muncks uppmaningar att förmå honom fullfölja sitt beslut voro förgäfves; konungens blyghet öfvergick alla gränser — — —

Dagen derpå kallade drottningen Munck, samt frågade honom, med mycken stränghet hvarföre hon ej hade kunnat få det enskilta möte med konungen, som hon, i anledning af hvad Munck så nyligen å dennes vägnar försäkrat henne, hade begärt. Hon visade sig öfver höfvan bedröfvad, och det var endast med stor möda, som det lyckades Munck att lugna henne. Hon lät ändtligen öfvertala sig att sjelf begära ett samtal med konungen.

Tillfälle härtill yppade sig snart. Då konungen om aftonen samma dag efter soupern som vanligt tog

god natt af drottningen, fattade hon honom i handen och anhöll om ett hemligt samtal med honom. Konungen blef högst bestört, och svarade endast: »I morgon e. m.!»

Följande dagen kallade konungen Munck, då han erinrade honom om det vilkor han fästat vid löftet om mötet med drottningen, nemligen att Munck första gången skulle vara närvarande. Munck lyckades snart, ehuru, som man väl kan förstå, ej utan invändningar å drottningens sida, att härtill vinna hennes bifall; men det hade så när aldrig lyckats honom att framkomma till konungen med svar från drottningen. Han fick nemligen vänta i fulla två timmar, innan han blef insläppt, och hvad tror väl läsaren, att den store Gustaf härunder företog sig? Han tillbragte dessa runda två timmar i sin — garderob, under den största hjertängslan och utan att veta hvad han skulle taga sig före. Då han ändtligen inkom i sängkammaren, bad han Munck lägga handen på hjertat. Kännande huru häftigt det slog, sade denne: »Om E. M. icke skyndsamt slutar denna affär, skola förberedelserna lägga E. M. i grafven. Derföre går jag genast till drottningen och säger att E. M. kommer.» Fåfängt höll honom konungen tillbaka. Denne tog då raskt sitt parti och följde Munck in till drottningen.

Så snart konungen i fördjupningen af rummet blef sin gemål varse, skyndade han fram och föll henne med mycken häftighet i famnen. Drottningen besvarade detta utbrott af en länge slumrande känsla med samma liflighet och ömhet. Efter en stunds tystnad inföll Sofia Magdalena: »Jag ser ändtligen, att Herran har medlidande med mig och gör mig lycklig. Gud styrke E. M. i dess beslut att hädanefter bemöta mig med kärlek och godhet. Jag skall bemöda mig att alltid göra mig deraf värdig». Härpå följde en förklaring, som slutade med ömsesidiga försäkringar om vänskap och uppriktighet, hvarefter Munck drog sig tillbaka.

Men Gustaf följde straxt efter, sedan han likväl lofvat drottningen att snart återkomma..

Då konungens utomordentliga blyghet var Munck alltför väl bekant, och drottningen dessutom yttrade mycken oro, måste Munck vara betänkt på nya utvägar, för att ej se sina bemödanden att närma dessa höga personer till hvarandra utan all frukt. Han gaf i detta ändamål mamsell Ramström det rådet, att, med drottningens tillstånd, i konungens säng insmyga hennes porträtt. Man lät till den ändan genast uthämta ett dylikt från staden. Drottningen bifogade följande egenhändiga biljett, som tillika med porträttet lemnades Munck af mamsell Ramström:

»Mottag, dyre och älskade make! den svaga hyllningen af en qvinna, som tillbeder er ända till slutet af hennes lif. Värdigas se i hennes ögon den kärlek till er, hvaraf hennes själ är uppfylld. Ja, älskvärdaste bland männer, älska mig så mycket, som jag älskar er, och dröj ej att göra mig den lyckligaste bland qvinnor. Jag har trott, att min olycka ej har kunnat vara större än hittills, men jag känner, att, sedan det hopp ni gett mig, att jag kan hafva lyckan att äga ett rum i edert hjerta, min olycka och min förtviflan skulle nå sin höjd, om jag hade bedragit mig.

Sofia Magdalena» [6]).

Porträttet jemte biljetten lades af Munck, med kammartjenarens biträde, under konungens sängtäcke. Verkan häraf blef alldeles sådan, som den Munck hade förutsatt. Då konungen om aftonen lät afkläda sig och var färdig att gå till sängs, blef han det varse, läste biljetten och lät inkalla Munck. Han gaf straxt derefter domestikerna befallning att aflägsna sig samt bad Munck följa sig i nattdrägt in i drottningens sängkammare [7]).

---

[6]) Se brefvet, som äfven finnes alldeles lika i Muncks memoire, i original uti Gustav. Samlingen.

[7]) Ofvanstående berättelse om konungaparets återförening är i alla detaljer hemtad ur en memoire af Munck, daterad den 22

Här faller pennan ur berättarens hand. Det manuskript af grefve Muncks egen hand, hvarur vi hämtat dessa detaljer, är nemligen af natur, att vi anse oss ej kunna fortsätta. Det enda vi böra tillägga, är att Munck, enligt allt hvad vi kunna sluta, hittills endast i den i öfrigt helt och hållet oklanderliga egenskapen af vän och rådgifvare stått vid sin konungs sida i dennes husliga angelägenheter.

Emellertid syntes enigheten och förtroendet mellan det kungliga paret nu med ens hafva återkommit. Till ett vedermäle för den beredvillighet, hvarmed de härtill kunde anses hafva bidragit, erhöllo såväl Ehrensvärd och Ekeblad, som Munck ganska dyrbara presenter af drottningen; den sistnämnde fick t. ex. en ring af 5000 R:drs värde, jemte ett ännu dyrbarare, med diamanter besatt ur, med drottningens porträtt i bottnen [8]).

Konungaparets återförening syntes verkligen nu också, åtminstone till en början, ingifva dessa nyss så olyckliga makar de bästa förhoppningar; enkedrottningen talar i bref till Gustaf af den 6 September 1775 om ett missfall, som drottningen helt nyss skall hafva haft [9]). Men härmed nedgick ock denna deras förhoppningars nya och svaga solglimt. Trovärdiga läkare gifva nemligen vid handen, att Gustaf svårligen, om någonsin, kunde hoppas få se en af de önskningar, han lifligast vid denna tid må antagas hafva hyst, uppfyllda [10]). År försvunno i fruktlös väntan. Men innan

Mars 1779, och om hvars tillkomst och öden se tredje delen af detta arbete. Dess trovärdighet, så långt vi följt den i vår berättelse, synes mig ej behöfva sättas i fråga; men vi skola särskilt utlåta oss öfver sannolikheten af det resultat, hvartill dess författare sedan vill komma, eller Gustaf Adolfs legitimitet. Se längre ned i texten.

[8]) Hamilton, a. st.

[9]) Geijer, a. st., II, s. 100.

[10]) Så Dalberg, som, efter hvad konungen sagt honom i anledning af sitt nya förhållande till drottningen, fått skäl ändra öfvertygelse, hvarom se De la Gard. Ark., XVIII s. 144. Me-

vi gå till de nya intriger, hvartill denna oangenäma erfarenhet gaf upphof, skola vi kasta en blick åt sidan.

Från första ögonblicket, då Gustaf ämnade försona sig med sin gemål, (i följd af de hotande utsigter, som syntes honom uppstå, i fall arfsföljden till tronen skulle öfvergått till hertig Carls hus), var han betänkt att skaffa denne någon ersättning för hvad han, tvertemot öfverenskommelsen dem emellan, skulle förlora. Det var till en början fråga om att skaffa honom den eventuella arfsrätten till biskopsstiftet Lybeck [1])

Emellertid dröjde det ej, förrän de förhoppningar, hertigen så lifligt hyste om en egen arftagare, visade sig helt och hållet fåfänga. Hertiginnans grossesse befanns snart vara endast ett misstag, förmodligen vålladt af oerfarenhet och barnslighet, under det hofsqvallret med begärlighet omfattade en händelse, som sedermera utspanns i tusen dumma historier [2]). För att dock, om möjligt, äfven för framtiden befrias från all fruktan att se hertigens ätt fortplantad och med den hans förhoppningar på Sveriges krona, beslöt man att taga sin tillflykt till ett medel, som visserligen må erkännas hafva varit väl afpassadt efter det ändamål man åsyftade, men i öfrigt var mycket gement och fullkomligt värdigt det lättsinniga tidehvarf, hvari det användes: man kom nemligen på den tankan att söka söndra hertigen från hertiginnan och att vända dennes uppmärksamhet åt helt andra håll, än der den främst hade bort vara fästad. Hofhistorien har i detta afseende att förtälja flere rätt besynnerliga tilldragelser [3]).

---

dicinalrådet Hedin försäkrar, ehuru ännu bestämdare, detsamma, i bref till Hans Excellens grefve L. v. Engeström, hvarom se samma arkivs XVIII, s. x.

[1]) Hertiginnans bref härom till sin mor, dat. Okt. 1775, i Correspondance inedite relative à l'histoire de Suède 1772—1780, p. 105.

[2]) Jfr. Geijer, a. st., II, s. 96, noten 2.

[3]) Se Ehrensvärds Journal. Man sökte t. ex. att improvisera möten mellan hertigen och vissa förnäma damer, dem man

Man lyckades i sina beräkningar. Hertig Carls obeständighet och svaghet för könet bekymrade visserligen till en början mycket den goda hertiginnan, och huru var väl annat möjligt; men hennes naturligt goda lynne och lättsinnighet kommo henne till hjelp, så att hon snart, om också aldrig fullkomligt, lärde sig att slå ur hågen alla dessa bittra, men tyvärr icke så ovanliga erfarenheter af en ädel, men försmådd kärlek.

Försoningen mellan konungen och drottningen närmade också enkedrottningen till dem båda. Hon synes uppriktigt hafva fägnat sig åt denna händelse, och flera anledningar tillstötte, att blidka hennes förstämda lynne [4]).

Vi närma oss nu de besynnerligaste tilldragelser. Vi säga på förhand, att vi ej utgifva dem för positiva fakta, endast som sannolikheter. Omständigheter gifva nemligen vid handen, att det *troligen* så gått till, som vi skola berätta.

Gustaf sörjde uppriktigt deröfver att hans förhoppningar svikits. Nödvändigheten af en tronföljare i hans egen slägtled ställde sig under tiden med allt lifligare färger fram för hans uppjagade inbillning. De underhandlingar, som föregingo, innan man kunde föra den under inflytelsen af en strängt religiös och sedlig tukt uppfostrade Sofia Magdalena så långt, lemna vi derhän; alltnog, denna furstinna gaf ändtligen vika för önskningar, som må anses helt naturliga, då man befinner sig i samma utomordentliga ställning, som Gustaf III [5])...... Om hon förut genom ordentlig cere-

---

visste att han betraktade med förkärlek. En annan gång ställde man så till, att en viss förnäm fröken, bekant för sin ovanliga skönhet, under det hertigen under en resa bevistade gudstjensten i en viss domkyrka, der placerades på ett sätt, att hon skulle falla honom i ögonen.

[4]) Se Geijer, a. st., II, s, 96 ff.

[5]) Så Brown i Les Cours du Nord (I, p. 33), efter ett danskt manuskript. Vi behöfva ej tillägga, huru föga trovärdig vi anse denna författare, till hvilken vi vanligen blott hänvisa, för att vederlägga honom. Emellertid inträffar här, att hans uppgifter synas erhålla någon bekräftelse från andra håll. Man har uppgifvit, att mamsell Ramström skulle mellan ko-

moni skiljdes från sin gemål och sammanvigdes med Munck, vilja vi lemna oafgjordt, men neka ej, att vi äro mera böjde för att antaga motsatsen [6]). Allt nog, Munck

nungen och drottningen ledt underhandlingen, som föregick dessa besynnerliga tilldragelser. Vi känna ej, huru härmed förhåller sig, men ett rykte har i sammanhang härmed blifvit utspridt, som vi anse för historiens pligt att vederlägga. Man har nemligen velat göra mamsell Ramströms död, som kort härefter inträffade, till en följd af förgiftning, hvilken konungen skulle föranstaltat, för att med henne taga hemligheten om Gustaf Adolfs börd i grafven. Enligt en anteckning i E. S. skulle konungen vid en frukost, der Ramström händelsevis befunnit sig, bjudit henne ostron, som lågo på en sida af fatet, der han sjelf aktade sig att hämta dem han sjelf från samma fat med mycken aptit förtärde. Straxt härefter skulle R. hafva häftigt insjuknat under vanliga förgiftningsplågor och dött, men konungen förbjudit att öppna hennes lik. Härpå svarar medicinal-rådet Hedin, som var Ramströms läkare ända in i sista ögonblicket, att intet ord deraf är sannt. Hon började med att besväras af en tung hufvudvärk, för hvilken hon, enligt uppgift till Hedin, hade att tacka Munck. Hennes afsked från hofvet var vålladt af Sofia Magdalenas jalusi, som ogerna såg den förtrolighet, hvarmed Munck bemötte hennes kammarfru. Dalberg blef, jemte H., Ramströms läkare. Han ordinerade starka doser coloqvint tinktur, hvilket enligt Hedins åsigt var otjenligt, och slutligen gaf han henne en gång nära en matsked deraf på en gång. Derefter insjuknade R. af de häftigaste underlifsplågor, hvilka kostade henne lifvet. »Emellertid», slutar den trovärdige läkaren, »då R. på en gång så oförmodadt afled, utspriddes det ryktet, att hon blifvit förgifven på konungens tillställning». Egenhändig uppsats af Hedin. E. S.

[6]) Man har utgifvit biskop Wingård såsom den der skulle förrättat vigseln. Så har t. ex. drottning H. E. Charlotta, enligt en litografierad not i S. S., försäkrat för flere höga personer. Men medicinal-rådet Hedin förnekar det bestämdt. Se De la Gard. ark., XVIII, s. VI. Ett ordentligt giftermålskontrakt mellan Munck och Sofia Magdalena, egenhändigt undertecknadt af dem, Gustaf III och biskop Wingård, lärer funnits i Carl Johans byrå, (se De la Gard. arkivet, XVIII, s. XIII). Men månne det ej är någon villfarelse eller understucket? Att en vigsel på venstra sidan ägt rum, är som sagdt, redan tvifvel underkastadt, men att man inför efterverlden genom ett formligt, af kontrahenterna undertecknadt gifter-

började innan kort, till hofmännens undran, om nätterna passera genom en bakdörr, som visserligen ledde till mamsell Ramströms rum, men också till drottningens [7]). Understundom åtföljdes han af konungen, som stannade i mamsell Ramströms rum och derifrån genom en lönntrappa återvände till sig, under det Munck dristigt steg in till drottningen [8]).

Dessa uppgifter torde man svårligen kunna bestrida. Men, frågar läsaren, hvad bevisa de? Vi vilja endast tillägga några mycket trovärdiga anekdoter, ej i afsigt att dermed utgifva oss hafva satt denna fråga om Gustaf Adolfs härkomst utom allt tvifvel, utan endast för att tjena till materialer för läsarens eget omdöme.

Då doktor Hedin, nyligen antagen till hofmedikus, under hofvets vistelse på Ulriksdal om sommaren 1780, medan han trodde hela hofvet och äfven drottningen sitta till bords, af nyfikenhet roade sig med att göra en promenad genom alla slottsrummen, och händelsen förde honom till drottningens sängkammare, blef han, till sin stora förvåning, i dörren varse, att drottningen och Munck

---

målskontrakt, som hvarken landets lagar eller bruk påkallade, skulle hafva bekräftat en skamlig hemlighet, som konungen var så angelägen att bevara, synes sakna all rimlighet. Om ett sådant dokument funnits i arkiverna (och hvarifrån skulle annars Carl Johan fått det?), tror man väl att detsamma efter 1809 förblifvit en hemlighet? Hade väl då Gustaf Adolf envisats att ej vilja afsäga sig kronan till fördel för sin son? Eller hade väl grefvarne von Platen och von Engeström i sådant fall behöft uppmana biskop Wingård att afgifva ett betyg om att denna vigsel ägt rum, — ett betyg, med hvars offentliggörande man väl hotade Gustaf Adolf, men som Wingård bestämdt nekade afgifva, såsom fullkomligt stridande mot sanningen? Än mer: om Carl Johan ägt ett sådant dokument, kunna vi bestämdt försäkra, att han, i hvars intresse det låg att se Gustaf Adolfs illegitimitet konstaterad, ej skulle förhemligat detsamma för sina förtrogne. Härpå finnas alltför många bevis i S. S.

[7]) Denna uppgift är trovärdig, såsom anförd både af Hamilton och Dalberg, på den tiden dagliga gäster vid hofvet.

[8]) Nyssnämnde litograferade not i S. S.

ömt omfamnade hvarandra. Bestört drog han sig tillbaka i yttre rummet, ställde sig framför en spegel, och, under det han gnolade på en visa, låtsade som han intet hade sett. Han sade derpå helt högt, så att det skulle höras in i inre rummet, der Sofia Magdalena och Munck voro: »för tusan, om nu drottningen kommer, så är jag olycklig»! och skyndade i detsamma ner till lilla terrassen utanför slottet. Några dagar derefter fann han tre paketer, innehållande de mest superfina hofdrägter, lagda på bordet i sitt rum. Munck, som kort derpå fick se den fattige Hedin så väl klädd, låtsade vara förundrad deröfver, och frågade honom med en egen ton, hvarifrån han hade fått sin vackra klädning. »Saliga äro de som tro fastän de icke se», svarade Hedin [9]). Vi tillägga blott: då sådant kunde ske år 1780, är svårt att afgöra hvad som *kunnat* hända år 1777!

En dag kort efter den 1 November år 1778, då brytningen mellan enkedrottningen och konungaparet nått sin höjd, och ett försök att åvägabringa en försoning var å bane, hände det sig, att konungen kom uppspringande till drottningen och sade på fransyska i en tredje persons närvaro: »Om ni förlåter, så tror jag allt, ja det är intet, som icke jag då tror», hvarpå han, utan att afvakta svar, genast begaf sig bort [10]). Vi fråga, om en sådan hotelse gerna kunnat äga rum, utan att något kraftigt skäl för drottningen fanns att derpå fästa afseende?

År 1777, d. v. s. året näst före Gustaf Adolfs födelse, erhöll både Munck och hans mor en rätt an-

---

[9]) Hedins egen uppgift till H. Excellens grefve L. v. Engeström, enligt nämnde litogr. not. Samma anekdot äfven befintlig i E. S. och egenhändigt antecknad af Hedin, ehuru i en version något olika föregående källan. Vi hafva här följt Hedins skriftliga anteckning.

[10]) Hamilton, (a. st.), som uppgifver sig sjelf såsom den, för hvilken den »tredje personen», ganska »trovärdig», berättat anekdoten.

senlig pension af drottningen [1]). Man skall säkert ej förundra sig, om vi härvid taga oss friheten göra den frågan: Hvarföre just detta år?....

Enligt samtidas enstämmiga vittnesbörd var Sofia Magdalena en qvinna, mer än vanligt vällustig; och Munck — ung, vacker, liknande drottningen, fattig, ärelysten och dertill en person utan alla grundsatser [2]). Lägg härtill, att Gustaf Adolf var, som kändt är, mycket lik både drottningen och Munck, men isynnerhet att vissa sidor i hans karaktär lifligt påminte om den sednare!

Då drottningen, några år efter Gustaf Adolfs födelse, erhöll en ny son, i dopet uppkallad till hertig af Småland, visade sig konungen öfvermåttan nöjd, och förklarade för en af sina förtrogna sin öfvertygelse att han ej var kronprinsen Gustaf Adolfs fader, men väl hertigens af Småland, hvarföre han genast efter den förres födsel började fundera på bästa sättet att öfverflytta tronföljden till den han ansåg legitim. Men med hertigens död, som kort derefter följde, nedbäddades alla dessa planer och förhoppningar i grafven [3]).

Emellertid utvecklade Gustaf Adolf allt mer och mer de egenskaper, som slutligen skulle göra såväl hans egen, som fäderneslandets olycka. Konungen hade härom en aning. Då riksdrotset grefve Wachtmeister, kort före konungens sista resa till Aachen år 1791, när det var fråga att tillsätta en regering, som under hans frånvaro skulle förestå ärenderna, ville öfvertala honom att deri insätta kronprinsen, svarade konungen: »Jag kan ej bifalla dertill; först emedan ett dylikt utnämnande skulle blifva lag för alla dylika fall, och skulle gifva detta barn anspråk. För resten, känner ni kronprinsen? Han är dum, envis och högfärdig.

---

[1]) Bref från grefve Munck till baron G. A. Reuterholm, Pisa d. 14 Febr. 1794. S. S. Jfr. Morianen, II, s. 141, noten.

[2]) Hamilton, a. st., m. fl. källor.

[3]) De la Gard. arkivet, XVIII, s. XIII.

Jag fruktar att han skall göra Sveriges och sin egen olycka. Jag hyste bättre hopp om hertigen af Småland; hans anlag lofvade mer, och om han hade lefvat, skulle Gustaf Adolf aldrig bestigit tronen» [4]).

Men det torde vara nog med dessa få exempel. Vi återgå till händelserna.

Redan i Februari 1778 visste man i Petersburg, att drottningen befann sig i välsignadt tillstånd. Äfven i Stockholm talades allmänt derom, men med den tillsatsen, att Munck vore det väntade konungabarnets fader, ett tillägg, visserligen i hög grad obehagligt och rakt stridande mot de planer man med denna ryktbara tillställning åsyftade, men om möjligheten af hvars tillkomst man lätt torde kunna göra sig ett begrepp. Mängden af personer, som fått förtroende deraf att konungen genom Muncks biträde åter blifvit förenad med sin gemål, Muncks oförsigtiga och dumdristiga uppförande [5]), och möjligen äfven någon indiskretion af mamsell Ramström, hvilken skall hafva ledt den sista underhandlingen med drottningen, då vigseln med Munck berättas hafva förefallit, — detta allt var anledningar nog till ryktets uppkomst.

Detta rykte kom snart äfven till hertig Carls kännedom. I sin oförsigtighet lopp han till enkedrottningen och underrättade henne derom. Det var icke utan att hon visade sig sätta tro dertill, och utbrast i första hettan: »Det är en skandal, som jag aldrig skall förlåta Gustaf. Det gäller dina rättigheter till kronan» .....

Hertigen och enkedrottningen öfverenskommo härefter, att den förre skulle underrätta sig om sakens sammanhang, innan några vidare åtgärder dervid skulle företagas. Då han höll på att lemna henne, sade hon: »För all del var försigtig, saken är af mera be-

---

[4]) Anteckning i S. S.
[5]) Munck ville anses för att vara drottningens amant, och skröt deraf.

tydenhet än vi tro, den sista villan kan bli värre än den första. Exponera hvarken dig eller mig, ty jag vill ej bli inblandad uti ett så ohyggligt trakasseri». Hertigen lofvade allt hvad hans mor begärde.

Det oaktadt skyndade han sig genast till konungen, och gaf honom del af hvad som sades i staden. På tillfrågan hvarifrån ett sådant rykte kunde komma, svarade han att han hört det af enkedrottningen, och han glömde ej att tillägga denna banala fras, hvarigenom hon inför honom tydligt låtit förstå, att hon ej var obenägen att sätta tro dertill. Det var kort före en fête på slottet. Gustaf blef ytterst uppbragt, och lät genast säga sin mor, att han efter dylika yttranden ej mera kunde se henne. Enkedrottningen kom ej heller till fêten, som var ledsam och kort [6]).

Men det stannade ej härvid. Munck och drottningen ropade hämd, och politiken ansågs äfven fordra, att enkedrottningen formligt tog tillbaka sina yttranden. Gustaf beslöt att i detta ändamål allraförst försöka hvad han genom ett personligt besök hos sin mor på Fredrikshof skulle kunna uträtta. Man påstår, att enkedrottningen vid detta tillfälle i visst afseende gjort konungen afbön, men under de djupaste förbannelser öfver hertig Carl. Hertig Fredrik skall äfven varit så

---

[6]) Jfr. Ehrensvärd, a. st., enligt utdrag meddeladt i De la Gard. arkivet, XVIII, s. 132 f., samt en anteckning i S. S. efter en trovärdig person, som vistades vid hofvet då dessa händelser passerade. Vi tro att denna framställning af hertig Carls beteende vid detta tillfälle skall öfverensstämma med verkliga förhållandet, och bedja läsaren dermed jemföra hvad derom säges i Morianen (II, s. 143, ff.). Med allt detta kunna vi dock ej neka, att hertigens uppförande var oförsigtigt och isynnerhet mindre grannlaga mot modren; men att göra det brottsligt och anse det som följd af en utaf hertigen uppgjord fin beräkning för framtiden, att göra den väntade tronarfvingen omöjlig, genom befästandet af misstankarne om hans börd och derigenom förbereda sin egen upphöjelse — vore utan tvifvel att tillskrifva denna unga furste allt för mycken slughet och elakhet.

uppbragt mot denne sednare, att han skulle till hälften dragit värjan mot honom [7]). En följd af allt detta var, att konungen, omgifven af sin stora vakt och åtföljd af 7 riksråd, i den stora gammalmodiga riksvagnen Burmannia en vacker dag, under pomp och ståt och till allmänhetens icke ringa förvåning, begaf sig till Fredrikshof, då enkedrottningen biföll att underteckna en skrift, hvari hon på det högtidligaste förklarade alla uppkomna misstankar i anseende till drottningens tillstånd ogrundade [8]). Denna Lovisa Ulrikas förklaring må hafva varit huru frivillig som helst, så tjenade den åtminstone ej att minska afståndet mellan de begge hofven, snarare tvertom; umgänget dem emellan blef om möjligt ännu mera afbrutet.

Sådan var, så vidt vi kunnat se, denna besynnerliga familj-historia, som gjort sin rund kring alla hof och i alla anteckningar om denna tid. Gustaf Adolf, född i purpurn, kunde åtminstone aldrig på grund af dessa obevista, ehuru sannolika uppgifter, förklaras illegitim, men de kommo till hans kunskap och grämde honom djupt. Hans slutna, misstänksamma lynne trodde sig deruti se en orsak till folkets förakt, och hans sorg gick ofta derhän, att han var färdig afsäga sig kronan [9]).

Vi sluta med några ord om Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas båda yngsta barn. Begge, nu i deras mest blomstrande ålder och utmärkta af ganska lysande yttre företräden, voro oupphörligt föremål för deras moders outsägliga, nästan barnsliga ömhet. Prins Fredrik Adolf, af mången kallad Europas bildskönaste prins, var för öfrigt på intet sätt utmärkt genom någon af de egenskaper, hvilka, ehuru så olika, i hög

---

[7]) Hamilton, a. st.

[8]) Denna enkedrottningens s. k. deklaration, af d. 8 Maj 1778, se De la Gard. ark., XVIII, s. 8.

[9]) Ett koncept till abdikation hittades 1809 af grefve Axel Fersen i Gustaf Adolfs efterlemnade papper. Det är af år 1795, och förvaras nu i E. S. Jfr. tredje delen af detta arbete.

grad utmärkte hans båda bröder. Han var en skön och vek yngling, med en afgjord smak för kärleken — det var allt. Hans förhållande till den sköna och kloka fröken Sofi Fersen är bekant. Han brann af lidelsefull kärlek till denna dotter af Sveriges första aristokrat, hvilken ej ansåg öfver sin värdighet att tillåta sitt barn ge korgen åt en — furste! Hertigen insjuknade af grämelse häröfver, och konungen, som rördes af medlidande öfver broderns hårda öde, och hvars fåfänga måhända äfven sårades af ett afslag, som han tyckte på sätt och vis rörde honom sjelf, beslöt att uppträda till hans fördel hos den sköna; men förgäfves; hon förblef obeveklig, och — dygdig! Gustaf lät då sin broder, för att skaffa honom förströelse och komma honom att glömma sin olyckliga kärlek, i sällskap med sin förtrogne, baron Evert Taube, göra en resa till Italien. Hertigen befann sig häraf bättre, blef till helsan fullkomligt återställd, samt lärde sig snart, under söderns blidare luftstreck och dess mångfaldiga nöjen, att öppna sitt hjerta för nya, ofta ännu méra ljufva och retande förförelser [10]).

Prinsessan Sofia Albertina var sin moders ögonsten, ung, skön och intagande. Utrustad med större förstånd än sin yngste broder, kunde hon gerna kallas en med de ypperligaste själsgåfvor utrustad prinsessa, och då hon dessutom var öm, liflig och deltagande, hvarför skulle ej kärleken hittat sig väg äfven till hennes hjerta? — — —

Vi känna icke huru härmed förhållit sig [1]), och anse det af föga vigt, men vilja icke underlåta att här gendrifva några rykten och dikter, som blifvit utspridde om

[10]) Om hertig Fredriks kärleksförhållande till fröken Sofi Fersen, se Portfeuille, V, s. 118 ff., enligt utdrag ur rikskansleren grefve F. Sparres dagbok.

[1]) Några kärleksbiljetter till prinsessan återfunnos i hennes efterlemnade papper uti Stenbockska arkivet på Thorsjö, se Läsning för Bildning och Nöje, 1848, s. 186.

om prinsessan. Man har nemligen påstått, att hon, förälskad i en ättling af förra konungahuset, furst Hessenstein, blifvit med honom, på sin moders inrådan i hemlighet vigd, samt att, då konungen hennes broder, vägrade att till denna förening lemna sitt bifall, hon, för att dölja frukterna af densamma, blifvit nödsakad, att, i sin moders sällskap företaga den bekanta resan till Berlin om vintern 1771. Prinsessan skall härunder gifvit lifvet åt ett flickebarn, som någon tid derefter under namn af Lolotte Forsberg uppträdde i hennes moders hof. Denna Lolotte njöt, så länge prinsessan lefde, hennes vänskap och tillgifvenhet, hvarpå hon ej kunde gifva henne några större prof, än att, då hon blifvit gift med prinsessans stallmästare, grefve Gustaf Stenbock, hon blef hennes hofmästarinna, samt slutligen, vid prinsessans död, genom testamente erhöll all hennes egendom.

Under loppet af år 1795 kommo vidare i dagen några märkliga akter och dokumenter, hvilka voro egnade att gifva en fullkomligt ny åsigt af saken. Prinsessan, som i Lolotte Forsberg dittills skulle sett en älskad dotter, blir då helt oförmodadt upplyst derom, att samma Lolotte är hennes — syster! Skulle man väl kunna tro det? Vi känna icke, hvad Lolotte sjelf och hennes blifvande man derom trodde, men prinsessan kände sig utan tvifvel ganska öfvertygad om sakens riktighet, och förmodligen ännu i sista ögonblicken af sitt lif, eftersom hon kunde göra det testamente, hvarom vi talat [2]).

Sådan är den historia, som först förekommit hos en utländsk författare [3]), som vi anse äga ingen trovärdighet; den har sedermera blifvit eftersagd af andra och utpyntad med vissa behagliga tillägg och variationer, hvilka vi gerna medgifva må hafva gjort den

[2]) Dessa dokumenter äro nu tryckta i Gömdt är icke Glömdt, V, s. 37.

[3]) Brown, Les Cous du Nord, I. p. 28.

mera smaklig för allmänheten. Men låtom oss nu se, hur den kan hålla stånd inför kritiken!

Om prinsessan på sin moders inrådan blifvit i hemlighet vigd med furst Hessenstein, hur vill det då rimma sig, att dennes svärmoder kunde nära på vid samma tid yttra sig i bref till Gustaf: »*Du är ganska oförsigtig med Hessenstein. Denne usling eftersträfvar konungavärdigheten. Det är flere år, som jag derför misstänkt honom. Det är af yttersta vigt att aflägsna en sådan person ur Sverige. Behåll ej detta odjur omkring dig*» [4])!

Detta skulle således vara en *moders* språk om en *svärsson*, som hon ansåg värdig att bereda sin dotters lycka — en *dotter*, som hon nästan tillbad, och för hvars skull hon förmenas hafva blottställt sig för förödmjukelsen, att nästan jagas ur fäderneslandet af en *son*, hvilken hon nu i sin ordning anmodar drifva den förstnämnde såsom en afskyvärd brottsling ur riket. — —

Vi fråga läsaren, hvad värde han härefter kan skänka denna historia om furst Hessenstein och Sofia Albertina, deras hemliga vigsel samt resan till Berlin, i ändamål att ge lifvet åt Lolotte [5])?

Dertill kommer, att furst Hessenstein blott några veckor efter det vigseln skall hafva ägt rum, således nära på i sjelfva smekmånaden, företog en vidlyftig utrikes resa, veterligen utan annat ändamål, än att förströ sig [6]).

Man känner för öfrigt nu fullkomligt orsaken till Lovisa Ulrikas resa till Berlin i sin dotters sällskap om vintern 1771. Hon säger sjelf i bref till Gustaf, att

---

[4]) Brefvet i utdrag hos Geijer, a. st., II, s. 27 f.

[5]) En i öfrigt aktad författare har af några uttryck i ett bref från Gustaf III till Sofia Albertina trott sig finna något stöd för denna åsigt, men vi hemställa hvad dessa uttryck, sådane de der visa sig, bevisa bredvid de uppgifter, vi här anfört. Se Läsning för Bildning och Nöje, 1848, s. 188.

[6]) Bref från Gustaf III till Hessenstein, Ekolsund den 9 Juni 1771, i Heml. Handl. hörande till Gustaf III:s historia, III. s. 306. f.

hon efter sin gemåls död behöfde förströ sig; och att hon medtog prinsessan Sofia Albertina, hade sitt giltiga skäl i Fredrik II:s egen begäran derom, emedan denna unga prinsessa var den enda af hennes familj som han ej sett [7]).

Hvad ändtligen beträffar dessa 1795 framkomne dokumenter, som skulle bevisa att Lolotte Forsberg vore Sofia Albertinas syster, så bära de alla inre kriterier af att vara falska. Vi skola återkomma dertill sedermera. Vi anmärka här endast, att det äro hvarandra ganska motsägande, i det att det första, som kom i dagen, tyckes antyda Lovisa Ulrika såsom Lolottes moder, medan i det andra Adolf Fredrik bestämdt uppgifves såsom fadren, under det i alla fall Lolotte i båda dokumenterna förutsättes såsom dotter endast af endera af dessa höga makar. Men i hvilket fall som helst, så har Lovisa Ulrikas äktenskapstrohet blifvit vitsordad af män, som bättre än andra synas hafva varit i tillfälle att derom döma [8]), och hertig Fredrik nekade bestämdt, under hånfulla uttryck, att erkänna Lolotte såsom naturlig anförvandt [9]). Det skulle dessutom varit nog förvånande, om Adolf Fredrik, efter att 15 år veterligen hafva varit utan arfvingar, helt plötsligen på sitt 61:sta år skulle få njuta faderslyckan, utan att ens hofsqvallret om ett så besynnerligt förhållande haft något att förmäla, förrän verlden helt oförmodadt 24 år derefter blir öfverraskad af denna oväntade upptäckt! Slutligen förnekade Lolottes s. k. fostermoder, fru Forsberg, vid efterfrågan bestämdt, att Lolotte var någon annan, än hennes egen dotter [10]).

[7]) Lovisa Ulrikas bref till konungen hos Geijer, a. st., s. 14.
[8]) Så Hamilton, hvarom se De la Gard. ark., XV, s. 59, noten.
[9]) Jfr. tredje delen af detta arbete.
[10]) Se föregående not.

ÅTTONDE KAPITLET.

Sederna och Hofvet. — Litteraturen. — Opinionerna.

(1772—1778.)

Gustaf III:s karaktär. — Dalins och Klingenstjernas inflytande. — Förändringar vid hofvet. — De s. k. offentliga spisningarne. — Hofnöjen. — Teatervurm. — Karuseller. — Hofsederna. — Deras inflytande på Nationalkaraktären. — Bergman, Linné och De Geer. — Ihre, Berch och Botin, Celsius och Lagerbring. — Fritänkeriet. — Svedenborg. — Sällskapet Pro fide ett christianismo. — Det filantropiska sällskapet. — C. A. Ehrensvärd och N. von Rosenstein. — Adelcrantz, Sergel och Masreliez. — Naumann och Kraus. — Gustaf III som konsternas beskyddare. — Oxenstjerna, Kellgren och Leopold. — Thorild, Lidner och Bellman. — Hallman och Kexell. — Allmänna sinnesstämningen. — Adeln. — Ankarström, Horn och Ribbing. — Pechlin. — Rådet. — De s k. Rikets Herrar. — Allmogen. — Pressen. — Frimureriet såsom oppositionell makt. — Hertig Carls syn.

Hofvet i Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas tid utmärkte sig lika mycket genom glädtighet som sjelfsvåld, då detta sednare någon gång kom i fråga [1]; men under den tredje Gustafs dagar urartade glädjen icke sällan till yrsel och sjelfsvåldet ända till orgier.

Orsaken härtill låg i konungens egen personlighet. Från mödernet och sin store morbroder hade han fått i arf en viss naturlig ovilja och afsmak för religionen; grefve C. F. Scheffer berättar, huru, då han vid 10 års ålder läste sina böner, han derunder alltid tänkte på något annat, och ansåg bibeln för den tråkigaste bok i verlden.

Denna medfödda irreligiositet hade sedan genom uppfostran och studier blifvit utvecklad. Konungens

---

[1] Jfr. Hofvet i Adolf Fredriks tid, ur rikskansleren grefve F. Sparres egenhändiga anteckningar, Portefeuille, I, s. 93 ff.

båda guvernörer, grefvarne Tessin och Scheffer, voro väl, såsom gamla tidens svenskar i allmänhet, i hög grad gudfruktiga; den sednare skref till och med emot ateismen och Voltaire; men hans båda lärare, Dalin [2]) och Klingenstjerna [3]), voro deremot fritänkare och öfvade ett förderfligt inflytande på deras furstliga lärjunge. En följd häraf var väl till en del äfven den afgjorda smak för fransyska litteraturen, som utmärkte konungen ända från barndomen; Voltaire och Encyklopedien utgjorde hans käraste sysselsättning, och han blef till och med stött, om någon dristade höja sin röst mot siaren på Ferney.

Detta bristande sinne för gudsfruktan cch för en allvarlig, mera djupgående uppfattning af det menskliga lifvet och dess bestämmelse, hvilket var så utmärkande för konungen, gick, såsom ofta brukar vara fallet, hand i hand med en utomordentlig högfärds- och fåfänglighetsanda. Redan Scheffer klagar häröfver; allt hvad den unga prinsen gjorde, ansåg han sjelf vara bra, och han trodde ej, att någon, ehvad han än företog sig, skulle våga skratta åt honom; en grann klädning ådrog sig hans högaktning, och han fann intet annat ädelt, än hvad som lyste af utvärtes prydnad och ståt [4]). Ynglingen och mannen liknade i dessa fall beständigt alltför mycket barnet. Hofvet, och, så vidt möjligt var, hela nationens seder började derföre snart få smak af sin kouungs anda, såsom man ej annat kunde vänta, i en nästan enväldig stat, der *hofvet,* i dettas gamla betydelse, ännu alltid var en verklighet, och inflytan-

[2]) Man erinre sig hans s. k. kalottvisor, hvilka vid 1756 års riksdag gjorde så mycket uppseende!

[3]) Klingenstjerna »traitoit le Ciel serieusement et Dieu assez cavalièrement», säger Tessin. Före honom, fortfar han, var jag alltid öfvertygad, att astronomien och experimental-fysiken ledde till kännedom om Gud och till öfvertygelse om uppenbarelsen och dess visshet. Tessin och Tessiniana, s. 303.

[4]) Riksrådet grefve C. F. Scheffers berättelse till sekreta utskottet, i Portefeuille, III, s. 46 ff.

det derifrån på det hela således satt utom all fråga. Gustaf III blef reformator, ej blott af regeringssättet, utan äfven af sederna, och vi beklaga endast, att det är oss omöjligt att i denna sednare egenskap ge honom den hyllning och det erkännande vi hafva ansett honom förtjena i den förra; vi skola likväl bemöda oss att göra honom all rättvisa. Om någonsin, är det i afseende på honom af nöden att ej blott ha ögon för ena sidan af hans varelse och bedrifter; han är en Janus, med ett dubbelt ansigte, hvars karaktär, såsom vi tro, gerna kan anses för en af de svåraste att riktigt uppfatta historien känner [5]).

Till en början var det hofvet, som fick röna inflytelsen af hans reformnit. Här skulle allt inrättas efter fransyskt mönster. Levéer infördes efter den strängaste Versailler-etikett, och till och med konungens sängkammare var inrättad efter fullkomligt fransyskt manér. De vakthafvande officerarne försågos, alldeles som i Frankrike, med små svarta käppar med hvit elfenbensknapp — tecken till oinskränkt makt! I stället för hoffröknar, hvilka med sin oskyldiga glädtighet förhöjt hofvets hvardagslif, gaf konungen drottningen, emot hennes vilja, och blott emedan så var bruket i Frankrike, sex s. k. statsfruar, eller gifta fruntimmer, som med sina små familjeintressen äfven införde den dermed oskiljaktiga intrigandan [6]). I allt iakttogs den utsöktaste etikett; man behöfver blott erinra sig, huru det tillgick vid konung Gustafs s. k. offentliga spisningar, för att hafva hela besynnerligheten af denna tids ceremoniväsende lifslefvande framför sig. Vanligen ägde förut en större cirkel rum. Vid ett bord spelade drottningen quadrille med embetsmän af minst generals rang. De gåfvo stående korten till sina medspelare, och under en djup bugning hvarje gång för drottningen. När

---

[5]) Konungens ovanliga, något missbildade ansigtsdaning är bekant och i detta afseende karaktäristisk.

[6]) Om dessa förändringar vid hofvet, se Hamilton, a. st.

hennes ordning kom att gifva, skedde allt af vakthafvande kammarherren, som för sådant ändamål under hela spelet stod bakom hennes stol samt å drottningens vägnar vid spelets slut besörjde liqviden. Konungen spelte trente et quarante vid ett långt bord, öfvertäckt af grönt kläde. I samma ögonblick konungen sköt sin stol från spelbordet, slutade äfven drottningen sitt parti och steg upp, om det också var midt i en gifning. Spelet räckte ungefär en timma eller fem qvart. När sedermera den offentliga spisningen gick för sig, sutto de kungliga personerna vid långsidan af bordet, och på den motsvarande stod hofjunkaren och skar samt lade för. Hofcirkeln stod i en halfrundel på något afstånd under vördnadsfull tystnad. Konungen nickade än åt en, än åt en annan, och vinkade stundom en eller annan till sig. Denne blef under samtalet stående, i bugande ställning, bakom konungens stol, och drog sig sedermera tillbaka i den öfriga kretsen; en ny framvinkades, o. s. v. Någon qvällsvard vankades icke för de öfriga vid dessa offentliga spisningar, till hvilka allmänheten hade tillträde såsom åskådare [7]). Utan tvifvel kunna vi ej undgå att under denna konungens alldeles ovanliga böjelse för etikett och ceremonier spåra en tydlig och ganska fin beräkning; han hade förmodligen för afsigt att derigenom åter så småningom tillvänja sina undersåtare vid konungadömet, och under intrycket af dess yttre glans upplifva det i deras hjertan.

Glädjen och de offentliga nöjena fingo efter revolutionen och med upphörandet af partibitterheten nytt lif. Slägtingar, vänner och grannar, som af politiska skäl länge ej sett hvarandra, började åter umgås, och umgås förtroligt [8]). Konungen sjelf sörjde med en

---

[7]) Beskrifningen öfver den s. k. offentliga aftonspisningen ordagrannt hämtad ur en tidning, hvarur den sedan ingått i Morianen, II, s. 318 f.

[8]) Hamilton, a. st.

outtröttlig ifver för de offentliga nöjena; på de s. k. börsassembléerna, hvilka fortforo under hela konungens regering, hade man ofantligt roligt, och konungen sjelf, jemte hela hofvet, bidrog nästan alltid att genom sin närvaro och vänlighet förhöja balens glans och trefnad. Hofvet sjelft gaf det yppersta föredöme. Baler, fester och tillställningar följde hvarandra så tätt i spåren, att man knapt hann draga andan, innan det ena nöjet aflöste det andra. Bland de muntraste tillställningar vilja vi erinra om de s. k. Ulriksdalsresorna vintern 1775. Härvid tillgick på följande sätt. Sent om aftonen, vanligen efter operan eller kuren, såg man en hel hop menniskor, hvaribland konungen, drottningen, de båda hertigarne m. fl., rangera sig i kappslädar, en dam och en kavaljer i hvardera; hvarje släda var omgifven af tvenne ryttare med bloss, tåget öppnades och slöts med pukor och trumpeter, och så bar det af midt i kalla vinternatten till Ulriksdal; så snart man framkommit, souperade man, och beredde sig följande dagen att uppföra någon pjes, hvari konungen sjelf, hertig Carl eller grefve Carl Fersen ofta hade hufvudrollen; de förnämsta sujetterna å damernas sida voro drottningens hofdamer, fröken Uggla, fröken Carolina Lewenhaupt, m fl.[9]).

Vi nämnde skådespel. De voro Gustaf III:s svaga sida. Han var den störste aktören i sitt rike. Denna böjelse vaknade tidigt. Tessin klagar häröfver. Hans böjelse för dessa nöjen var så stor, att han som barn ej behöfde se mer än en enda representation, isynnerhet om det var en tragedi, förrän han hade den helt och hållet i sitt minne. Anmärkningsvärdt är tillika, att fruntimmersrollerna behagade honom mest, och ibland dessa roller förnämligast dens, — som uppå teatern varit grannast klädd. Han roade sig ofta, isynnerhet under af- och påklädningen, att deklamera någon viss

---

[9]) Rikskansleren grefve F. Sparres dagbok, se Portefeuille, V, s. 127 ff.

drottnings eller prinsessas roll; och hade han vid samma tillfälle den lyckan att komma öfver någon servett att fästa bakom sig såsom släp och något annat linne till hufvudbonad, var hans förnöjelse utomordentlig. Understundom hände det också att, sedan han gått till hvila och man efter någon stund ville se om han ännu somnat, man fann honom, med bart bröst och bara armar samt skjortan med knappnålar fästad, för att likna ett fruntimmersförkläde, stående i sängen för sig sjelf deklamerande någon roll [10]).

Sedan prinsen blifvit fullvuxen, och ännu såsom regerande furste, dref han denna teatervurm ofta ända till raseri. Teatrar inrättades på lustslotten. Man kan göra sig en föreställning om till hvad grad dessa tidsfördrif då lyckats tillvinna sig burskap inom hofkretsarne samt till hvilken virtuositet flere af de kungliga personerna sjelfva hade förstått att uppdrifva sina talanger för teatern, då, inom en tidrymd af endast *trenne* dagar, det hände sig, att såväl konungen som hertig Carl uppträdde i titelrollerna af *trenne* olika tragedier [1]). Konungen spisade offentligt i sin aktörsdrägt. Ett rykte utspreds att han blifvit svagsint. Det kom till hans kunskap. Han lät då, förnämligast på en af sina vänners inrådan, förmå sig att något svalka sin passion för teatern, men endast för att med samma öfverdrift, samma ifver öfverlemna sig åt en ny art af hofnöjen: de praktfullaste Karuseller. Konungen steg upp kl. 3 om morgnarne, för att öfva sig i ridkonst och fäktning; man hörde snart ej talas om annat än karuseller, lansar, sköldar och spjut [2]).

Läsaren torde häraf finna, att, hvad annat man kunde hafva att klaga öfver, — ledsamt hade man åt–

---

[10]) Grefve C. F. Scheffers ofvannämnde berättelse om Gustaf III:s barndom.

[1]) Rikskansleren grefve F. Sparres dagbok, Portefeuille, II, s. 109.

[2]) Hamilton, a. st. Karusellerna på Ekolsund (1776) och i Stockholm (1777) voro anordnade med all möjlig glans, och kunna säkert anses ej hafva kostat så obetydliga summor.

minstone icke, isynnerhet i början af den tredje Gustafs regering. Allt var lif och glädje! Dock, såsom man ofta finner den giftigaste ormen fördold under skuggan af de skönaste blommor, så gömde sig under denna yttre glans, under alla dessa nöjen mycken, alltför mycken frihet, att ej säga fräckhet i sederna.

Den snart sagdt enda egenskap, som för Gustaf III hade något värde, var sällskapsvettet: gåfvan att kläda sig, konversera, dansa, öfverglänste alla andra; och — dygden var en leksak, hvaråt man gjorde sig lustig, såsom åt en gammalmodig drägt eller bohagsting, som visserligen medgafs för förfädren kunna hafva haft ett stort värde, men hvilka man trodde sig hafva växt ifrån [3]).

Vi undvika helst att vidare utbreda oss öfver ett ämne, som i sig sjelf ej kan vara af någon så synnerlig vigt eller af ett allmännare intresse: öfver mysterierna af konungens och hans bröders enskilta lefnadssätt; men vi böra likväl tillägga, att, enligt samtidas vittnesbörd, föga annorlunda lefdes af hela den talrika hofpersonalen.

Låtom oss höra ett af dessa vittnen, hvars tunga visserligen understundom må anses alltför bitande, men hvars trovärdighet vi icke böra sätta i fråga vid ämnen, dem han sjelf varit i tillfälle att beskåda! »Middagen var knapt förbi», säger han, då det är fråga om att skildra lefnadssättet på Gripsholm om vintern 1776, »förrän alla fruntimmer försvunno; om aftonen syntes flera af dem åter, med blossande färg, matta ögon, opudrade chignoner» [4]), o. s. v.

Pagerna i allmänhet, säger samme annalist på ett annat ställe, voro i synnerlig nåd, och »konungens olyckliga böjelse i detta ämnet var ingen hemlighet». Också spelte dessa unga herrar och deras gelikar nästan den förnämsta rollen vid hofvet. De trängde in i alla säll-

---

[3]) Hamilton, a. st.
[4]) Hamilton, a. st.

skaper, kastade sig, under vistandet på lustslotten, uti fåtöljerna i drottningens sängkammare, blandade sig i allt, dömde om allt. På ett så stötande sätt fingo de länge uppföra sig, tills det slutligen lyckades den gamla riksmarskalken grefve Liewen, som varit page hos Carl XII och berättade om dennes sätt att behandla ungdomen, att något stäfja detta ofog, alldenstund konungen ej ville vara olik ett så glänsande föredöme, som den verldskunnige hjelten [5]).

Ofta finner man, att en öfverdrifven frihet och fräckhet i Sederna härleder sig af brist på grundsatser och aktning för religionen. Så var fallet med Gustaf III; och hans hof, som gerna kan anses hafva varit en värdig bild af mönsterhofvet i Versailles, felade i detta afseende mot den aktning man är skyldig allmänhetens begrepp om sedlighet på ett sätt, som svårligen kunde vara mera stötande. Konungen agerade i öfre tornrummet på Gripsholm i full teaterkostym, under det presten predikade i det nedre [6]). En annan gång sände honom den nära boende biskopen Serenius i Strengnäs ett par prester, förmodligen ej nog finslipade för att passa i hofsalarna, hvarföre konungen, i Dalinska manéret, kallade dem »magister Skrikhalsius» och »pastor Gapius». Riksrådet Hermansson tillskref biskopen och bad honom skicka andra; men Serenius svarade: »Så länge Molière och Lafontaine predika i salongen, äro magister Skrikhalsius och pastor Gapius goda nog i kapellet» [7]).

Sådant var hofvets lefnadssätt på Gustaf III:s tid, och vi skulle visst ej med någon stränghet hafva bedömt detta lefnadssätt, om det stannat inom de salar, hvarinom det fördes. Men, tyvärr, var detta ej händelsen. Ryktet derom började sprida sig, och, genom den inverkan man måste tillerkänna föredömet från

---

[5]) Hamilton, a. st.
[6]) Hamilton, a. st.
[7]) Biografiskt Lexikon, art. Serenius, XIV, s. 203.

högre kretsar, utöfva ett ganska förderfligt inflytande på hela nationalkaraktären.

Man lefde föga mindre fritt och tygellöst i hela den högre societeten, eller den s. k. le beau monde, än på hofvet [8]).

Gustafs III:s bemödande att införa en ny nationaldrägt bör äfven bedömas såsom ett försök att ändra Svenskens trumpna, allvarsamma, men redliga lynne, och göra honom till en sällskapsmenniska quand même, ett slags söderländning i Norden, hvars urbild konungen sjelf så gerna skulle velat vara [9]).

Försöket syntes, till en början åtminstone, ej vilja slå så illa ut, men misslyckades i *längden.* Man antog ifrigt den nya drägten, men endast vid hofvet öfverlefde den sin upphofsman.

I öfverensstämmelse med den anda, som herrskade vid hofvet, började presterna att predika i en vitter ton; och ett sirligt språk, utpyntadt med alla retorikens och den akademiska vältalighetens blommor befanns ofta angelägnare, än den bibliska andan [10]).

Vi hafva ingalunda tvekat, då det gällt att inför historiens rättvisa och dom draga minnet af en konung och en tid, hvilkas inflytande varit, i mer än ett afseende, så förderfligt för svenska nationen; men förderfligast blef i alla fall detta inflytande i fråga om den dryck, som i flera hänseenden utgör vår största olycka, och hvars allmännare bruk och införlifvande i hvardagsdieten egentligen bör tillskrifvas detta tidehvarf.

---

8) Ristell, a. st.

9) Rörande orsaken till nationaldrägtens införande erinra vi oss en anekdot, som statssekreteraren Leopold berättade. Konungen hade nemligen i veka ryggen en stor knöl eller utväxt, den han ville dölja, och man vill minnas, att L. i sammanhang härmed uppgifvit, det skulle konungens förkärlek för den gamla spanska drägten, med dess vida kappa m. m., varit vållad af dennas egenskap, att så väl undandölja detta kroppslyte.

10) Se Wieselgren, Svenska kyrkans sköna litteratur, sednare häftet, s. 383 ff.

Det blef snart sagdt ett bevis på lojåtet att — supa, samt uppmuntra till bränvinssupande, och sjelfva skaldekonsten måste betala sin skatt åt detta gyckelspel, att på folkets sedlighet draga vexlar, för att fylla de tomma hvalfven i den kungliga skattkammaren [1])! Hofvets anda nedträngde till universiteten, och man tog sjelfva framtiden i beslag för de nya sederna. I stället för studier vinnlade man sig om att dansa, rida, parlera franska, och sinnet för djupare forskning och vetenskap steg ned i grafven med Linné [2]).

Inom vitterhet och konst blef Gustaf III:s tidehvarf likväl ett af de mest lysande i Sverige.

Frihetstiden var forskningens och det grundligare naturstudiets gyllene ålder; då stiftades Vetenskapssocieteten i Upsala af Benzelius och Celsius, samt Vetenskapsakademien i Stockholm af Höpken och Linné, Triewald och Ahlströmer, Cederhjelm och Wrangel. Gustavianska tidehvarfvet blef deremot ganska fattigt på utmärkta vetenskapsmän; det kan knapt uppvisa en enda, ehuru namnen Bergman, Linné, De Geer m. fl., hvilka voro qvar från ett hängånget tidehvarf, väl ännu bidrogo att sprida någon glans öfver de första åren af tjusarekonungens regemente.

Den historiska forskningen kan i Sverige räkna en ny epok från Lovisa Ulrikas dagar. Begåfvad med en synnerlig smak och kärlek för vitterheten, kan man till en stor del tillräkna denna drottning förtjensten af det intresse och förökade lif, som derför vaknade under sista åren af frihetstiden, och omkring henne samlades en liten skola af män, hvarur sedan Vitterhetsakademien, egentligen en skapelse af Lovisa Ulrikas snille, utgick. Till en del under hennes vänskap och beskydd fostrades och utvecklades män, sådane som Dalin, Ihre och Berch, Lagerbring, Botin och Celsius,

---

[1]) Wieselgren, Historik öfver Svenska Bränvinslagstiftningen under 200-år, Lund 1840, s. 81 ff.

[2]) Ehrensvärds Journal.

alla utan tvifvel prydnader af första ordningen i svenska snillets och lärdomens Pantheon. Många af dessa ryktbara män lefde ännu qvar, åtskilliga af dem hade till och med, ehuru nedtryckta af lagrar och år, ännu ej alldeles lagt bort att författa. Så t. ex. utgaf Celsius under denna epok sin historia öfver Erik XIV, Lagerbring skref sitt sammandrag öfver Sveriges historia. Men i öfrigt syntes utsigterna klena till några nya knoppar och bladskott inom denna gren af den menskliga odlingens och forskningens område. Ingen ny stjerna på historiens och häfdateckningens himmel syntes vilja framkomma, och vi undra ej heller deröfver; under en regent och en tid, då tonen snart blef att förlöjliga det allvarsamma och anse dess idkare som skolfuxar, kunde förhållandet näppeligen blifva annat. Ett undantag gör kammarherren baron Gustaf Ehrensvärd, hvilken, såsom tjenstgörande vid hofvet, författade anteckningar, i hög grad utmärkta för noggrannhet, opartiskhet och öfverflödande af intressanta och karaktäriska uppgifter, och hvilka alltid skola åt honom förvara ett rum såsom en af sitt fäderneslands utmärktaste författare inom den historiska memoirens genre [3]).

Det adertonde seklet var den religiösa både upplysningens och upplösningens period. Tänkare uppstodo, hvilka ej ens tvekade att djerft betvifla sjelfva grunden för hela det europeiska samhällsskicket: den uppenbarade religionen. En af de icke minst dristiga af dessa »fritänkare» var en svensk, en ringa biskopsson från Skara, hvilken vid ingången af Gustafs tidehvarf, efter en lefnad, full af de besynnerligaste tilldragelser, slöt sina ögon i London, hufvudstaden i detta för kristlig upplysning och fördragsam-

---

[3]) Läsaren har under fortgången af detta arbete ofta sett oss citera Ehrensvärds Journal. Den omfattar en tidrymd af fem år (1776—1780), och finnes, enligt Wieselgren (Sv. Skön. Litt., IV, s. 589), i original hos en författarens slägting i Stockholm. På Löberöd förvaras en afskrift i tre band.

het alltid så utmärkta England, dit denne nordiska siare, sjelf en upplysningens och fördragsamhetens profet, alltid hade känt sig så mäktigt dragen. Svedenborg var tänkare och religionslärare, och en af den mest storartade och underbara art. Ehuru gynnad såväl af konung Adolf Fredrik som Lovisa Ulrika, var det likväl icke troligt att han, ifall han fått lefva, skulle vunnit några särdeles insteg hos deras son, kung Gustaf. Svedenborg — sjelf förkunnare af en ny gudalära, den, enligt hans åsigt, till sin renhet återställda och återupplifvade kristendomen, och Gustaf III, en lärjunge af Voltaire och Encyklopedisterna, dessa kristendomens eviga fiender, — Svedenborg och Gustaf III hade aldrig kunnat blifva ense. Det oaktadt fruktade man från tronen snarare medhåll, än rättelse i de andliga villomeningarne. Biskoparne och vännerna till den evangeliska lärobyggnaden råkade i förskräckelse och sammanslöto sig i sällskaper, med särskilt syftemål att motverka kristendomens förfall. Så uppkom sällskapet Pro fide et christianismo i Stockholm, så det teologiska samfundet i Carlskrona, o. s. v. Å andra sidan var grunden till en gemensam verksamhet i motsatt syftning lagd redan i Svedenborgs lifstid, under föregående styrelsen. År 1768 stiftades nemligen i Göteborg af Svedenborg sjelf, lektorerna Rosén och Bejer det s. k. Filantropiska sällskapet, af till hälften religiös, till hälften politisk natur. Enligt egen uppgift bestod sällskapets förnämsta bestämmelse i »den samvetsgranna utöfningen af kristnas och patrioters oskiljaktiga pligter, — att nemligen frambära de himmelska, andliga, naturliga, politiska, historiska, juridiska, ekonomiska, kommersiella, industriella och politiska sanningarnes vittnesbörd inför cheferna för deras fäderneslands styrelse, konungar, regenter, ministrar och embetsmän af alla slag». Det filantropiska sällskapet var således ett slags andligt-politisk blubb, verkande genom enskilt, direkt korrespondans med styrelsen, i ändamål att göra i lifvet gällande de menniskovänliga

grundsatser, hvaraf dess medlemmar funno sig lifvade; en inrättning, stående midt emellan pressen och de hemliga sällskaperna, lik den förra i allt utom offentligheten, och den sednare i allt utom hemligheten [1]).

Inom de filosofiska vetenskaperna hade denna period af Gustafs regering föga vigtigt att erbjuda. I Upsala föredrogs af en Christiernin kärf Lockianism. Den unga grefve Carl August Ehrensvärd — den blifvande konstfilosofen — var ännu ej känd, och Nils von Rosenstein, — en mindre d'Alambert, — var ej annat än en ung, obemärkt »man i verken».

Om vetenskaperna under Gustaf III sålunda ej gjorde några framsteg eller rönte synnerlig uppmuntran, kan man ej säga detsamma om de sköna konsterna. De hunno, under denna konungs vårdande och uppmuntrande hägn, en förut ej anad höjd af blomstring. Deras klassiska tidehvarf inträder.

Inom de bildande konsternas krets hann man väl ej mycket längre än frihetstiden; Adelcrantz, Sergel och Pilo voro redan utbildade konstnärer, då Gustaf anträdde regeringen, och större namn hade ej hans tid att erbjuda. Men äfven dessa konster rönte mycken uppmuntran från tronen, och flere aktningsvärda talanger inom deras område uppstego sedermera.

I musikaliskt hänseende åter gick denna tid långt framför de föregående; redan under innevarande period hade musici sådane som Naumann och Kraus, i mycket jemförlige med sina samtida i Tyskland, Mozart

och

[1]) Egenhändigt bref af Halldin, en af det filantropiska sällskapets mest nitiske medlemmar, till konung Carl XIV Johan då han som kronprins kom till Sverige och passerade Helsingborg, der författaren var bosatt. Halldins och medbröders afsigt med sina kommunikationer med den nya kronprinsen var att varna honom mot mystici, sådane som Björnram och Plommenfelt m. fl., som under Gustaf III spelt en roll, och att derigenom vinna honom för Svedenborgianismen. S. S.

och Glück, inkommit i landet. Det är sannt, de voro utländningar; men, såsom vi skola se, blefvo de ej utan efterföljare bland landets egna barn.

Den svenska poesiens vår inträffade under slutet af frihetstiden; nordens »turturdufva», fru Nordenflycht, hennes begge lärjungar och vänner, grefvarne Creutz och Gyllenborg, samt den oförgätlige Bellman sjöngo då sina odödliga sånger. Man skulle väl trott, att efter en skörd, så rik och herrlig, den svenska sånggudinnan länge skulle blifvit ofruktsam. Men alldeles tvertom. Väl var Nordenflycht borta, och Creutz' och Gyllenborgs lyror osträngade eller åtminstone föga begagnade; men Bellman icke blott lefde ännu qvar, utan hade äfven, i motsats till de förre, uppfattat sångens heliga konst *så*, att *sjunga* och *lefva* för honom var entydigt: och omkring denne gudaborne skald — sjelf konung i skaldernas rike — och den tredje Gustaf, såsom sjelf vitter, och älskare af skalder, samlades snart en skara af dylika, alla besjälade af samma anda, glädjens, sångens och ingifvelsens.

Gustaf III i egenskap af skald och utöfvande konstnär var måhända mindre stor, ehuru den rikedom på idéer och uppgifter för scenen, som utmärkte honom, och hvilka endast behöfde formens försköning, för att förvandlas till skapelser af ett varaktigt värde, alltid skall göra honom till en af våra yppersta författare; deremot har han som beskyddare och mecenat för de unga snillen, som uppblomstrade omkring honom, förvärfvat en lager, hvilken aldrig skall vissna. Ensidigt tillgifven den franska smakens öfverdrifna formförgudning, egnade han väl densamma sin största hyllning, äfven när den träffades hos andra, ehuru han var nog mycket snille för att upptäcka och värdera äfven andra arter af gudaeldens ingifvelser.

Grefve J. G. Oxenstjerna hemkallades från Wien, der han vistades i en diplomatisk befattning, och bestämdes af konungen att blifva det unga hofvets till-

fälligheteskald. Han hade redan förut hunnit göra sig väl känd såsom författare i den Creutz-Gyllenborgska andan, och denna förvandling till uteslutande *hofskald* var ingalunda välgörande för hans utveckling. Men det betydde föga emot nöjet att vid hofvet hafva en *Oxenstjerna,* som förstod att med lyrans strängar förströ en furste, som längtade efter ombyten, och dertill ett hof, som dessförutan skulle trånat af ledsnad.

Ett mera genuint uttryck af sin tid, så i godt som ondt, var den ytterst finkänslige och ädelsinnade Kellgren. Anställd i egenskap af informator hos grefve Mejerfelt, blef den unge Åbomagistern snart i tillfälle att vinna hans grefvinnas (en af de tre gracernas) hjerta, och dermed äfven sin konungs. Han blef af denne pensionerad, och i följd af sina stora, ovanliga skriftställaretalanger, såsom man kan föreställa sig, innan kort befunnen just tjenlig att utgifva ett sådant slags vitter riksorgan för konungadömet och den franska smaken, som man kände sig behöfva.

En annan skald, näst Kellgren den förnämste af dem, som tredje Gustaf samlade omkring sig, och hvilka i anseende till sina kända tänkesätt kunde kallas *Konungens* skaldekrets, ehuru hans rykte, mera än Kellgrens, har blifvit omtvistadt, var Leopold. Han hade under detta tidskifte ej hunnit längre än till den privata undervisarens tunga och obemärkta kall, samt fann ännu sitt största nöje i att svärma om i naturens fria rymder — den bästa förtrogna för ett hjerta, hvilket såsom hans, i ungdomskänslornas öfversvallning, mest känner sig hemma der, hvarest ordningens och tuktens stränga lagar ännu ej synas tillämpade.

Adlerbeth, genom Gyllenborg förd i konungens närhet, var redan känd som ett ungt hoppgifvande snille.

En annan serie af skalder, större i syftningen, om också aldrig så nära förbundna med sin konung, som de förutnämnde, var Thorild, Lidner och Bellman. Thorild, ännu endast denne känslige, naturdyrkande yngling, hvilket han sedan så troget under hela sina lef-

nad skulle förblifva, sysselsatte sig, i likhet med Leopold, till lättnad i sin stora fattigdom med enskilt undervisning. Men hvad säger jag? Thorild fattig?..... En yngling fattig, med ett hjerta, såsom hans, öppet för kärleken och naturen?.....Den olycklige Lidner gjorde under detta tidskifte denna besynnerliga resa till Cap, hvarifrån han återkom så — försupen, att styfföräldrarne måste inhyra honom på ett näringsställe. O blygsel öfver all blygsel! att så förslösa de herrligaste naturens gåfvor.....Men Bellman då? Hvad säga om honom? — — Han tager billigt kransen af alla dessa rimmande Gustavianer, ständigt nykter midt i ruset, fäderneslandets störste skald både då och ännu! Man har sagt, att det var den sjelf snillrike skalden och statssekreteraren Elis Schröderheim, hvilken allraförst gjorde Gustaf III uppmärksam på Bellmans snille, hvarefter man skänkte honom en liten tjenst som sinekur, för att sätta honom i tillfälle att odeladt få egna sig åt lyran. Dock, huru skola vi begripa denna diktarande häruppe midt ibland nordens klippor och under dess gråa himmel! O Ehrensvärd, din konstteori har genom denna enda skalds framträdande fått en ohjelplig vederläggning. Ty större var visserligen ej det mångbesjungna Greklands dityrambiske Anakreon, än Sveriges. Vi nämna blott, att Bellman till en början var »läsare», och sedan blef en verldsmenniska, som satte ett icke obetydligt värde på läckra måltider med mustiga viner. Dessa elementer, — bibeln och bränvinet, jord och himmel, Gud och menskligheten, — sammansmälte i hans melodier till ett: deraf det underbara! deraf Bellman!.....

En tredje och sista serie af Gustavianska sångare utgjordes af Hallman, Kexell, m. fl. De voro glada, lustiga bröder, som, utom mycket annat, äfven ha förtjensten af att hafva lagt första grunden till en nationell svensk komedi. Redan nu undfägnades den skådelystna publiken på Humlegårdsteatern med dessa qvicka och sjelfsvåldiga stycken af Hallman, hvaraf åtskilliga

ännu i dag kunna ses med nöje. Under nästa tidskifte skola vi se raden af folkskalder i denna genre betydligt förökad.

I allmänhet taladt var opinionen gynnsamt stämd för konungen under dessa år af hans regering. Han hade också gjort sig deraf i mer än ett afseende förtjent, ty hvad han hittills uträttat för nationen, var öfverhufvud taget mera godt än ondt. Genom revolutionen hade han måhända räddat vår sjelfständighet, och i det inre voro flere goda författningar vidtagna.

Konungens förhållande till *adeln,* såsom den kast, hvilken synes hafva förlorat mest genom statshvälfningen, var ännu godt; det låg äfven i konungens intresse att på allt sätt smickra adeln, såsom ett monarkiens stöd, ur hvilken synpunkt han äfven beredde den flere förmåner. Hans blifvande mördare, unga herrarne Ankarström, Horn och Ribbing, voro dels, såsom den förstnämnde, anställda vid hofvet, dels, såsom de båda andra, gerna och ofta sedda i hofvets salar och deltagare i dess nöjen. För Pechlin var tidpunkten på intet sätt gynnande. Han fortfor derföre att hålla sig undan från hufvudstaden och politiken [5]).

De enda, som under denna korta förtjusningsperiod gjorde opposition, var *rådet.* Vi erinra oss dess beteende i frågan om tryckfriheten och bränvinsregalet. Den gamle grefve Axel Fersen, nästan mot sin vilja tvungen att mottaga taláren, nedlade tidigt denna värdighet [6]), eftersom han kände sig för stolt att uppbära äran af ett embete, som i grunden numera ej var annat än ett vackert sken. Åtminstone var konungens afsigt att vilja hafva det så ansedt ganska tydlig. Den nya värdigheten af rikets herrar, som infördes straxt

---

[5]) Då konungen 1776 gjorde en resa till Carlskrona, uppvaktade honom Pechlin i Wimmerby. Han syntes »nu äfvenså smilande, falsk och tyst, som han förut synts hög, djerf och orolig», säger Ehrensvärd, se Biogr. Lex., art. Pechlin, XI, s. 129.

[6]) Mars 1773.

efter revolutionen, och hvilka voro i rang jemnlika med rikets råd, afgifver härom det bästa bevis [7]).

Allmogens sinnesstämning började visserligen, i följd af den nya bränvinsförfattningen och de oordningar, som deraf föranleddes, att blifva betänklig, ehuru, såsom bekant, det missnöje, som från detta håll utgår, behöfver gå mycket långt, förrän någon fara deraf kan uppstå [8]).

Under konungens och assessor Höppeners verksamma ledning var *pressen* ännu ganska foglig; dess verksamhet synes mest hafva gått ut på att nedsätta förra regeringssättet samt att göra det bestående populärt [9]).

En opposition, som visserligen ännu ej var synnerligen farlig, om den ännu ens kunde sägas vara till, men som likväl äfven nu förtjenar bemärkas, såsom i framtiden blifvande af oberäkneliga följder, var den, som under *frimureriets* täckmantel och i skuggan af hertig Carls beskydd bildades af ett antal personer, hvilka utmärkte sig som dennes förtrogne. I allmänhet voro dessa förtrogne, åtminstone i början, äfven konungens, och det goda förståndet emellan dessa

[7]) Den förste, som af konungen d. 25 Jan. 1773 kallades till en af Rikets Herrar, var grefve Fredrik Wilhelm von Hessenstein. Sedermera vid drottningens kyrktagning den 27 Dec. 1778 nämndes dertill genom öppna bref de tre äldsta grefvarne, Brahe, Lewenhaupt och De la Gardie, samt de begge fältmarskalkarne Spens och Hamilton, hvarefter dylika utnämningar flere gånger följde. — En tilldragelse af vigt inom området af den *adliga* oppositionens historia under detta tidskifte är äfven general J. M. Sprengtportens afsked (1774) och brytning med konungen, men hvarom vi uppskjuta att tala till nästa tidskifte, eftersom brytningen då fulländades.

[8]) Jfr. Geijer, a. st, II, s. 77.

[9]) Se Biogr. Lex., art. Höppener, VI, s. 326, noten. Kongl. sekreteraren och rikshistografen, sedermera kansliradet Schönberg var äfven en af dem, som konungen använde i nämnde syftning. Han gaf honom *hemlig befallning* att skrifva fribetstidens »l'histoire anecdotique», för att *bevisa* förra regeringssättets *brister*, samt huru en skedd förändring var *nödvändig*, och att denna ändring var den *bästa*, som kunde ske, afpassad efter nationens lynne. Så uppstodo Schönbergs bekanta historiska bref. Jfr. Biogr. Lex., art. E. von Stockenström, XVI, s. 76, noten.

begge bröder hann ej, så länge detta var förhållandet, att blifva stördt. Personer, som i detta afseende utmärkte sig och som stodo dem närmast, voro Munck och Toll, grefve J. G. Oxenstjerna, expeditionssekreteraren i inrikes expeditionen Elis Schröderheim, de båda grefvarne Adolf och Adam Lewenhaupt, samt kammarjunkaren Borgenstjerna. Men, såsom nämndt är, detta förhållande förändrades temligen tidigt. Hertigen hade en särskilt arbetsloge i sina rum på slottet. Det väckte äfven hans regerande broders uppmärksamhet, att han satte sig i beröring med det fransyska frimureriet, utan att derom meddela honom närmare förklaring [10]). Om hösten 1777, under hofvets vistelse på Gripsholm, hade hertigen en syn, som också torde få betraktas såsom en sorts profetia om kommande tilldragelser. Då hertigen, åtföljd af grefve Clas Ekeblad, sent en afton skulle passera ur det lilla s. k. prins Fredriks förmak innanför gamla rikssalen, hände att han vid dörren länge blef hindrad af någon, som på andra sidan starkt höll emot regeln; han lyckades slutligen vrida den upp, men just vid det han öppnade dörren, kom emot honom med stark fart en figur, hvars ansigte och kläder voro öfversköljda af blod. Hans drägt var blå och gul, men dragen kunde hertigen icke urskilja, i anseende till den strömmande bloden [1]).

[10]) Se Biogr. Teckning af Toll, I, s. 25.

[1]) Hertigens egen berättelse för baron G. A. Reuterholm. Se Samling af Maçonnique Händelser, till egen ro och hjelpreda för minnet upptecknade uppå Svidja år 1784 af den sistnämnde. Manuskript i M. R. S. — Reuterholm tillägger, att några dagar sednare såg hertig Fredrik en dylik obygglig figur. — Den »blå och gula» drägten? Sveriges, konungens, Gustaf III:s? ..... Jfr. Hamilton, som (a. st.) berättar samma anekdot, ehuru något olika.

GUSTAF III OCH HANS TID.

ANDRA PERIODEN.

(1778—1788.)

FÖRSTA KAPITLET.

Gustaf III:s planer mot Danmark.

(1778—1783.)

Episod om 1778 års riksdag. — Gustaf Adolfs födelse. — Förändrad riktning af konungens politik. — Första propositionen om beväpnade neutraliteten. — Bitande svar af lord North. — Krigsplaner. — Resa till Aachen. — Anekdot om drottning Marie Antoinette och grefve Axel von Fersen. — Anekdot om baron G. M. Armfelt. — Underhandlingar med Franklin. — Förslag till giftermål mellan konung Stanislaus och svenska prinsessan Sofia Albertina. — Förhållande till Ryssland. — Subsidietraktater med Frankrike. — Grefve Creutz kanslipresident. — Orsaken till baron Staëls hastiga befordran. — Baron C. B. Stedingk täflar med honom om mamsell Neckers hand. — Anfallsplan mot Danmark. — Konungens resa till Finland. — Olyckan på Parolamalm. — Konferens mellan konungen och kejsarinnan. — Förslag till en pacte de famille mellan Sverige, Ryssland och Danmark. — Anledning till missämja. — Märkligt samtal mellan konungen och baron d'Albedyhl. — Återresa.

Innan vi öfvergå till det egentliga ämnet för detta kapitel, eller berättelsen om rikets yttre politik, skola vi förutskicka några korta anmärkningar om den första af Gustafs riksdagar.

Då konungen 1772 åtskiljde ständerna, hade han lofvat att åter sammankalla dem sex år derefter; dessa år voro nu förflutna; drottningens tillstånd, som gaf hopp om nedkomsten med en arfprins, i fall de önskningar man i detta afseende hyste gingo i fullbordan, var äfven ett skäl för riksdag. Grefve Ulrik Scheffer, derom rådfrågad, tillstyrkte den, och riksdagskallelsen utfärdades den 9 September 1778.

Ehuru sinnesstämningen i landet öfverhufvud taget ännu var till konungens fördel och han genom sin regering i det hela hittills verkligen gjort sig deraf förtjent, visa dock alla omständigheter, att han med ett visst misstroende såg ständernas sammankomst. Or–

sakerna voro flerehanda. Mycket i den nya regeringsformen, särdeles beträffande riksdagarne, var obestämdt, eller rättare alldeles förbigånget; hvilken riksdags- eller riddarhusordning skulle följas, nämndes ej; det hette blott, att alla efter 1680 tillkomna grundlagar voro afskaffade; skulle häraf dragas den slutsats att de före denna tid gällande skulle anses såsom åter upplifvade? detta var en vitalfråga, hvarom den nya grundlagen ingenting nämnde. Man finner emellertid, att konungen var af denna åsigt. Redan i riksdagskallelsen åberopades 1626 års riddarhusordning [1]) såsom nu mera gällande. Det visade sig straxt derpå, att han äfven ansåg 1617 års riksdagsordning såsom återupplifvad. Men härmed hade han nu också öppnat dörren för de största förändringar, hvaraf flere äfven syntes stå i uppenbar strid mot den nya regeringsformen, samt för alla de vådor, som deraf kunde blifva en följd.

1778 års ständer ådagalade, allt detta oaktadt, prof på foglighet och anständighet, som i tideböckerna förtjena antecknas såsom särdeles märkliga. De böjde sig synnerligen villigt och utan betydande motstånd efter sin unge beherrskares vilja; han fortsatte i monarkisk anda sin revolutionära bana temligen öppet midt under deras ögon, och — hvad som blifver ännu märkligare — till en del under deras bifallsrop; det var blott mot slutet af detta korta, men betydelsefulla riksmöte, som några anledningar till missnöje uppkommo; de hunno dock knapt yppa sig, innan på en vink från tronen ständerna åtskiljdes, och de missnöjde, hvar i sin landsort, fingo utdunsta bekymmer, som deras unga konung ej fann för godt att höra.

---

[1]) Enligt densamma återinfördes röstberäkningen *efter klasser* på riddarhuset, i stället för den dittills brukliga *per capita*. Konungens afsigt härmed var att upphäfva demokratien inom riddarhuset och i de två första klasserna skapa ett naturligt stöd åt monarkien. Konungens dagbok kort före riksdagens öppnande, hvaraf utdrag hos Geijer, a. st. II, s. 138 f.

Vår mening är ej, att här fullständigt skildra detta riksmötes annaler; ämnenas mångfald, nyhet och intresse föranleda oss helt naturligt till en viss begränsning af hvarje. Vi vilja dock i korthet vidröra det förnämsta af förhandlingarne.

Konungen öppnade riksdagen [2]) med ett tal, hvari han målade rikets lycka och fördelarne af sin sexåriga förvaltning efter revolutionen. Han sysselsatte sig sedan med att, i samråd med adeln [3]), ibland hvilket stånd han för tillfället sjelf förde ordet, på rikssalen närmare öfverenskomma om sättet, hvarpå den gamla återupplifvade riddarhusordningen kunde anses böra på nuvarande förhållanden tillämpas. Öfverläggningarne aflupo i allt lugn. Konungens propositioner blefvo antagna, ehuru detta försök att genom klassindelningens återinförande på riddarhuset bilda en aristokrati och bereda monarkien ett stöd, såsom vi snart få se, visade sig fåfängt [4]).

Den 1 November (1778) föddes en tronföljare, i dopet, enligt önskan af ständerna, som dervid voro faddrar, kallad *Gustaf Adolf,* till ett minne af fäderneslandets förra gyllene tider, dem man väntade, att *han* skulle återupplifva..... Bedrägliga hopp!..... Olycksaliga förvillelse, hvarför det arma Sverige skulle plikta med en alltför dyrköpt erfarenhet, innan det fått lära sig att komma till en bättre insigt. — —

Det mesta af riksdagstiden upptogs i öfrigt af ceremonierna i anledning af tronföljarens döpelse, drott-

---

[2]) Den 2 Oktober.

[3]) Den 2 och 9 November.

[4]) Jfr. Geijer, II, s. 150 ff. — Den ende, som under dessa konungens öfverläggningar med adeln tillät sig att göra opposition, d. v. s. yttra annat än obetingadt bifall, var öfverste Gyllensvahn (se om honom sid. 209); men Toll yttrade, att Gyllensvahn borde straffas, då konungen genom en fin vändning förstod att vända hela frågan till sin fördel: Gyllensvahns ord borde nemligen qvarstå i protokollet såsom bevis på riksdagsopinionernas frihet i Gustaf III:s tid.

ningens kyrkotagning, o. s. v. Den allmänna atmosferen, hvari man gick och rörde sig, var tacksamhet och förtjusning. Konungen föreslog några lagförbättringar [5]) i filantropisk anda, hvilka vunno ständernas bifall. Dessa sednare stannade dessutom ej vid blotta välviljan i ord; de visade den äfven i gerningar, och röjde i anslag och extra presenter till de kungliga personerna en frikostighet, hvilken ingalunda var obetydlig [6]). På särskilt begäran erhöll konungen ett kreditiv på banken af 50 tunnor guld, att lyfta i händelse af inträffande våda för riket. Det fanns knappast någon plats för missnöje. Att grefve Axel Fersen ville grundlagsenligt garantera banken mot maktens möjliga ingrepp, togs af konungen och hans omgifning nästan som en upprorssignal, som föranledde de obehagligaste uppträden, hvilka dock slutades med frågans afgörande i hufvudsaklig öfverensstämmelse med konungens önskan [7]).

Ett ämne som dock gaf ständerna anledning till bekymmer, och så när hade rubbat det goda förståndet mellan dem och konungen, var dennes beslut att anse Gustaf Adolfs s. k. riksdagsordning såsom återupplifvad [8]),

---

[5]) Såsom t. ex. om mildring af dödstraff för barnamord, m. m. Se Geijer, s, 155 f.

[6]) Geijer, s. 171 f.

[7]) Det var fråga om en instruktion för banken, hvari grefve Fersen hade låtit inflyta en §, som föreföll konungen stridande mot regeringsformen och bankens hemlighet. Ett tillägg måste derföre göras till instruktionen, hvilket undanröjde dessa betänkligheter; i öfrigt blef den antagen. Jfr. Geijer, a. st., s. 159 ff., Schwerin, a. st., s. 217 f., samt Biogr. Lex., art. A. v. Fersen, IV. s. 343 f. Förslaget att för Bankoutskottet utfärda en instruktion uppgafs allraförst af kongl. sekr. J. v. Engeström, se dess bref till biskop Hesslén, af d. 27 Jan. 1779. E. S.

[8]) Så t. ex. infördes i den nya landtmarskalks-eden en förpligtelse att ställa sig denna riksdagsordning till efterrättelse. I den konungaförsäkran, som konungen lät ständerna bekräfta, heter det: »att Sveriges gamla lagar, sådane de före 1680 varit, blifvit genom fundamentallagen af d. 21 Aug. 1772 till deras väsendtligaste delar *återställde*».

samt ovissheten, huru i så fall den nya regeringsformen borde förstås. Ständerna voro nemligen, enligt denna riksdagsordning, vid sina öfverläggningar inskränkta till sådana frågor, som konungen dem förelade, hvarjemte äfven beslutanderätten tillkom denne, i händelse af ståndens paria vota. Detta var i tydlig strid med den nya regeringsformen. Man sväfvade länge i okunnighet huru dessa skiljaktigheter skulle förenas, då man slutligen på ett högst obehagligt sätt blef öfverraskad af konungens tanka [9]). Då riksdagsbeslutet förekom till granskning på riddarhuset, hade man nemligen i ingressen insmugglat ett fullkomligt erkännande af 1617 års riksdagsordning, hvarjemte man utsatt plenum så tidigt, att afsigten att genom öfverrumpling få det bifallet var tydlig. Men grefve Axel Fersen tog nu också, såsom nyss förut i fråga om banken, hand om den smula frihet som fanns qvar. Han protesterade emot denna metod, att till underskrift framlägga beslut, hvarom fråga förut aldrig varit i ståndet, hvarpå han fick de flesta närvarande på sin sida. Sedan framkom följande dagen kongl. sekreteraren Hummelhjelm med sitt bekanta memorial [10]), hvilket gaf konungen anledning att genast afblåsa riksdagen.

[9]) Liksom på försök för att se om det initiativ i lagfrågor, som enligt regeringsformen var ständerna förbehållet, verkligen stod dem öppet, hade de sjelfva gjort en proposition i samma anda, som den konungen gjort, om en modifierad religionsfrihet. Den vann hans bifall. Men konungens tanka att binda ständernas öfverläggningsfrihet inom den krets han sjelf behagade utstaka, framlyser klart af det egenhändiga koncept till riksdagsordning år 1778, som fanns i hans efterlemnade papper. Se Geijer, a. st., s. 157. Hvarför det ej blef framlagdt för ständerna, känna vi icke; förmodligen fann man det betänkligt, och föredrog att genom öfverrumpling söka prångla det igenom. Se texten.

[10]) Muntlig uppgift af grefve A. Fersen till prosten Nordin i Januari 1789, se Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 146 not. Hummelhjelms memorial, som ingafs den 19 Febr. 1779, innehöll en förfrågan huru de ofvannämnde motsägelserna i

Konungen var emellertid glad att för detta köp hafva sluppit ständerna. Flera omständigheter förenade sig nu att ge hans politik en helt och hållet ny vändning. De inre angelägenheterna få alltmer stå tillbaka, under det hans blick blir oaflåtligt riktad på Europas stora angelägenheter, i hvilka han, för egen ära och fäderneslandets bästa, börjar längta att inblanda sig.

I det inre föreföllo under loppet af år 1779 händelser, som hos konungen framkallade fruktan för framtiden och läto honom känna behofvet att afböja stormarne inom landet, genom att vända nationens krafter utåt. Hit bör i första rummet räknas allt hvad som tilldrog sig i anledning af den nya tryckfriheten [1]). Husliga bekymmer och oredor [2]) tillkommo, hvilka bidrogo att nedtrycka konungens sinne och väcka längtan efter nya förhållanden.

De politiska utsigterna i Europa föreföllo, såsom vi erinra oss, under loppet af år 1778 i hög grad lofvande för utbrottet af ett allmänt krig, hvilket Gustaf III, som sjelf ingenting hade försummat för att underblåsa lågan, lifligt efterlängtade [3]). Under tiden inträffade 1778 års riksdag, en rikssceremoni och döpelseakt, mindre vigtig, såsom Geijer uttrycker sig, för hvad den uttalade än förteg. Konungen kände sig derefter åter öppen för ingifvelserna af sitt snille och för dessa drömmar om återställandet af fäderneslandets

---

ständernas lagstiftningsrätt borde förstås och häfvas. Hela riddarhuset uttalade sig för bestämmelserna i 1772 års grundlag (röstberäkning efter ståndspluralitet, utom i bevillnings- och privilegii-saker, hvartill fordrades ståndens enstämmighet samt frågans förfall i händelse af två stånd mot två), hvaraf konungen, som ej ville låta sina ännu omogna förslag komma till en vådlig granskning hos ständerna, fann för godt att dem åtskilja. Se Hamilton, a. st. Man finner äfven, att konungens tanka blef att låta det bero vid ständernas önskan. Se Geijer, a. st., II, s. 157 f.

[1]) Jfr. fjerde och sjette kapitlet.

[2]) Se femte kapitlet.

[3]) Se sid. 198.

gamla anseende och glans, hvilka aldrig öfvergåfvo honom. 1779 hade väl ingått under nya fredliga utsigter; tvisten mellan Ryssland och Porten bilades [4]), äfvensom lugnet syntes återstäldt i Tyskland [5]); endast i vester fortfor oron, och det var också derifrån, som ämnen till nya förvecklingar äfven i norden uppkommo, och hvaraf konungen begagnade sig för befordrandet af sina planer.

Det sätt, hvarpå England skipade rättvisan till sjös, hade af ålder ådragit det de neutrala och handlande nationernas ovilja, och stod äfven i öppen strid med den upplysning och humanitet, hvartill tidehvarfvet berömde sig hafva kommit. Dess uppförande under nu pågående krig med Amerika förblef alltid detsamma, och Sverige och Danmark voro isynnerhet de makter, som deraf ledo. Det smärtade konungen att på detta sätt se sina bemödanden för upphjelpandet af rikets anseende och välstånd gjorda om intet, och fåfänga voro alla försök att på vanlig ministeriell väg vinna rättelse. Hofvet i Köpenhamn beslöt då att inbjuda dem i Petersburg och Stockholm [6]), att genom ett *gemensamt, beväpnadt försvar* skydda sin handel, och härigenom söka göra slut på ett förhållande, som svårligen kunde befinnas odrägligare.

Efter något besinnande bestämde sig Gustaf att förena sig med danska hofvet, och gjorde i detta ändamål de kraftigaste uppmaningar i Petersburg. Konungens förhållande till kejsarinnan var ännu godt, och det syntes, som borde några svårigheter emot ett så nyttigt förslag härifrån ej hafva kunnat uppväxa; men förhållandet blef alldeles tvertom. Ryssland, i egenskap af handlande makt, hade ej samma intressen och fördelar att bevaka, som Sverige och Danmark, i följd hvaraf

---

[4]) Den 10 Mars.

[5]) Genom freden i Teschen d. 23 Maj 1779.

[6]) Denna inbjudning ägde rnm i Oktober 1778, se Geijer, a. st. II, s. 140.

kejsarinnan afböjde propositionen. Detta hade den följd, att Danmark äfven började draga sig tillbaka. Gustaf stod då ensam, men beslöt icke desto mindre att, så vidt på honom berodde, lemna sitt rikes handel det understöd han förmådde, samt lät i detta ändamål utrusta en större eskader, som följande året kryssade både inom och utom Östersjön.

Då vår minister i London, friherre G. A. von Nolcken, gaf engelska kabinettet del af detta konungens beslut, med förklaring, att Sverige beslutat att med fregatter låta konvojera sin handelsflagga, svarade utrikes ministern, lord North, i en bitande ton: »Ah, men var af den godheten säg mig, hvem skall konvojera fregatterna» [1]? Sådana yttranden blefvo icke utan sitt inflytande på Gustafs krigiska sinnesstämning; han var månare om nationaläran, än mången svensk konung, och hvad han aldrig kunde glömma, var ett anfall på densamma.

Under vintern 1780 föregingo emellertid i det inre af kabinettet i Petersburg de mest betydande omkastningar. Kejsarinnan, som genom engelska ministerns, chevalier Harris, intriger, redan varit så nära att förena sig med England, att en stor flotta i Cronstadt låg färdig att vid första öppna vatten utlöpa och agera gemensamt med den engelska, förmåddes af grefve Panin att öfvergifva England och uppträda till öppet försvar för de neutrale. Hon utfärdade i följd häraf sin beryktade deklaration af den 28 Februari 1780, hvari hon förklarade sig för *alla* de neutrala och handlande makternas rättigheter och intressen, samt lät inbjuda hofven i Stockholm och Köpenhamn att med henne förena sig om ett gemensamt försvar, och att hvarje makt för sig måtte till de krigförande öfverlemna en deklaration af samma syftemål som Rysslands.

Detta var en nyhet af yttersta vigt för Gustaf III och hans krigsplaner. Sedan han hunnit göra sig

[1]) Hamilton, a. st.

sig förvissad derom, att denna plötsliga förändring i kabinettet i Petersburg var uppriktig, lät han till Svenska ministern derstädes, friherre F. von Nolcken, öfversända förslag till en konvention, jemte fullmakt att den underteckna. I denna konvention var vägen till krigisk mellankomst i den pågående fejden öppnad genom en paragraf, af innehåll att de kontraherande makterna skulle erbjuda de krigförande sin bemedling samt söka att i fredsinstrumentet få intaget ett formligt erkännande af den nya sjörätten.

De underrättelser, som kort härefter ingingo från Petersburg, syntes uppmuntrande. Baron Nolcken inberättade, att den föreslagna konventionen väl i hufvudsaken skulle blifva antagen, men äfven att Danmarks uppförande varit så tvetydigt, att man ej visste hvad man derom skulle tänka. Man hade nemligen från detta hof insändt förslag till en konvention så partisk för England, att man endast för att ej stöta Danmark ifrån sig varit tvungen att insinuera ett motförslag i Petersburg, som utgjorde en medelväg mellan det som konungen af Sverige och danska hofvet föreslagit.

Denna underrättelse var just vatten på Gustaf III:s qvarn, och kunde aldrig komma lägligare. Hans rörliga, för stora, utomordentliga planer svärmande inbillningskraft kom i verksamhet, och han var i ögonblicket färdig med en plan att åvägabringa en konflikt med Danmark, hvarunder han kunde blifva i tillfälle att hämnas på detta rike. Han beslöt att göra en resa till Aachen [8]), för att derifrån företaga en utflykt till Paris, i ändamål att erbjuda detta hof sin beväpnade intervention; han ämnade på samma gång

[8]) Konungen hade redan sedan året förut umgåtts med tankan att resa till Aachen. Jfr. Taubes bref till konungen. G. S. En sedermera inträffande sjuklighet var ett nytt skäl att ej uppskjuta resan längre. Se konungens bref till grefve C. F. Scheffer, hos Geijer, a. st., II, s. 197.

söka förmå kejsarinnan att härom förena sig. Danmarks lutning åt England skulle då erbjuda honom ett passande svepskäl att öfverfalla detta rike och tvinga det till eftergifter, på hvilkas erhållande konungens hela politik vid denna tid gick ut. Han gaf sina förtrogna, Munck och Toll, del af planen, jemte befallning att resa till Köpenhamn, för att göra sina iakttagelser [9]). Konungen beslöt att ofördröjligen afresa, och lät tillskrifva sin minister i Paris, grefve Creutz, att möta i Aachen. En större eskader utrustades till kryssning i Nordsjön [10]).

Den 15 Juni lemnade konungen Stockholm, åtföljd af öfverhofstallmästaren grefve A. Lewenhaupt, generallöjtnanten baron H. S. Mörner, kabinettssekreteraren U. G. Franck och några andra. Han påskyndade så sin resa, att han redan den 20 befann sig i Damgarten uti Mecklenburg, der han likväl häftigt insjuknade och måste intaga sängen. Ändtligen någorlunda återställd kunde konungen fortsätta resan, och inträffade i slutet af Juli i Aachen, der grefve Creutz mötte. Efter några dagars vistelse i Aachen och vattnets begagnande derstädes, afreste de till Spaa, deras egentliga vistelseort under hela den följande månaden och en god del af September.

Ryktet om konungens af Sverige ankomst till Spaa synes denna sommar hafva ditlockat en ovanlig mängd höga och lysande gäster. Gräddan af den parisiska adeln fann han der för sig. Hertigen af Chartres, prinsen af Hessen Reinfels, markgrefven af Bayreuth, hertiginnan d'Ahrenberg, prinsessan Orloff och marskalken af Saxen; grefvinnorna de la Marck och de Boufflers, prinsessan Sangirska och grefvinnan Rzewuska, född Potocki; Milord Jocelyn, grefve d'Usson med

---

[9]) Jfr. bref från Toll till konungen, Helsingborg d. 19 Juli 1780; G. S.

[10]) Sjögranat, Sveriges sjökrigshistoria i sammandrag, II, s. 178 f.

fru, grefvinnan Fougièrès, markis de Talary, markisinnorna de Coigny och de Branoy, grefvarne d'Avaux och de Castellane — hvilken storståtlig och högst förtjusande sällskapskrets för en Gustaf III, som nu snart blef dess medelpunkt, af alla beundrad och omtyckt som ett föredöme i smak, älskvärdhet och elegans! Utom grefve Creutz såg man här flere svenskar, såsom generalen grefve F. Horn, baronerna Taube, Malte Ramel och C. B. von Stedingk. Baler, spel och spektakel följde hvarandra tätt i spåren, och konungen af Sverige var öfverallt. Han var förtjust af detta lif, och yttrade att han på många år ej upplefvat ett gladare. Från kl. 11 till 1 passerade man alla dagar i Vauxhallen, i den fullkomligaste frihet. Hvar och en visade sig med betäckt hufvud, utan alla ceremonier, och Gustaf sammanblandade sig med de andra. Man såg hvarken uniformer eller värjor. Här spelades oerhördt, såsom bruket då var inom de förnämes kretsar. Gustaf III spelte trente et quarante med sådan lycka, att han en gång vunnit 4000 dukater; han ville upphöra; men man förmådde honom att spela farao, ett spel som han ej tyckte om, då han förlorade hela sin vinst. Konungen derangerade fullkomligt brunnsregimen för hela den förnäma verlden. Hans societé, som var den mest besökta, åtskiljdes aldrig förr än kl. 2 à 3 om natten, hvilket gjorde att man låg ända till kl. 10 om morgonen. Fåfänga voro läkarnes protestationer emot detta lefnadssätt; fåfängan och modet behöllo öfverväldet.

Baron Taube, som nyss kommit från Paris, roade konungen med anekdoter om drottning Marie Antoinette och hennes förkärlek för svenskarne. Hon hade råkat att alldeles förälska sig i den unga grefve Axel Fersen, och fann ett sådant behag i hans sällskap, att det snart väckte hela hofvets uppmärksamhet. Hennes öga, fullt af känsla, hvilade ofta på den sköna ädlingen, hvars utmärkta belefvenhet var förenad med en modesti, som förhöjde dess värde. Man kallade honom allmänt le beau Fersen.

Under en af de förtroliga aftoncirklarne på Trianon satte sig drottningen vid pianot och sjöng med synbar rörelse en af Didons vackra verser, som börjar:

»Ah que je fus bien inspirée»
»Quand je vous reçus dans ma cour», etc.

Hennes blick sökte dervid den blygsamme Fersen, som knappast vågade tillstå för sig sjelf det intryck han gjorde. Man beundrade hans återhållsamma beteende, hans vördnadsfulla och ytterst uppmärksamma sätt mot drottningen, men isynnerhet den fina takt, hvarmed han bedömde sin ställning vid hofvet. Fruktan att som utländning uppväcka mäktiga fiender förde honom på tankan att gå till Amerika, för att förvärfva lagrar, och det var i anledning häraf som grefvinnan Fitz-James en dag frågade honom: »Hvad, min grefve, ni öfvergifver så eder eröfring»!

»Hade jag gjort en sådan, svarade han, så skulle jag ej öfvergifva den. Jag reser fri, och olyckligtvis utan att lemna någon saknad» [1]).

Följande vintern kom grefve Fersen tillbaka till Paris, och blef ett om möjligt ännu mera omtyckt föremål för drottningens utmärkelse. Hon promenerade med honom på operabalerna, ja hon syntes till och med i en loge ifrigt samtalande med honom. Man gjorde allarm vid hofvet, och alla menniskor frågade: »min Gud, hvem är då denne unge svensken, med hvilken drottningen alltid promenerar? aldrig har man väl sett drottningen dröja så länge på operabalerna som i år». Detta kom till hennes öron, och ökade ännu mer hennes böjelse för den unga Fersen. För att afleda uppmärksamheten, ville hon i sin förtroliga societé intaga flere

---

[1]) Bref från grefve Creutz till Gustaf III, Paris d. 10 Aug. 1779, hos Geijer, a. st., II, s. 128 ff., samt anteckning i S. S. ur fransyska källor. Grefve Fersens förbindelse med Frankrikes tjusande drottning började 1779, eller samma år han kom till Paris.

svenskar. Baron Stedingk, nyss hemkommen från Amerika, der han tjenat Frankrike med lika utmärkelse som grefve Fersen, och med hvilken konungen af Frankrike talat några gånger, blef befalld att soupera i de kongl. smårummen. Han fann sig häraf smickrad, och trodde att det var för hans vackra ögon man utmärkte honom. Men snart fick han höra, huru man skrek öfver att han kunde röna en sådan gunst och ville veta, om han vore af nog gammal adel för att kunna soupera i konungens kabinett. Detta föll sig väl svårt att smälta för Stedingk; men drottningen hade vunnit sitt ändamål; allt skriket hade öfvergått på Stedingk. Hon fortfor emellertid att mera enskilt se grefve Fersen. Hennes damer, såsom fruarne Lamballe, Polignac och d'Auzun, gåfvo små fêter i sina rum, dit drottningen och Fersen, och ofta konungen, kommo. Här roade man sig med allehanda lekar, såsom t. ex. den gamla svenska leken: »när hvar tar sin, så tar jag min, så får den andre ingen», i hvilken lek, som mycket behagade konungen och drottningen, Fersen alltid utmärkte sig [2]).

Bland svenskar, som skyndade att göra konungen sin uppvaktning i Spaa, var äfven en som snart skulle vinna en så stor ryktbarhet: friherre G. M. Armfelt. Han började sin bana vid gardet, och åtnjöt först konungens beskydd; men Armfelts framfusighet och lättsinnighet, hvilka vid flere tillfällen röjde sig, gjorde honom snart obeqväm, hvarför han blef tillsagd att lemna gardet och tjenstgöra vid något landtregemente. Armfelt blef stött, hans ärelystnad tillhviskade honom att han vore bestämd för andra öden än att ligga nedgräfd i landsorten, och han beslöt att söka inträde i utländsk krigstjenst. Han uppehöll sig just i detta ändamål i Paris, då underrättelsen om konungens af Sverige ankomst till Spaa träffade honom.

---

[2]) Bref från baron Taube till Gustaf, Paris den 20 April 1780.

En anekdot från Armfelts barndom är karaktäristisk! Han var ej mer än fyra år, då han i sömnen tyckte sig se en engel, som kom till honom, försäkrade att han skulle blifva lycklig, samt bad honom göra tre önskningar, hvilka skulle blifva uppfyllda. Armfelt behöfde ej betänka sig; han begärde att blifva *älskad* af hvar och en som han ville behaga, att blifva *militär* och nog lycklig att slå ryssarne, och slutligen, för att råga måttet på hans lycka, *favorit* hos någon stor furste [3]).

Armfelt blef ganska kallt mottagen af Gustaf III; denne var till och med så intagen mot honom, att, då han en dag stod på väg att göra visit hos grefvinnan Ramel och varseblef Armfelt på balkongen midt i grefvinnans societé, lät han köra förbi, emedan han ej ville vara i hans sällskap. Men Armfelt hade skaffat sig talrika vänner. Han var älskvärd och qvick. Alla de sköna voro förtjusta i honom; de sammansvuro sig för att bespara honom den förödmjukelse, som man ville låta honom undergå genom att utesluta honom från societeten. Dessa intriger, understödda af Armfelts finhet och skicklighet, segrade öfver konungens motvilja. Det kom till en förklaring, som slutade med en ömsesidig tillfredsställelse. Konungen fann baron Armfelt så intagande, så qvick, så alldeles efter sin smak, att han bad honom följa sig till Sverige och stanna vid hans sida. Armfelt lydde, och det första steget var taget på hans lysande framtidsbana. Han blef samma år löjtnant vid gardet och kavaljer hos kronprinsen [4]).

Men det var ej nöjen allena som sysselsatte Gustaf III under dessa angenäma dagar i Spaa, de utgjorde fastmera blott den omklädnad, hvarunder hans aldrig hvilande, öfverspända politiska planer dolde sig. Berättelserna från Petersburg fortforo att låta gyn-

---

[3]) Armfelts egen berättelse. S. S.

[4]) Anteckning i S. S.

nande; de öfverflödade af de oerhördaste, för konungen mest välkomna underrättelser om Danmarks stämplingar och försök att draga kejsarinnan från Sverige och Frankrike och att till Englands fördel åstadkomma ett förbund mot dessa makter. Grefve Creutz uppmuntrade och äggade konungen att fullfölja sina planer. Man gaf franska hofvet del af Danmarks falskhet, för att på detta sätt söka att reta Frankrike mot Danmark. Men Frankrike under den försigtige och fredsälskande grefve Vergennes' ledning var ej detsamma som under Richelieus: under förevändning att ej uppväcka afundsjuka hos kejsarinnan, som äfven troddes villig att intervenera till Frankrikes fördel, afböjde man konungens förslag att resa till Paris. Kejsarinnans möte med Josef II i Mohilew och Petersburg var ej heller ett godt förebud för de planer man uppgjort; det var att förmoda, att hennes uppmärksamhet härigenom skulle blifva dragen från vestern och hufvudsakligen rigtas åt östern, i hvars angelägenheter kejsarens äregirighet skulle finna sin räkning vid att inveckla henne. Men konungens inbillning var för mycket upphettad för att se några omöjligheter. Danmarks beslut att öfvergifva England och förena sig med Sverige och Ryssland, hvarom allt underrättelse ingick medan konungen ännu vistades i Spaa, var ej en gång tillräckligt att minska hans ifver. Så snart han återkommit till Sverige, lät han uppmana kejsarinnan att i förening med Sverige uppträda till Frankrikes fördel i kriget med England. Konungen gaf fransyska hofvet del af detta steg; det gaf dertill sitt bifall; men hindret mot hans planer skulle uppväxa från annat håll. Kejsarinnan, hvars egenkärlek hade gjort det till en regel för henne att ej låta sina handlingar bestämmas af andra, och som dessutom, efter mötet med Josef II och de planer som derunder blifvit öfverenskomna, hade skäl att mindre lifligt önska freden återställd i vester, gaf ett undvikande svar. Så förföll Gustaf III:s plan att denna gång skaffa sig hämd på Danmark; han

såg sig tvungen att afvakta ett gynnsammare ögonblick [5]).

Emellertid var han färdig att på de vägar, som för tillfället stodo honom öppna, försöka att utvidga och föröka sin ära och rikets fördelar. Han gaf grefve Creutz befallning, att vid freden som snart väntades, försöka att åt Sverige bereda några fördelar, t. ex. en koloni i Westindien, samt att med amerikanska sändebudet i Paris, Franklin, inleda underhandlingar om ett handelsförbund. Den amerikanska ministern mottog grefve Creutz' proposition med den största beredvillighet. »Det skulle», yttrade han [6]), »vara höjden af mina önskningar att i våra haf se flottan af en nation, som jag betraktar såsom en af de första i Europa, och hvars konung gör sig vördad genom sin patriotism, sin filosofi och sina konungsliga talanger. Kongressen skulle se det med så mycket mera nöje, som kärnan af republikens styrka utgöres af en kanton, upptäckt och befolkad af Svenskar, och, såsom ni säger ganska bra, utgångna af samma stam, böra vi betrakta oss, för att så säga, såsom samma folk» [7]).

Det fanns för öfrigt nästan intet hof i Europa, dit Gustaf III:s diplomati ej försökte att utsträcka sitt inflytande. Redan 1779 finna vi Polens krona, i egenskap af ett gammalt Wasaarf, hafva varit föremål för hans ärelystnad; baron Taube, som vid samma tid gjorde en resa i Tyskland och Frankrike och fått höra omtalas ett rykte att konung Stanislaus ämnade nedlägga kronan, försummade intet att befästa konun-

[5]) Denna berättelse om underhandlingarne rörande den beväpnade neutraliteten och konungens i sammanhang dermed hysta krigsplaner är grundad på vederbörande kabinettsakter, meddelade af baron d'Albedyhll, Recueil des Memoires etc., I, p. 1—78 och II, p. 153 ff., samt på grefve Creutz' bref till konungen. R. A.

[6]) Den 25 April 1782.

[7]) Bref från grefve Creutz till konungen, Paris d. 25 April 1782.

gens drömmar [8]). Då Toll kort derefter företog èn stor utrikes resa, blef han i tillfälle att i polska frågan taga några steg närmare målet. Han råkade i sällskap med några polska magnater, kronfältherren grefve Oginsky, biskopen i Krakau m. fl., med hvilka han hade flera hemliga konferenser, då fråga uppstod om revolution i Polen, hvilken skulle understödjas af kronprinsen af Preussen, sedan han bestigit tronen, samt af Sveriges konung. Toll lofvade att framföra dessa planer till Gustaf III, hvarpå grefve Oginsky, mycket glad, svarade: »Eder konung är för stor att vilja annat än befrämja rättvisan och skydda oskulden; jag kan således aldrig anse en hemlighet förrådd, då den lemnas i hans sköte» [9]). Toll insände från Warschau en omständlig berättelse om Polens förhållanden, hofvet, magnaterna och utsigterna för hela landets framtid, sådana de visade sig för hans uppfattning, hvilket allt tyckes vittna om djupare planer, om ej hos konungen, åtminstone hos hans ombud [10]). Toll blef på det mest smickrande sätt mottagen af konung Stanislaus, som med den största vänskap och beundran yttrade sig om konungen af Sverige. Det var till och med fråga om ett giftermålsförslag mellan polska konungen och svenska prinsessan Sofia Albertina; den förre tycktes ej vara deremot, men förslaget afböjdes af Stanislai systrar, som på honom utöfvade ett stort inflytande, hvilket de fruktade att förlora [1]).

Förhållandet till Ryssland var ännu godt, och öfverhufvud det bästa under konungens hela regering; men alltför många orsaker samverkade att göra det osäkert. Den stora olikheten mellan Gustaf III:s och Catharinas karaktärer, jemte bådas täflan att spela

---

[8]) Bref från Taube till konungen, Paris d. 10 Dec. 1779. G. S.

[9]) Bref från Toll till konungen, Aachen den 20 Juni och 4 Juli 1782. Biogr. Teckn. af Toll, I, s. 220 ff.

[10]) Denna berättelse finnes i Tolls Biografi, I, s. 176 ff.

[1]) Biogr. Teckning af Toll, I, s. 25.

första rollen i Norden, voro ofta på väg att ge ämnen till obehagligheter. Så t. ex., då kejsarinnan, tvertemot sanningen, sökte att tillvälla sig hela äran af beväpnade neutraliteten, fann konungen det så stötande, att han redan var färdig att slå en medalj, föreställande honom sjelf såsom presiderande vid den gemensamma öfverläggningen mellan de nordiska monarkerna, då grefve U. Scheffer fann tillfälle att afböja denna oförsigtighet [2]).

Men det dröjde ej, förrän ämnen af större vigt skulle upptaga de båda nordiska hofven. Kejsarinnans efter mötet i Mohilew visade obeslutsamhet att med allvar blanda sig i vesterns angelägenheter hade sednast varit orsaken till att konungens planer mot Danmark strandat. Under tiden ingingo till kabinettet i Stockholm allt bestämdare underrättelser om de mot det ottomaniska riket syftande planer, hvilka man länge misstänkt [3]). Händelserna skyndade, och konungen fann, att han just i dessa planer skulle få en ny välkommen anledning att med hopp om framgång falla öfver Danmark.

Emellertid hade grefve Ulrik Scheffer, trött af år och arbete, och sedan han med oro hunnit genomskåda den nya krigiska riktningen af Gustaf III:s politik, hvilken *han* var en alltför klok och djuptänkt statsman för att kunna gilla, begärt och erhållit afsked. Fåfängt sökte kejsarinnan beveka honom att sitta qvar. Då underrättelsen om fredspreliminärernas undertecknande i Versailles i Februari 1783 ingick till Stockholm, — en tidpunkt, före hvilken konungen vägrat bifalla hans begäran, — inlemnade grefve Scheffer sin afskedsansökan. Konungen anmodade samma dag grefve Creutz att i egenskap af kanslipresident efterträda Scheffer; han fick derjemte före sin afresa be-

---

[2]) Hamilton, a. st.

[3]) Jfr. grefve Creutz' bref till konungen under åren 1781 och 1782. R. A.

fallning att söka utverka förnyandet af den sednast afslutade subsidietraktaten med Frankrike. Denna var hemlig, och af den 8 December 1778. Enligt densamma lofvade Frankrike att i sex år räknade från den 1 Januari 1779, årligen till Sverige utbetala 1 och en half million livres, emot förnyelse å Sveriges sida af alla förbindelser enligt 1738 års traktat. Underhandlingen lyckades. Den 3 Maj 1783 förnyades traktaten af år 1778, på enahanda vilkor; den inskränktes dock till endast fyra år. En månad förut hade grefve Creutz lyckats att afsluta handelstraktaten med den nya amerikanska republiken [4]).

En fråga af vigt var utnämnandet af grefve Creutz' efterträdare. Gustaf III hade härtill bestämt baron Taube; men drottning Marie Antoinette intresserade sig mycket för en ung baron Staël, sedan 1778 attaché vid svenska missionen i Paris. Hon hade till och med tillskrifvit konungen härom, med särskilt förord för baron Staël, hvars utnämnande till den vigtiga ambassaden i Paris hon satte i sammanhang med ett föreslaget giftermål med demoiselle Necker, den ryktbare exministerns innan kort ännu ryktbarare dotter [5]). Det hade

[4]) Geijer, a. st., III, förra afdelningen, s. 9, jemförd med II, s. 288 f.

[5]) Bref från grefve Creutz till konungen, Paris d. 8 Mars 1783. R. A. Man har undrat, hvad som kunnat göra baron Staël så intressant i Marie Antoinettes ögon. M:ll Necker hade visat grefve Fersen mycken uppmärksamhet, och grefve Fersen säger sjelf, att om han velat, hade han kunnat hindra baron Staëls lycka. (Jfr. Geijer, a. st., III, sednare afdelningen, s. 21, noten). Kanske gissa vi ej orätt, om vi antaga, att drottningen af jalusi mot m:ll Necker visat sig så angelägen om baron Staëls lycka och hans giftermål med den förra. — Enligt uppgift af en svensk diplomat, som vistats i Paris, skulle drottning Marie Antoinettes intresse för baron Staël hafva härledt sig från ett kärleksäfventyr hon haft med honom vid en maskerad på hofvet — en uppgift om hvars trovärdighet vi lemna åt läsaren sjelf att döma. — En tredje version kunde vara den, att drottningen af tillgifvenhet för grefve Fersen ville göra hans väns lycka genom att be-

fallit sig svårt för konungen, att vid så betydande rekommendationer ej fästa afseende, hvarföre han lofvat att uppfylla drottningens önskan, likväl med vilkor att det projekterade giftermålet blefve af [6]).

Baron Staël var en man af vackert utseende och intagande sällskapsgåfvor [7]); men detta var allt. Allraminst synes han hafva varit den rätte att ifrågakomma såsom make åt en dame af mamsell Neckers skaplynne. Allvarsam, vanlig och utan betydande förståndsgåfvor, synes han hafva varit nästan raka motsatsen af denna utaf qvickhet, originalitet och snille öfverrika personlighet. Hans enda förtjenst i herr och fru Neckers ögon synes hafva varit egenskapen att vara protestant, samt det beskydd han åtnjöt af Frankrikes drottning och konungen af Sverige.

Baron Staël hade haft farliga medtäflare om m:ll Neckers hand; den förnämste var troligen ofvannämnde baron Stedingk.

Ung, älskvärd och af stor belefvenhet var han nyss återkommen från ett af dessa fälttåg i nya verlden, der han kämpat med så mycken ära och genom sin utmärkta tapperhet bidragit att höja glansen af de fransyska vapnens framgång. Han hade blifvit sårad, och måste ännu nyttja krycka, — en omständighet som icke litet bidrog att föröka intresset af hans personlighet hos de sköna [8]).

Den unga, svärmiska mamsell Necker fick i denna belägenhet se Stedingk, och fattade ett lifligt tycke för honom. Grefve Creutz införde honom i hennes föräl-

---

fordra hans giftermål med den rika mamsell Necker, hvilket återigen ej kunde ske utan att han blef grefve Creutz' efterträdare. Se Geijer, a. st., II, s. 126 noten.

[6]) Bref från Gustaf till grefve Creutz, d. 5 Febr. 1783, hos Geijer, III, förra afdeln., s. 7.

[7]) Jfr. Geijer, a. st., II, s. 127.

[8]) Man gaf på Pariser-teatern en pjes, hvari Stedingk syntes på stormstegen vid belägringen af Savannah.

drars hus, der hans emottagande blef en fest. M:ll Necker sjöng kupletter, komponerade till hans ära, och blef kär, utan att veta det.

Marskalken grefve de Broglie, farfar åt den hertig af Broglie, som sedan gifte sig med fru Staëls dotter, en herre af stort anseende, hade alltid visat en stor välvilja för baron Stedingk. Han sade till honom en dag:

Ni måste befästa er ställning genom ett godt giftermål.

Jag har icke tänkt derpå. Jag eftersträfvar ingen annan qvinna, än en skön armé, för att dermed eröfra Newfoundland.

Men kasta ej bort er lycka genom att omfatta chimeriska idéer! Jag har tänkt på ett parti, som skulle anstå eder.

Och hvilket, jag ber?

Mamsell Necker.

Baron Stedingk besinnade sig en stund, hvarefter han återtog:

Nå väl! antag att personen passar mig, hvad säkerhet har jag att lyckas?

Jag svarar derför. Det är blott fråga om edert eget tycke.

Jag skall tänka derpå.

Så snart baron Staël blifvit underrättad härom, skyndade han med tårar i ögonen till Stedingk, för att bedja honom icke tänka på m:ll Necker. Af naturen ädel, och med hufvudet fullt af idéer om eröfringar i den nya verlden, lofvade Stedingk utan möda att öfvergifva de äktenskapsplaner man för honom framkastat. Han gaf baron Staël sin hand och sitt ord att icke täfla med honom om m:ll Neckers hand, och han svarade marskalken de Broglie, att han ej hade någon lust för det parti man föreslagit *).

Då grefve Creutz några år härefter, enligt Gustafs ordres, för grefve Vergennes meddelade nyheten om sitt

*) Anteckning i S. S.

utnämnande till grefve U. Scheffers efterträdare, begagnade Vergennes tillfället att, på konungens och drottningens af Frankrikes vägnar, erinra om löftet rörande baron Staël. Han tillade, att efter det bref Hennes M:t förra året härom tillskrifvit konungen, han trodde, att han skulle göra sig ett nöje af en sak, som var Deras M:ter så angenäm [10]). Konungen utnämnde derföre samma år baron Staël till chargé d'affaires, minister plenipotentiaire och slutligen till ambassadör [1]). Men vi återgå till vår berättelse.

Så snart konungen, i början af Maj, fått underrättelse om kejsarinnans beslut att skicka Potemkin till Crim, för att taga det i besittning, fann han tidpunkten vara inne; han trodde, att detta skulle blifva signalen till ett allmänt krig, och uppgjorde i ögonblicket en plan till anfall på Danmark, vid hvars utförande han beräknade att kriget med Porten skulle gifva honom säkerhet från Ryssland. Han efterskref Toll, och de blefvo snart ense. Man skulle endast afbida nyheten om krigets utbrott mellan Ryssland och Porten, innan man begynte; anfallet, som skulle göras med alla Sveriges förenade krafter både till lands och sjös, borde ha Norriges eröfrande till mål; anledningen dertill skulle tagas af en tvist om Sundska tullen, hvari man borde inveckla Danmark, som deraf skulle narras att skjuta på en svensk fregatt.

Konungen sände den 15 Maj Toll med ett egenhändigt bref till Trolle [2]) — sedan 1780 general-amiral eller öfverbefälhafvare öfver örlogsflottan — i hvilket bref han gaf honom en vink om hvad som förestod samt bad honom anförtro sig åt Toll. Trolle, som redan anat konungens afsigter, förklarade sig bered-

---

[10]) Bref från grefve Creutz till konungen, Paris d. 8 Mars 1783. R. A.

[1]) I November 1783. I följe häraf blef baron Staël 1786 gift med mamsell Necker.

[2]) Jfr. en intressant artikel om amiral af Trolle i Biogr. Lex., XVII, s. 334, ff.

villig att dem utföra. Han framställde för Toll sina tankar om sjelfva sättet för operationen; en mindre eskader borde nemligen under någon förevändning genast utrustas, för att i redden vid Köpenhamn oförmodadt innestänga hela danska flottan; så snart detta skett, skulle den öfriga flottan utrustas, arméen få uppbrottsordres, för att på tre kolonner anrycka mot Norrige, under det konungen sjelf med hufvudstyrkan borde från Skåne göra en landstigning på Seland. Trolle uträknade, att den mindre eskadern ej kunde blifva färdig att utlöpa förr än i slutet af Juli, hvarefter hela den öfriga flottan behöfde sex veckor för att blifva segelfärdig. Men såsom hufvudvilkor för planens framgång uppgaf Trolle den största skyndsamhet och tysthet, säkerhet från ryska sidan, samt nödiga penningar och lifsmedel.

Trolle affärdade den 20 Maj skrifvelse om allt detta till konungen. Denne skyndade att genom bref till kejsarinnan utbedja sig ett möte med henne i någon stad vid finska gränsen, hvilken han bad henne sjelf bestämma [3]). Han gaf derjemte finansministern baron Liljencrantz befallning att hålla nödiga penningar och spannmål tillhanda.

Konungen embarkerade om aftonen den 9 Juni i sällskap med öfverhofstallmästaren grefve Adolf Lewenhaupt, hofstallmästaren baron H. H. von Essen, friherre G. M. Armfelt och lifpagen Peyron; ändamålet med resan uppgafs vara att bevista det läger man låtit sammandraga vid Parolamalm i Finland. Grefve Creutz och baron Taube följde straxt efter på en jakt. »Konungen var vid ett charmant humör», säger Armfelt, »vi rasade och rustade förfaseligen» [4]).

Vid framkomsten till Åbo erhöll konungen svar från kejsarinnan, hvari hon bad honom vara på det

[3]) Konungens bref till kejsarinnan var af den 25 Maj.
[4]) Baron G. M. Armfelts dagbok.

högsta välkommen till Fredrikshamn, der hon ville möta honom den 23.

Emellertid skyndade konungen till lägret, der han om aftonen den 12 Juni hade olyckan falla af hästen och bryta armen. Armfelt, som först blef olyckan varse, störtade fram och ville hjelpa konungen upp; men denne sade blott: »Jag tror att jag brutit min arm! Nej, nej, låt mig vara, jag har verkligen brutit armen» *). Konungen bars derefter på en bår vexelvis af 450 man lifdragoner till Tavastehus, der han blef liggande ända till den 22 i samma månad, utan att komma ur sina rum.

Samma afton olyckan hände, skickade konungen Peyron till Petersburg med ett egenhändigt bref till kejsarinnan, deri han bad henne uppskjuta resan till den 30 Juni. Han bad äfven Trolle lugna sig, samt förklarade, att den timade olyckan i intet fall komme att verka någon rubbning i den öfverenskomna planen; allt berodde blott på mötet med kejsarinnan. Konungens oro dessa dagar var emellertid ganska stor, och han kunde ej för sina förtrogna dölja sin längtan efter krig. Ändtligen någorlunda återställd kunde han den 27 anträda resan till Fredrikshamn, dit man ankom den 29 vid middagstiden.

Baron d'Albedyhll, under baron Nolckens permission chargé d'affaires i Petersburg, och som hade kommit konungen till möte i Tavastehus, fann vid sin ankomst till Fredrikshamn den 28 kejsarinnan redan anländ. En del af vägen hade han passerat i konungens sällskap. Vid ett hästombyte, då vagnen som vanligt omringades af en hop landtfolk, alla utstyrda i sina grofva och besynnerliga nationaldrägter, och som på sin finska dialekt hördes framvråla de vanliga hurraropen för den furstliga herrligheten, sade Gustaf till

baron

---

*) G. M. Armfelts dagbok.

baron d'Albedyhll: »medgif, att det ej är något så särdeles vackert spektakel jag ger er här».

»Jag tillstår, sire», svarade baronen, »att dessa menniskor ej se så lyckliga ut, som jag skulle vilja se alla edra undersåter; men deras utrop äro, som man säger mig, de mest ömma uttryck af deras tillgifvenhet för E. M:t. Det gör dem i mina ögon intressanta, och jag tviflar ej att de derigenom blifva intressanta äfven i deras beherrskares».

»Nej», återtog konungen, »jag försäkrar er, att jag ej håller dem någon räkning härför. De göra ej annat än artikulera ljud, hvilkas vigt de ej känna. De skulle hurra lika starkt om jag vore en Nero eller en Titus; se der ungefär alla furstars och alla folks historia»!

Baron d'Albedyhll blef på det nådigaste mottagen af kejsarinnan. Hon sade bland annat, då han följande dagen gjorde henne sin uppvaktning: »Jag borde en smula träta på er, som skickat ett ilbud till konungen, hvaraf han kunde taga sig anledning att påskynda sin resa, hvilket i den starka värmen kunde skada hans armbrott». Baron d'Albedyhll blef samma dag inbjuden till kejsarinnans bord, en utmärkelse som aldrig vederfarits något sändebud af denna rang, och knapt hade man uppstigit från bordet, förrän en förfärlig pisksmäll tillkännagaf konungens ankomst.

Alla kejsarinnans hofmän skyndade genast att uppvakta honom, men afvisades med helsningen att »grefven af Gottland» [6]) icke vore klädd, och att, då han ej ville förlora ett ögonblick för att se kejsarinnan, han hade börjat sin klädsel, och icke kunde mottaga dem. Han hoppades snart få nöjet se dem, hvilket han för ögonblicket fann sig nödsakad att afslå.

Klädseln blef något långvarig, men den blef så mycket mera lysande. Konungen hade klädt sig i den

---

[6]) Det namn, hvarunder Gustaf denna gång reste inkognito.

s. k. Gustavianska drägten, af svart och eldröd färg, och hvars alla sömmar voro garnerade med diamanter, en sorts teaterkostym, som gjorde hans figur ganska besynnerlig. Hufvudet var pudradt och försedt med rika lockar. Han tog sig högst eget ut i denna utstyrsel, med sitt högt uppburna hufvud, sin ytterst lifliga och öppna fysionomi, de spelande ögonen och den flytande vältaligheten.......

Kejsarinnan bar sin gardesuniform, utan alla sorts briljanter, och endast prydd med det svenska blå bandet och ett ganska enkelt litet kors. Men hennes omgifning var så mycket mera både talrik och lysande, och kunde i rikedom på ädelstenar nästan täfla med sjelfva konungen af Sverige. Hon mottog grefven af Gottland med den mest utsökta och muntra artighet. Efter den vanliga konversationen och sedan han presenterat alla personerna af sin svit med en utmärkelse i ton och gester, som gaf tillkänna graden af den gunst han egnade hvar och en, drogo sig Deras Maj:ter tillbaka i ett närbeläget kabinett, för att i förtroende språka, och dröjde der ända till soupertimman. Om aftonen sade sig Gustaf vara ganska nöjd med kejsarinnan [7]).

Följande dagen skyndade alla de stora herrarne af kejsarinnans svit att helsa konungen god morgon. Han låg ännu och kunde ej mottaga dem. Kejsarinnan skickade då en kammarherre till baron Armfelt med ett kort med påskrift: »La baronne de Fredricshamn en personne». Då kejsarinnan vid middagsbordet samma dag skämtade med Armfelt öfver sin visit, och frågade honom, om han ej var mycket förundrad att se en dame presentera sig på detta sätt, svarade baron Armfelt, att han i början väl ej begripit hvad det skulle betyda, men råkade derunder nämna »konungen», i stället för »grefven af Gottland». Denne sednare, som märkte

[7]) Baron G. M. Armfelts dagbok.

att Armfelt förtalt sig, inföll: »Voilà mon incognito en bonne main!» Kejsarinnan afbröt konungen, sägande: »det är sannt! men baron Armfelt är ej den ende, ty jag erinrar mig någon, som i går afton talade om »konungen sin far». Den tilltalade, som kände igen sig, skrattade tillika med oss andra, säger Armfelt, och middagen slutades lika gladt som den hade börjat [8]).

Konungen och kejsarinnan sågo hvarandra ofta under de trenne dagar de voro tillsamman. De hade med hvarandra flere långa och märkliga samtal. Gustaf dolde ej afsigten med sitt möte med kejsarinnan; han gjorde allt för att vinna henne för en allians med Sverige, med uteslutande af Danmark. Kejsarinnan öfverraskades af de planer, hon härunder upptäckte; hennes misstroende fick ny näring, och förtroendet en dödlig stöt. Hon förklarade sig bestämdt emot hvarje tanka på frågan om Danmarks uteslutande. I stället uppgaf hon förslaget till ett s. k. *familjefördrag* mellan Sverige, Ryssland och Danmark, af samma syfte och beskaffenhet, som det mellan de Bourbonska hofven. Konungen, som sålunda såg sig på raka vägen ej kunna vinna sitt ändamål, låtsade gå in derpå. Man kom öfverens att med första underhandla härom. Emellertid beräknade konungen att draga ut på tiden, insöfva den mäktiga grannen, och få ostörd gå på Danmark [9]).

En händelse som timade sista dagen af konferenserna, hade så när alldeles upprifvit det goda förstånd, de furstliga personerna dittills låtsat äga rum dem emellan. Gustaf hade gifvit kejsarinnans gunstling, Lanskoi, stora korset af Nordstjernan, och var nog besynnerlig att låta förstå det han önskade, att kejsarinnan åt Armfelt och Essen utverkade tvenne *polska* ordnar. Det vägrades; men man erbjöd i stället Alexander Newsky-orden, — en ordensvärdighet af långt större anseende

---

[8]) Armfelts dagbok.

[9]) Anteckningar efter baron d'Albedyhll.

än den polska. Gustaf nekade tvert, af afsky för det röda bandet. Hvad säga om ett sådant beteende? i ett ögonblick, då man tänkte på ett krig mot Danmark, och räknade på Rysslands neutralitet? De båda regenterna åtskiljdes med en nästan synbar missbelåtenhet. Isynnerhet kunde Gustaf ej dölja det, och hela hans omgifning fick erfara följderna deraf [10]).

Emellertid måste konungen visa sig belåten med sitt besök i Fredrikshamn. Politiken fordrade det. Vid en kur, som han gaf i Lovisa, talade han blott om sin vänskap med kejsarinnan, o. s. v. [1]). Men äfven allmänheten måste ha ett sorts bevis på resultaterna af mötet i Fredrikshamn. Baron d'Albedyhll, som följt konungen till Lovisa, fick i följd häraf ordres, att i Petersburg söka åt Armfelt utverka Alexander Newsky-orden, som han nyss vägrat mottaga.

Apropos, sade konungen till baron d'Albedyhll, ni hörde utan tvifvel i Fredrikshamn talas om kejsarinnans afsigt att ge en af sina ordnar till någon af mitt hof?

Jag har ingenting hört derom, sire.

Hvad skall det heta? och det var ett ämne, som sysselsatte hela verlden vid afresan från Fredrikshamn.

Jag är då den ende, till hvilken denna nyhet ej har kommit.

I alla fall, fortfor konungen, är det ej för mycket, att kejsarinnan ger mig en orden för de två, som jag gifvit henne.

Javäl, jag skulle alltid tycka att E. M:t fick för litet; men hvarför begärde E. M:t ej mer?

Med ett ord min vän, denne Lanskoi är en man som behagar mig, och ni skall få se, att han bibehåller sig. Jag skall säga er min baron, att en skicklig minister aldrig bör försumma att ställa sig in hos favoriterna, hörde de äfven till garderoben.

---

[10]) Armfelts dagbok.

[1]) Oftanämnde dagbok af baron Armfelt.

I vissa fall kunna representerna af en underlägsen makt eller furste tvingas att taga sin tillflykt till medel, som andra skulle förakta.

Det är ganska bra. Men jag skall säga er, att det var en ganska god politik af mig att dekorera Lanskoi. Ni skall se, att jag ej gjort det för intet.

E. M:t har då fått löfte om en orden i utbyte?

Naturligtvis. Jag såg tydligt, att kejsarinnan var i förlägenhet. Har ni observerat, huru hon fixerade Armfelt och Wrede?

Kan väl vara, då man satt till bords.

Åh min gud, det var i hvarje ögonblick..... Jag tror att hon var nära att bli kär i Wrede; men, för att säga er sanningen, jag föredrager att se Armfelt prydd med kejsarinnans ordnar. Ni skall säga dem, att det är en stor seignör vid mitt hof, och att jag hedrar honom med min enskilta välvilja.

Till hvem, sire, skall jag föra detta språk, och vid hvilket tillfälle?

Jo! ni skall blott språka med madame Daschow. Säg henne tusen angenäma saker å mina vägnar.

E. M:t har då redan talat med henne i detta ämne?

Javäl. Jag tror, att hon skall bli förtjust att få stora korset af min Wasaorden.

I sanning, sire, då denne fru redan är president i en vetenskapsakademi, skulle det icke vara illa att göra henne till riddare af en hedersorden. För öfrigt bär hon redan Catharinas orden.

Jag har invaggat henne i detta hopp; ni kan betjena er deraf; med ett ord, laga så att jag erhåller en orden åt Armfelt.

E. M:t har då redan förut talt med kejsarinnan om denna sak?

Alldeles, ja, men säg alltid till madame Daschow, att det är Alexander Newsky-orden, som jag vill ha, emedan kejsarinnan sjelf bär den och det är det, som ger den hela dess värde.

Jag skall lägga handen vid verket, så snart jag kommer till Petersburg, och jag skall uträtta E. M:ts kommission till madame Daschow.

Ganska bra min baron, ganska bra; jag är säker att ni skall uträtta allt efter min önskan. Sedan skall ni gifva mig fullständigt detaljerade berättelser om hvad man säger om mig i Petersburg, godt eller ondt, det är detsamma; jag önskar äfven känna hvad herrarne af diplomatiska kåren säga om mig. Jag hoppas få ge dessa goda herrar mycket att beställa..... Adjö [2])!

Konungen embarkerade om aftonen den 6 Juli i Åbo, och framkom till Stockholm den 8 om morgonen. Han låg under hela öfverfarten i sängen och sof större delen af tiden. Emellanåt var Armfelt inne hos honom, »då», säger Armfelt, »vi efter vanligheten gåfvo vår inbillningskraft lösa tyglar, och intet förslag var så stort, att det ej syntes möjligt att verkställa» [3]).....

Utgången af resan till Fredrikshamn hade emellertid icke motsvarat de förhoppningar man derom hyste. Detta verkade en betydlig förändring i krigsplanen. Det blef deraf nödvändigt, att åtminstone afbida nyheten om det väntade turkiska krigets utbrott, innan man tog det afgörande steget. Till konungens ledsnad och förvåning saknades äfven alla underrättelser från Potemkin och Constantinopel. Konungen skref derföre straxt efter ankomsten till Stockholm till Trolle och Toll, och förberedde dem på nödvändigheten af några veckors uppskof med anfallet. Trolle, hos hvilken krigslusten för öfrigt aldrig varit särdeles stor, tog sig häraf anledning, att för året helt och hållet afråda att företaga något. Tolls tanka om företagets möjlighet var väl större; men för att på en gång göra slut på alla tvifvelsmål, kallade konungen Toll och Trolle till

---

[2]) Detaljerna om konungens besök i Fredrikshamn och samtal med baron d'Albedyhl äro efter den sednares anteckningar. S. S.

[3]) Armfelts dagbok.

Stockholm, då, under en hemlig konferens på Drottningholm, i Augusti månad, han med dem blef ense, att för året inställa planen; deremot skulle man bereda sig, att till Juli månad följande år hafva allt färdigt till ett anfall [4]).

---

[4]) Akterna och bevisen för ofvannämnde framställning af krigsplanen mot Danmark träffas hos Geijer, a. st., II, förra afd., s. 15 ff. — De ende, som utom Toll och Trolle, synas hafva haft förtroende om krigsplanen mot Danmark, voro Munck och Taube. Den sednare skrifver: »Den vigtigaste punkt för oss, sire, är att ha Norrige, och jag tror vi få det, om det är E. M:ts bestämda vilja, ty ingen af E. M:ts stora planer för Sveriges ära och välstånd har ännu slagit fel».

ANDRA KAPITLET.

Brytning i utrikes politiken. — 1786 års riksdag.

(1783—1786.)

Resa till Italien. — Den hemliga regeringen. — Möte med kejsar Josef II. — Ytterligare uppskjutande af krigsplanen mot Danmark. — Inbjudning till Paris. — Baron d'Albedyhlls underhandlingar i Petersburg. — Förhållande till Ryssland. — Ankomst till Versailles och mottagande vid hofvet. — Anekdoter. — Underhandlingar med Frankrike. — Pretendenten. — G. M. Sprengtporten; bekantskap med Franklin. — Plan till Finlands sjelfständighet. — Förslag till giftermål mellan kronprinsen Gustaf Adolf och danska kronprinsessan Lovisa Augusta. — Tolls resor till Danmark och underhandlingar med enkedrottningen. — Grefve Creutz' död. — Oroligheter i öster. — Nya krigsplaner. — Rådgifvarne till 1786 års riksdag. — Konungens och regeringens okunnighet om allmänna sinnesstämningen. — Rykten satta i omlopp af aristokraterna om konungens afsigt med ständernas sammankallande. — Riksdagens förnämsta förhandlingar. — Oppositionens och hofpartiets ledare i stånden. — Betänkliga yttringar af det öfverhandtagande missnöjet. — Riksdagens afblåsande — Märkvärdigt utlåtande till grefve Oxenstjerna. — Rysslands delaktighet i riksdagsoppositionen. — Hertig Carls ställning till partierna.

Den resa till Italien, som Gustaf III företog i September 1783, straxt efter det han uppgifvit planen mot Danmark, hade flerfaldiga orsaker. Den minst sannolika torde hafva varit hvad som uppgafs i rådet och inför allmänheten, eller nödvändigheten att för den skadade armen nyttja baden i Pisa. Ett oroande begär efter ombyten och förströelser i afbidan på krig, i förening med nyfikenheten, att komma så nära som möjligt händelsernas brännpunkt, der Europas stora angelägenheter skulle afgöras, torde hafva varit de förnämsta [1]). Härtill kommer den politiskt-mystiska spe-

[1]) Geijer säger (a. st., III, förra afd., s. 49): »För konungen voro alla dessa ännu outvecklade förhållanden», (nemligen af

kulationen att sammanträffa med prentendenten [2]), och längtan att i konstens hemland få njuta af dess mästerverk, för att deraf söka göra någon skörd till prydnad för sitt land och sin egen regering.

Dagarne före konungens afresa tillsattes en hemlig styrelse, bestående af Creutz, Toll, Trolle samt statssekreteraren för krigsärenderna von Carlsson. Denna styrelse fick under sin vård allt, som rörde försvarsverket, samt hade att ansvara för att allt vore färdigt och i godt skick till anfallet på Danmark, hvarföre Liljencrantz tillsades, att hålla regeringen nödiga penningar och lifsmedel tillhanda.

Konungen företog sin stora resa i det mest lysande sällskap. Han ville visa Europa, att äfven Sverige hade stora herrar, älskvärda hofmän och glänsande snillen, och hans val utföll icke illa. Riksrådet grefve Carl Sparre, baronerne Taube, Armfelt och Essen, grefve Axel Fersen, Adlerbeth och Sergel — hvilken förening af stolthet, älskvärdhet och snille, alla typer af Gustaf III:s tid och danelser ur hans skola, meteorer som med honom föddes, lyste och — innan kort försvunno!.....

Det kan ej vara vår mening, att här utförligt beskrifva denna konungens resa, med alla dess olika uppträden. Vi vilja blott fästa oss vid några få drag,

Europas politik och utgången af Rysslands tvist med Porten), »lika många retelser att begifva sig närmare den stora politiska skådeplatsen». Under resan skrifver konungen till generalamiralen Trolle: »Ännu är Europas politik i det största chaos; men innan Mars månad lärer allt debrouillera sig. Jag är emellertid i medelpunkten af alla negociationer och nya vändningar, och kan således verkligen lättare profitera deraf, än om jag vore i Stockholm». Brefvet dat. Florens den 29 Nov. 1783 i utdrag hos Geijer, a. st., III, förra afd. s. 92.

[2]) Att detta var hufvudändamålet med konungens resa till Italien, påstår Elis Schröderheim, som utan tvifvel var i tillfälle att derom äga någon kännedom. Se hans Anteckningar, s. 84.

som afse skiftningarne och utsigterna i yttre angelägenheterna.

Konungen reste i den säkra förhoppning att hvarje postdag inhändiga nyheten om krigets utbrott mellan Ryssland och Porten. De hemliga öfverenskommelserna mellan Catharina och Josef, samt turkiska Storherrns envishet, voro honom alltför väl bekanta, för att tillåta honom härom hysa några tvifvelsmål. Förhållandet till Ryssland sades efter mötet i Fredrikshamn vara det bästa, eller skulle åtminstone så anses, hvarföre konungens önskan, att sammanträffa med Josef, kejsarinnans nya bundsförvandt, och ingifva verlden samma tanka om hans förhållande till Österrike, var helt naturlig. De träffade hvarandra i Florens. Kejsaren, i storhertigens af Toscana sällskap, gjorde konungen första besöket, men så tidigt, att denne ännu ej hunnit stiga upp. Hoffolket råkade i bestörtning, och uppmanade konungen att skynda med klädseln, emedan kejsaren väntade i förmaket; men Gustaf, liksom för att med flit draga ut på tiden, gjorde blott fråga på fråga, och tycktes ge sig god ro. Ändtligen blef han klädd, och kejsaren insläpptes. Han var en liten herre med peruk och mycket liflig i sina façoner, då klädd i en grön uniform med röda underkläder. Han sade, då han fick se konungen, med syftning på den dumma ceremonihistorien, som så länge spökade efter: »Ni ser, huru litet jag bryr mig om ceremonielet!» De voro en timma i enrum, hvarefter de utkommo, och alla herrarne i konungens svit blefvo presenterade. »Men presentera då också, jag ber, grefven af Falkenstein», hördes kejsaren härunder upprepa, då storhertigen glömde sig och talade om kejsaren. Han var ej heller nöjd, då man enligt ceremonielet följde honom ner, utan upprepade: »Jag vet ej, hvarför man vill taga ifrån oss andre våra grefskap».

Då konungen kort härefter kom till Rom, gjorde han kejsaren första besöket, och hvem hade väl kunnat

ana annat än att det bästa förstånd mellan dessa höga herrar? men förhållandet var nära nog motsatt. Gustaf och Josef voro, ehuru begge snillen, alltför olika, för att de skulle kunnat fatta vänskap för hvarandra. Inom sig nästan afskydde de hvarandra, och funno hvarandra högst löjliga. Gustaf kallade Josef en preussisk korporal, och den sednare lät i Wien uppföra teaterpjeser, hvari Sveriges konung persiflerades som en aktör.

Men detta hindrade ej, att svenska allmänheten fick i officiella tidningen läsa om det ypperliga förståndet mellan konungen och kejsaren, ty — huru nyttigt skulle det ej vara, om man i fråga om rörelsen mot Danmark lyckades inbilla den lättrogna allmänheten, att man stod i förbund med både Ryssland, Österrike och Frankrike [3])!

Men turkiska kriget blef ej af. Det stackars hofvet i Constantinopel såg sig tvunget att ge efter, och Ryssland gick utan svärdshugg att vid Svarta hafvets strand lägga grunden till ett välde, som innan kort skulle hota Porten med fullkomlig undergång [4]). Så snart konungen erhållit underrättelse om denna vigtiga

[3]) Konungen skrifver till general-amiralen (Rom d. 27 Jan. 1784): »Allt detta» (nemligen detäljer om det förtroliga umgänget mellan konungen och kejsaren, hvarom berättelse bör införas i tidningarne), »betyder intet mer, än det bör, för den som känner hemligheterna; men det betyder mycket i vår publik, och kan tjena mycket till den ton, jag tror nödig att sätta i publiken, då det bärkar af» (d. v. s., då utbrottet sker), »nemligen att alla makter blifvit nyttjade genom negociationer, dels att befrämja vårt verk, dels att skingra de moln, som hotat Europas och Sveriges lugn, men som det varit omöjligt att skingra». Se Geijer, a. st., III, förra afd., s. 115. Jfr. i öfrigt rörande detaljerna af konungens möte med Josef II: Ristell, a. st., p. 300, samt baron G. M. Armfelts dagbok under resor i Tyskland, Italien och Frankrike åren 1783 och 1784.

[4]) Krim, Taman och Kuban blefvo genom traktaten af d. 8 Jan. 1784 afträdda till Ryssland.

tilldragelse, tillskref han [5]) den hemliga krigsberedningen och befallde, att planen mot Danmark äfven detta år skulle inställas. Han fann sig tvungen att afbida mera gynnande konjunkturer.

En annan händelse, som kort derefter tilldrog sig, var äfven af natur, att ådraga sig Gustaf III:s lifligaste uppmärksamhet. I Danmark hade Juliana Maria, (hvars parti alltsedan revolutionen och Carolina Mathildas fall stått i spetsen för regeringen), blifvit slagen ur brädet, samt kronprinsen sjelf fattat styrelsens tömmar [6]). Så snart nyheten härom träffat konungen i Venedig, var han genast färdig med förslag, att begagna denna händelse för att åter inblanda sig i Danmarks angelägenheter.

Emellertid hade Frankrike, som med någon oro sett mötet i Fredrikshamn och de deraf förmodade politiska följderna, inbjudit konungen att på återresan göra en omväg till Paris [7]): — en inbjudning så mycket mindre välkommen, som konungen då ännu ej hade slagit ur hågen att detta år gå mot Danmark, samt sålunda ej kunde finnas benägen att så öppet blotta det innersta af sitt förhållande till kejsarinnan, som han genom densammas efterkommande skulle hafva gjort [8]). Å andra sidan kunde konungen ingenting mindre än berömma sig af kejsarinnans uppförande, och det var hans eget fel. Se här utgången af baron d'Albedyhlls kommission att skaffa Armfelt Alexander Newskyorden!

---

[5]) Den 22 Mars 1784. Se Geijer, a. st., III, förra afd. s. 126.

[6]) Händelsen i Köpenhamn, då Guldbergska ministèren afskedades och enkedrottningen förlorade allt inflytande, samt grefve A. P. Bernstorff återkallades, ägde rum den 14 April 1784. Konungen skrifver (till grefve Creutz, Venedig d. 17 Maj 1784): »Jag ber er vända den sorgfälligaste uppmärksamhet åt den sidan (Danmark). Detta förändrar mycket; och det är ganska väsendtligt, att noga följa sakernas nya skick och den nye regentens karaktär». Geijer, III, förra afd., s. 144.

[7]) Geijer, a. st., III, förra afd., s. 87 och 130 f.

[8]) Geijer, III, förra afd., s. 131 f.

Så snart baron d'Albedyhll kommit till Petersburg, vände han sig till madame Daschow, som till hans förvåning försäkrade, att hvarken hon eller kejsarinnan någonsin tänkt derpå. »Kejsarinnan», sade hon, »är icke van att slösa med sina ordnar. Vi ha här i Ryssland ett öfverflöd på herrar af baron Armfelts snitt. Jag hvarken vill eller kan på något sätt blanda mig i en så lumpen affär, och beklagar er, som fått ett sådant uppdrag». Man kan lätt begripa, huru flat baron d'Albedyhll, med lifligt minne af allt hvad Gustaf sagt honom i Lovisa, skulle blifva vid ett sådant tal, samt hans ledsnad att hafva på detta sätt nödgats blotta sin konungs svaghet; men hvad göra? Han kunde ej låta underhandlingen falla. Han vände sig till Lanskoi, som visade honom till Besborodko. Denne uppehöll honom länge med tomma försäkringar. Slutligen erbjöd man St. Stanislai eller Anna orden; men Gustaf, härom underrättad, skref till sitt ombud: »Jag förklarar er, att om man skickar mig Stanislai eller Anna orden, så återsänder jag dem straxt, ty de äro väl de eländigaste af alla ordnar i verlden» *).

På detta sätt fortfor konungen å sin sida gång efter annan att i småsaker ge kejsarinnan anledning till missnöje och ovilja. Då man, efter att i Petersburg hafva nära nog till alla detaljer utgissat krigsplanen mot Danmark, bestormade baron d'Albedyhll med förfrågningar, förnekade han den till en början ganska riktigt, men föregaf sedan, på konungens befallning, det han ingenting visste derom. Konungen gjorde dessutom snart sagdt allt, för att befästa de misstankar man fattat. Hans i Fredrikshamn yttrade beredvillighet, att, enligt kejsarinnans förslag, med Ryssland och Danmark ingå ett s. k. familjefördrag, som skulle för alla tider garantera freden och lugnet i norden, visade sig innan kort vara fullkomligt hycklad. Kejsarinnan trodde dock motsatsen, och visade sig så öfvertygad om uppriktigheten af ko-

*) Anteckningar af baron G. d'Albedyhll.

nungens försäkringar, — så väl hade denne, genom den honom egna föreställningsgåfvan, förstått att föra henne bakom ljuset, samt bedraga henne rörande sina verkliga afsigter — att man i Petersburg blott väntade på baron Nolckens ankomst, hvilken man trodde utrustad med nödiga ordres, för att lägga hand vid verket. Han dröjde nog länge, men blef icke destomindre på det artigaste mottagen af kejsarinnan, som i sin förtroliga krets i hermitaget nästan öfverhopade honom med uppmärksamhet. Vi kunna föreställa oss baron Nolckens förlägenhet, då han till sin blygsel måste bekänna, att han *ingenting* hade sig bekant om hvad som tilldragit sig och blifvit lofvadt i Fredrikshamn. Också började man från denna stund i Petersburg att helt och hållet ändra uppförande, och sparade snart lika litet på stickord, som förut artigheter [10]).

Det goda förstånd mellan de båda rikena, som man genom mötet i Fredrikshamn trodde sig hafva beredt, hade sålunda blifvit på god väg att alldeles förstöras. Hvad som i detta afseende ännu återstod att göra, derom synes kejsarinnan sjelf hafva dragit försorg genom den skrifvelse, hvarmed hon uppvaktade konungen kort efter hans ankomst till Venedig [1]). Hon omtalar häri krigsryktena på ett sätt som tillkännager, att hon anser dem trovärdiga, men tillika att hon föresatt sig att af alla krafter hindra dem gå i fullbordan. Detta hade på konungen den verkan, att han på ögonblicket kände sig mindre obenägen att efterkomma fransyska hofvets inbjudning, utan afreste till Paris.

Han blef på det hjertligaste och mest förekommande sätt mottagen i Versailles. Den goda konungen af Frankrike var med hela sitt hof på jägt, då hans svenske vän och broder anlände. Ludvig gick sjelf i

---

[10]) Anteckningar efter friherre d'Albedyhll.

[1]) Se brefvet, dat. Petersburg d. 17 Mars 1784, hos Geijer, a. st., III, s. 121 ff.

stallet och påskyndade förspänningen, sedan han genom ett ilbud från drottningen fått veta konungens ankomst, samt skyndade tillbaka till Versailles med en enda domestik, utan att underrätta någon annan än Monsieur om sin flykt. Men nu hade han inga nycklar till sina rum, ingen, som kunde göra hans toilette! En smed eftersändes, som bröt upp låsen; de första som kommo, tillsades att kläda honom. Men de voro ovane. Han visade sig derföre för sin höge gäst från norden i en högst löjlig utstyrsel; han inkom med en sko med röd klack, en annan med en svart klack, ett spänne af guld, ett annat af silfver, o. s. v. Så snart drottningen fick se honom, frågade hon, med ögonen på denna besynnerliga drägt, om han ämnade gifva bal i afton, och om han redan börjat maskeraden, eller om hans mening var att ge »grefven af Haga» [2]) en idé om den fransyska elegansen [3]).

Det glada pariserfolket mottog den höga resande med lika mycken uppmärksamhet. Då han första gången infann sig på fransyska operan, just som man var nära slutet af första akten af Mozarts herrliga Figaros bröllop, mottogs han med starka handklappningar. Konungen bockade sig med modesti för publiken, säger Armfelt, hvilket ännu mer ökade sorlet, så att man började att ropa: »qu'on recommence de nouveau!» Pjesen började ånyo [4]).

För öfrigt utmärkte sig konungen lika mycket denna, som förra gången han var i Paris, för dessa artiga och qvicka infall, som göra så mycket intryck på fransmännen. Prinsen af Condé gjorde för honom en souper, der ibland andra Frankrikes trenne då för tiden största krigare, d'Estaing, Rochambeau och Suffren voro närvarande; när prinsen införde honom i sin ståtliga salong, sade konungen: »Voilà un salon, orné pour

---

[2]) Det inkognito, hvarunder Gustaf denna gång reste.
[3]) Memoires de Bacheaumont, Paris 1809, III, p. 161.
[4]) Baron G. M. Armfelts dagbok.

un Condé entouré de héros»! »Oui», svarade prinsen, lika artigt, »pour en reçevoir un du Nord» [5])!

Deremot var Gustaf ej så lycklig, att denna gång behaga drottningen af Frankrike. Hon hade fått höra allt hvad man berättade om hans seder, och kunde omöjligen fördraga hans infall; dessutom bemötte han henne med alltför mycken familiaritet. Så t. ex., då han en gång tog sig friheten objuden infinna sig till middag hos henne, fann hon sig föranlåten att på fint sätt ge honom för hans framfusighet en lexa, den han dock låtsade sig ej förstå [6]). En annan gång då drottningen i hofvets närvaro gaf koncert för honom på Bellevue, och med vanlig artighet frågade, om han tyckte om dylika nöjen, svarade han, att han ej tyckte om kammarmusik. Sedan drottningen derefter sjelf sjungit en duett med madame la Roche–Lambert, en ung sångerska af ovanlig röst och utsökt smak, och man för konungen upprepade samma fråga, svarade han, att madame la Roche–Lambert hade gjort att han funnit aftonen ganska angenäm. Då någon slutligen ville veta, hvad han tänkte om drottningens röst, förklarade han, att hon sjöng ganska bra för att vara en drottning [7]). Då drottningen vid ett annat tillfälle nekade att dansa, såsom hon sade, emedan hon var »för gammal», frågade Gustaf på skämt, om »hon då tyckte om att dansa i sin ungdom» [8]). Drottningen missförstod och kunde med ett ord ej lida konungen, som ofta blef föremål för hennes sarkasmer och stickord.

Men alla dessa små kammaruppträden synas ej hafva öfvat något inflytande på affärernas gång i det stora hela. Sverige fortfor att vara förnämsta före-

målet

[5]) Baron Armfelts dagbok.
[6]) Memoires de madame Campan, I, p. 244 f., (i Collection de Memoires relatives à revolution française, Paris 1823).
[7]) Memoires de Bacheaumont, p. 171. Jfr. Armfelts dagbok.
[8]) Bacheaumont, p. 172.

målet för franska politiken i norden. Vi fingo en ö i Westindien [9]). Kort derefter blef Frankrike i tillfälle, att i ännu högre grad visa sin tillgifvenhet för Sverige. De underrättelser, som härifrån ingingo under loppet af Juli 1784, voro ganska brydsamma; såväl Danmark som Ryssland rustade [10]), och det var omöjligt förutse, hvad följden kunde blifva af så hotande utsigter. Den hemliga krigsberedningen arbetade flitigt för att hafva allt i ordning till försvar, och konungens oro var stor. Allt tillsammantaget gjorde, att Frankrike gaf efter och biföll afslutandet af ett hemligt vänskapsförbund med Sverige, hvarigenom det lofvade att i sex år betala 1,200,000 livres, samt att, i händelse af krig, bistå oss med 12 linieskepp, 6 fregatter och 12,000 man [1]), Dagen efter afslutandet af denna traktat anträdde konungen återresan, och inträffade i Stockholm den 2 Augusti. Krigsryktena, som befunnits öfverdrifna, hade emellertid lagt sig.

En af anledningarne som förde Gustaf till Italien, var att träffa pretendenten, vi känna nu af hvad orsak, samt det besynnerliga ämne hvilket låg konungen så varmt om hjertat [2]). De råkade hvarandra första aftonen i Florens på spektaklet, der pretendenten infann sig i konungens loge. »De komplimenterade hvarandra mycket», säger Armfelt, »men gubben satte sig bakom; han såg fasligt förfallen ut, gick med största svårighet och var illa klädd». Gustaf gjorde nu allt för att vinna hans gunst; nästan öfverhopade honom med penningar, samt lofvade att i Paris lägga sig lifligt ut för att han skulle återfå den pension af 240,000 livres, som af franska hofvet blifvit honom lofvad vid

---

9) Barthelemy, enligt konventionen, tecknad i Versailles den 1 Juli 1784.

10) Se grefve Creutz' bref till konungen af den 20 och 23 Juli 1784, hos Geijer, a. st., III, förra afd., s. 160 ff.

1) Traktaten undertecknades i Versailles d. 19 Juli 1784.

2) Se sid. 194 ff.

giftermålet, men dem han sedan ej erhållit. Pretendenten var den besynnerligaste menniska. Med en inkomst ej öfverstigande 36,000 livres, hade han likväl anspråk att lefva som en furste, och gaf dagligen middag åt 16 personer samt baler tre gånger i veckan. Armfelt säger: »I dag på middag hos grefven af Albanien, vi voro ej mer än fem personer, middagen excellent, och gubben ganska intressant, han talte om sina gamla legender, och i hans tal syntes lika mycket förstånd som dristighet; men ödet hade varit honom emot; han slutade med att säga: »Med ett ord, mina herrar, bedragen af Frankrike, öfvergifven af Spanien, förrådd af mina närmaste, ser ni här en gammal soldat som saknar bröd»». »Hans hus var artigt nog arrangeradt», fortfar Armfelt, »och hade konungen i Sverige och han täflat, hvilken skulle ge bästa middagen, hade helt visst pretendentens fått företrädet». Han uppförde sig med en viss värdighet, som passade hans person, och konungen, som ofta besökte honom, umgicks med honom fullkomligt som med en kunglig person. Vi antaga, att han för all denna godhet visat sig tacksam, och lofvat gifva honom hvad man så lifligt efterlängtade, ehuru, såsom man har skäl förmoda, först efter sin död. Grefven af Albanien hade en ung skön hustru, född prinsessa af Stolberg, som öfvergifvit honom, och nu lefde i Rom. Hon lofvade att skaffa konungen »vissa papper» till tacksamhet för den stora tjenst han bevisade henne, derigenom att han öfvertalade pretendenten att bifalla deras skiljemessa [3]).

[3]) Armfelt säger d. 1 Dec. 1783: »I dag till middag hos grefven af Albanien eller pretendenten, som vanligen äter kl. 2, vi kommo väl sednare, men gubben, som var höflig och hygglig på allt vis, tog alltför väl emot oss; konungen handterade honom alldeles som en kunglig person, och gubben sjelf hade en viss dignité som passade en sådan herre». »Hans situation är ganska ömkansvärd; utom att vara frustrerad på allt hopp att återfå en tron, till hvilken han är född, befinner han sig i en hög ålder öfvergifven af sin hustru, föraktad af en

Den hotande koalition mellan Danmark och Ryssland, som nyss åter framträdt, och hvilken man i Petersburg och Fredrikshamn inbillade sig eller åtminstone låtsade hafva upplöst, var under denna period af konungens regering ett nytt fenomen på den politiska horisonten. Det var ej svårt att inse vigten

rik bror, se'n han förlorat alla de pensioner, som Frankrike, Spanien och påfven gifvit honom, med en usel reveny af 36,000 livres och obligerad att göra elaka affärer för att lefva. Alla de känslor, han inspirerade mig, voro nu inaktiva i anseende till hans ålder, men intet i verlden vore, som jag ej sacrifierade för hans olycka, om någon gnista af hopp återstod». — — »Om aftonen hade jag en lång konversation med konungen på pretendentens sujet, och det glädde mig att se, att en sedan tolf år regerande furste var ännu mera menniska, än konung». Jfr. i öfrigt Schröderheims anteckningar, s. 84 ff., baron G. M. Armfelts dagbok samt bref från pretendenten, hans fru och dotter till Gustaf III, i G. S. — Vi vilja vid samma tillfälle berätta, hvad vi ha oss bekant rörande utgången af Gustafs mystiska underhandlingar med pretendenten. Så snart konungen i början af 1788 fått underrättelse om hans timade död (d. 31 Jan.), skickade han expeditionssekreteraren Fredenheim till Italien, för att bevaka sina intressen. Fredenheim erhöll af pretendentens dotter ett dokument, hvilket hon öfversände jemte följande bref, dat. Rom d. 19 Juli 1788: »Enligt E. Maj:ts ordres öfverlemnas till Fredenheim det enda papper, som jag funnit efter de flitigaste recbercher. Jag tror, att det ej existerar några andra, af det skäl att min salige höge fader, då han öfverlemnade det åt mig, sade mig, att det var det enda dokument, som rörde denna affär. Brist på säkert tillfälle har gjort, att det först nu öfverlemnats». Konungen fick alltså ett dokument, om hvars beskaffenhet och slutliga öde vi upplysas genom följande strof ur ett bref från f. d. konung Gustaf IV Adolf till hans farbror, konung Carl XIII, dat. Basel den 3 Nov. 1811: »Jag tror min skyldighet vara, att underrätta E. M:t, det jag har förstört genom elden det dokument, hvarigenom jag hade rättighet till stormästerskapet öfver hela frimurare-orden». Härvid anmärker H. Excellens grefve L. von Engeström, att det här omtalade dokument var detsamma, »pretendenten gifvit konung Gustaf, för att lemna honom stormästarevärdigheten öfver frimureriet uti norden». Men, enligt Carl XIII:s uppgift till grefve v. E., skall detta dokument, eller rättare pretendentens rättighet att gifva det, ej blifvit erkändt af svenska frimurarne.

för Sverige, att i sjelfva dess begynnelse söka hindra utbildandet af en koalition, för detta rikes lugn och anseende af gammalt så förderflig; man började derföre påtänka, att vinna Danmark på sin sida, samt att förbereda ett närmande mellan dessa båda riken, hvilkas intressen, åtminstone i förhållande till Ryssland, alltid borde hafva ansetts vara desamma. Konungen skickade i detta ändamål friherre d'Albedyhll som minister en seconde till Köpenhamn, samt erbjöd sig, för att än ytterligare visa sin uppmärksamhet mot detta hof, att gifva friherre Sprengtporten, i egenskap af första svenska sändebudet i Köpenhamn, ambassadörs värdighet, hvilket Danmark dock afböjde, förnämligast för att ej stöta Ryssland för hufvudet [4]).

Detta år, 1784, som aflopp under så olycksbådande utsigter för rikets sjelfständighet, var också märkvärdigt genom en annan händelse, som hotade med icke mindre faror.

Näst öfversten, sedan generalen friherre Jakob Magnus Sprengtporten, förnämsta medspelaren och drifhjulet i 1772 års revolution, anse vi få personer märkligare, eller hafva utöfvat större inflytande på de stora händelserna under Gustaf III:s tid, än generalens broder, friherre Georg Magnus [5]). Han var en man med de rikaste natursgåfvor: förslagen, driftig, men isynnerhet ända till öfverdrift likgiltig om medlen för sina planers utförande, var han ämne till någonting ovanligt så i godt, som ondt, i hög grad farlig för dem, som han ansåg för sina fiender. Till en början omhuldad af Gustaf III, hade han stora skäl att prisa hans godhet och det understöd han af konungen åtnjöt; men Sprengtporten var ej en natur, danad att blifva en Gustaf III:s tjenare, ehuru, under fredliga och vanliga tider, sannolikt äfven han skulle förblifvit en trogen medborgare.

---

[4]) Anteckningar efter friherre d'Albedyhll.
[5]) Sedan 1775 chef för den s. k. Savolaxbrigaden i Finland.

Men han föddes i en tid, mera än hvarje annan egnad att pröfva karaktärer, och inkasta menniskorna på lidelsernas och frestelsernas tummelplats. Sjelf snille, ägde han behof att tillegna sig tidehvarfvets stora tankar, och visste knapt sjelf, huru han, midt upp i det skogiga Finland, helt plötsligt hade blifvit en förklarad lärjunge af de stora fransyska filosoferna, Rousseau, Raynal och Helvetius. Här samlade han omkring sig en liten krets af lärjungar och förtrogne. Nationernas sjelfständighet! tyranniets nedbrytande — se der tidehvarfvets allmänna lösen! Dessa magiska ord banade sig väg äfven till den finske krigarens ensliga tjäll.

Alla tillfälligheter tycktes liksom förena sig, för att af Sprengtporten bilda en riddare för Finlands afsöndring och sjelfständighet. Då han kom till Paris, såg han och lärde känna — Franklin, denne vördnadsvärde republikan, för hvilken entusiasmen i det despotiska Frankrike var så stor, att man såg gräddan af monarkiens damer förena sig för att offentligt påsätta honom lagerkronan, samt täfla om att få ge honom broderkyssen[6]). Hvilken förbländande syn! Sprengtporten tänkte och drömde snart om intet annat, än att bli Finlands Franklin, och sedan dess Washington. Han visste *nu först*, hvarför han lefde: att egna det betryckta Finland alla sina krafter. Till en början måste han vara ledig från sina *kungliga* tjenster, hvarför han tog afsked[7]). Kort härefter återvände han till Finland.

Emellertid hade, under Sprengtportens frånvaro, hans förre anhängare och vänner fortsatt sina förbindelser; för att så mycket raskare befordra sina ändamål, hade de förenat sig i en orden eller klubb, hvarest, under skydd af hemligheten, den moderna frihetens läror förkunnades, i Montesquieus och Rousseaus anda, samt tal höllos om konungarnes skyldigheter och fol-

---

[6]) Memoires de Madame Campan, l. c., p. 233.
[7]) Den 27 Maj 1780.

kens rättigheter. Detta var alldeles efter Sprengtportens smak. Han blef snart en ifrig ledamot af orden och förfäktare af dess läror, samt inkastade deri sina idéer om Finlands sjelfständighet. De vunno bifall, och man var snart ense om planen för deras genomdrifvande. Sedan, genom utspridande af allehanda dikter och lögner mot konungen, man hade lyckats omkring honom samla nog hat, skulle Finnarne retas till uppror, hvarvid, under inflytelsen af en rysk armé, som idetsamma borde visa sig, Sprengtporten och hans vänner skulle utropa Finlands sjelfständighet samt åt någon af de svenska hertigarne erbjuda kronan.

Någon tid härefter begaf sig Sprengtporten till Sverige. Han meddelade planen åt grefve Axel Fersen, hvilken afstyrkte den [8]). Men detta afskräckte ingalunda Sprengtporten. Han infann sig kort derefter hos hertig Carl, som han, å egna och flera finnars vägnar, erbjöd att blifva Finlands hertig. Hertigen bländades, och kunde ej precist afböja propositionen, men sökte på sin förtrognes, baron Bondes inrådan, att vinna tid, hvarigenom förslaget för den gången afstannade [9]). Dessa tilldragelser, som emellertid kommit till konungens kännedom, väckte oro, hvarföre han beslöt att göra sig af med Sprengtporten; han gaf honom rekommendationer, samt förmådde honom att resa till Holland, som just då väntade krig med Österrike; resepenningar erhöll Sprengtporten af grefve Fersen [10]).

Emellertid hade konungens svindlande krigsplaner blifvit uppskjutne, men ingalunda öfvergifna; de voro

---

8) Biogr. Lex., art. von Fersen, Axel Fredrik, IV, s. 343.
9) Baron C. Bondes egen muntliga uppgift för H. Exellens grefve J. De la Gardie, se De la Gard. ark., XX, s. 182.
10) Akterna och bevisen för ofvanstående framställning om G. M. Sprengtporten och hans planer samlade af författaren till Anjalaförbundet, Bidrag till dess historia, Stockholm, 1848, s. 38 ff. Jfr. Barfod, märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794, Stockholm, 1846, s. 6 ff.

härtill alltför starkt liksom sammanvuxna med honom, så att de så att säga utgjorde hans hela väsende; men man visste ej åt hvad håll man borde vända sig, antingen åt öster eller vester, åt Ryssland eller Danmark. Begge rikena hade förbundit sig med hvarandra för att hålla Sverige i schack, och dess oroliga konung insåg nödvändigheten, att vara vän med det ena, i fall det brast löst mot det andra.

Till en början synes konungen haft för afsigt att förena sig med Danmark. Att göra en resa till Köpenhamn, samt att mottaga besök af danska kronprinsen, voro förslag, som lifligt sysselsatte konungen en tid af sommaren 1785, då han uppehöll sig vid lägret i Skåne. Baron d'Albedyhll infann sig från Köpenhamn hos konungen i högqvarteret på Herrevadskloster. Baron d'Albedyhll afrådde dock på det högsta en närmare anslutning till Danmark såsom onyttig; kronprinsen vore obetydlig och ministèren slaf af Ryssland; man var utan både kraft, penningar och personer med hufvud, m. m. Man har svårt för att känna konungens planer; men måhända voro just dessa ställningar och förhållanden en anledning för konungen, att börja påtänka ett giftermålsförslag mellan kronprinsen Gustaf Adolf och danska kronprinsessan Lovisa Augusta, hvarför han anbefallde baron d'Albedyhll ifrigt lägga sig ut i Köpenhamn. Eller var det för att insöfva Danmark? Baron d'Albedyhll hade fått en högeligen kinkig kommission. Prinsessan Lovisa Augusta var redan förlofvad med en prins af Augustenburg, och dessutom hela åtta åren äldre än Gustaf Adolf, som dessutom ännu var ett barn. Men det betydde föga för Gustaf; han ansåg tvertom detta förslag mycket lätt att genomdrifva, isynnerhet om man lyckades derför vinna prinsessans kammarfruar och hofdamer, då han ansåg det ofelbart. Baron d'Albedyhll yttrade betänkligheter; men det halp ej; han lofvade göra hvad han förmådde, om konungen ville föreslå en fullvext

friare, t. ex. hertigen af Östergötland; men detta förslag vann ej bifall [1]).

På samma gång konungen på detta sätt sysselsatte sig med planer att närma sig till Danmark och der bereda sig inflytande, umgicks han med tankar att anfalla det och göra eröfringar på dess bekostnad. Dessa idéer synas hafva kommit från Toll, Danmarks afsvurne fiende, som infunnit sig hos konungen i högqvarteret, och arbetade emot förening med Danmark. Toll, som redan i Mars månad samma år skickat en hemlig agent till Norrige, för att sondera sinnesstämningen och utforska, huruvida man skulle vara benägen för förening med Sverige, erbjöd sig nu att resa till Köpenhamn, i ändamål att der lägga grundvalarne till en revolution, som skulle kunna ge Sverige anledning att uppträda. Hans plan var följande. Man skulle genom föregifna faror och planer mot hennes lif till den grad söka uppskrämma den gamla enkedrottningen, Juliana Maria, att hon förklarade sig villig för vidtagandet af kraftiga mått och steg till återbekommandet af sin makt; i händelse hon misslyckades, skulle man erbjuda henne tillflykt och bistånd från Sverige; i hvilket fall som helst skulle Sverige få en förevändning att visa sig med sin flotta, öfverraska Köpenhamn samt diktera lagar på — Christiansborg! Toll, försedd med bref från konungen till enkedrottningen, afreste i Juni först till Köpenhamn, sedan till Fredensborg, ett lustslott på Seland, der Juliana Maria om sommaren residerade. Anledningen till resan uppgafs vara att å konungens vägnar komplimentera den danska kungliga familjen. Toll hade såväl i Köpenhamn, som på Fredensborg, flere samtal med enkedrottningen, som verkligen blef mycket uppskrämd af hans berättelser, men visade sig betänksam samt tvehågsen om hvad hon borde göra.

---

[1]) Anteckning efter baron d'Albedyhll. Jfr. äfven bref från konungen till grefve Creutz, Herrevadskloster den 30 Maj 1785, hos Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 15.

Emellertid hade vid Tolls återkomst till Skåne hans ombud inträffat från Norrige, samt afgifvit en för hans planer mycket smickrande rapport. Toll erbjöd sig då att för andra gången begifva sig till Fredensborg, för att fortsätta underhandlingarne med enkedrottningen. Han blef mottagen med den största välvilja. Toll uppmanade nu enkedrottningen att ej tveka, utan genom konungens och kronprinsens tillfångatagande helt kort göra slut på ett tillstånd, som eljest förrän hon anade, torde slutas med hennes eget fall. Tillfälle härtill kunde lätt beredas, om hon bjöd dem till middag på Fredensborg, der de voro utan vakt. Juliana Maria syntes förvånad; men vid närmare eftersinnande föll hennes mod; hon fann, som man bordt förutse, Tolls förslag alltför äfventyrligt och dristigt, för att vid hennes år och af en qvinna försöka, och skyllde på sin ålderdom och sitt behof af lugn. Hela underhandlingen inskränkte sig till ett bref från enkedrottningen till konungen med allmänna försäkringar om tillgifvenhet och vänskap, och hvilket hon lemnade Toll vid dess afresa [2]).

Denna utväg att störta landet i krig hade sålunda väl gått förlorad, men derför uppgaf man ej tankan derpå. Grefve Creutz' död, som vid samma tid inträffade [3]), i förening med de moln, som åter syntes uppstiga i öster, och läto ana ett krig mellan Ryssland och Porten, voro händelser, som ådrogo sig synnerlig uppmärksamhet från konungens sida. Han fann, att ett krig med någon af våra grannar till instundande vår kunde under sådana utsigter blifva fördelaktigt, och bad Toll skyndsamt begifva sig till Stockholm [4]). Toll, som för tillfället var sjuk, kunde väl ej genast infinna sig, men bad deremot konungen anmoda Liljencrantz skyndsamt

[2]) Biogr. teckning af Toll, I, s. 30 f. samt konungens bref till Toll dersammastädes, II, s. 6 ff.

[3]) Den 30 Okt. 1785.

[4]) Bref från konungen till Toll, Drottningholm den 24 Nov. 1785, i Biograf. teckning af Toll, II, s. 8.

anskaffa nödiga lifsmedel, då han, å sin sida, under vintren ville vara betänkt på inrättandet af magasiner för arméens förråder under operationerna, åt hvad håll dessa nu än kunde komma att riktas [5]). Konungen, som gillade Tolls förslag, vände sig under allehanda förevändningar derom till Liljencrantz; men denne befanns ytterst genstråfvig, och lät förstå, att man under omsorger för magasiner tilläfventyrs ej hyste alldeles så fredliga afsigter, som man förebar. Liljencrantz, bättre än någon annan bekant med finansställningen, hvilken genom ett krig ej kunde annat än ytterligare förvärras, var utan tvifvel berättigad att föra ett sådant språk; men det smakade ej konungen. Å andra sidan saknades ej anledningar, som läto Liljencrantz förmoda, att ständernas sammankallande nu ej skulle medföra några vådor för konungen, snarare tvertom, hvarföre han, under oro för finansställningen och angelägen att förbättra den, tog sig friheten tillstyrka detta medel såsom det bästa till afhjelpande så väl af det af konungen uppgifne, som flere riksvigtige behof. Frågan var för vigtig, för att kunna afgöras utan Tolls råd, hvarföre han fick förnyade påminnelser af konungen att påskynda sin resa [6]).

Toll kom, och frågan om riksdagen var ett ämne, som under de tre första månaderna af år 1786, ifrigt debatterades inom en liten krets af konungens förtrognaste. Utom Liljencrantz och Toll, synas inga andra än justitiekansleren grefve Wachtmeister och revisions-

[5]) Bref från Toll till konungen, Beckaskog d. 18 Dec. 1785, i Biogr. teckning af Toll, I, s. 247 f.

[6]) Bref från konungen till Toll, Stockholm d. 27 Dec. 1785, i Biogr. teckn. af Toll, II, s. 8 f. Jfr. Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 109 f. Den förevändning, under hvilken konungen ansatte Liljencrantz att anskaffa nödiga medel till befordrandet af sina krigsplaner, var nödvändigheten att dermed inrätta magasiner till skydd emot möjlig hungersnöd. Jfr. i öfrigt rörande finansställningen fjerde kapitlet härnedan.

sekreteraren Låstbom derom haft förtroende, ända tills riksdagskallelsen utfärdades [7]). Liljencrantz yrkade ifrigt på riksdag såsom det enda medel att upphjelpa de förstörda finanserna. Toll, som fann det omöjligt att utan penningar fullfölja krigsplanerna, understödde finansministern och åtog sig att styra riksdagen enligt konungens önskan. Denne sednare stred länge emot, men gaf slutligen efter, sedan nyheten om konungens af Preussen återvunna helsa syntes försäkra om lugn i Europa [8]).

Planen för riksdagen, sådan den i hast uppgjordes, bestod följaktligen deri, att man, under allehanda förevändningar, skulle förmå ständerna att underlätta krigsoperationerna, hvilka man med första ämnade öppna, samt att garantera den oerhörda statsskulden. I förstnämnda ändamål skulle man föreslå inrättandet af spannmålsmagasiner till skydd mot missväxt och hungersnöd, och i anseende till det sistnämnda, eller garanterandet af statsskulden, utarbetade Liljencrantz ett förslag till densammas dödande, grundadt på inhemskt fondsystem samt bankens mellankomst [9]).

---

[7]) Uppgift af prosten Nordin, se Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 110.

[8]) Jfr. nyssnämnde uppgifter af Nordin, a. st. Se också Wallqvists berättelse om 1789 års riksdag, enligt utdrag deraf hos Geijer, a. st. III, sedn. afdeln., s. 109, noten.

[9]) Se Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 141 ff. Flere författare hafva bekänt sin okunnighet rörande *rätta* orsaken till ständernas sammankallande 1786. Vi förmoda frågan i hufvudsak bevarad genom noggrant aktgifvande till följande strof ur konungens bref till Toll (d 27 Dec. 1785, Biogr. teckn. af Toll, II, s. 9. f.): »Då jag får det nöjet att se öfversten här, skola vi öfverlägga, på hvad sätt bäst kan ske att finna sådana magasiner, som äro nödiga till hastiga operationer, om omständigheterna i Europa dem favoriserade. Baron Liljencrantz' farhåga för sådant syftemål gör att han finnes motsträfvig i allt, som dertill kan leda; derföre bör det utfinnas andra utvägar, att, utom hans åtgärd, dertill kunna bidraga». Med dessa »utvägar» kan svårligen menas annat än riksdag.

Den siste Mars 1786 utfärdades riksdagskallelse till den 1 Maj. Den slog ned som en blixt öfver hela det derpå oförberedda landet. Det är märkvärdigt att finna, i hvilken okunnighet om folkets sinnesstämning de, som närmast omgåfvo konungen, och i allmänhet hela regeringspersonalen, befunno sig. Konungen sjelf litade så mycket på sin popularitet, att han till de främmande ministrarne skall hafva yttrat, att ständerna

---

Toll predikade dessutom ifrigt just vid samma tid krig. Rosenstein säger om Toll, i jemförelse med Schröderheim, kort före 1786 riksdag: »Bland tvenne onda anser jag dem, som sälja tjenster, mindre farliga för riket, än de som blott andas despotism, vilja rycka till sig alla departementer, ej underhålla konungens ära med annat, än upphöjande af hans stora makt, hans anseende i Europa, hans resurser, möjligheten att göra conquetter och slåss med båda våra grannar på en gång». Rosensteins bref till L. v. Engeström, Stockholm, d. 23 Dec. 1788. Om vi göra afdrag af en viss bitterhet, som vidlåder Rosensteins penna, då han talar om Toll, är det icke otroligt, att Toll i denna stil räsonnerade med konungen och flere kort före 1786 års riksdag. Följaktligen anse vi, att man med ständernas samlande afsåg underlättande af krigsplanerna, först *indirekte* genom statsskuldens reglering, ur hvilken synpunkt Liljencrantz tillstyrkte riksdag, sedan *direkte* genom att förmå ständerna, under allehanda förevändningar, att anskaffa lifsmedel för armén under operationerna, att anslå penningar under förevändning af allmänna passevolansens införande, m. m. »Liljencrantz uppgaf riksdagen såsom nödig, och Toll åtog sig att föra den efter önskan», säger Wallqvist, Berättelse om 1789 års riksdag (innehållande en inledning om 1786 års riksdag). Vi anföra såsom bidrag till Tolls biografi, och till den verkan det kan anses förtjena, följande fortsättning af Rosensteins omdöme om Toll: »Då jag sade, att i ett krig vi alltid borde vänta en rysk och dansk flotta, svarades: de kunna ej gå för samma vind, och deraf följer, att vi gå först mot den, som har vinden emot sig, då *det står skrifvet i himmelen, att den skall hafva stryk,* sedan gå vi mot den andra och slå den. Då jag sade: vi hafva ingen general, svarades mig: Kongl. Maj:t har alla de militäriska talanger som behöfvas. Toll tillade, att vår handel ej kunde hjelpas, om icke alla köpmän (som ej förstodo handel) gingo under». Ofvanstående bref från Rosenstein till L. v. Engeström.

blott skulle komma, för att bifalla och resa. Men man skulle snart få erfara motsatsen.

I hela landet, bland alla samhällsklasser, herrskade redan ett betydligt missnöje. Anledningarne, i många fall ganska grundade, återfinnas i hela denna periodens förvaltningshistoria, samt i hofvets och konungens enskilta lefnadssätt, hvarom särskilt i det följande. Alltnog, man hade på lång tid ej sett annat, än nöjen och hemliga krigsplaner uppgöras på höjderna, samt fruktade allt af en riksdagskallelse, hvars egentliga ändamål man icke kände.

Det gamla aristokratiska partiet var icke utdödt. Det hade å sin sida ej underlåtit att i hemlighet arbeta och underblåsa det missnöje som börjat gro. Så snart riksdagskallelsen blef känd, skyndade man derföre genast från dessa håll att sätta i omlopp rykten som voro obehagliga för konungen och ofördelaktiga för hans afsigter. Man utspred bland annat, att meningen med ständernas sammankallande ej vore någon annan, än att förändra regeringssättet och pålägga nationen de oerhördaste skatter. Under en sådan sinnesstämning samlades ständerna [10]).

Konungen, som på dessa yttringar af ett öfverhandtagande missnöje var fullkomligt oberedd, och som insåg nödvändigheten, att redan på förhand söka förekomma dem, gjorde nu allt för att lugna sinnena och vinna på sin sida de uppskrämde: endast härpå gick trontalet ut. Men det verkade ej. En fruktansvärd opposition bildade sig, med adeln i spetsen, hvilken, intagen af missnöje mot konungen och regeringssystemet, redan hvälfde planer att återinföra det gamla regeringssättet. Hvad var att hoppas af en sådan riksförsamling, och huru skulle man gå till väga med de propositioner, hvarom man öfverenskommit? Man såg sig föranlåten att i största hast söka jemka dem; men

[10]) Jfr. biskop Wallqvists ofvannämnde berättelse, enligt utdrag hos Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 111 ff.

äfven i denna nya form fästade de knotande folkombuden föga eller intet afseende dervid. Förslaget om spannmålsmagasiners upprättande genom penningebidrag från banken var det enda, som bifölls, ehuru med betydliga modifikationer. Alla de andra blefvo antingen afvisade, eller stannade i utskotten, utan att ens remitteras till ständerna. Detta sednare var t. ex. fallet med Liljencrantz' förslag till statsskuldens reglering, hvilket inlemnades till bankoutskottet, utan att föranleda till någon vidare åtgärd [1]).

Å andra sidan innefattade ständernas alla åtgärder intet annat än misstroende och besvär. Under de underdånigaste uttryck framburo de inför tronen de skarpaste sanningar. Detta retade och smärtade konungen så mycket mera, som han ansåg det oförtjent, och som motståndet kom från personer, hvilka antingen ägt hans förtroende, eller hvilkas slägter utgjorde hans dagliga omgifning på hofvet. Han blef stött, och lemnade å sin sida alla ständernas framställningar utan afseende, med undantag af en, eller frågan om röstberäkningen stånden emellan, hvilken så afgjordes, att i alla mål utom om privilegier och bevillningar tre stånds bifall fordrades, för att bilda ett riksens ständers beslut, hvarförutan frågan borde anses såsom förfallen. Ständernas anhållan, att mot viss bevillning återfå rättigheten att bränna bränvin, blef ej heller bifallen på sådane vilkor, att de ansågo sig böra dem antaga. Be-

[1]) Geijer, a. st., III, sedn. afdeln. s. 141 ff. Man erkände i detta förslag tillvaron af en förökad utländsk skuld. Flere ledamöter af statsutskottet begärde, att enligt regeringsformen få kännedom om statsverkets tillstånd; men det bifölls icke. Konungen sade med anledning häraf, under 1789 års riksdag, till biskop Lindblom: »Om 1786 års ständer icke hade röjt en fiendtlig sinnesstämning och varit förhetsade af partiyra, skulle jag uppriktigt gifvit dem del af finansernas tillstånd, men jag kunde det icke. Många saker, hvaröfver vi nu hafva att beklaga oss, skulle då ej hafva inträffat». Anteckning efter biskop Lindblom; S. S. Konungens sista ord inneburo tydligen en hänsyftning på kriget!

villningen utsattes blott för fyra år, och undergick äfven någon förminskning.

De, som på riddarhuset ledde oppositionen, voro grefve Axel Fersen, kammarherren baron Carl De Geer, krigsrådet Wadenstjerna och direktör Frietzky. Pechlin var närvarande, men opererade endast i tysthet. Hos presterna regerade biskoparne Celsius och Herwegher; bland borgerskapet rådmannen Johan Westin, m. fl. Emot dessa till en del redan under frihetstiden lysande och grånade stridsmän måste Toll bekänna sin oförmåga, han som nyss förut varit så stortalig, och lofvat konungen att styra riksdagen efter önskan. Lektor Nordin och domprosten Wallqvist, i egenskap af konungens ombud hos presterna, lyckades föga bättre. Munthe hos borgrarne och Nils Svensson från Skåne hos bönderna visade äfven, ehuru konungen numera uppriktigt tillgifna, huru föga de kunde uträtta.

Ju längre riksdagen drog ut på tiden, desto högre steg bitterheten och oviljan å ömse sidor. Öfverste Göran Magnus Sprengtporten, som under riksdagen hemkommit och uppträdde såsom en af de ifrigaste ibland oppositionen, framkom med ett anförande, hvari han påstod, att utan *Ryssarnes* hjelp skulle folket i Finland under dessa missväxtår hafva dött af hunger... En källarmästare från Upsala vid namn Keventer gick ända derhän, att han i ett memorial till sitt stånd uppgaf sjelfva *regeringssättet* såsom *oduqligt*. För att hindra missnöjet att sprida sig, ansåg sig konungen ej hafva annat att göra, än i hast åtskilja ständerna, och följde äfven häri Tolls råd, som föreslog, att han för detta sitt beslut borde förebära angelägenheten, att resa till lägret i Skåne [1]).

Konungens sinnesstämning under dessa dagar gränsade ofta nära förtviflan. En dag sade han till grefve Oxenstjerna: »Huru olycklig är jag icke! mitt folks

[1]) Muntlig uppgift af Toll till utgifvaren af dess biografi enligt utsago till författaren.

kärlek är förlorad, ja för alltid förlorad! Hvad har det blifvit af denna entusiasm, som omgaf mig öfverallt, detta förtroende, som utgjorde min lycka? Alla dessa hjertan, förr uppfyllda af tillgifvenhet och kärlek, äro nu liksom af is; jag har ingenting mer att hoppas. Då man såsom jag varit älskad, så återvinner man aldrig hjertan, som hafva sönderslitit så starka band» . . [3]). Sorgliga vittnesbörd af en furste, som för sent börjar att inse förvillelser, till hvilka han sjelf varit upphof, men för hvilka man förgäfves söker att kasta skulden på andra! Lycka, lugn, frid, *allt* syntes honom från denna stund förloradt, och hos denne konung, förut alltid så fallen att visa mildhet och försonlighet, röjdes nu ofta en viss hårdhet och längtan att hämnas på dem, hvilka han ansåg hafva genom sitt missnöje beröfvat honom den folkgunst, hvaraf han dittills varit i åtnjutande. Det var konungen ej heller obekant, från hvilket stånd detta missnöje utgått, och adeln, hittills föremålet för hans högsta nåd, betraktades hädanefter såsom tronens farligaste fiende.

En omständighet, som vi, innan vi sluta denna korta redogörelse för 1786 års riksdag, icke få förgäta att omnämna, och vid hvilken konungen fäste en betydlig vigt, var, att han ansåg oppositionen hafva blifvit till stor del bildad genom ryska ministerns, Markows intriger och med tillhjelp af hans penningeutdelningar. Hos honom samlades under riksdagen flere af adelns ledare [4]), och att hans vilja dikterade besluten, var

[3]) Anteckning efter grefve J. G. Oxenstjerna i S. S.

[4]) Jfr. Liljensparres bref till konungen under loppet af April och Maj månader 1786. G. S. Häraf ser man att Pechlin var en af dem som flitigast besökte ryska ministerhotellet. Det synes äfven som Markow utdelade penningar åt sina anhängare vid riksdagen; åtminstone redogör Liljensparre för huru ofta han uttog penningar från Schöns kontor. Liljensparre berättar, i anledning af ett rykte att konungen skulle befallt landtmarskalken ej anslå plenum utan i högsta nöden, att »entusiasterna» beslutat i nödfall sjelfva göra anslag derom.

var en föreställning som Gustaf III sjelf åtminstone sedermera visade sig mycket benägen att tro. Det var ju för honom ett ytterligare skäl, att bryta med Ryssland.

Att hertig Carl, isynnerhet i slutet af riksdagen, då söndringen mellan adeln och ofrälse stånden började visa sig, tycktes luta åt den förra, var äfven ett ämne, egnadt att väcka uppmärksamhet [5]). Men derom mera i ett följande kapitel.

Vi sluta denna hastiga öfverblick öfver den andra af Gustaf III:s riksdagar med den anmärkning, att den, å konungens sida, ej var något annat än en misslyckad finansoperation, och å ständernas, ett högt uttaladt misstroendevotum.

»De skryta deraf», tillägger han, »att de äro rena patrioter, liknande engelsmän, som förfäkta sin frihet, utan att buga sig för de höga eller eftertrakta befordringar eller riddareband». Se bref från Liljensparre till konungen d. 17 Maj 1786.

[5]) Liljensparres rapport till konungen, d. 25 Juni 1786.

TREDJE KAPITLET.

Orsakerna och Förberedelserna till 1788 års krig.

(1786—1788.)

Allmänna ställningen efter 1786 års riksdag. — Nya försök att nalkas Danmark. — Friherre Liljencrantz och finanserna. — Partierna vid hofvet; intriger för och mot kriget. — Ruuth statssekreterare för finanserna. — Nya moln i öster. — Öfverste Sprengtportens stämplingar. — Hemlig konselj på Haga. — Underhandlingar i Constantinopel och Warschau. — Ehrenströms beskickning till Estland och Liffland. — Konungens resa till Köpenhamn. — Samtal med baron d'Albedyhll i Malmö. — Underhandlingar med kronprinsen och grefve Bernstorff. — Förhållande till England. — Äfventyr på Fredensborg. — Historien om Armfelt och Elefanterorden. — Kriget beslutas. — De hemliga konferenserna på Haga. — Ordres om örlogsflottans utrustande. — Major Morians beskickning till Petersburg. — Rådet tillstyrker rustningarne. — Ordres derom till trupperna i Finland och Sverige, samt till lilla flottan. — Befälhafvare till lands och sjös. — Konungens otålighet. — Hans resa till Carlskrona och förhållande till hertig Carl. — Försök att narra ryssarne att göra första anfallet. — Beslut att embarkera den 23 Juni. — Gräl med Rasumoffsky. — Konungens sista bemödanden att vinna Danmark. — Embarkeringen. — Hertig Carls afresa från Carlskrona och mötet med von Dessens eskader. — Öfverste Hastfers rapport. — Deklaration till kejsarinnan och hennes svar.

De beständiga krigsplanerna, hittills egentligen blott en favoritidé hos konungen, ett medel att kringstråla honom med samma segerglans, som lyste öfver hans store föregångare, — en lystnad hvars retelse icke mindre stegrades af hvälfningarne utomkring, än af fåfänga och äregirighet, — dessa planer blefvo efter 1786 års olyckliga och epokgörande riksdag snart sagdt en nödvändighet. Och huru var väl annat möjligt? Försöket att närma sig ständerna, och att genom dem få de eländiga finanserna upphjelpta, hade misslyckats; man hade derjemte gjort den erfarenheten, att man ej mer kunde räkna på folkets kärlek, snarare borde *detta*, särdeles om adeln fick råda, hädanefter anses som både konungens och

det nya regeringssättets hemliga fiende. Lägg härtill, att detta motståndsparti utbildade sig under en *rysk* ministers politiska och materiella ledning, och att första stenen lades till den skiljemur, hvilken det låg i detta kabinetts intresse att småningom uppresa mellan konung och folk, för att öfver den förres undergång skrida till målet — och man torde begripa den allmänna ställningen! Mången ansåg utsigterna hotande, men trodde fäderneslandets goda genius vaka öfver oss uti den älskvärdaste och snillrikaste af alla våra konungar, hvilken man hoppades skulle vara nog förslagen, för att tillbakahålla åtminstone Rysslands äregirighet....

Till en början synes konungen varit betänkt på att skaffa sig en bundsförvandt i Danmark. Han gjorde i detta afseende allt, för att öfvertala danska kronprinsen, hvilken om sommaren 1786 besökte konungen i Skåne, att förena sig med Sverige [1]). Kort derefter gjorde konungen en utfart till Seland, hvarunder han med hela danska konungafamiljen spisade middag på lustslottet Marienlust.

Vid återkomsten till Stockholm möttes konungen af intet annat, än sin finansministers, friherre Liljencrantz', jeremiader. Långt ifrån att kunna anskaffa penningar till något krigsföretag, talade denne blott om besparingar och indragningar. Man finner lätt huru litet dylika förslager skulle öfverensstämma med konungens planer, hvarföre han efterskref Toll, som efter lägrets slut stannat qvar i Skåne [2]).

Under tiden saknades ej från andra håll bearbetningar, för att förmå konungen att öfvergifva Toll, samt att genom andra medel än krig afhjelpa finansnöden. Såsom verkande i denna anda utmärkte sig

---

[1]) Barfod, a. st., s. 17 f.
[2]) Bref från konungen till Toll, Upsala den 18 November 1786, Biogr. Teckn. af Toll, s. 10.

isynnerhet Schröderheim och Armfelt, och på sistone äfven kronprinsens informator, kanslirådet Rosenstein, hvilken var gerna sedd af konungen och hade ett slags förtroende. Toll hade sökt öfvertyga konungen, att om han blott gjorde sig af med Schröderheim och Armfelt, hvilka stodo i spetsen för pastoratförsäljningen, hvilken vore orsaken till allt missnöje, skulle allt blifva väl. Å andra sidan underläto ej Schröderheim och Armfelt att varna konungen för Toll. Rosenstein sade vid ett tillfälle till konungen: »Schröderheim har fel, men ej ensam; han har sålt tjenster, det är illa, men despotism, krig och riksskuld [3]) äro ändock värre. Schröderheim rår för mycket missnöje, men ej för allt. I dessa fel har E. K. Maj:t sjelf del. Rätta hvad som feladt är, men gör ej honom olycklig» [4]).

Toll infann sig snart, och med honom nya utvägar, nya förslager. Liljencrantz' reträtt och Ruuths utnämnande till hans efterträdare i egenskap af finansminister [5]), voro händelser som närmast följde, och hvarvid Toll begagnade sitt inflytande. Den nye finansministern var en man utan synnerlig kapacitet, men ett lydigt redskap i Tolls och konungens hand, hvilket var hafvudsaken. Toll erhöll också vid samma tillfälle yttre tecken till den makt han innehade, då han utnämndes till kommendör af svärdsorden och förste generaladjutant hos konungen [6]).

Med år 1787 inträffade i Europa händelser, som syntes föra konungen närmare målet för sin politik

---

[3]) Hänsyftning på Toll.

[4]) Bref från Rosenstein till L von Engeström, Stockholm d. 23 Dec. 1788. E. S. — Om Schröderheims och Armfelts planer, för att göra Toll umbärlig, se Wallqvists berättelse om 1789 års riksdag, enligt utdrag hos Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 193 ff., samt Barfod, a. st., s. 12.

[5]) Den 27 Nov. 1786. Liljencrantz blef samma dag utnämnd till riksråd.

[6]) Jfr. rörande Ruuths utnämnande och härmed sammanhängande förhållanden, konungens och Tolls brefvexling, Biogr. Teckn. af Toll, I, s. 294 f., samt II, s. 10 f.

under hela denna period, eller krig med någon af våra närmaste grannar. Catharinas beryktade resa till Crim, hvilken satte Porten i förskräckelse, erbjöd den yppersta förevändning för konungen att reta Porten att förklara Ryssland krig. Han uppmanade divan att rusta, att afböja alla förlikningsförslag, samt förespeglade honom, i händelse af krig, hjelp af Sverige mot subsidier [7]).

Vid samma tid yppade sig betänkliga rörelser i Norrige. Svenska agenter genomreste landet, för att uppvigla innevånarne mot deras lagliga öfverhufvud, och missnöjet sades redan hunnit en sådan höjd, att man hörde bönderna mangrannt hota, att förena sig med Sverige [8]).

Detta var allt för retande för konungen, för att han ej skulle söka att deraf draga nytta. Pålitliga personer afsändes ånyo till sjelfva teatern för oroligheterna, under det konungen ifrigt yrkade på konferens med Toll, hvilken efter vanligheten uppehöll sig i Skåne, när han ej vistades i hufvudstaden [9]). Berättelserna från Norrige blefvo under tiden alltmer gynnsamma, och revisionssekreteraren Låstbom, som nyss derifrån återkommit, försäkrade, att ingenting skulle vara lättare, än att söndra norrmännen från Danmark [10]).

Emellertid utvecklade sig händelserna hastigare, än man kanske förmodat. Heidenstams uppmaningar, i förening med engelska och preussiska sändebudens, hade

---

[7]) Heidenstams depescher en chiffre. R. A.

[8]) Note till konungen från Manderfelt, f. d. svensk legationssekreterare i Petersburg, då bosatt i Christiania, dat. den 27 Mars 1787 G. S. Om Manderfelt jfr. följande delen, 7 kap.

[9]) Bref från konungen till Toll, Upsala den 22 Maj 1787. Biogr. Teckning af Toll, II, s. 11 f.

[10]) Bref från dens. till dens., Drottningholm den 11 Juli 1787. Grefve Toll, a. st., II, s. 12. Det heter häri: »Låstbom har sagt mig, att ingenting är så lätt som att söndra dem (nemligen sinnena i Norrige) från Danmark. Om sakerna taga en allvarsam tournure öster ut och i Holland, så tror jag att tiden blir snart inne».

en oförmodad framgång, och resultatet blef, att ryska ministern i Constantinopel, Bulgakow, insattes i de sju Tornen och Porten förklarade Ryssland krig [1]).

Under tiden hade konungen, om man får tro hvad han sjelf sedermera uppgaf, efter hand inhändigat de mest betänkliga underrättelser om öfverste Sprengtportens stämplingar. Sedan han funnit tjenligt, att lemna sina tjenster i Sverige, samt söka befordran i Ryssland, der han blef mottagen med uppräckta armar och genast befordrad till generalmajor och kejsarinnans kammarherre, inlemnade han förslag till ny regeringsform för Finland, efter nederländskt mönster, med anhållan, för dess genomdrifvande, om två millioner rubel till en bank i Finland. Förslaget vann bifall, men kejsarinnans resa till Crim, och kriget, som kort derefter utbröt, vållade beständiga uppskof i anstalterna för dess utförande [2]).

I den mån dessa underrättelser ingingo, syntes emellertid sakerna i Norrige taga en mera fredlig vändning. Vi behöfva ej tillägga, huru mycket detta allt skulle bidraga att bestämma konungen att välja Ryssland till mål för sina anfallsplaner, samt att deremot bemöta Danmark med foglighet. Ett rike, som inblandar sig i ett annat rikes inre angelägenheter, i ändamål att väcka söndring, och som med äreförgätna undersåtare från detta sednare inlåter sig i underhandlingar om medlen att rubba detsammas integritet —

---

[1]) Den 18 Augusti 1787.

[2]) Konungens yttrande till rådsprotokollet d. 2 September 1788. Jfr. äfven konungens bref till Toll, den 19 Nov 1786, i Biograf. Teckning af Toll, II, s. 11, samt Barfod a. st. s. 6 f. För att upptäcka Sprengtportens stämplingar öppnade man hans bref på postkontoret i Abborfors, (se Barfod, a. st., s. 7), och slutligen utsändes kongl. sekreteraren Ehrenström, som genom sitt fiendtliga språk mot svenska hofvet förstod att så tillvinna sig Sprengtportens förtroende, att han blef dess handsekreterare och kom i tillfälle bemästra sig hans papper, med hvilka han återvände till Sverige. Så Hamilton, a. st.

såsom Ryssland ansågs hafva gjort emot Sverige — ett sådant rike har redan handlat emot folkrätten, och krig mot detsamma, äfven om det militäriskt skulle hafva utseendet af ett *anfalls*krig, blir dock i grunden aldrig annat än — *försvars*krig, förestafvadt af den högre statsklokheten, och en berömlig omtanka om National-oberoendet.

Så snart nyheten om turkiska krigets utbrott träffat konungen under ett spektakel på Drottningholm, skyndade han midt i natten till Haga, der han hade en konferens[3]). Man tror, att krigsplanen mot Ryssland, sådan den sedan utfördes, nu uppgjordes. Denna plan var beräknad på följande utsigter och grunder: anfall på Ryssland till våren mot penningeunderstöd af Porten; fred, om ej biträde från Danmarks sida erhölls; återeröfrandet af Sveriges gamla Östersjöprovinser, med deraf härflytande förökade ständiga inkomster, hvarigenom statsverket skulle kunna upphjelpas, ständernas sammankallande undvikas, samt folkets förtroende och kärlek återvinnas; och ändtligen underblåsande af missnöjet i Polen, hvarigenom ett nytt stöd för konungens afsigter skulle kunna vinnas[4]).

Underhandlingarne i och för det tillärnade företaget mot Ryssland bedrefvos emellertid nu med största ifver. Svenska ministern i Constantinopel fick bestämda ordres att med Porten afsluta en subsidietraktat, hvarigenom Sverige i 10 års tid skulle erhålla en million piaster årligen, och i händelse af fredsbrott med Ryssland särskilt ersättning för de första utgifterna[5]). Ko-

[3]) Den 19 September 1787. Anteckning af biskop Nordin, hos Geijer, a. st., III, sednare afdelningen, s. 183, noten 3.

[4]) Se Wallqvists berättelse om 1789 års riksdag, utdrag hos Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 194. Toll, Munck och Ruuth uppgifvas här såsom »planens skötesmän», hvilka i denna anda räsonnerade.

[5]) Protokoller rörande förberedelserna till kriget emot Ryssland, hållna inför konungen på Haga från den 13 Jan. till den 13 April 1788, i närvaro af Toll och Ruuth. Utdrag deraf hos Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 200.

nungen beslöt att sjelf begifva sig till Köpenhamn, för att personligen underhandla om en slägtallians mellan svenska och danska huset, riktad mot Ryssland, och ämnad att för everldliga tider trygga säkerheten och lugnet i Norden [6]). Ehrenström utsändes till Estland och Liffland, för att utröna adelns tänkesätt och deras benägenhet att med Svenskt biträde afskudda ryska oket [7]). Konungens chargé d'affaires i Wien, L. von Engeström, anbefalldes, att gå till Warschau, med hemligt uppdrag att der och i Liffland arbeta för Sverige [8]).

Konungen afreste i slutet af Oktober 1787 till Skåne. I hans sällskap voro Taube, Armfelt, Essen, Wrede, grefve J. G. Oxenstjerna m. fl., alla, utom Armfelt och Taube, lika okunniga om ändamålet med resan.

Vid konungens ankomst till Malmö fann han der före sig friherre d'Albedyhll, hvilken erhöll kallelse att infinna sig.

Jag tänkte att redan i afton skicka er till Köpenhamn, började konungen.

Jag är till er tjenst, sire.

Vet ni då, i hvad ändamål jag skickar er dit?

Jag vågar icke gissa dertill.

Ni skall bereda min ankomst. Hör! Jag skall säga er, att sedan länge, och namneligen sedan grefve Scheffers död, har jag vant mig att sjelf förrätta första ministerns tjenst, och, oss emellan sagdt, så har jag deraf ej befunnit mig illa. Tror ni att jag skall lyckas i Köpenhamn?

Det beror på den affär, E. M:t vill genomdrifva. Sakerna göras der icke just så hastigt. Jag fruktar

---

[6]) Wallqvists berättelse om 1789 års riksdag, hos Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 195.

[7]) Ehrenströms bref till konungen under resan i Estland och Liffland om hösten 1787. G. S.

[8]) L. von Engeströms instruktion, dat. Helsingborg den 11 Nov. 1787. R. A.

att öfverraskningen blir alltför stor, och misstroendet derefter.

Ah, jag vet huru man måste bära sig åt med denna sorten af folk. Utan att gå dem på lifvet, skall man ej taga dem med sig. Har ni icke underhandlat sedan 1784, då jag sände er till Köpenhamn? är det icke sannt?

Ja sire, under den tid jag varit i Köpenhamn, har jag gjort mig all upptänklig möda att ingifva förtroende och återställa vänskapen, men minnena från 1783 äro för färska. Man ändrar väl språk, till och med uppförande, men de gamla intrycken bli alltid qvar, och styrkan af dessa intryck är i förhållande till de orsaker, som dertill gifvit anledning.

Må så vara, men de veta, att jag i dag icke står väl med kejsarinnan, och då är det mycket tydligt deras intresse att förena sig med mig, och att icke misstro mina afsigter. Med ett ord, ni skall resa till Köpenhamn, för att der förbereda min affär, om hvilken jag skall tala med er mera vid min ankomst dit.

Jag skall då tillkännagifva E. M:ts ankomst och föremålet för dess besök!

Nej, nej, ni skall ej tala derom med någon dödlig med undantag af Sprengtporten, hos hvilken jag i stor hemlighet skall stiga af för att göra min toilette; derifrån begifver jag mig med honom till slottet, och då skall ni gå till ministrarne, för att bereda dem derpå. Ert åliggande skall blifva lätt, tänker jag, om blott den ryske muskoviten Schak-Ratlow förhåller sig stilla. Skulle man ej kunna köpa honom på något sätt?

Jag tror det icke, sire; han är icke i passionernas ålder; han har ingenting mer att önska å äregirighetens sida; han är rik nog, ty han är sparsam och ordentlig.

Gör ingenting! Jag skall säga er, att man har passioner i alla lifvets åldrar. Hvad som intresserar de gamle, är vanligtvis att herrska och samla penningar. För öfrigt skall ni göra, hvad markis de Torrey

säger i sina bref till Ludvig XIV: jag förespeglar dem (nemligen holländarne) hela vidden af eder kungliga frikostighet.

Ludvig XIV:s frikostighet, slutade baron d'Albedyhll, var utan tvifvel mycket underlägsen E. M:ts, men jag fruktar mycket, att hans kassa, ehuru alltid öppen, erbjöd ett större perspektiv för en girig holländare.

Konungen gaf härpå friherre d'Albedyhll sin hand att kyssa, och afskedade honom, som straxt derefter afreste till Köpenhamn.

Några dagar sednare [9]) inträffade konungen sjelf i Köpenhamn. Så snart han fullbordat sin klädsel, skyndade han med sin ambassadör upp till slottet. Hans ankomst var en fullkomlig öfverraskning. Den kungliga familjen hade nyss uppstigit från bordet, och dragit sig tillbaka i inre rummen, då konungen inträdde. Han blef mottagen med mycken vänlighet, antog rum på slottet samt syntes mot vanan ganska litet bry sig om etiketten. Då någon af hans förtrogna häröfver förundrade sig, svarade han: »Det är en helt annan sak här, än annorstädes. Jag vet att dessa goda menniskor ej förstå sig på etiketten; jag skulle således göra orätt att pläga dem dermed; men när jag befinner mig med folk af pretentioner, är jag mycket angelägen att förfäkta mina». Konungen gjorde allt för att ställa sig in hos den kungliga familjen, satte sig genast på en förtrolig fot med dem, hvilket väl skedde med något tvång, men det var det enda sätt att ej falla besvärlig och vara gerna sedd. I känslan af sin öfverlägsenhet öfver alla prinsarne af danska konungafamiljen, hade han likväl den grannlagenheten, att ej på något otillbörligt sätt låta dem deraf komma i erfarenhet. Han visade all möjlig aktning emot konungen, och anbefallde strängeligen hela sitt sällskap detsamma emot alla; emot kronprinsen antog han to-

[9]) Den 29 Oktober.

nen af en gammal vän eller far, men behandlade prins Fredrik med en viss kall artighet; han smickrade hertigen af Augustenburg för dess vackra gemåls skull; men emot prinsessorna, eller i allmänhet damerna, kunde han minst hålla ut med artigheterna.

Å andra sidan gjorde de kungliga personerna allt, för att behaga sin höga främmande. De gingo ifrån sina vanor, för att rätta sig efter hans; de infunno sig hos honom alla morgnar, för att aflägga formliga besök, hvaraf en dag den olyckan inträffade, att de alla öfverraskade honom i ett ögonblick och en förrättning, då man annars vanligen älskar att vara utan vittnen.....

Så snart enkedrottningen fått veta konungens ankomst till Köpenhamn, skyndade hon genast dit, och blef hela tiden hans dame.

För öfrigt upptogs tiden under de få dagarne af konungens vistelse vid hofvet mest af nöjen och lustbarheter. Men härunder försummades ingalunda politiken. Sällan har väl en skickligare diplomat uppträdt i ett svårare värf, än det Gustaf III nu föresatt sig här personligen genomdrifva.

Han gick raskt till målet. Se här t. ex., huru han vid ett tillfälle uttryckte sig till kronprinsen: »Såsom konung af Sverige har jag varit Danmarks fiende, och velat göra det ondt; jag har till och med velat eröfra Norrige, emedan jag deri såg den största fördel för mitt fädernesland; men nu har jag funnit oriktigheten af denna åsigt, och är öfvertygad, att det ligger för begge dessa länder en oändligt mycket större säkerhet i deras förening, och deri, att Ryssland, som söker att öfversvämma allt och ej känner några gränser för sina inkräktningar, hejdas i sina anspråk och tvingas att respektera två förenta nationer, hvilka det föraktar så länge de beständigt äro oeniga. Den ryska öfvermakten nedtrycker eder; i stället att visa eder den aktning, som oberoende stater äro skyldiga hvarandra, låter den eder känna sin vilja med ett stötande

högmod; född för tronen, kan ni icke undgå att finna det opassande i detta språk; och då jag anförtror er den harm, som jag erfar, att se en knapt ur barbariet utgången stat utöfva denna herrskarerätt i norden, så är det för att säga er, min bror, att jag tror er begåfvad med det mod och den beslutsamhet som behöfs, för att afkasta de kedjor, som man lyckats pålägga er under det förrädiska skenet af en nyttig allians. En innerlig förening med Sverige skulle ej ge någon anledning till fruktan i detta afseende. Jag är nog stark för att blifva er medtäflare, men ej för att förtrycka er, och såsom alltid varande först utsatt för Rysslands hat, har jag intet annat ändamål, än att söka en grannes vänskap, hvars intressen äro mina. Jag erbjuder er denna vänskap, som jag är färdig att befästa genom ett fördrag, och jag har ej dragit i betänkande att sjelf åtaga mig denna underhandling. Reflektera deröfver; rådfråga edra ministrar; min ålder, min affärsvana och den erfarenhet jag kunnat förvärfva, kunde ge mig några fördelar i framställningssättet, och aftvinga eder löften, som ni kanhända skulle komma i tillfälle att ångra. Jag vill ingenting erhålla annorlunda än genom öfvertygelsen, genom den kännedom om vårt gemensamma intresse ni kan förskaffa er, och icke genom en vältalighet, som kunde öfverraska ert samvete och er ungdom. De förslager, som jag härmed åt er öfverlemnar», — det var ett egenhändigt utkast till ett familjefördrag mellan de båda Oldenburgska husen, — »underställ dem konungen er far, och edra ministrar; hör deras råd, och när ni öfvervägat allt, haf mod att taga ett parti, och att öppet mottaga mina anbud; understöd dem med den rätt som ni redan utöfvar, och som en dag skall tillfalla eder i hela dess utsträckning». Med dessa och dylika uttryck vände sig konungen till prins Fredrik, grefve Bernstorff, general Huth m. fl., hvilka alla visade sig i högsta grad intagne af hans vältaliga framställning, och han hade förmodligen lyckats, om han blott fortfarande gått till väga

med samma klokhet och måtta, som i början. Men han hade för brottom, och ref verkligen med ena handen ner, hvad han uppbyggt med den andra.

Då frågan slutligen skulle förekomma inför konseljen, begärde konungen att sjelf få närvara för att tala för den: en besynnerlig begäran, hvilken straxt ingaf farhåga. Man visade sig också äga betänkligheter, hvarföre man väl förklarade sig med uppräckta händer färdig att mottaga Gustafs proposition, men med vilkor, att Ryssland äfven intogs i den föreslagna alliansen.

Konungen hade, genom sitt oförsigtiga beteende, sjelf mycket bidragit till denna utgång. Sålunda yttrade han t. ex. en gång till grefve Bernstorff: »Jag skall slutligen blifva tvungen, att föra krig utom mitt rike, för att bibehålla freden derinom».

Då han sålunda icke på raka vägen såg sig i stånd att komma till målet, beslöt han att genom omvägar och list hinna dit. Han ville ej heller resa från Köpenhamn, innan han skaffat sig något dokument, hvarmed han kunde skryta och imponera på de missnöjde här hemma. Han kallade derföre en dag baron d'Albedyhll, samt bad honom söka att af grefve Bernstorff utverka det föreslagna familjeföredraget emot formligt löfte, å konungens af Sverige sida, att ej på minsta sätt göra intrång i freden mellan Sverige och Ryssland. Det var ej svårt att förutse oklokheten och oformligheten af en dylik begäran; men alla föreställningar deremot voro förgäfves. »Jag säger eder», — slutade konungen sin föreläsning för baron d'Albedyhll, — »att jag ej skall resa härifrån, förr än jag åtminstone erhåller något, som binder händerna på dessa herrar. Vi skola alltid tala om fördraget. Man måste göra det omöjliga, för att erhålla det. Ni skall genast gå till grefve Bernstorff, för att säga honom, att jag aldrig ämnar afstå från mina propositioner, som för öfrigt väl förtjena, att Danmark derpå fäster uppmärksamhet, så mycket mer som jag är färdig, att

gifva den deklaration, hvarom jag har talat med eder». — Baron d'Albedyhll skyndade att efterkomma konungens begäran, men det enda, hvartill grefve Bernstorff kunde bevekas, var en sentimal deklaration, undertecknad af konungen af Danmark och kontrasignerad af grefve Bernstorff, utaf samma innehåll och nästan i samma ordalag, som konseljens beslut [10]).

En annan tilldragelse af vigt, under konungens vistande i Köpenhamn, var en inbjudning till en nära förbindelse med engelska hofvet, hvilken genom dess minister dersammastädes, Elliot, ägde rum. England hade på sednaste tiden ej haft synnerliga skäl att prisa Rysslands uppförande. Den beväpnade neutraliteten, det nyaste handelsfördraget mellan Ryssland och Frankrike, och slutligen Rysslands, i förening med Österrike, uppgjorda planer mot ottomaniska riket voro å Rysslands sida svåra gravamina, hvilka kabinettet i S:t James ej lätt kunde glömma. England önskade derföre lifligt med Sverige ingå en närmare förbindelse, hvilken svenska ministern i London, friherre von Nolcken, fick i uppdrag att bereda, mot att England beviljade subsidier [1]).

Efter åtta dagars vistelse i Köpenhamn återvände konungen den 8 November till Sverige. Sedan han af någon mycket obetydlig anledning råkat i en häftig träta med sitt sällskap, tilldrog sig på Fredensborg hos enkedrottningen, hvilken konungen i förbifarten gjorde ett afskedsbesök, ett högst eget äfventyr. Vi känna icke konungens afsigt dermed. Alltnog, han inrusade uti enkedrottningens sängkammare midt i natten med

---

[10]) Ofvanstående om Gustaf III:s vistande och underhandlingar i Köpenhamn efter Anteckningar af baron d'Albedyhll och grefve J. G. Oxenstjerna. S. S.

[1]) Promemoria om ett samtal mellan d. v. presidents-sekreteraren von Asp och Elliot i Köpenhamn, den 4 November 1787, uppsatt af den förre, och i utdrag meddelad af Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 204 ff., samt ofvannämnde protokoller rörande kriget, hos Geijer, a. st., s. 201.

håret i oordning och förtviflan i blicken. Drottningen, som hastigt uppväcktes, och i den besynnerliga nattvandraren genast igenkände konungen, utropade: »min Gud, sire, hvad är det?» — »Madame», svarade konungen, »jag är den olyckligaste af menniskor! beklaga mig! Jag är ej omgifven af annat än bedragare. Ni har sett, hur de behandlade mig i går. Vet, att jag icke är säker till mitt lif med dem». Drottningen, utom sig af förskräckelse, sökte blott att lugna konungen, samt visade honom det lifligaste deltagande, hvarpå han åter gick in i sin kammare. Följande dagen var han vid ett förträffligt lynne, såsom om ingenting hade händt [2]).

Historien om baron Armfelts dekorerande med Elefanterorden är karaktäristisk, och förtjenar att här anföras i sin helhet. Konungen reste den 10 November tillbaka öfver Sundet, samt stannade i Helsingborg några dagar. Han hade redan vid flere tillfällen visat sin harm deröfver, att ingen af hans sällskap fått någon dansk orden, då han varit så frikostig med utdelande af svenska ordnar i Köpenhamn. Han beslöt att åt baron Armfelt söka förskaffa Elefanterorden — den förnämsta i Danmark — samt skickade honom från Helsingborg tillbaka till Köpenhamn, med muntliga ordres härom till friherre d'Albedyhll. »Konungen har fått i sitt hufvud», yttrade Armfelt till den sistnämnde, »att jag skall ha en utländsk orden, på det man må tro, att han är i de intimaste förbindelser med danska hofvet, och emedan han ej vill visa det skrifna dokumentet, som ingenting innehåller, men låta påskina, att det är af en utomordentlig vigt. Jag har väl tusende gånger kastat mig för Hans M:ts fötter, för att bedja honom låta mig slippa denna gunst, men förgäfves». Baron d'Albedyhll, ehuru väl han kände Gustaf III, och det troliga i Armfelts uppgifter,

---

[2]) Baron d'Albedyhll, a. st. Besynnerlig anekdot, som i saknad af flere detaljer kan förefalla osannolik.

ville dock ej tro honom på orden, förrän han derom sett skriftliga ordres från konungen. De erhöllos, hvarpå grefve Bernstorff verkligen lyckades förmå kronprinsen att bifalla Gustafs begäran, ehuru med uttryckligt vilkor, att denne sjelf skriftligen derom anhölle. Baron d'Albedyhll erhöll i följe häraf ett förségladt bref från konungen till kronprinsen; men — om det ej skulle befinnas i öfverensstämmelse med grefve Bernstorffs föreskrift — — Besynnerliga misstänksamhet! Gustaf III:s närmaste måste alltid vara på sin vakt. Baron d'Albedyhll förklarade sig derföre ej kunna framlemna brefvet, innan man hunnit att härom göra sig försäkrad. Baron Armfelt bröt då det kungliga sigillet, och läste brefvet. Besynnerligt, att de hysta misstankarne skulle bekräfta sig! Brefvet innehöll nemligen en formlig *tacksägelse,* liksom hade baron Armfelt redan erhållit Elefanterorden, och ej ett ord, som tydde på en *anhållan* derom. Man öfverenskom derföre, att uppsätta konceptet till ett nytt bref, samt öfversända det till konungens underskrift, hvilket skedde, hvarpå inga vidare hinder mötte mot Armfelts lycka. Han upphann konungen i Jönköping, der han första gången visade sig i sin nya orden [3]).

Ehuru man sålunda i Köpenhamn fullkomligt misslyckats, hindrade det ej, att så snart man hemkommit, allt gjordes för att utbasunera följderna af besöket der såsom de utomordentligaste. Man talade om fördelen af den intimaste allians med Danmark, och kastade en hemlighetsfull slöja öfver det skrifna dokumentet, hvilket ännu mer förstorade saken i mångas ögon. Man gjorde mycket buller af baron Armfelts orden, och försökte utsprida, att man lyckats förskaffa sig ett alldeles oinskränkt inflytande i Köpenhamn [4]).

Emellertid ingingo ganska tillfredsställande underrättelser från våra ministrar så väl i Constantinopel

som

---

[3]) Baron d'Albedyhll, a. st.
[4]) Baron d'Albedyhll, a. st.

som London med hopp om subsidier [5]). Baron Nolckens berättelser från Petersburg talade blott om kejsarinnans oförsigtighet att draga alla sina trupper mot Svarta hafvet, hvarigenom både hufvudstaden och Östersjöprovinserna lemnades utan annat försvar, än af de ringa garnisonerna i fästningarne [6]). Nu, eller aldrig, var således ögonblicket inne, då de länge närda krigsplanerna syntes böra gå i verkställighet. Gustaf fattade ock raskt sitt beslut, att om möjligt så snart våren begynte, med hela sin styrka både till lands och sjös anfalla Ryssland i sjelfva hjertat af dess makt.

Han kallade Toll och Ruuth till en hemlig konferens på Haga. Sedan han för dem tillkännagifvit sitt beslut, hvarom de således ej fingo tillfälle yttra sig, begärde han deras råd angående verkställigheten och operationsplanen. De uppmuntrade konungen till företaget, samt spådde en lycklig utgång, likväl med vissa vilkor, såsom att man ej började, innan subsidietraktaterna hunnit blifva definitivt afslutade, så att penningar ej måtte tryta, samt ej förr än i Juli, då allt hunnit blifva färdigt till ett fälttåg. Toll fästade tillika uppmärksamheten på nödvändigheten, att vara betänkt på försvar mot Danmark, i händelse det skulle bryta, samt på fördelen af att invänta ryska flottans afseglande till Medelhafvet, då ingenting skulle hindra Petersburgs intagande. Han uppgaf följande operationsplan: Man skulle med 15 à 20,000 man landstiga vid Oranienbaum, och derifrån marschera rakt mot Petersburg, som i förskräckelsen och blottadt på allt försvar, ej skulle ha annan utväg än att kapitulera; på samma gång borde Cronstadt anfallas; från Finland skulle en detacherad kår framrycka öfver Nyslott, och förena

[5]) Protokoller rörande förberedelserna till kriget, af den 17 Juni 1788. Geijer, a. st., s. 201 f.
[6]) Baron von Nolckens depescher till konungen i början af år 1788, i utdrag i Anjalaförbundet, s. 14 f., not. 1.

sig med hufvudkåren, som öfver Fredrikshamn och Wiborg borde gå mot Petersburg.

Emellertid visade sig underhandlingarne i London gå mindre bra, än man väntat. Det såg ut, som man ej skulle kunna få så mycket subsidier, som man begärt. Vid samma tid berättade Heidenstam, att Porten, utan löftet af formligt fredsbrott med Ryssland och förbindelse att hindra ryska flottan gå ur Östersjön, bestämdt vägrade att ge subsidier [7]). Heidenstam fick derföre, på Tolls inrådan, nya ordres, att *emot antagande af förenämnde vilkor* begära af Porten subsidiernas förhöjning till 4 millioner piaster årligen, så länge kriget varade, och sedan i tio år en million om året. För att så mycket säkrare bevara hemligheten, både författade konungen sjelf och satte depeschen härom i chiffer [8]).

Baron Armfelt, i början emot kriget, kastade i dessa yttersta dagar om, och blef en dess ifriga förfäktare [9]).

Såsom en af de orsaker, hvilka bidrogo att framkalla kriget, bör man ej glömma ryska ministerns grefve Rasumoffskys uppförande. Han fortfor att umgås med oppositionen, samt utsprida de förderfligaste läror. Om blott arméen i händelse af krig vägrade lydnad, hörde man honom förklara, skulle konungen blifva tvungen att sammankalla ständerna, och dermed borde spelet anses vunnet. Det synes således hafva varit från en *rysk* ministers hotell som första tanken till det beryktade Anjalaförbundet utgått: i sanning vackra anor för *svenska* krigares inspirationer [10])!

---

[7]) Heidenstams depescher i chiffer af den 10 Dec 1787, den 10 Jan. och 11 Febr. 1788. R. A.

[8]) Jfr. om de hemliga konferenserna på Haga de oftanämnde Protokollerna, enligt utdrag deraf meddelade af förf. till grefve Toll, I, s. 34 f. Grefve Robert Rosen afreste i slutet af Mars 1788 med den sista depeschen till Constantinopel.

[9]) Ankarsvärds Journal, enligt utdrag deraf i S. S.

[10]) Grefve J. G. Oxenstjerna, Anteckningar om 1788 års krig, S. S., samt Liljensparres bref till konungen 1787 och 1788.

Det återstod nu blott att få ett antagligt *skäl* att begynna kriget. Grundlagen förbjöd konungen att börja anfallskrig, och ej kunde man vänta, att kejsarinnan skulle göra det. Händelserna kommo i detta afseende konungens för små intriger synnerligen uppfinningsrika snille väl till hjelp. Då kejsarinnan i Mars 1788 lät tillkännagifva, att hon ämnade sända en eskader till Medelhafvet, för att användas mot turkarne, blef detta genast en förevändning för Gustaf III, att anbefalla utrustandet af sin flotta, hvarom ordres kort derefter afgingo till Carlskrona [1]). Vid samma tid ägde några obetydliga trupprörelser rum på rysk-finska gränsen, äfvensom kejsarinnan lät utrusta sin galérflotta. Ehuru detta uppenbarligen skedde, endast för att i händelse af behof vara beredd på anfall från Sveriges sida, hvarför man i Petersburg hyste någon fruktan allt sedan Gustafs uppträdande i Köpenhamn, gjorde man dock här allt, för att öfverdrifva saken, och inbilla allmänheten motsatsen. Sedan man temligen lyckats att uppskrämma sinnena, afsändes major Morian till Petersburg, för att af baron von Nolcken infordra upplysningar. Alla menniskor kände ändamålet med hans beskickning, och väntade med otålighet hans återkomst. Den inträffade den 22 Maj. Hans från Nolcken medhafde underrättelser voro i alla afseenden lugnande, och sådane som man hade kunnat förutse: kejsarinnan önskade ingenting högre, än fred med Sverige, hvartill intet bättre kunde tjena som bevis, än hennes godtrogenhet, att lemna hela sin gräns så godt som utan försvar.

Dessa underrättelser voro alldeles sådane som Gustaf både väntat och önskat dem. Det gällde nu blott, att inför det allmänna gifva dem en färg, hvarigenom

---

G. S. Rasumoffskys förbindelse med grefvinnan Wrede bidrog också mycket att å ömse sidor stegra förbittringen. Armfelt och Wrede lade ut försåt för honom, som sannolikt hade fått stryk, om ej grefvinnan Wrede varnat honom. Oxenstjerna, a. st.

[1]) Den 5 April.

han kunde få skäl, att med hela armén bryta upp mot Finland. Detta lärer näppeligen kunna hafva skett, med mindre brefvet från baron von Nolcken förfalskades. Vi känna icke huru härvid tillgick, alltnog ett bref från denna minister tillkom, hvaruti han öfverraskar oss med den betänkliga nyheten, att ett läger af 20,000 man var sammandraget 17 verst från Petersburg, kossacker och tartarer kommenderade till gränsen, samt att han ej kunde svara för hvad kejsarinnan hade i sinnet mot Sverige.

Härmed dokumenterad, uppträdde konungen samma dag i rådet, som bragtes i förskräckelse genom dessa föregifna nyheter. Rådsherrarne röstade samtliga, i enlighet med konungens tanka, för de skyndsammaste och kraftigaste åtgärder, för att sätta oss i tillfälle att möta våld mot våld [1]).

Samma afton affärdades ordres till trupperna i Finland, att oförtöfvadt gå mot gränsen, samt till de svenska trupperna att tåga till Stockholm. Skärgårdsflottorna i Sveaborg och Stockholm skulle omedelbart göras segelfärdiga, och den stora flottan väntade blott på ordres att afsegla.

Till befälhafvare öfver trupperna i Finland utnämndes general-majoren C. G. Armfelt, samt öfversten baron Hastfer och G. M. Armfelt att under honom föra befälet öfver trenne mindre detacherade kårer. Öfversten baron Siegroth fick befälet öfver trupperna från Sverige. Hertig Carl hade nära nog gått miste om öfverbefälet öfver örlogsflottan, till följe af en med konungen uppkommen frimuraretrăta, hvilken dock, till lycka för det allmänna, blef genom Ruuths varma mel-

---

[1]) Endast R. R. Bjelke och C. Sparre gjorde i början några invändningar. Rådsprotokollet af den 22 Maj 1788. Se i öfrigt rörande orsakerna till rustningarne samt hvad dermed sammanhänger: Oxenstjerna, a. st.; Bref från öfversten och generaladjut. O. B. Piper till C. G. Armfelt, Helsingfors d. 24 Maj 1778, utdrag deraf i De la Gard. ark., XVIII, s. 56, samt Heml. Handl., II, s. 146.

lankomst bilagd, och hertigen iklädd en värdighet, som han i så många afseenden förtjente [3]).

Rustningarne bedrefvos nu med en utomordentlig drift, och konungen längtade blott, att i spetsen för sin armé lemna Stockholm, der han ej mera kände sig lycklig, och att skörda lagrar, hvilka skulle försona honom med sitt folk, och öfverhölja honom med ny ära. Förgäfves uppmanade honom hans vänner, att gifva sig en för utrustningen nödvändig tid, samt afbida subsidietraktaternas afslutande och ryska flottans afgående till Medelhafvet, då ingenting skulle hindra Petersburgs intagande. Men ingen kände bättre än monarken sjelf den hemliga ställningen. Om han ej hindrade ryska flottan att gå ur Östersjön, hade han intet hopp om subsidier från Constantinopel. Härtill kommer, att han i Rysslands närvarande blottställda belägenhet hoppades att nästan utan svärdsslag erhålla sådana fredsvilkor, som han önskade. Dessa skäl må gälla hvad de kunna till konungens ursäkt, men det tillhör den historiska rättvisan att erinra, att hvad han härigenom uppbyggde med ena handen, nedref han med den andra, i det han genom denna otidiga början stötte sig med England, samt äfven gjorde det materielt omöjligt för sig att visa sig med hopp om framgång. Allt var nemligen ännu i största oordning; ingenting mer än till hälften beredt, då han gaf örlogsflottan befallning att afsegla, och trupperna i Stockholm att embarkera [4]).

I slutet af Maj gjorde konungen en tur till Carlskrona, då han tog sin sköna och talrika flotta i ögnasigte. Alla skeppen lågo redan segelfärdiga på redden, erbjudande den präktigaste anblick. På utgången af striden till sjös berodde naturligtvis nu, sedan man uppgifvit den första planen, att före ryska flottans afseglande till Medelhafvet ingenting begynna, framgån-

---

[3]) Oxenstjerna, a. st.

[4]) Jfr. Oxenstjerna, a. st., samt Anjalaförbundet, a. st., s. 80 ff.

gen af hela företaget. Det var derföre af högsta vigt, att konungen och hertigen, öfverbefälhafvaren och storamiralen, nu på allt sätt syntes vara de bästa vänner. Hertigen längtade blott, med den tappres vanliga otålighet, efter första tillfälle att träffa fienden för att slå honom, och Gustaf glömde ej, att som segerpris förehålla hjelten utsigter till välden och kronor. Men konungen begick ett stort, ett på hela krigets utgång inverkande, olyckligt felsteg, då han, af fruktan att synas först angripande, förbjöd hertigen, att, utan uttryckliga ordres, gå fiendtligt till väga mot de ryska skepp eller eskadrar, som kunde komma i hans väg [5]).

Allt syntes sålunda bero derpå, att på något sätt förmå ryssarna att med det snaraste slå första slaget, eller, om detta var omöjligt, åtminstone så ställa till, som såge det så ut. Konungen uppmanade derföre i bref på bref under loppet af Juni månad baron G. M. Armfelt, som redan mottagit sitt befäl i Finland, att på något sätt i förstnämnde afsigt vara sig behjelplig. Öfversten baron Hastfer, befälhafvare i Savolax, hade redan vintern förut med konungen öfverenskommit om ett äfventyr, som, i fall Armfelt misslyckades, säkert skulle leda till målet. Då Armfelt nu ingenting kunde uträtta, återstod ej annat, än att meddela Hastfer de ordres, han i detta ändamål begärt. Man ansåg sig i följd häraf säker att i sista dagarna af Juni se kriget börjadt [6]).

---

[5]) Detta felsteg erkände konungen sjelf, se De la Gard. ark., XVIII, s. 94. Äfven konungens bref till hertig Carl, d. 29 Juni 1788, S. S. Rörande hertig Carls förbindelser med Curland och förhoppningar på dess krona, se föregående bref, samt Heml. Handl., II, s. 180. Ehrenströms resor i Estland och Liffland kunna äfven anses såsom ingifvande hertigen förhoppningar af likartad beskaffenhet. Hertig Carl ankom till Carlskrona den 28 Maj och följande dagen konungen, som återvände den 1 Juni till Stockholm. Den 31 gick hertigen ombord på chefskeppet Gustaf III under hela flottans salut.

[6]) Se utdrag ur konungens bref till Armfelt, i Anjalaförbundet, s. 21 f., noten; Barfod, a. st., s. 20 samt öfverste Montgo-

Med hvarje dag som förgick ökades konungens otålighet, och ändtligen utsattes afresan till den 23 Juni, — samma dag som den store Gustaf Adolf embarkerade, för att på Tysklands slätter uppträda för verldens religiösa frihet. Att ingenting med de utländska makterna ännu var afslutadt; att allt blott var till hälften färdigt för ett fälttåg; att vinden sjelfva embarkeringstimman var rakt emot: det betydde föga för Gustafs inbillning; allt måste vika för en nyck, ett poetiskt hjernspöke hos denne svenske Apollo, som nu gjorde sig beredd att uppträda på en helt och hållet ny bana af sin händelserika lefnad [7]).

Ju närmare konungen kom tiden för sina tillämnade bedrifters utförande, desto mera hopade han fel och fel. Hit räkna vi i främsta rummet hans uppförande mot grefve Rasumoffsky [8]). Hans sista bemödanden att vinna Danmark på sin sida och få den allians afslutad, hvarför han förra året förgäfves arbetat i Köpenhamn, bära ej heller vittnesbörd om någon syn-

merys berättelse om 1788 års kampanj, i Anjalaförbundet, s. 22 f. Montgomery stöder sig på Hastfers egen uppgift, och författaren till Anjalaförbundet (se sid. 23 ff.) framdrager äfven bevis från konungens män, såsom Toll och Stedingk, att tillställningen i Savolax i hufvudsak varit sådan som oppositionen utgifvit, nemligen att svenska bonddrängar klädde i kossack-drägt gjort ett anfall på vår gränspostering. Konungens ordres till Hastfer se Heml. Handl., II, s. 203.

[7]) Oxenstjerna, a. st.

[8]) Händelserna äro bekanta, hvarföre vi blott påminna om följande. Den 18 Juni inlemnade R. noten, hvari han försäkrade svenskarne om kejsarinnans tillgifvenhet samt förklarade att kriget å hennes sida blott kunde gälla konungen personligen. I anledning häraf blef R. den 23 Juni befalld att inom åtta dagar lemna Stockholm. Oxenstjerna, a. st., säger konungens afsigt med denna stränghet var, att derigenom söka framkalla en krigsförklaring. Nyssnämnde konungens bref till hertig Carl tyder äfven derpå. Men om detta var händelsen, var det så mycket oklokare, att ej draga försorg om att denna befallning sattes i verket, så att ryska ministern ej hade blifvit satt i tillfälle att midt under kriget ostörd få fortsätta sina stämplingar.

nerlig diplomatisk finhet. Då prinsen af Hessen och kronprinsen af Danmark om våren 1788, företogo en resa till Norrige, sände Gustaf General Düwall och kammarjunkaren Borgenstjerna dem till möte, som det hette, för att komplimentera dem, men i sjelfva verket för att inbjuda till en offensivallians mellan Sverige och Danmark mot Ryssland. Konungeu nyttjade besynnerliga skäl för att härtill öfvertala den sistnämnde. Han skref, att »Danmarks allians med Ryssland innehöll ingen förbindelse för kronprinsen, af det skäl, att den var rakt stridande emot Danmarks välförstådda intresse, och emedan den af trolösa ministrar blifvit afslutad under hans faders sinnessjukdom». Ett högst eget sätt att underhandla! En af dessa *»trolösa ministrar»* var således äfven grefve Bernstorff, den unga prinsens vän, utan hvars rådfrågande han ej fattade det minsta beslut! Då grefve Bernstorff sedermera visade brefvet i original för baron d'Albedyhll, yttrade han: »Jag beklagar att eder kung, under egiden af den vänskap, som man hyser för honom, med det anseende som hans erfarenhet och hans namn af stor statsman gifver honom, har försökt att öfverraska kronprinsens oerfarenhet, och att förleda honom till ett af de största felsteg; att gjuta i hans hjerta de mest förderfliga grundsatser. Hvad detta bref innehåller rörande mig personligen, är det mig omöjligt att deraf förolämpas. Jag är blott bekymrad för Hans Svenska Maj:ts räkning» [*]).

Emellertid inträffade den för embarkeringen bestämda dagen. Om aftonen var cirkel på hofvet. Konungen sjelf syntes strålande, men hans eldblick, märkbart orolig, sökte att i de närvarandes anleten läsa de känslor, som herrskade i deras inre. Alla de främmande sändebuden, genom noter underrättade om våra mått och steg, betraktade med en sorts stum häpenhet det djerfva steget mot grefve Rasumoffski. Den spanska ministern, ehuru personligt uppbragt emot ho-

---

[*]) d'Albedyhll, a. st.

nom, ansåg det alltför strängt. Han anblickade grefve Oxenstjerna med en bekymrad uppsyn, för att få veta hvad han tänkte. Grefven svarade honom och de andra, att »då sakerna kommit till en viss punkt, upphör förställningen, och att det finns i de politiska tilldragelserna, liksom i individernas lif, vissa ögonblick, då sanningen visar sig blottad, och att det då kunde vara likgiltigt, om den blef känd några ögonblick förr eller sednare». För öfrigt var kuren ledsam. I allas ansigten såg man ängslan och bekymmer, ofta blandade med tårar. Från kuren begaf sig konungen, klädd i ordnar, diamanter och rubiner, såsom till ett galaspektakel, åtföljd af drottningen, den kungliga familjen, rådsherrarne och alla som närvarit vid kuren, kl. 9 om aftonen ombord på jakten Amfion. En ofantlig folkmängd, dels från hamnen, dels från de hundra för ankar liggande fartygen, gaf genom höga hurrarop sitt bifall tillkänna, ehuru blandadt med de dofva suckarne från dem, som lemnade hvad de ägde kärast, och anade en framtid full af olyckor[10]).

Vi återkomma nu till hertig Carl. Sedan han om morgonen den 9 Juni med flottan lemnat Carlskrona, fick han den 22 i samma månad på höjden af Dagerort sigte på en rysk eskader af 4 linieskepp och 3 fregatter, under amiral von Dessens befäl. Hertigens längtan att anfalla den öfversteg alla gränser, och utgången deraf hade ej kunnat blifva oviss, men alla försök att reta den att begynna leken voro fåfänga. Hertigen, bunden af sin ordres, såg sig då tvungen att låta den passera, men var deröfver så uppretad, att han kastade sin hatt så hårdt i däcket, att plymerna dansade omkring den[1]).

---

[10]) Oxenstjerna a. st., samt konungens bref till baron G. M. Armfelt, d. 24 Juni 1788, konungens saml. skrifter, VI, s. 126 ff. I anseende till den fortfarande motvinden låg konungen ännu den 26 framför Biskopsudden på Djurgården.

[1]) Oxenstjerna, a. st. Härmed böra vännerna af den trovärdiga historien ej underlåta att jemföra Morianen, III, s. 185 ff.

Då underrättelsen härom kom till konungens kunskap, blef han icke mindre bestört. Han insåg straxt det stora fel han begått, samt gaf hertigen nya bestämda ordres, att, hvarhelst han mötte några ryska skepp eller eskadrar, gå anfallsvis tillväga [2]). Kort derefter framkom konungen till Helsingfors [3]). Här mötte honom nyheten att ryska flottan utlupit från Cronstadt, och kryssade i finska viken [4]). Öfverste Hastfer hade också just i samma dagar utfört det bekanta äfventyret i Savolax, hvarom förut blifvit öfverenskommet [5]). Öfver denna sednare nyhet blef konungen utomordentligt glad, emedan det nu var konstateradt, att ryssarne börjat kriget [6]). Han förnyade derföre sina ordres till hertigen att uppsöka och slå ryska flottan, helst så nära Petersburg som möjligt, i följd af den förskräckelse det skulle injaga hos kejsarinnan, och den fördel man deraf skulle draga vid underhandlingarne [7]). Konungen lät vid samma tid genom svenska chargé d'affaires, Schlaff, i Petersburg öfverlemna en deklaration, hvari han erbjöd fred under följande vilkor: 1:o skulle grefve Rasumoffsky straffas för sina intriger mot konungen och riket; 2:o fordrade konungen, att gränsen skulle blifva densamma som före fredssluten i Åbo och Nystadt, samt 3:o att kejsarinnan antog svensk bemedling i kriget med turkarne, och återlemnade Crim, antingen såsom sjelfständigt, eller ett turkiskt lydrike. Konungens afsigt med så öfverdrifna fordingar var att aftvinga kejsarinnan en krigsförklaring, eller, i bästa fall, en förmånlig fredsproposition [8]). Men Catharina lät ej förskräcka sig, huru stor faran än var [9]). Hon

[2]) Nyssnämnde bref från konungen till hertig Carl.

[3]) Den 2 Juli.

[4]) Bref från konungen till hertig Carl, d. 3 Juli 1788. Bil. N:o 5.

[5]) d'Albedyhll, Receuil de Memoires etc., II, p. 231.

[6]) Oxenstjerna, a. st.

[7]) Bil. N:o 5.

[8]) Oxenstjerna, a. st.

[9]) Det är bekant, att man i Petersburg blef så uppskrämd, då man fått veta Gustafs ankomst med sin armé till Finland,

förklarade, att hon var beredd möta våld med våld [10]; hon gjorde alla möjliga anstalter, för att sätta sig i försvarsstånd, samt gaf sina befälhafvare både till lands och sjös derefter lämpade ordres [1].

---

att man beredde sig att med arkiverna och banken draga sig tillbaka till Moskwa. Se Segur, Memoires ou Souvenirs et Anecdotes, Paris 1827, III, p. 363.

[10]) Kejsarinnans deklaration, se Heml. Handl., I, s. 207 ff.

[1]) Bref från grefve Oxenstjerna till baron G. A. Reuterholm, Helsingfors den 27 Juli 1788. S. S.

FJERDE KAPITLET.

Förvaltningen.

(1778—1788.)

Förvaltningens allmänna karaktär. — Ministèrförändringen. — Grefvarne Creutz och Oxenstjerna i spetsen för utrikes ärenderna, samt Toll för krigsärenderna. — Generalamiral H. af Trolle, skapare af Sveriges nyare sjöförsvar. — Inskränkning af tryckfrfheten. — Finanserna. — Regeringens förhållande till bränvinet. — Pastoratförsäljningen. — Grefve C. A. Wachtmeister såsom högste chef för lagskipningen. — Liljensparre. — Reaktion mot den dåliga förvaltningen. — Prosten Nordin och den s. k. ecklesiastikberedningen. — Bränvinsarrendet.

De stora grundsatser af upplysning och ordning, som utgjorde den allmänna karaktären af förvaltningen under föregående epok, gingo nu att lemna rum för ett alldeles motsatt system. I stället för en sansad tryckfrihet återinfördes trycktvånget, med sina vanliga följeslagare: obelåtenhet och hemliga stämplingar, och genom finansernas förstörande, i följd af dårskaper och statslyx, fördes samhället mot en kris, som början de med inre slitningar, utvecklade sig till ett krig, och slutade med ett — konungamord!

I stället för de äldre, bepröfvade, under frihetstiden mognade män, som hittills omgifvit tronen, och genom hvilkas händer angelägenheterne gått, se vi nu en mängd unga och oförsökte, dock i flere afseenden utmärkta män framkomma, de der i sinom tid skulle undantränga de förra, och, mera undergifne den högsta viljan, erbjuda sig såsom verktyg för dess afsigters befrämjande.

Den förste som sålunda trädde tillbaka, var grefve Ulrik Scheffer, som till efterträdare fick grefve Creutz.

Det synes som konungen och det unga krigslystna hofvet vunnit mera på denna omflyttning, än riket. Dock fick grefve Creutz ej länge tjena sin konung med sin statskonst, såsom han förut förtjusat honom genom sina sånger: efter något öfver tvenne års förvaltning, hvarunder de vigtigaste och hemligaste ärenderna gått genom hans hand, afsomnade han, — samma oskuldsfulla, nästan svärmiska diktarande och naturskald som i sin ungdom. Han var den siste kanslipresident. Utrikes ärenderna uppdrogos derefter åt grefve J. G. Oxenstjerna och baron Emanuel de Geer [1]).

Riksrådet Carl Sparre, under förra perioden krigsminister, undanträngdes under den närvarande af Toll, som 1783, vid konungens resa till Italien, dit Sparre medföljde [2]), började sin långa och lysande bana som militärförvaltningschef, en bana, hvilken han med så mycken ära skulle fullfölja, och hvartill han egentligen synes hafva blifvit danad. Förtroendet, i början hemligt, fick slutligen sin officiella prägel, då Toll 1786 utnämndes till konungens förste generaladjutant. Han bestridde med en alldeles ovanlig sakkännedom och drift sin vigtiga och vidlyftiga befattning, som egentligen inskränkte sig till landtförsvaret. Fördelarne deraf skulle ock under ryska kriget hafva blifvit märkbara,

---

[1]) Den 12 April 1786. De Geer drog sig snart undan (d. 13 Juni 1787), då presidenten grefve C. W. Düben (d. 17 Juni 1788) utnämndes att hålla ministerkonferenserne, under det Oxenstjerna följde konungen till Finland. Om orsaken till De Geers afgång se Schröderheims Anteckningar, s. 58, samt bref från Liljensparre till konungen d. 26 Juni 1787. G. S. De Geer tyckte att konungen föraktade rådkammaren och trodde sig förutse dess fall. I sjelfva verket var också konungen alltsedan grefve Scheffers afgång sjelf utrikes minister.

[2]) Jfr. s. 297. Konungens afsigt, då han medtog Sparre till Italien, var att få en förevändning att skilja honom från krigsärenderna, hvilka han ville öfverlåta åt Toll. Se konungens och grefve Creutz' brefvexling hos Geijer, a. st., III, förra afd., s. 147 ff.

derest ej konungen genom sin otidiga brådska och planlöshet hade förderfvat alltsammans, och med detsamma gifvit anledning till Tolls reträtt.

Synligare, och till sina följder vida vigtigare, var det, som under dessa åren uträttades för sjöförsvaret. Öfverste Trolle, sedan 1780 generalamiral och chef för hela amiralitetet, var just rätta mannen att sätta i spetsen för denna detalj. Hans plan till örlogsflottans organisation blef allmänt antagen och gillad. Trolle fick till sitt biträde som öfverskeppsbyggmästare den lika oförgätlige Chapman, efter hvars ritningar alla de nya skeppen byggdes [3]). Följderna af dessa mäns oförtrutna och upplysta nit för flottan läto ej heller länge vänta på sig; 29 linieskepp och 13 fregatter voro dock ett ganska respektabelt antal skepp äfven mot en sådan fiende, som Ryssland då var: och ett större har Sverige hvarken förut eller sedermera ägt att framvisa [4])! I lika fullständigt och aktningsbjudande skick befann sig den lilla flottan. Väl hade man den olyckan att redan tidigt, eller år 1784, förlora den man, som var själen i denna hastiga skapelse af rikets sjömakt; men Trolles efterträdare, dåvarande öfversten för arméns flotta, den unge och snillrike grefve Carl August Ehrenswärd, var honom i många afseenden fullkomligt värdig.

Vi hafva omrört de förvaltningsgrenar, hvari under denna period något godt och berömvärdt åtgjordes; men tyvärr! erbjuda de endast likasom ett par sparsamma ljuspunkter i det kaos af mörker och oreda, hvaråt de öfriga öfverlemnades.

Vi nämnde tryckfriheten. Så länge tadlet endast riktades mot förra regeringssättet, och man blott med beröm och rökverk talade om det nya, var Gustaf III en vän af tryckfriheten, och till och med dess

---

[3]) Jfr. General-amiralens och Chapmans biografier i Biografiskt Lexicon.

[4]) Gyllengranat, Sveriges Sjökrigshistoria i sammandrag, II, s. 188, f.

befordrare; men det dröjde ej förrän äfven andra opinioner läto höra sig, och straxt blef konungen tryckfrihetens fiende, och började umgås med planer att indraga den. Man ansåg sig dock till en början böra rädda åtminstone skenet deraf. Boktryckaren förklarades derföre jemte författaren pligtig att ansvara för dess missbruk, äfvensom den förre slutligen medgafs uteslutande rätt att utgifva tidningar; men hvar och en lärer finna, att dessa stadganden innebära föga annat än uppenbar censur [5]).

I finanserna steg oredan till sin höjd. Bankens ställning fortfor väl att vara god, och realisationen kunde upprätthållas, oaktadt den svåra känning, som handelsställningen fick erfara genom missväxterna på 1780-talet; men dels var utrikes handeln för öfrigt, i följd af det amerikanska kriget, ovanligt gynnsam, dels stod banken under ständernas egen förvaltning, och kunde således ej lida något mehn af konungens slöseri [6]).

Så mycket mörkare gestaltade sig deremot konungens enskilta affärsställning. I hvad som fordrades för upprätthållandet af konungadömets glans och anseende, äfven som till sina egna nöjen och tidsfördrif, ansåg han att ingen inskränkning borde komma i fråga. Härtill komma de beständiga krigsplanerna, hvilka slukade ofantliga summor. Liljencrantz lånade sig, icke sällan med motsträfvighet och invändningar, ofta utan att känna rätta ändamålet med de medel som han anskaffade, åt de låneoperationer, som häraf blefvo en följd, och statsverkets tillstånd, då han i November 1787 nedlade sin befattning med finanserna, var i sanning bekymmersamt. Då emellertid försöket, att genom ständernas mellankomst reda denna trassliga härfva, 1786 misslyckats, fann man ingen annan utväg än krig. Under denna fana rangerade sig alla af konungens för-

---

[5]) Se förordningen af den 6 Maj 1780 samt d. 3 Maj 1785.

[6]) Anteckningar om Rikets ständers Bank och allmänna Lånerörelsen i Sverige af C. D. Skogman, I, s. 85 ff.

trognaste, under anförande af Toll och Munck, till hvilka i de sista ögonblicken äfven Schröderheim och Armfelt slöto sig. Den närmaste verkan af denna efter 1786 års riksdag afgjordt krigiska politik var Liljencrantz' reträtt, och Ruuths utnämnande till statssekreterare för finanserna. Denna portfölj befann sig dermed i de händer, konungen för sina afsigters befrämjande behöfde. Och under de bedrägliga utsigterna på ansenliga subsidier, hvarom ingenting ännu var afgjordt, störtade man sig i ett krig, hvilket sannolikt skulle ännu mera förvärra belägenheten. Man kan af de förtviflade utvägar man tillgrep lätt göra sig en föreställning om dennas beskaffenhet för ögonblicket. Det är ovisst, hvem som uppgifvit första idéen dertill, alltnog Ruuth fick, icke så långt före krigets utbrott konungens befallning, att föranstalta om tillverkandet af — *falskt* ryskt *guldmynt!* Förmodligen trodde man sig på detta sätt bereda krigskassan omätliga skatter. Arbetet tog kort derpå sin början, och då Ruuth följde konungen i kriget, anbefalldes Munck, att öfverse och kontrollera tillverkningen, samt att öfversända hvad som hann att blifva färdigt. En viss kapten-mekanikus vid namn C. Appelqvist var den, som hade förtroende af och utförde detta besynnerliga arbete [1].

Vi

[1]) Appelqvists egen Berättelse, Stockholm den 5 April 1792, införd i: Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste Historia, I, s. 144 ff. Till närmare belysning af finansställningen under innevarande tidskifte införa vi följande sifferuppgifter, hämtade ur Kongl. Stats-Utredningens underd. Berättelse af den 8 Febr. 1794. Liljencrantz upptog från 1778 till och med 1787, då han nedlade förvaltningen, utrikes lån till ett belopp af 5,503,219 r:dr specie, och Ruuth åren 1787 och 1788 dito dito till ett belopp af 1,273,611 samma mynt, så att utrikes skulden under denna tid ökades med 6,766,830 r:dr specie! Häraf afbetaltes småningom åtskilligt, så att utrikes skulden år 1789, då Riksgäldsdirektionen afträdde förvaltningen åt riksgäldskontoret, besteg sig till 8,180,005 r:dr specie. Under tiden hade inrikes gälden äfven blifvit förökad, så att den vid sistnämnde tidpunkt ut-

Vi erinra oss, hurusom under förra perioden flere författningar utkommo, till fromma för näringarne och handeln. Ej nog dermed, att regeringen så godt som försummade dessa förvaltningsgrenar, utan hela dess bemödande gick nu hufvudsakligen ut på att bringa det felsteg till sin höjd, hvilket man då tillåtit sig, eller bränvinsbränningens förvandlande till ett regale. Man uppmuntrade till — supning, både med författningar och goda lämpor [8]), och det gick så långt, att det blott gaf anledning till ett roligt skämt, om någon raglande af *krono*bränvin visade sig för sin nådiga konung på gatan [9]) Skalderna uppstämde sitt lof öfver denna olycksaliga dryck, hvilken, under den kungliga Bacchi hägn, gick att blifva en nödvändighetsvara i hvarje enskilt hushåll och en tröstare i alla vidriga skiften [10]).

gjorde 2,145,473 r:dr specie. Inalles utgjorde således hela riksskulden vid samma tid 10,325,478 r:dr specie, så att den under dessa ellofva åren ökat sig med något öfver 4 millioner, oaktadt förbättringen af rikets inkomster, och en summa af omkring 4 millioner r:dr i extra ordinära subsidier influtit! Härvid bör märkas, att kostnaden för 1788 års fälttåg i ofvannämnde summa ej blifvit inberäknad. Jfr. andra delen af detta arbete, åttonde kapitlet.

[8]) Se Wieselgren, Historik öfver Svenska Bränvinslagstiftningen under 200 år, Lund 1840, s. 90 ff.

[9]) Anekdoten om Bellman är bekant, som gående med konungen, och seende en full ragla framför deras ögon, utlät sig: »Si der en af våra»! Wieselgren, a. st., s. 95.

[10]) Kongl. Bränvinsdirektionen skref den 2 Juli 1778 till Biskoparne, huru »Direktionens ändamål, som var kärlek till dygden, ej kunde bättre befordras, än om allmogens lärare, som den till själavården voro förordnade, sökte förmå hvar sin församlings innevånare, att ingå särskilta föreningar om att ej vilja supa annat än kronans bränvin och uppsnoka lönnbrännerier». Wieselgren, a. st., s. 97. Bruket att truga menniskor att supa, säger samma författare, a. st., s. 95, att hålla sina vänner, medan en annan nedöste supen, att först svärja på att vännen skulle supa, sedan visa honom, att han blefve orsak till en mened, om han ej söpe o. d., har ej kunnat spåras framom den tid, då det var en undersåtlig dygd att befordra »de regala bränneriernas ändamål».

Det var, i allmänhet taladt, blott *ett* motiv, som tryckte sin stämpel på hvad som under denna tiden åtgjordes i riksförvaltningen: nemligen penningebehofvet. För dess tillfredsställande måste ganska ofta både grundsatser och heder gifva vika. Intet bär härom ett tydligare vittnesbörd än det skamliga sätt, hvarpå, under den qvicke, men oändligt medgörlige statssekreteraren Schröderheims regemente, pastorater bortsåldes [1]).

---

[1]) Dessa förhållanden äro nu så allmänt kända (se Biogr. Lex., art. Schröderheim, XIV, s. 100 ff. samt Wieselgren, Ny Smålands beskrifning, I, s. 572 f.) och äfven bestyrkta (Geijer, a. st., III, sedn. afdeln., s. 91), att vi blott vilja göra följande tillägg. Vanligen ägde pastorathandeln rum för att bereda penningar åt konungens unga och sjelfsvåldiga adliga omgifning, men någon gång äfven till bestridande af utgifter för allmänna behof, hvartill man saknade medel. Så såldes på hertig Fredriks begäran Öhrs stora pastorat på Dahlsland åt en Piscator såsom betalning för galonerne på musikanternas paraduniform vid Westmanlands regemente, hvars chef hertigen var. E. S. Ofta *skänktes* äfven pastorater för att gynna vissa konungens eller hans vänners vänner, eller på rekommendation af dessa. Baron Evert Taube bad konungen draga fram sin bror, en f. d. löjtnant som var fritänkare. Konungen svarade: »Alla tjenster äro förenade med ackord, och någon mera lönande inkomst vinnes sent både på den civila och militära vägen. Jag kan således ej på det sättet hjelpa honom, men vill han blifva prest, skall hans lycka blifva snart gjord». Och f. d. löjtnanten, friherren och fritänkaren var inom några år öfverhofpredikant, pastor primarius i Stockholm samt ordensbiskop! E. S. Det andra pastoratet inom Wexiö stift, Skatelöf, tillföll på rekommendation af fröken Koskull hennes förre informator, en kaplan vid ett tredje klassens pastorat, utan kunskaper och skicklighet. Understundom bortgåfvos äfven pastorater med fullkomligt godtycke utan afseende på lagar och författningar. Sålunda bortgafs af Gustaf III i Parma 1784 till en 28-årig prest Arvika *konsistoriella* pastorat utan förslag och val. Hammarins Herdaminne, II, s. 136. Det var allt detta, som stötte konungen med presterna, i trots af alla hans bemödanden att influera på dem och vinna dem för sina ändamål. Jfr. följande kapitel. Till Schröderheims ursäkt må gälla, att dessa missbruk ej voro nya, samt att han var en af alla erkänd oegennyttig man.

Beträffande lagskipningen, så voro brottmålen emot de många och opopulära bränvinsförfattningarne hvad som synnerligen satte domare och exekutorer i verksamhet. Göromålen för dessa sednare ökades i följd häraf snart till den grad, att dessa mål måste handläggas af serskilta dertill förordnade extra-domare [2]). I egenskap af justitiekansler visade den unge, af konungen omhuldade grefve Carl Axel Wachtmeister sådane prof på tillgifvenhet och embetsmannaduglighet, att han 1787, vid ännu ej fyllda 44 års ålder, på en gång utnämndes till riksdrots, — ett embete, som ej funnits sedan grefve M. G. De la Gardies död, — president i Svea hofrätt och högste ordförande i rikets öfriga hofrätter [3]). Då öfverinseendet och högsta uppsigten öfver lagskipningen härigenom lades i en enda mans hand, så vanns dermed en fördel, som länge saknats. Riksdrotset Wachtmeister var, genom sin allmänt erkända rättskänsla och sitt upplysta och välberäknade nit för det allmänna bästa, till den grad rätta mannen för dessa höga förtroenden, att, såsom vi skola se, han framdeles ofta kommer att uppträda som själen i de hvälfningar, som blifvit nödvändiga, och egentligen såsom den der, hvilken genom sitt bifall eller afstyrkande gaf anseende och helgd åt hvad som förehades.

Den politiska atmosferen började emellertid under denna period åter mörkna; stämplingar mot konungen och hans regering kunde följaktligen icke uteblifva. Det blef derföre å styrelsens sida nödvändigt, att med största uppmärksamhet följa dessa på spåren, samt försöka att genom omtanka och stränghet i tid förekomma hvad man fruktade. Stockholms poliskammare inrättades 1785.

---

[2]) Geijer, a. st., II, 222 ff.

[3]) Hans Excellens grefve L. von Engeström säger, att på riksrådet Beckfries' rekommendation framdrog konungen, »som var glad att höra ett namn det han ansåg tillhöra enväldet», grefve Wachmeister och började med att inom mindre än ett år befordra honom från extraordinarie i justitie revisionen till protokollssekreterare.

Som chef för densamma gjorde sig lagman Liljensparre, förut Sivers, snart så känd och fruktad, att han har blifvit kallad Sveriges Fouché och ännu ej öfverträffats [4]).

En slags reaktion mot den dåliga förvaltningen inträffade mot slutet af detta tidskifte, då, på Tolls inrådan, Schröderheim undanträngdes af prosten C. G. Nordin, hvilken sattes i spetsen för den s. k. eklesiastikberedningen [5]), samt genom bränvinsbränningsrättighetens öfverlemnande åt allmänheten genom frivilliga öfverenskommelser på sockenstämmor och mot ett billigt arrende [6]). Genom förra åtgärden upphörde med ens den så skamliga pastorathandeln, hvilken isynnerhet hos presterna väckte ovilja mot konungen, och genom den sednare vann han på sin sida borgarne och bönderna, hvilka hittills i sin opposition mot monarken hållit ihop med adeln.

---

[4]) Liljensparres rapporter till konungen vittna om en man med den största iakttagelsegåfva och af outtröttlig vaksamhet. Man får der reda på hvad som talades, att ej säga tänktes i oppositionens kretsar. Under 1786 års riksdag spelte Liljensparre en icke ovigtig roll genom de underrättelser han meddelar om ryska ministern Markows stämplingar med oppositionen. Jfr. sid. 320. Som bevis till hvad grad Liljensparre förstått att uppdrifva det politiska spioneriet vilja vi anföra, att han hade i sin sold ett helt band af lakejer, hvilka han som spioner sände på misstänkta resande och andra, för att i största hemlighet kunna följa dem på spåren. Liljensparres bref till konungen. G. S.

[5]) Den 6 November 1786. Schröderheim fortfor väl att vara statssekreterare och äfven någon tid att föredraga ecklesiastikärenderna, men hans inflytande dervid var förbi, enär ecklesiastikberedningen, i hvilken Nordin var själen, tillhörde att dem pröfva och utreda, innan de för konungen föredrogos.

[6]) Detta förslag kom likaledes från Toll, Barford, a. st., s. 12, och var ej blott en finansiell, utan äfven en politisk beräkning. Se texten. Denna sednare slog så väl ut, att Gustaf III kort derefter skref till Toll (den 11 Juli 1787): »Här talas endast om bränvin; men jag är försäkrad att allt går bra, på de mesta ställen åtminstone. Giftermålet är brutet mellan allmogen och de högmögende, och detta allena är en nyttig sak». Biogr. Teckn. af Toll, II, s. 12.

FEMTE KAPITLET.

Sederna och hofvet. — Litteraturen. — Teatern, m. m.

(*1778—1788.*)

Oenigheten inom den kungliga familjen. — Försoning. — Bref från Lovisa Ulrika och hennes död. — Hertigens af Småland födelse. — Hofsederna. — Konungens och hans bröders enskilta lefnadssätt. — Anekdoter. — Konungens förhållande till religionen och presterna. — Hofvets inflytande på Nationalkaraktären. — Vetenskapernas tillstånd. — Lehnberg och Hallenberg. — Nordenskiöld och Silfverhjelm. — Sergel, m. fl. berömda konstnärer. — Kellgren, Leopold, Adlerbeth och Rosenstein. — Svenska teatern och svenska akademien. — Ehrensvärd, Thorild, Lidner och Bellman. — Hallman, Kexell, m. fl. — Fruarne Lenngren och Widström.

Oenigheten inom den kungliga familjen nådde nu sin höjd. Dertill bidrogo i främsta rummet de sorgliga och alltför bekanta uppträdena på kronprinsens födelsedag. Lovisa Ulrikas misstankar om det kungliga barnets äkthet syntes åter väckta, och konungen, hvars glädje deraf förbittrades, förbjöd i de skarpaste uttryck sin mor att infinna sig på slottet. Han skref till henne bland annat följande: »J hafven förgiftat den skönaste dagen i min lefnad; njuten eder hämd; men, i Guds namn, blottställen eder ej för allmänheten; blifven hemma, och utsätten mig ej för att se min mor förolämpad af mitt folk, för den kärlek, det för mig hyser» [1]).

Under de år, som förflöto mellan denna händelse och sommaren 1782, då Lovisa Ulrika lades på sitt

[1]) Se Geijer, a. st., II, s. 177 ff. Vi tro, att konungen denna gång missförstått sin mor, hvars mening visserligen ej var sådan, som han trodde.

yttersta, var allt umgänge afbrutet mellan henne och konungen och drottningen. De sågo ej ens hvarandra.

Lovisa Ulrika fortfor att tillbringa ett dystert och ensligt lif, ömsom på Fredrikshof, ömsom på Svartsjö. Hennes grämelse öfver denna mellan så nära anförvandter lika besynnerliga, som oangenäma skiljsmessa och söndring var likväl ganska stor, och den var icke mindre å konungens sida. Hertig Carl lyckades först att vinna sin mors förlåtelse: men alla försök att närma konungen och drottningen till enkedrottningen voro fåfänga [2]).

Så stodo sakerna, då enkedrottningen i Juli månad 1782 häftigt insjuknade. Konungen, som trodde att denne sjuksäng skulle blifva hennes sista, begärde att få se sin mor. Han var till yttersta grad vidskeplig, och trodde sig eljest ådraga sig olyckor, dem en ryktbar mystiker, Björnram hade spått honom [3]).

Hans anhållan blef beviljad, men endast med vilkor, att han toge drottningen och kronprinsen med sig.

Drottningens tillstånd — hon gick åter i väntande dagar — medgaf väl ej, att hon följde med, men Gustaf begaf sig ändock i sin sons sällskap till Svartsjö.

Han anlände, men blef i sjelfva slottsträdgården mottagen med underrättelsen, att han ej kunde blifva insläppt till sin moder, om han ej förut undertecknat en förbindelse att ej klandra hennes testamente till förmån för hennes tvenne yngsta barn.

Gustaf skref då följande biljett, hvilken han genast insände: »Jag kommer för att ännu en gång njuta den sällheten att omfamna er, min ömma mor. Jag besvärjer er att icke vägra mig denna tröst. Min bror

---

[2]) Se härom Ehrensvärds Journal, enligt utdrag deraf i Biogr. Lex., art. C. F. Scheffer, Schröderheim och C. Sparre, samt De la Gard. ark., XVIII, s. 131 ff.; Geijer, a. st., s. 218 ff. och 234 f.

[3]) Björnrams profetia se S. S.

Fredrik är vittne till min smärta. Han har åtagit sig att tala för mig.

Min ömma mors
tillgifne och undergifne son
Gustaf.

Apostille. Jag har alltid bestämdt mig för att ingenting ändra i edra testamentariska förordnanden, då jag aldrig tviflat på deras vishet, och att de blifvit förestafvade af en öm moders hjerta».

Då konungen härefter infördes till den sjuka, såg man dem under häftiga rörelser falla i hvarandras armar, och allt tyder derpå, att en verklig försoning ägt rum. Lovisa Ulrika talade sedan med ömhet om Gustaf, och öfverhöljde den lilla kronprinsen med smekningar och de dyrbaraste skänker.

Huru föga uppriktig eller sannt kristlig denna ånger, åtminstone å enkedrottningens sida, var, skall man kunna öfvertyga sig om genom följande händelse.

Några dagar efter sitt sista insjuknande hade Lovisa Ulrika skrifvit följande bref till Gustaf, hvilket hon befallde sin öfverstemarskalk, grefve Ribbing, att egenhändigt öfverlemna, så snart hon vore död.

»Min Herr Son!

Det är i sista ögonblicken af mitt lif, som jag känner, huru föga det kostar på, att lemna en verld, hvilken sorgerna och de mest ovärdiga beteenden hafva lärt mig att afsky. Min bana är slutad, och det är eder, som jag har att tacka för det nöje, jag röner att den är slut. Det återstår mig blott att gifva eder del af min yttersta vilja. Jag lemnar hela min mobilier, mina juveler, allt hvad jag äger i lika lott till min yngsta son och min dotter, och om ni, under hvilken förevändning som helst, deraf rubbar det allra minsta, darra...... jag uttalar förbannelsen, som otacksamma söner förtjena; men om ni uppfyller min vilja, så skall den ej äga rum för eder; jag lemnar eder samvetsqvalen, och ångren, den enda dygd som återstår för den brottslige. Jag rekommenderar åt eder mitt hof

och mina fattiga domestiker, jag har ingenting att lemna åt dem, alldenstund jag har skulder, men som kunna betalas med två eller tre af mina qvartaler, om ni låter dem fortfara efter min död. Deremot befriar jag er från det fåfänga prålet af min begrafning, och vill icke, att ni utkastar en onyttig penning i fåfänga ceremonier. Jag är er olyckliga mor.

Svartsjö den 7 Juli 1782.

Lovisa Ulrika».

Så snart enkedrottningen dött [4]), begaf sig grefve Ribbing med detta bref till Drottningholm. Konungen, som anade någon olycka, hade ej mod att öppna och läsa det sjelf. Han öfverlemnade det derföre åt hofkansleren friherre Ramel. Då Ramel sedan skulle göra konungen reda för innehållet, och kom till det ställe i brefvet, der Lovisa Ulrika öfver sin son nedkallar »förbannelsen», afbröt konungen honom tvert, sägande: »Huru, är den oåterkalleligt uttalad»?

»Nej sire», svarade hofkansleren, »den är blott oåterkallelig i den händelse, att E. M:t vägrar att låta hela arfvet efter salig drottningen i lika lott tillfalla hertig Fredrik och prinsessan Sofia Albertina».

»Gud vare lof», inföll konungen; »det gör jag med nöje».

Sedan baron Ramel derpå förseglat brefvet med konungens sigill, och öfverlemnat det åt monarken, utgick han för att låta hertig Fredrik inkomma. Gustaf mottog sin bror ganska vänligt, och talte bifallande om enkedrottningens testamente. Men hertigen svarade med hetta: »Det är äfven E. Maj:ts bästa råd; ty jag har en afskrift af min mors bref, och känner ganska väl det vilkor, salig drottningen fästat dervid». Dessa ord bragte konungen alldeles utom sig, helst han föreställt sig, att ingen, utom han och Ramel kände brefvet, och i vredesmode befallde han sin bror gå ut, samt återkallade baron Ramel. Sedan han för honom berättat

---

[4]) Den 16 Juli.

hvad som passerat, befallde han honom skrifva en ordres till kanslipresidenten, att till följande dagen sammankalla rådet. »Jag skall låta döma min bror af en krigskonselj, tillade han; han har gjort sig skyldig till subordinations- och majestätsbrott». »Det är min vilja, — den är oåterkallelig; det behöfs ett exempel», o. s. v., upprepade konungen med häftighet, då baron Ramel tillät sig att emot konungens beslut göra några invändningar. Slutligen gaf dock konungen med sig, och tillät baron Ramel kalla hertigen, hvilken efter häftiga förebråelser af brodren, begärde och erhöll hans förlåtelse, samt till honom återlemnade kopian af enkedrottningens bref, hvarpå de åter blefvo vänner [5]).

En annan händelse af vigt inom den kungliga familjen inträffade kort härefter genom hertigens af Småland, Carl Gustaf, födelse [6]). Konungens glädje häröfver var utomordentlig. Så snart han genom Dalberg fått veta, att den högtidliga stunden var nära, skyndade han ner till drottningens sängkammare. Han gaf sig knapt ro att kläda sig i en nattrock af dyrbart tyg med tofflor af samma sort, i spetsar och pantalonger, rulladt och pudradt hår, o. s. v. Klockan var endast något öfver fyra på morgonen, då han inträdde till drottningen. Vid ett bord i dörren till sängkammaren satte sig Schröderheim, för att föra protokollet. Konungens otålighet öfversteg nu alla gränser, och gick så långt att han till och med bar sig ganska löjligt åt. Än såg man honom springa till Schröderheim och titta

[5]) Rörande historien om Lovisa Ulrikas död och sista förhållanden till sin familj, jfr.: Historisk Tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs första lefnadsår, s. 100 ff., Morianen, II, s. 285 ff., Geijer, a. st., II, s. 236 ff., De la Gard. Ark., XX, s. 181 f., samt Biogr. Lexikon, XV, s. 349 noten, m. fl. anteckningar i S. S.

[6]) Den 25 Augusti 1782. Jfr. rörande frågan om äktheten af detta kungliga barn, hvilket Gustaf par preference alltid framställde såsom sådant, Geijer, a. st., II, s. 202, De la Gard. Ark., XVIII, s. XIII, samt Hedins äfventyr om sommaren 1780 på Ulriksdal, s. 234 f. härofvan.

på hans papper, liksom hade saken bort hända der, under det han upprepade: »Hvad! hvad tror du? Tror du, att det skedde nu? skulle jag gå in? Det är en flicka helt visst. Det sade Russa, när han hörde drottningen ropa. Du skrifver intet. Hör nu, hör nu, ja, nu tror jag. Du måste skrifva, hvarför är du eljest här»? än åter lopp han till drottningen och damerna, som närmast omgåfvo henne, för att inhämta nyheter. Härunder samlades alla de damer och herrar, som voro kallade att öfvervara akten; de förra, såsom Schröderheims fina penna lyckligt skildrar, »uppväckte kl. 5 ur sin söta sömn, i största hast klädde med flanell, smäck och gravor, blyga öfver händelsen, alarmerade af patriotism och kärlek för den söta drottningen, och beröfvade tid och tillfälle att nyttja den minsta af de omsorger, hvilka en toilett vid full middag fordrar förenade, kände ingen annan tröst än i hvars andras bräckligheter, och lyckligtvis voro alla speglar, äfvensom väggarne draperade». Då det kungliga barnet ändtligen kort derpå kom till verlden, gaf konungen damerna knapt tid att göra lilla herren någorlunda presentabel, förrän han tog honom på sina armar och bar ut honom i audiensrummet och lemnade honom till fru grefvinnan Rosen. Glädjen stod nu högt i taket, och målade sig äfven i allas ord och åtbörder; men ack, den skulle ej räcka länge!

Vid hofvet se vi den ytterst förfinade etiketten, nöjena och glansen fortfara, ja nästan nå sin höjd; under det deras nattsida, libertinaget och irreligiositeten, ej heller uteblefvo. Allt inom hofkretsen fortfor att ställas på gammal-fransysk fot. Öfverstekammarjunkarevärdigheten infördes — en hofcharge, som uteslutande afsåg förhöjandet af hofvets glans. Endast få oadliga personer fingo tillträde till hofvet och dess fester, och ännu färre till konungens bord [1]).

[1]) Man känner historien om österrikiska ministern Kagenecks fru, som, emedan hon ej velat underkasta sig att enligt ce-

Med det nya operahusets inrättning följde ett nytt slag af nöjen: maskeraderna och de ryktbara aftongillena i konungens der belägna smårum. Dessa sednare voro ordnade efter mönstret af Catharinas aftoncirklar i Hermitaget, och såsom dessa utgörande en skola för hvad som då skulle anses fulländadt i seder och manér; ett beviljadt tillträde eller befallning att deltaga i dem var genast ett sköldebref på egenskapen af en person comme il faut. Här utbildades, under Gustafs personliga ledning, denna utsökta och eleganta ton, hvilken såsom en tradition öfvergått till våra dagar, och hvaraf man ännu kan påträffa något spår i en eller annan qvarlefva från denna tid. Här lyste Armfelt, Taube och Essen, grefvinnorna Höpken, Mejerfelt och Löwenhjelm, af behagens egen skald döpta till »de trenne gracerna», grefvinnan Piper, fröken Rudensköld, fru Schröderheim, samt så många andra, hvilka minnet öfverfört till oss såsom typer för detta slags sällskapliga bildning, — en förening af behag, älskvärdhet och qvickhet, jemte denna förekommande artighet, hvilken utan att sänka sig till nedlåtenhet, utgör det förtjusande af detta sällskapslif som förlyckligar,

---

remonielet kyssa drottningens hand och derföre ej hade kunnat blifva presenterad på hofvet, blef utvisad från en börsassemblée. der de kungliga infunnit sig. Se Affaire d'Etiquette du Comte de Kageneck à le Cour de Suède, 1779. Stockholm, 1842. Upplagan blott 20 exemplar, ej befintlig i bokhandeln. — Leopold berättade en anekdot, som i detta afseende äfven är betecknande. Han hade nyss blifvit antagen till konungens enskilta bibliotekarie samt var uppburen som en vitter vän, men kunde det oaktadt såsom ofrälse ej få äta vid konungens bord. En gång hade konungen befallt några herrar till middagen, som befunnos hindrade att infinna sig; han bad då Leopold spisa middag med sig. Leopold förvånades. När de kommo till matsalen, bad han Leopold sätta sig till bordet, men monarken gjorde honom ej sällskap, utan gick under måltiden af och an vid hans sida, svängande med en stor halmhatt för att svalka sig, och skyllande på den förfärliga värmen, att han ej gjorde honom sällskap. Se i öfrigt Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 91.

och ställer menniskorna på en lätt och angenäm fot till hvarandra. Äfven på detta fält var Gustaf sjelf den förste, ej blott i rang, utan äfven i ton och manér, ja sannolikt kunde ingen furste eller enskilt person på hans tid jemföras med honom i egenskap af fulländad sällskapsman och i fråga om behag uti konversationen [8]).

Konungens törst efter nöjen och förströelser till-tog med åren, och ej nöjd, att finna dem inom sitt rikes gränser, gick han att uppsöka dem i främmande land. Hvad var i sjelfva verket den berömda Italienska resan annat, än ett bemödande, att med omvexlande tidsfördrif och bekantskaper döda den enformiga tiden, i afbidan på krig eller andra stora händelser, som kunde fjättra tjusarkonungen och gifva näring åt hans verksamma inbillningskraft och ärelystnad! Besöken i Braunschweig och München, sammanträffandet med pretendenten och Josef II i Florens, vildsvinsjagterna omkring Neapel, den lutherska messan i Rom och festen i Trianon — hvad voro de annat, än små mellanakter i det oupphörliga drama af vexlande uppträden och ovanliga händelser, som utgjorde konungens hela lif!

Men, denna tafla af glans och fägring hade ock sin nattsida. Rättvisan kräfver, att vi ej undandölja den, och måhända kunna vi säga, att den *förste* i riket också var den, som stod *högst* på de enskilta och hemliga förvillelsernas skala [9]).

Näst efter konungen voro i sjelfva verket hans båda bröder de, som minst besvärades utaf att trotsa hvad man då kallade »de konventionella fördomarne», ehuru man ej vet, att de valde så ovanliga utvägar för sina galanterier, som denne [10]).

---

[8]) Det är bekant, huru benämningen: »Gustavian» öfvergått till oss såsom beteckning af en person, som i sig förenar det hela af detta slags sällskapligt-vittra talanger.

[9]) Bevisen härför öfverflöda i nästan alla samlingar från denna tid.

[10]) Hertig Carls förhållande till mamsellerne Eckerman och Slottsberg, samt hertig Fredriks till mamsell Hagman äro bekanta.

Tonen inom hofvet var alldeles densamma, som de kungliga personernas egen; tel maitre, tel valet, heter ett sällan jäfvadt ordspråk. Ysterhet, sjelfsvåld, liderlighet — se der grunddragen till den tafla, som utgjorde den glänsande medaljens baksida. Läsaren skall förvånas, men måhända knapt sätta tro till följande anekdoter, som till belysning och bekräftelse af detta omdöme här förtjena sin plats.

Under hofvets vistelse på Drottningholm, om sommaren 1783, såg man konungen, med sina »jeunes et cheres roués», såsom han skall hafva kallat sina unga glädjevänner, alla utklädda i sjömansdrägter, om nätterna vanka omkring i slottsparken, utanför de fina hofdamernas fönster med full hals uppstämma de mest frivola fransyska visor, under det pojkaktigheten till och med en gång gick så långt, att någon af sällskapet inkastade stenar genom grefvinnan Wredes fönster [1]). — — Man hörde i komedier, som speltes på hofvet, unga fröknar uppläsa de slipprigaste strofer om guden Priapus, under det allernådigaste skratt [2]). Der uppfördes också tabläer, hvari hjeltarne visade sig i naturens okonstlade drägt, fullt värdiga ett Augusti hedniska tidehvarf [3]). — — En hofdam af dygd skall vid denna tid varit ett sådant vidunder, att man kallade henne på skämt »Gibraltar», för hvars intagande alla de tappra riddarne rustade sig, då det sällan felade den djerfvaste att hembära segerkransen. Deraf allmän glädje vid hofvet, som drack den lycklige hjeltens skål [4])!

Hertig Fredriks tycke för en fröken Wrangel, dotter af riksrådet grefve W., afböjdes af konungen. Jfr. Ristell, a. st., p. 86 ff. samt 94 ff.; flerstädes i Morianen samt Geijer, a. st., II, s. 39, noten. Äfven Schröderheims Anteckningar, s. 78 f.

[1]) Bref från friherre Carl Bonde till grefve Fredrik Sparre, Drottningholm den 15 Aug. 1783, infördt i Historisk Tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs första lefnadsår, s. 124.

[2]) Anekdot ordagrannt meddelad efter Wieselgren, Historik öfver Svenska Bränvinslagstiftningen, s. 90.

[3]) Biogr. Lex., art. Leopold, VIII, s. 79, noten.

[4]) Ofvanstående omdöme stödt på en anekdot efter Leopold.

Ehuru Gustaf III en eller annan gång verkligen syntes med allvar vinlägga sig om religionen, samt då äfven i sina inre rum flitigt sysselsatte sig med bibelläsning o. s. v. [5]), var han dock i grunden fritänkare. Han sade vid ett tillfälle till Armfelt, då det var fråga om den s. k. nya sekten och dess befängdheter: »Kärleken och religionen äro fria i mitt rike, såsom konungen i Preussen brukar säga» [6]). Då han sista gången var i Paris, och le Blanc presenterade honom sin tragedi Druiderna, hvilken var uppfylld af hat och bittra utfall mot presterna, såsom då var på modet, visade Gustaf den största tillfredsställelse öfver hans verk, och sade bland annat: »Ni har målat presternas brott och skurkaktighet med mästarhand; men ni har gjort en prest till en hederlig karl, hvilket är emot sannolikheten» [7]). Det var dock förmodligen blott under den lättare konversationen och i vissa obevakade ögonblick, som konungen tillät sig så fria yttranden; ty som *regent* begrep han nog, synnerligen mot slutet af sin regering, då han också började omgifva sig med prester, vådan af att släppa alltför fria tyglar åt religionsnitet [8]).

Sådan tonen och sederna voro vid hofvet, sådane blefvo de ock till stor del hos massan af nationen. Att lefva öfver sina tillgångar, bagatellisera kristendom och goda seder, samt — supa, se der, med få undan-

[5]) Ehrensvärds Journal, enligt meddelande i Biogr. Lex., art. Schröderheim, XIV, s. 98.

[6]) Armfelts Journal.

[7]) Memoires de Bachaumont, III, p. 175.

[8]) Betecknande för *konungens* tänkesätt i förhållande till religionen och presterna äro hans yttrande till grefve Creutz i anledning af toleransediktet (1781) samt till prosten Nordin i anledning af den reformerta trosläran. Se Geijer, a. st., II, s. 156, noten, samt III, sedn. afd, s. 107 f. Instiftandet af vissa värdigheter inom Nordstjerneorden för presterna hade också endast för ändamål att af presterna bilda en hofhierarki, liksom konungen samtidigt sökt att af adeln formera en hofaristokrati. Se konungens bref till Schröderheim, d. 24 Jan. 1784, hos Geijer, a. st, III, sedn. afd., s. 95 f.

tag, de frukter, som svenska folket i moraliskt afseende uppsamlade från inflytandet af den snillrikaste af dess konungar! Denna dom är sträng, men rättvis, och historien kräfver, att ej undandölja sanningen, — till varning för närvarande och kommande tider.....

Inom Vetenskaperna fortfor tillståndet att vara föga uppmuntrande. I stället för den verkliga, på källstudier och forskning grundade historien, uppblomstrade Äreminnet, en exotisk planta från Galliens jord, som med Lehnbergs mästarprof på en gång uppnådde sin höjd. Den grundlärde Hallenberg kunde ej vinna befordran i Upsala, hvars lärosäte han säkerligen lika mycket skulle hedrat som sin medtäflare Fant, utan anställdes på knappa vilkor i Stockholm, der hofmännen skämtade öfver hans fasoner, deri efterapande deras herre, konungen, som påstod att man på Hallenbergs sätt att gå kunde se att han var bondson [9]). Protokollssekreteraren C. F. Nordenskiöld och öfverste C. G. Silfverhjelm m. fl., öfversatte och kommenterade Svedenborgs skrifter [10]).

Inom de sköna konsternas krets fortforo väckelserna från tronen att verka lifvande och välgörande. Sergels rykte nådde nu höjdpunkten. Det är likväl ovisst, huruvida ej konungens beslut att från Italien hemkalla Sergel beröfvade Europa en konstnär, i hvilken det kunnat finna den — oöfverträffade [1]). Flera ut-

---

[9]) Anteckning af Medicinal-Rådet Hedin. E. S.

[10]) I anledning häraf samt de mystiska tendenserna i allmänhet uppblossade åren 1787 och 1788 en märklig litterär strid mellan Svedenborgarne å ena sidan samt akademikerna å andra sidan, hvilken strid fördes med mycken bitterhet samt slutade med de förres nederlag för ögonblicket, sedan Kellgren genom sitt poëm: »man äger ej snille för det man är galen», emot sina motståndare uppkallat löjet till bundsförvandt. Jfr. Atterbom, Siare och Skalder, IV, s. 327 ff.

[1]) Gustaf III egnade Sergel en hyllning, som öfverträffade den han skänkte sina öfriga snillen, men ofta måtte det dock ha fallit sig besvärligt för konstnären att arbeta i den kungliga solden. Så t. ex. då Sergel skulle moddellera en byst

märkta målare inkallades eller uppträdde, såsom Masreliez, Desprez, Roslin, Kraft och Hörberg m. fl. Naumann och Kraus fortforo att njuta högt beskydd. Den europeiskt ryktbare abbén Vogler gästade under innevarande tidskifte äfven Sveriges hufvudstad en kort tid. Aktade kompositörer framträdde nu äfven bland svenskarne sjelfva, såsom Wikmansson, Åhlström, m. fl. Sceniska artister af öfvervägande förtjenst, och hvilkas minne ännu i dag är friskt, voro: vid operan, Karsten, fru Müller och de Broen, samt för talscenen fru Marcadet, mamsell Löf, Neuman, m. fl.

Att utförligare beskrifva och utveckla hvad den sköna konsten, isynnerhet den poetiska, var och blef under den tredje Gustafs tidehvarf och hägn, är dock ett ämne, som vida öfverstiger detta arbetes plan och utrymme. »Som en vår», säger Tegnér, »trädde Gustaf III in i svenska historien, och plötsligen stodo på en gång alla nationens krafter i blomma, och lifvet utgöt sig och sången vaknade rundt omkring honom». Skaldernas antal växte med åren, och med dem deras sångers skönhet. Kellgren synes nu hafva nått höjden af sin ära som författare och skald, ehuru många af hans yppersta skapelser ännu voro ofödda. Leopold en ringa och skuldsatt magister i Upsala, kallades in i Gustafs skaldekrets, fick rum på slottet, penningar att betala sina skulder, blef först konungens bibliotekarie, sedan hans handsekreterare, och slutligen hans förnämsta både hofskald och — smickrare! Men om Leopold i denna sistnämnda egenskap mera längre fram. Adlerbeth gjorde sig i synnerhet känd som lycklig dramatisk författare, och Rosenstein i egenskap af litteratör i allmänhet.

Det

af konungen, ville denne att han skulle arbeta i sjelfva salongen, på det damerna och hela societeten kunde vid hvarje mejselhugg blifva vittnen till, huru det lyckats. En högst egen begäran af en snilleskyddande konung! Naturligtvis kunde den ej uppfyllas. Sé Sveriges Sköna Litteratur, IV, s. 822 f.

Det är egentligen dessa fyra författare och skalder — Kellgren, Leopold, Adlerbeth och Rosenstein — jemte konungen sjelf, man har att tacka för grundläggandet och det närmaste upprätthållandet af de snillets och smakens höga stiftelser, hvilka under namn af Svenska Teatern och Svenska Akademien bibehållit sig till våra dagar, och hvilkas fortfarande inflytande på tänkesätten och konstodlingen i landet man ej kan förneka. Här kan ej vara stället att bedöma dessa inrättningars vigt och värde för både dåvarande tid och i våra dagar; men det torde vara nog anmärka, att skådespel, sådane som Gustaf Wasa och Oden, samt de reglor för poesiens utöfvande, som svenska akademien sedan dess uppkomst visat sig skatta högst, i alla tider äga sitt värde, äfven om en nyare tids upplysning och högre stigande odling ej kunna undgå, att deri upptäcka svagheter och brister, som förtjena sin dom.

Denna dom kom förr, än man kanske förmodat. Thorilds omdömen om den under Gustafs ledning uppblomstrande unga diktningen och smaken utföllo icke gynnsamt; men, huru sanna de i sig sjelfva voro, var dock deras tid ännu icke kommen. De blefvo mottagna med likgiltighet. Häröfver vredgades och förbittrades den unga kämpen till den grad, att han beslöt att lemna fäderneslandet. Thorilds planer voro de största: att »förklara naturen och reformera hela verlden»! Han reste till England. Han trodde sig här finna menniskor med förmåga att fatta honom, och vilja att bidraga till utförandet af hans gigantiska planer. Men Thorild bedrog sig. Då han några år sedermera återvände, skref han till en vän: »I hela England finns ej mera förstånd, än att laga biffstek».

Öfversten, sedan amiralen, grefve *C. A. Ehrensvärd* var också en af dessa unga stormfoglar, som drogo ut på kamp emot sin tid, ehuru han, såsom en mera antik natur än Thorild, tidigare kom till sans, och blef hvad man kallar praktisk.

Ett annat snille, genom sina oregelbundenheter mera ingifvande medlidande, än harm, var den olycklige Lidner, som under innevarande tidskifte diktade sina skönaste skapelser. Innan Kellgren på sin lyra slog de sista stora slagen, och genom »den nya skapelsen» förde svenska lyriken till sin höjdpunkt, var Lidner, om man undantager Bellman, utan tvifvel fäderneslandets då lefvande störste skald. Men samma olycksaliga passion hvarom vi talat, och som förvillade mer än en af detta tidehvarfs glada snillen, och beredde såväl åt dem sjelfva som deras sångmör en förtidig graf, afgjorde äfven öfver Lidners öde.

Till ett vittnesbörd om Bellman under innevarande tidskifte vilja vi endast anföra följande inlaga af honom till konungen. »Store allernådigste konung»! — så utbrister den odödlige sångaren — »Sedan under den Högstes välsignelse mitt underdåniga nit och glädjesång mycket bidragit till afsättningen af de regala bränneriernas goda varor och äfven till uppmuntran af hasarderade glupska insättningar på Kongl. Nummerlotteriet, vågar jag underdånigt bönfalla om en liten gratifikation af 333 R:dr sp. uppå någondera af dessa fonder. Allernådigste konung! Bacchi tempel är nu öppnadt! Allmänheten har derigenom fått första gången del af mina arbeten. De medföra ingen elak verkan, då de äfven roa. Och om någon gång min lyra jagat bekymret från tronen, äger jag all den förtjenst, som gjorde Maros lycka. Framhärdar etc.

Allerunderd. tropligtigste
C. M. Bellman» [2]).

I Humlegården fortforo löjet och gracerna, de sednare icke alltid i de anständigaste drägter, under Hallmans och Kexells ledning, att med sitt odödliga

---

[2]) Originalet till denna märkliga skrifvelse förvaras i Riksarkivet i Stockholm och finnes tryckt i Sveriges Sköna Litteratur af Wieselgren, V, s. II f.

skämt förlusta allmänheten. Uppmuntrade af exemplet uppträdde, för att med de förutnämnde täfla om lagren inom komikens område, flere, bland hvilka vi erinra om Schröderheim, Lannerstierna och Envallsson såsom de förnämsta. Baron Armfelts försök att vinna burskap som lustspelsförfattare kunde deremot aldrig vinna framgång [3]).

Tvenne fruntimmer hade äfven gjort sig kända såsom diktare af första ordningen från Gustafs tid. Fruarne Lenngren och Widström hafva begge diktat sånger, hvardera i sitt slag nästan oöfverträffliga, och hvilka länge skola göra deras hågkomst kär för de qvicka och känslofulla.

---

[3]) Armfelt hade nemligen i två dagar instängt Hallman i sina rum på Drottningholm med löfte om 100 R:dr, om han ville författa en komedi, som fick gälla för att vara Armfelts. På detta sätt tillkom den yppersta af H:s lustspel: »Tillfället gör tjufven». Då Armfelt dröjde att betala Hallman sin skuld, sprang denne till Kellgren, som i anledning häraf skref satiren: »Till en förnäm herre, som skrifvit ett teaterstycke».

SJETTE KAPITLET.

Sinnesstämningen i landet.

(1778—1788.)

De blifvande konungamördarne. — Rådet och Adeln. — Tänkesätten inom arméen. — Pressen. — Mysticismen. — Hertig Carls böjelse för mysticism och den s. k. »kommuniktion med andeverlden». — Grefve C. F. Scheffers omdöme om hertigen såsom barn. — Hertigens dubbelnatur. — Hans förtrogne. — Märkligt mystiskt arbete på Rosersberg. — Ulfwenklous uppträdande. — Han smörjer hertigen till konung öfver Sverige och Norrige. — Utdrag ur Ulfwenklous tal vid samma tillfälle. — Gustaf III:s misstänksamhet och oro. — Ulfwenklou och Gustaf Adolf. — Karaktäristik af Reuterholm. — Skattgräfningarne vid Österlånggatan. — Ulfwenklous fall. — Hertig Carls dröm. — Öfverste C. G. Silfverhjelm och magnetismen.

Denne tjusande Gustaf III, nyss lofsjungen som en frihetens återställare, och inför hvars fötter Europas snillen täflade att nedlägga sina rökelser — hvarföre skulle hans öde blifva så tragiskt? — —

Läsaren skall helt visst ej misstycka, om vi en stund taga hans uppmärksamhet i anspråk med att på ett ställe sammanföra hvad som kommit till vår kännedom rörande de tänkesätt, hvarutur *slutligen* 1792 års katastrof framgick, såsom frukten af blomman. — —

Vi göra en början med de blifvande *konungamördarne.*

Anckarström fortfor någon tid att vistas vid hofvet, men hade der dock ej någon rätt trefnad, hvarföre han lemnade hufvudstaden och drog sig tillbaka till landet [1]. Han var en man af råa och ohyfsade seder, med få kunskaper, ytterst hämdgirig, men en sträng ekonom, för öfrigt rättskaffens och på sitt sätt känslofull och medlidsam.

[1] 1783.

Den unge grefve Clas Horn var nu på god väg att göra hvad man kallar en lysande lycka; men äfven han var ej danad att göra några synnerliga framsteg i en *konungs* förtroende. Tidens falska förvillande läror banade sig en väg äfven till hans unga, känslofulla hjerta, och han föredrog ensamheten, betraktelsen och lugnet framför det lysande, flärdfulla och tomma i ett lättsinnigt hof. Han drog sig tillbaka till landet [2]), blef lyckligt gift, samt förnötte sin tid med landthushållning och läsning.

Grefve A. L. Ribbing var en yngling af det skönaste utseende, med ypperligt hufvud, samt af en stark och manlig karaktär. Hans föräldrar hatade hjertligt konungen, och ingjöto tidigt samma tänkesätt hos sonen. Sedermera tillstötte flere förhållanden, som bidrogo att öka unga grefve Ribbings hat mot Gustaf III [3]).

Kaptenen vid lifgardet, Carl Pontus Liljehorn var det fjerde bladet i denna fyrväpling af mördare, som så att säga fostrades vid konungens egen barm. För uppfostran, för hela sina borgerliga existens, med ett ord för allt hvad han var, hade han att tacka konungen, som ur sin handkassa lät honom åtnjuta en pension. Liljehorn var en man af grundliga kunskaper, med högt anseende inom regementet [4]).

Rådets opposition fortfor, ehuru allt mattare och obetydligare, dels emedan flere dess sjelfständigaste med-

---

[2]) 1785.

[3]) Ribbing hyste böjelse för fröken Charlotta Eleonora De Geer, men undanträngdes af baron Essen, som det påstås, emedan denne gynnades af konungen.

[4]) Liljehorns brefstil till konungen var i högsta grad devuerad. Han skref 1785: »Det är med mycken uppriktighet som vi öfversända till herrar Finnar lyckan att äga E. Maj:t. E. Maj:t skall icke länge beröfva oss det outsägliga nöjet att återse E. Maj:t snart, kom sire, för att återgifva lif åt detta läger, som utan eder närvaro förtvinar. Vi upphöja våra önskningar, att Eolus med det allra snaraste må återföra vår far i armarne på sina barn, som ej skulle vilja vara till utan genom honom». G. S.

lemmar drogo sig tillbaka [5]), dels emedan det blef alltmera bruket att låta de vigtigaste ärenderna genom hemliga förordnanden och kommitéer gå dem förbi. Denna förr så lysande kår hade sålunda nu nedsjunkit till föga annat än en statsdekoration [6]). Men äfven i denna anspråkslösa form skulle det ej länge blifva rådet tillåtet att äga bestånd.

Så mycket afgjordare visade sig deremot det motstånd som utgick från *adeln*. Konungens alla bemödanden att vinna detta stånd, genom att smickra dess fåfänga samt utrusta det med förmåner framför de öfriga stånden, visade sig helt och hållet fåfänga. Svenska adeln var för stolt för att kunna glömma sitt förra inflytande; den började derföre redan umgås med planer att återvinna detsamma [7]).

---

[5]) Höpken 1780; De Geer 1787.

[6]) Då man ville blifva af med Liljencrantz, lät man honom *avancera* till riksråd.

[7]) Konungens afsigt var att af adeln göra en hofaristokrati. Inrättandet af Rikets Herrar, klassfördelningen på riddarhuset, adelns företräde vid embetens bortgifvande (i strid med 10 § regeringsformen, som endast talar om »skicklighet och förtjenst») gick derpå ut. Då konungen sade till riksmarskalken Gyllenstjerna, att hans embete gaf honom rättighet att låta sitt folk bära hoflivréet, svarade han: »Jag tackar ödmjukast E. M:t, men jag tycker lika mycket om mitt». En annan gång omtalade konungen att prinsen af Condé såsom chef för konungens af Frankrike hof höll handfatet för konungen efter måltiden. »Hvart land har sina seder», inföll Gyllenstjerna, »men det kommer jag aldrig att göra». E. S. Missnöjet bland adelns ledamöter var för öfrigt mycket olika. De som uppträdde såsom opposition, vid riksdagarne, Brahe, Fersen, De Geer, Frietzky m. fl., inskränkte sig till klander och hopp om någon förändring. Pechlin, begge Engeströmarne, Jakob och Johan, Bjelke, Reuterholm m. fl. började redan att påtänka möjligheten af revolution. Om Pechlin se Geijer, a. st., II, s. 224. Jakob Engeström begynte att författa utkastet till ny regeringsform. Se nästa del. Förslag till ny regeringsform cirkulerade på riddarhuset 1786. Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 108 noten. Bjelke var lärjunge af kanslirådet Ihre, studerade klassikerna med samma lätthet

Arméens tänkesätt hade också redan hunnit att blifva ytterst betänkliga. Vid svenska regementena hörda man officerarne hotande yttra, att på dem berodde om krig skulle blifva af eller ej. Dessutom klagades högt öfver de dåliga krigsanstalterna, öfver krigets orättmätighet [8]).

I Finland var missnöjet ännu större. Knapt hade orderna att bryta upp och marschera mot gränsen hunnit anlända, förr än man började umgås med planer att inställa hela kriget. Man talade om att tillsluta fästningsportarne till Sveaborg, att neka konungen lydnad, o. s. v. Kort derpå sökte man ehuru fåfängt, genom allahanda manövrer skrämma soldaten till olydnad: man hoppades härigenom kunna tvinga konungen att sammankalla ständerna, för att inskränka hans makt

---

som skrifter på modersmålet samt började betrakta Brutus och Cassius som idealer af mensklig fullkomlighet. G. S. Reuterholm var öfvertygad att revolutionen kostat hans föräldrar lifvet samt att konungen traktade efter hans, sedan han vägrat blifva hans spion på hertig Carl. Uppgifter traditionella inom Reuterholmska slägten. — J. M. Sprengtportens opposition kostade honom lifvet: han dog af ånger öfver sitt biträde vid revolutionen och dess följder. Geijer, a. st., II, s. 84 ff. — Om *ofrälse klassernas* sinnesstämning och planer se andra kapitlet, jemfördt med fjerde och femte.

8) Om anledningarne till arméns missnöje, se Anjalaförbundet, s. 66 ff. Jfr. Barford, s. 39. Förhållandet till lifgardet var isynnerhet spändt. Det röjde en kår-anda, som ingaf fruktan. Det är bekant att officerarne vid gardet tvungo konungen att lemna baron H. Sparre åt sitt öde. Geijer, a. st., III, sedn. afd., s. 92 noten. Men det har tillika blifvit upplyst, att Sparre (i afseende på den förmenade stölden ur drottningens schatull) var oskyldig. De la Gard. ark., XV, s. 246 ff., Hedins anteckning. Upphofvet till ryktet att konungen stulit penningarne var ett yttrande till unga Ribbing, som sagt det vara svårt att »behöfva akta sina fickor för en kamrat»: »Det är godt för er min grefve att säga så, då ni är född rik. Henrik IV har likväl stulit». E. S. Vid krigets utbrott lät konungen blott tvenne bataljoner af gardet följa med till Finland; han var ytterst uppbragt på gardet, och ville hämnas genom att förstöra dess inflytande.

och frälsa Finland från alla de olyckor, hvarmed kriget hotade [9]). Ytterst till venster stod åter inom arméen ett litet parti med planer af ännu mera förderflig beskaffenhet. Det utgjordes af några Sprengtportens elever och vänner, såsom Jägerhorn, Klick, Glansenstjerna m. fl., hvilka delade hans tänkesätt rörande Finlands sjelfständighet. Sympatierna härför befunnos dock inom nästan alla folkklasser i Finland, isynnerhet i armén, så ytterst få, att man fann nödigt tills vidare dölja sina rätta afsigter [10]).

Pressen var också en motståndare, som, om det ej lyckats makten att i tid qväsa den, kunnat blifva farligare, än någon af de föregående. De svenska publicisterna på 1780-talet gingo föga mindre allvarligt till väga än våra dagars, ehuru det synes, som om de band, hvilka besvärade tryckfriheten, ofta gjorde deras granskning mera bitter och deras utfall mången gång mera hätska [1]).

---

[9]) Anjalaförbundet, s. 70 ff., s. 76 noten, samt s. 88 ff.

[10]) Jägerhorn och Klick öfveradjutanter vid finska staben, den sednare måg till öfverbefälhafvaren, general C. G. Armfelt. Glansenstjerna afskedad kapten, svåger till Sprengtporten. Anjalaförbundet s. 53 f. och 57 ff.

[1]) Halldin började i Stockholmsposten 1779 anfallena inom pressen. Dömdes af rådet till döden, men benådades af konungen. Kort derefter uppträdde baron Josias Cederhjelm i »Sanning och Nöje», som upphörde d. 10 Juni 1780. Året derpå började afskedade majoren Peter Lund »Välsignade Tryckfriheten», som 1783 utkom under titel »Tryckfriheten den välsignade»; upphörde den 22 April 1784. Thorilds »Nye Granskaren» slutade i Augusti 1784, efter knapt fyra månaders verksamhet. Härefter följde det sista hårda slaget mot tryckfriheten (s. 351), hvarmed hvarje yttring af den sjelfständiga pressen upphörde. I stället uppblomstrade en, om vi så få säga, hemlig oppositionspress, hvilken verkade genom afskrifter som gingo man och man emellan, och hvars anfall voro ännu giftigare. — Ett eget slag af *publicistisk* opposition drefs af Halldin i det s. k. exegetiska och filantropiska sällskapets namn (se sid. 255 f.). Troligen har ingen sagt konungen hårdare sanningar än Halldin i de biljetter som han enligt nådig tillåtelse tillsände honom. Schrö-

Vi anse *mysticismen,* — denna egendomliga företeelse som i slutet af förra seklet vid alla europeiska hof spelte en så betydande roll, — ej kunna betraktas annorlunda, än ur synpunkten af en art utaf oppositionen. Mystikerna voro rådgifvare eller tribuner, som, då konseljernes eller folkförsamlingarnes frihet förstummats, inför tronerna framburo sanningar, hvilka eljest troligen aldrig kunnat bana sig väg till de mäktige: charlataneriet helt enkelt ett medel, som de sågo sig tvungna att tillgripa, för att locka de mäktige att lyssna till deras stämmor. Så var fallet med de svenska mystikerna från Plommenfelt och Björnram ända till Boheman. Mysticismen är nästan en omöjlighet i ett fritt samhällsskick [2]).

När filosoferna hade förstört menniskornas tro, hade dessa sednare ej annat att hålla sig till, än nya uppenbarelser; ty att taga sin tillflykt till förnuftet,

derheims anteckningar, s. 93 ff. samt De la Gard. ark. X, s. 240 f. och XX, s. 90 f. — Wallhalla-orden var ett *hemligt sällskap,* som på 1780-talet blomstrade i Finland, och hvarifrån tänkesätten om politiskt och nationelt oberoende isynnerhet fortptantades uti Finland. Jfr. sid. 309 f., samt Anjalaförbundet, s. 40 ff.

[2]) Tilldragelserna äro bekanta, hvarför vi blott påminna om följande. Plommenfelt återkom till fäderneslandet 1777; tjenstgörande ceremonimästare vid konungans hof 1778; rymde till Amerika 1782. Björnram kom till Stockholm 1780; samma år bibliotekarie hos hertig Carl och kongl. sekreterare med 400 R:dr pension. Utgjorde en medelpunkt för mystiken till April 1782, då han föll i onåd hos konungen, som började draga sig tillbaka, medan hertig Carl fortfor att beskydda Björnram. Mamsell Arfvedsson politisk spåqvinna med stor ryktbarhet. Bergshauptman August Nordenskiöld, broder till Svedenborgaren, alchemist, arbetade på Drottningholm såsom föreståndare för en skedvattenfabrik, enkom anlagd att dölja guldmakeriet. Adlersparres Hist. Handl., II, s. 129. Det är karaktäristiskt för alla dessa mystiker att de stodo i nära förhållande till konungen, gynnades af honom samt hoppades alltid att genom mystiken kunna verka på honom till hans förbättring. Så var åter ej förhållandet med Ulfwenklou, som gaf honom förlorad. Se straxt nedan.

hade varit alltför vanligt och ointressant. Det var isynnerhet furstarne och de förnämare, som voro plågade af denna törst efter under, efter okända hemliga vetenskaper. Men så blefvo de också straffade för sin fåvitsko; bedragare och narrar svärmade omkring dem. Gustaf III hade också råkat ut för dylika. Den stora resa, som Toll, å konungens vägnar, 1782 gjorde genom Tyskland och Frankrike, afsåg förnämligast att träda i närmare beröring med dessa, för att förmå dem att meddela kunskaper, hvaraf de skröto att de voro i besittning. Toll misslyckades [3]). Men konungens ifver hade derföre ej upphört; en följd deraf var den kort derefter inträffande resan till Italien. Konungens längtan blef otillfredsställd. Emellertid inträffade i Sverige just under denna hans frånvaro händelser, som bättre än allt annat voro egnade att rycka honom ur sin förvillelse. Vi föranledas häraf att öfvergå till ett ämne af det största intresse: Hertig Carls förhållande till mysticismen och ordensvurmeriet.

Hertig Carl var af naturen, som man säger, ovanligt väl »disponerad för komunikation med andeverlden», och allt tycktes liksom samverka, för att väcka och underhålla hans håg för det underbara, samt låta honom tro det han vore bestämd för de största öden.

Redan vid hans födelse hade man spått honom, att han en dag skulle underkufva Norrige.

Det förflöt nästan ingen natt, isynnerhet i början af hans lefnad, då han ej hade någon besynnerlig eller ovanlig dröm eller vision, och då han ej trodde sig erfara verkningar af andars närvaro, som för honom förkunnade en framtid full af ära och makt.

Naturen och händelserna tycktes således likasom hafva bestämt hertig Carl till partigängare, under det samvetet och pligten gjorde honom *alltid* trogen; trogen broder, den ömmaste frände, den yppersta fosterlandsvän.

---

[3]) Biogr. Teckning af Toll, I, s. 218 ff.

Låtom oss höra ett af vittnena från hans barndom, en bedömare hvars samvetsgrannhet ingen skall förneka. »Hans Kongl. Höghet prins Carl är en *fromsint* och till *allt godt* böjlig prins. Hans begrepp är väl något trögare än hans äldre broders; men hans läraktighet och håg för alla kunskapers inhämtande ersätta, i anseende till dess studier, hvad uti qvickheten brister. Någon högdragenhet framlyser väl understundom i dess uppförande; men af dess kärlek för *dygd* och en *sann ära* kan förväntas, att en sådan last icke lärer få öfverhanden i prinsens hjerta» [1]).

I hertig Carl funnos således, för att vi så må säga, tvenne menniskor, tvenne motsatser förenade: den ena, den mest framstående, men hittills som det synes minst erkände — den trogne och lojale medborgaren, den uppriktige vännen, den hederlige brodren — vid sidan af ordensvurmen, ränkmakaren, andeskådaren, den äregirige som drömde om kronor och inträffande tronledigheter, till förmån för hans egen slägt och för ett olyckligt, till undergång lutande fädernesland. Dessa motsägelser uppenbarade sig städse hos hertigen, ofta i häftig lidelsefull kamp och täflan, dock aldrig så, att *någondera* kunde sägas hafva *besegrat* eller *tillintetgjort den andra*. Händelserna, icke mindre än naturanlagen, tyckas hafva varit orsaken till denna underliga blandning och motsägelse i karaktären.

Ibland de höga frimurarne som började utmärka sig som hertigens vänner, finna vi: Oxenstjerna, Ruuth, friherrarne Reuterholm och Bonde samt grefve Fr. Sparre. Konspirationerne mot konungen, under frimureriets täckmantel, började nu framträda samt blifva talrika, i den mån dessa herrar slöto sig närmare hertigen. Björnram, som sedan April 1782 varit i öppen brytning med konungen, synes till en början hafva varit sällskapets apostel. Vi tro, att det varit under

---

[1]) Grefve C. F. Scheffers berättelse om Gustaf III:s barndom, i Portefeuille, III, s. 59 f.

hans inseende som om våren 1783, i hertigens, Reuterholms, Ruuths m. fl. närvaro, på Rosersberg ett mystiskt arbete tillställts, hvilket gaf ganska märkliga resultater. Någon af sällskapet hade ett *såll* och vred det på något sätt omkring, under det man gjorde diverse frågor, då man fick olika svar, alltefter de olika ställningar sållet intog. Detta arbete kallades »sållning», och man erhöll följande märkliga svar: 1:o att konungen detta år skulle företaga en utrikes resa; 2:o att kronprinsen med tiden kommer att bära de tre kronorna; 3:o att hertig Carl en dag blir regerande i Sverige; 4:o att han intager Norrige; 5:o att drottningen ej får flere barn; 6:o att konungen ej blir gammal, samt 7:o att han får en oförmodad och hastig död.

Dessa händelser och spådomar voro visserligen ganska märkliga, men de skulle snart öfverträffas af följande.

Mot hösten 1783 anlände till Stockholm en ny profet, som snart skulle undantränga alla sina föregångare. Hans namn var Ulfwenklou, löjtnant vid finska afdelningen af arméns flotta. Han föregaf sig till den högsta grad af fullkomlighet äga i sin makt alla möjliga hemliga vetenskaper och konster, hvarföre han genast blef utmärkt väl mottagen af hertig Carl.

Den mest framstående egenskapen, hvari Ulfwenklou uppträdde, var den af spåman. Konungens hastiga afdagatagande i Rom en vacker dag i Mars månad 1784, samt hertigens intagande af Norrige och upphöjelse på Nordens trenne troner — voro händelser, som han förutsade med samma visshet som t. ex. återinträffandet af det enklaste naturfenomen.

Något längre fram lät Ulfwenklou kalla in hertigen i sanktuarium, då han öfvergjöt hans hjessa med den heliga oljan, samt förklarade under ett slags extas, att han smorde honom till konung öfver Sverige och Norrige»! Märkvärdig förutsägelse om 1809 och 1814! Härvid fästade Ulfwenklou vissa, skriftligen affattade vilkor, såsom att hertigen skulle vara sin »broder un-

derdånig och honom lyda, så länge han visligen regerar och lefver», när han blef konung befordra riksrådet Fr. Sparre till rikskansler, m. m. »Sörj icke — så talade Ulfwenklou i Herrans namn till hertigen — »sörj icke mera för Gustaf, den nuvarande konungen, ty jag hafver förkastat honom och *hans afföda,* eftersom han har hållit sig till det, som af verlden är och förkastat mig; derföre skall jag hämnas uppå honom. Och jag hafver satt honom sitt vissa mål före, deröfver han intet skrida skall, han har gjort sig andra Gudar, de honom intet hjelpa kunna, derföre skall jag icke mera tänka på honom, utan genom *menniskohand* skall han utaf verlden gå, såsom den sitt välde genom list, konst och bedrägerier genom menniskohand sökt befästa».

Ulfwenklou hade till och med den djerfheten att tillskrifva konungen och varna honom för den olycka som förestod honom i *Mars* månad; framförallt borde han taga sig till vara för personer *klädde i rödt* [5]).

Gustaf III:s vidskepelse och öfverdrifna tro på aningar gränsade till det otroliga. Hans fruktan för Mars månad var en gammal fördom [6])».

Några dagar före hertigens af Småland död ägde hos Reuterholm, i Oxenstjernas och Muncks närvaro, ett mystiskt arbete rum af samma art som vi omnämnt, »sållning», hvarvid den lilla hertigens död förutsades. Alla de öfrige frågorna, som kort derefter upprepades på Rosersberg, hade vid samma tillfälle blifvit gjorde, med erhållande af enahanda svar.

Vi antaga, att alla dessa händelser och spådomar kommit till konungens kännedom, och kunna i så fall

---

[5]) Brefvet befintligt i G. S.

[6]) Det är bekant, att konungen dagen före hertigens af Småland död i Mars 1783 under en promenad arm i arm med Schröderheim genom de kungliga rummen på slottet i Stockholm under suckar och gråt stannade framför ett porträtt af Carl Stuart, och önskade att som denne få dö på schavotten, hellre än att stupa för en Damiens eller Ravaillac. Schröderheims anteckningar, sid. 73.

lätt finna, huru mycket de skulle bidraga att öka hans misstankar och återuppväcka alla gamla griller. Det vissa är emellertid, att hans förtroende till hertig Carl, efter hvad som passerat med Ulfwenklou, fick en dödlig stöt, och föga fattades, att konungen »i sitt inre höll vederbörande fria ifrån, att med magisk kraft och förbudna svartkonstiga operationer hafva velat påskynda uppfyllandet af Ulfwenklous spådomar och kronans befästande på hertigens hufvud» [7]).

Konungens misstroende var stegradt till en öfverdrifven höjd. Det berättas, att han kallat Ulfwenklou upp på slottet, då han låtit honom, i kronprinsens närvaro, ställa dennes horoskop. Ulfwenklou skall då till konungens stora förvåning hafva förklarat: »*Gustaf Adolf skall blifva konung! Han skall blifva krönt; han skall blifva gift; han skall få barn*»! Det förmäles, att konungen härvid skall hafva afbrutit profeten med dessa ord: »det är nog»! men att denne sednare dock vidhöll, att hertig Carl skulle blifva konung [8]).

Ulfwenklous glansperiod blef dock föga långvarig. Det välde, han lyckats tillskantsa sig öfver hertigen, var för stort, för att kunna tålas af en bland dennes förtrogne, som syftade att intaga hans plats.

Vi komma under loppet af detta arbete så ofta i tillfälle att tala om baron Reuterholm, att vi här nöja oss endast med följande korta anmärkningar. Han hade de bästa föräldrar. Riksrådet Reuterholm var en af Mössornas utmärktaste representanter under sista epoken af frihetstiden. Hans fru, född Gyllenstjerna, var en qvinna med de yppersta egenskaper: öm maka, förträfflig mor, utöfvade hon det största inflytande på sonens utveckling. Hans bästa egenskaper voro ett arf från henne. Detta återgäldade han genom en till dyrkan gränsande genkärlek. Sedan han i Upsala slutat

[7]) Reuterholms egna ord, efter samtal med konungen om Ulfwenklou.

[8]) Anteckning, om hvars trovärdighet man dock öfverlemnar åt andra att döma.

sina studier, blef han fendrik i armén [9]). Den unga riksrådssonen företog derpå [10]) en resa till Petersburg, der han uppehöll sig en hel vinter och freqventerade de förnämsta sällskap. Återkommen blef han hofjunkare hos konungen [1]); vid Gustaf Adolfs födelse tjenstgörande kammarherre hos drottningen. Den unga Reuterholm var en yngling af det skönaste utseende. Utrustad med goda studier och ett aktadt namn hade han sannolikt gjort lycka i *konungens* tjenst, om ej — — med ett ord, ödet velat annorlunda. Ända från barndomen utmärkt tillgifven *hertig Carl,* var det åt honom som hans lyckas stjerna visade honom. Björnrams lärjunge och vän kunde ej annat än vara hertigens. Reuterholms fantasi var glödande, hans lidelser häftiga, hans känslor ömma. Han var derjemte utrustad med en ovanlig tilltagsenhet och kraft i viljan, med stor beslutsamhet. Han var född att herrska. Alla dessa egenskaper banade honom småningom väg till hertig Carls hjerta: mystiken tillkom, och bidrog att knyta vänskapsbandet.

Reuterholm var således en person af ovanliga egenskaper; men han saknade derjemte icke sina fel. Herrsklysten, i viss mån inskränkt, hämdlysten, misstänksam och ojemförligt högdragen hade naturen äfven i detta afseende på honom slösat sina håfvor. Med ett ord: han var utmärkt både på goda och onda sidan.

Ulfwenklous charlataneri öfversteg alla gränsor. Intet synes mera egnadt att derom afgifva vittnesbörd, än de s. k. skattgräfningarne i ett visst hus på Österlånggatan. Ryktet att ofantliga skatter här skulle finnas nedgräfda var väl gammalt [2]), men syntes nästan bortglömdt, sedan ingen menniska derom talat på flere år, tills Ulfwenklou framkom. Han påstod, icke blott att saken verkligen

---

[9]) 1775.
[10]) 1776.
[1]) 1777.
[2]) Se sid. 52, noten.

så förhöll sig, som ryktet uppgaf, utan narrade äfven hertigen att dyrt inköpa huset, der diverse skattgräfvare, direkt förskrifna från landsorten, sedermera i flere år arbetade under Ulfwenklous auspicier. Hertigens förtrogne voro under arbetet närvarande, enligt följande arbetsordning uppgjord af Ulfwenklou: 1:o Hemliga rådet: Ulfwenklou, Håkan Persson [3]); 2:o Uppsynningsmän vid arbetet: hertig Carl, Fr. Sparre, Ruuth, Oxenstjerna, Stenbock; 3:o dito vid finansverket: Bonde, Chierlin; 4:o Adjutant vid hemliga rådet: Reuterholm. Utstyrda i särskilta uniformer, och tågande efter särskilt ceremoniel, såg man nu, så länge arbetet varade, dessa herrar reguliert infinna sig i källaren och intaga de dem anviste platser. Vi behöfva ej tillägga, att alltsammans blef utan resultat.

Dessa, och dylika bedrägerier af Ulfwenklou blefvo emellertid de vapen, hvaraf Reuterholm betjenade sig för att störta honom. Han sönderref härmed det lättrogenhetens tjocka täckelse, hvari han förstått att insvepa sin höge gynnares förstånd, och Ulfwenklou måste begifva sig bort, i egenskap af en afslöjad charlatan. Reuterholm hade emellertid vunnit sitt syftemål, att besegra en farlig medtäflare till hertigens gunst, hvilken sednare han från nu styrde *nästan* lika enväldigt som Ulfwenklou. Men minnet af Ulfwenklou och hans spådomar stod alltid med eldsdrag inristadt i hertigens själ; han kunde ej glömma honom [4]).

Till slut vilja vi omtala en dröm, som hertig Carl någon tid härefter hade. Han tyckte, att Reuterholm kom till honom och berättade att konungen vore död, då hertigen biföll att sammankalla orden, hvilken lofvade att med honom förena sig till fäderneslandets

bästa

---

[3]) Bonde från Småland, skattgräfvare.

[4]) Ofvanstående rörande hertig Carl och Reuterholm, deras förhållande till mysticismen m. m. se flere manuskripter af den sednare i S. S.

bästa. Efter en stund befann sig hertigen på Upsala slott, i närvaro af Reuterholm, hertiginnan samt prinsessan Sofia Albertina [5]). I detsamma infann sig en deputation från arméen, bestående af grefve Brahe, baron Carl De Geer, Ruuth m. fl., under anförande af den förstnämnde, hvilken å arméns vägnar erbjöd hertigen »riksföreståndarskapet under kronprinsens minderårighet». Hertigen biföll, men med vilkor att regeringssättet blef oförändradt, hvarpå en högtidlig akt uppsattes öfver alltsammans samt underskrefs af hertigen och de närvarande, hvilka deröfver visade sig så glada, att de skockade sig omkring hertigen och tryckte honom i sina armar. Derpå tyckte hertigen att han befann sig på Kungs-ängen, der hela armén var församlad. I högra handen förde han kronprinsen, som af armén hyllades, men med sådant sorl, att hertigen helt bestört och orolig uppvaknade [6]).

Kunde man ej säga, att i denna dröm historien om Förmyndarregeringens uppkomst och öden i grunddragen var förut tecknad?

Den sista formen för tidens mystiska rörelser var ändtligen magnetismen, som i Sverige representerades af öfversten, friherre C. G. Silfverhjelm. Han hade i Frankrike af Mesmer sjelf fått lära konsten, hvarefter han innan kort uppträdde i Stockholm såsom magnetisör med stor ryktbarhet. Att magnetisera och spå blef ett mode. Silfverhjelm, som lyckats skaffa sig ett nära tillträde till hertig Carl, hade snart förstått att indraga honom i sina idéer. Hos hertigen magnetiserades mycket och ofta. Hertigen röjde en synnerlig fallenhet att falla i magnetisk sömn. Sålunda, då Silfverhjelm

[5]) Isynnerhet hertiginnan uppmanade hertigen att försvara kronprinsens rätt!

[6]) Hertig Carls dröm natten emellan den 23 och 24 Okt. 1786 uppå Kongl. slottet i Stockholm, uppsatt af G. A. Reuterholm efter hertigens diktamen. S. S.

en gång magnetiserat honom, talade han följande märkliga ord: »När rikesskeppet håller på att förgås i stormen, då tar den gamle styrmannen i rodret, och för det in i säker hamn». Reuterholm som var närvarande, upptecknade genast orden, hvilka på hertigen gjorde ett outplånligt intryck [1]).

[1]) Se Silfverhjelms bref till konungen, G. S.; Uppfostrings-sällskapets allmänna tidningar för år 1787, N:o 36, samt Skjöldebrands memoirer enligt utdrag i De la Gard. ark., XV, s. 137 f., hvarmed bör jemföras densammes »Marsche och Segling», a. st., s. 90 ff. Äfven flere om magnetismens användande af Silfverhjelm i hertig Carls vän-krets upplysande handlingar i S. S. Silfverhjelm återkom från Frankrike 1786; magnetiserade hertigen då denne talade ofvanstående, 1788.

BILAGOR.

N:o 1.

den 11 April 1771.

Min herr bror. Jag är oändligt sensible för de bevis på vänskap som E. M. gifver mig då E. M. passerar genom ett hörn af mina stater. Jag har delat E. Maj:ts smärta och den förlust som E. M. har gjort af en ömt älskad fader, och jag önskar att det är den sista sorg som E. M. erfar i sitt lif. Om de nyheter E. M. erhåller från Sverige äro öfverensstämmande med mina önskningar, skola de förskaffa mig tillfredsställelsen att omfamna en systerson, hvars rykte redan länge föregått honom, som gör sig värderad af alla dem som komma honom nära och hvilken jag nu eller aldrig skall lära känna. Jag inser huru mycket min syster önskar att återse värdiga söner som hädanefter skola vara hennes enda tröst; jag begriper att alla de rörelser som föregå en extraordinär riksdag kunna fordra en furstes närvaro, hvilken deruti tager en så verksam del. Emellertid smickrar jag mig ännu, att en dag som skall fördröja Ers Maj:ts återkomst, ej skall vara nog vigtig för att beröfva mig lyckan att omfamna Ers Maj:t. Sväfvande emellan ovisshet och hopp, väntar jag de nyheter som Ers Maj:t vill gifva mig, utbedjande mig etc.

Min herr bror
Ers Maj:ts gode bror och farbror
Federic.

N:o 2.

den 16 April 1771.

Min herr bror. Ingenting kunde göra mig mer nöje, än den angenäma nyhet hvarom E. M. underrättar mig uti sitt bref. Jag skall då få den tillfredsställelsen att omfamna E. M. och genom att personligt lära känna E. M. med mitt lof instämma i det, som Europa med rätta slösar på E. M. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

N:o 3.

den 5 Maj 1771.

Min herr bror. Det har smärtat mig mycket, att Ers Maj:t kommit hit under förhållanden så föga gynnsamma att bereda E. M. nöje under sin vistelse här. Hvad mig beträffar som dagligen förlorar mina krafter och hvars förmögenheter ständigt aftaga, återstår mig ej annat än ett känslofullt hjerta och en tacksam själ. Jag är förtjust öfver, att E. M. här infunnit sig, och jag skall bibehålla minnet deraf för lifvet, — men hvad det är hårdt att tänka på ett evigt afsked! Det synes som E. M. blott visat sig för att efterlemna så mycket större saknad; man måste älska E. M., när man har det nöjet att känna E. M., och på samma gång måste jag uppgifva hoppet att någonsin återse E. M. Jag tviflar icke att E. M. upprätthåller den höga tanke om sin person, som E. M. lemnat efter sig här och öfverallt, hvar E. M. har vistats. E. M. skall utan tvifvel finna många hinder att öfvervinna i det land, som E. M. snart kommer att styra, men må E. M. erinra sig att Verlden mäter förtjensten efter de svårigheter som den besegrat, det är en tröst då man deraf blir delaktig och den enda kanhända på den hårda och törnbeströdda bana som vi hafva att vandra. Om jag med uppriktighet har talat med E. M. om E. M:ts angelägenheter i Sverige, så har det i sanning blott skett för det varma intresse, som jag hyser för er person; mina önskningar gå endast ut på er lycka, och jag har trott mig böra för er tillkännagifva de klippor, som E. M. hade att frukta uti den grannlaga och brydsamma belägenhet, hvari Ni är färdig att bestiga tronen. Jag tviflar icke att er vishet skall lära er att undvika allt hvad som är farligt, och att genom måtta förvärfva ny ära, då jag skall hafva det nöjet att skänka mitt bifall åt E. Maj:ts framgång genom att tillönska E. M. alla de välsignelser som menskligheten kan mottaga. Jag beder E. M. etc.

N:o 4.

Förteckning öfver Medlemmarne af klubben Svenska Botten.

C. C. de Carnall.
L. Hierta.
Carl Grubb.
J. C. Hasenkamp.
C. G. v. Köhnnigstedt.
Er. G. Stålhandske.
N. E. Pinello.
Carl Wästfelt.
Adam Geete.
Pinello.
J. Meck.
C. G. Skytte.
Håk. Meck.
Nordenskiöld.
J. Adelhjelm.
A. v. Becker.
G. Leyonmarck.
Tranefelt.
Gripenberg.
Königsfelt.
Mannerhierta.
L. W. Creutz.
Ramsay.
Möller.
H. H. Boye.
J. Finkenberg.
Sparrskiöld.
Tallberg.
G. Giertta.
A. Ekeblad.
Nils Klingfelt.
Meck.
Carl G. Aminoff.
D. G. Kulefelt.
Nordenskiöld.
Ramsay.
Boye.
Leyel.
Fredr. Aminoff.
Rhebinder.
von Kothen.
Hielmstierna.
Axel Boye.
Hederskiöld.
Sparre.
Vilhelm Jernskiöld.
A. Boye.
Lagerborg.
Patr. Alströmer.
Jägerskiöld.
Pfeiff.
Tandefelt.
G. v. Schantz.
And. Ulfsax.
Fraser.
Falkengren.
Gyllensvärd.
Stiernstedt.
Essen.
Essen.
Rudenskiöld.
Wadenstierna.
Silfverstolpe.
Hökerstedt.
Jägerskiöld.
Tigerstedt.
Döbeln.
Volfrat.
J. M. Sprengtporten.
Frese.
Silfverskiöld.
Geete.
Blomstedt.
Ehrenroth.
Liungfelt.
Scheffer.
Boye.
Boye.
Adlerstråle.
Ehrenström.
Kruse.
Ekstedt.
Pålman.
v. Gertten.
Örnskiöld.
Lillieström.
Nordencreutz.
Gyldenär.
Fr. Ekeblad.
Virgin.
Saltza.
Mannerhierta.
Tandefelt.
Wadenstierna.
Uggla.
Konov.
Schantz.
Lagercrantz.
De la Mott.
Jägerfelt.
Skytte.
Gyllenstorm.
Wagenfelt.
Modée.
Köhnnigstedt.

Dankwardt.	Cronhielm.	v. Düben.
Er. Boye.	Gyllengahm.	Appelbom.
Lars Kagg.	Ehrengranat.	Gyllenbåt.
Cederskiöld.	König.	Uggla.
Ehrenroth.	Linderstedt.	Benzelstierna.
Pålman.	Bunge.	Würtemberg.
Kruse.	Pfeiff.	Hägerflycht.
Olthoff.	Aminoff.	Ekestubbe.
Gripenmarck.	M. v. Wurtenberg.	v. Engeström, Johan.
Cremer.	v. Schoting.	Bergenstierna.
Gyllenborg.	Lewenhaupt.	Maur. Posse.
Gyllenstolpe.	Würtenberg.	Carlskiöld.
Wagenfelt.	Hiulhammar.	Bergenstierna.
de Carnall.	Lejonhielm.	L. Uggla.
Gyllenskiepp.	v. Christiersson.	v. Köhler.
Dalman.	Armfelt.	Rappe.
Örnskiöld.	Langman.	Ekenstierna.
Nasskin.	v. Christiersson.	Blomstedt.
Silfverström.	Ehrensvärd.	Tilas.
v. Engeström, Jacob.	Freidenfelt.	Räf.
Stiernhoff.	Edelfelt.	Bure.

N:o 5.

Apostill af bref från Gustaf III till hertig Carl.

De depescher som blifvit dechiffrerade hafva synts mig alltför interessanta, för att ni ej skulle bli derom underrättad, min kära bror. Ni skall se af deras innehåll, att om ni ej går fram i viken, skall ni ej mota den ryska flottan. Jag har rådfrågat kartan och sjöfolket här: nära Fredrikshamn ligger en ö vid namn Aspö, der vår flotta har haft sin station under sista kriget. Jag önskar att ni avancerar ända dit, flottan kan der ligga för ankar. Jag vet att flottan ej tycker om detta ställe, emedan hon der blef anfallen af starka sjukdommar under 1741 års krig; men det kom sig mera af den dåliga ordning, hvarmed alla angelägenheter på den tiden sköttes, än af sättet att vårda besättningarna eller

något annat skäl. Med den ordning som ni håller, och den omsorg för födan och snyggheten som man iakttager på min flotta nu för tiden, kan sådant icke äga rum. Om ryska flottan kommer, kan ni välja det mest passande ställe för att slå den; men ur politisk synpunkt betraktadt, ju närmare Petersburg slagtningen kommer att hållas, ju större skall förskräckelsen blifva, och i fall ni får några skepp skadade, har ni bakom eder Sveaborg, der ni har en säker hamn. Med ett ord min kära bror, det är af vigt att gå framåt för att på en gång afklippa underhandlingarne; inom 10 dagar skall hela min styrka hafva hunnit hit; jag hoppas i afton låta en del af Sveaborgs eskader gå fram.

Helsingfors den 3 Juli 1788.

Rättelser:

Sid.	73	rad.	13	uppifrån	*står:*	en klubb,	*läs:*	en
»	209	»	14	»	»	icke vore	»	var
»	274	»	1	nedifrån	»	Sjögranat	»	Gyllengranat
»	299	»	1	uppifrån	»	att det	»	det
»	331	»	20	»	»	skickligare	»	snillrikare

Smärre inadvertenser behagade läsaren sjelf rätta.
